

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
Інститут філології та журналістики
Західнополіський ономастико-діалектологічний центр

Григорій Аркушин

НАРОДНА ЛЕКSIKA
ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2014

УДК 811.161.2'282.2'373(477.8)
ББК 81.411.1-5
А 82

Рекомендовано вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 11 від 25 квітня 2013 року)

Рецензенти:

- К. Д. Глуховцева**, доктор філологічних наук, професор (Луганський національний університет імені Т. Шевченка);
М. В. Мірченко, доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
В. М. Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор (Житомирський державний університет імені І. Франка);
Ю. В. Громик, кандидат філологічних наук, доцент (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Р. С. Зінчук, кандидат філологічних наук, старший викладач (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

Аркушин Г. Л.

А 82 Народна лексика Західного Полісся : монографія / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 236 с.
ISBN 978-966-600-663-2

У монографії схарактеризована діалектна лексика в часі та просторі всіх частин Західного Полісся – Волинського Полісся (Україна), Берестейщини та Пінщини (Республіка Білорусь) і Підляшшя (Республіка Польща). Проаналізовані твори Лесі Українки, М. Олійника, В. Лазарука, М. Нестерчука, В. Лиса та ін., у яких автори вміло використовували західнополіські говіркові слова, надаючи творам місцевий колорит. Особливо висвітлено питання про творення західнополіських літературних мікромов та про спроби запровадження латинки для записування підляських говірок.

Для діалектологів, істориків мови, етнографів, фольклористів, студентів й аспірантів та всіх, хто цікавиться народною мовою.

УДК 811.161.2'282.2'373(477.8)
ББК 81.411.1-5

- © Аркушин Г. Л., 2014
© Гончарова В. О. (обкладинка), 2014
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014

ISBN 978-966-600-663-2

Зміст

Список умовних скорочень.....	5
Вступ.....	7
Розділ I. Стан дослідження лексики західнополіських говірок	19
Розділ II. Західнополіська лексика в часі.....	30
2.1. Індоевропейська лексика	30
2.2. Спільна балто-слов'янська лексика	31
2.3. Лексика праслов'янського походження.....	32
2.4. Давні твірні основи сучасних лексем.....	38
2.5. Давні значення вживаних слів.....	43
Розділ III. Західнополіська лексика у просторі	45
3.1. Діалектні слова, вживані в одній говірці	45
3.2. Специфічна західнополіська лексика (за діалектологічними працями)	50
3.3. Власне волинсько-поліські діалектизми	53
3.3.1. Внутрішній поділ волинсько-поліської групи говірок.....	56
3.3.2. Любомльсько-присвітязькі ізолекси	57
3.3.3. Шацько-ратнівсько-камінь-каширський ареал.....	58
3.3.4. Любешівсько-заріччянський ареал.....	59
3.3.5. Ківерцівсько-костопільський ареал	59
3.3.6. Південний ареал волинсько-поліських говірок.....	59
3.3.7. Надбузькі говірки.....	60
3.4. Берестейська (берестейсько-пінська) група говірок	60
3.4.1. Внутрішній поділ берестейсько-пінських говірок	63
3.5. Підляська група говірок.....	64
3.5.1. Внутрішній поділ підляської групи говірок	67
3.6. Західнополісько-інодіалектні паралелі	68
3.7. Західнополісько-іномовні паралелі	73
Розділ IV. Іншомовні запозичення в західнополіських говірках.....	77
4.1. Російзми	79
4.1.1. Цитування.....	79
4.1.2. Запозичення.....	79
4.1.3. Адаптація російзмів	85
4.2. Полонізми	86
4.2.1. Цитування польщини	86
4.2.2. Запозичення.....	87
4.2.3. Адаптація полонізмів	93
4.2.4. Полонізми в українському просторі	94
4.3. Германізми.....	95
4.3.1. Цитування германізмів.....	95
4.3.2. Запозичення германізмів.....	96
4.3.3. Адаптація германізмів	98
4.4. Запозичення з інших мов	98

Розділ V. Розмаїття західнополіської лексики.....	101
5.1. Полісемія	102
5.2. Західнополіські семантичні діалектизми	105
5.3. Західнополіська синонімія	109
5.4. Несинонімічні назви тих самих реалій.....	112
5.5. Двохосновні найменування	115
5.6. Двокомпонентні назви	117
5.7. Словотвірні діалектизми	119
5.8. Народна етимологія.....	122
5.9. Західнополіські okazіоналізми.....	123
5.10. Західнополіські евфемізми	126
Розділ VI. Західнополіська лексика в художній літературі	129
6.1. Волинсько-поліські діалектизми в художній літературі.....	129
6.1.1. <i>Леся Українка і говірки</i>	131
6.1.2. <i>Сучасні письменники і волинсько-поліські діалектизми</i>	137
6.2. Берестейські діалектизми в художній літературі	147
6.3. Спроба створення східнослов'янської мікромови.....	160
6.3.1. <i>Дещо про ятвягів</i>	164
6.3.2. <i>Основа “ятвязької” літературної мови</i>	166
6.3.3. <i>Поліський правопис</i>	170
6.3.4. <i>Крах чи криза?</i>	171
6.4. Підляські говірки і літературна мова	172
6.4.1. <i>Українські анклавні говірки в Польщі</i>	173
6.4.2. <i>Підляські діалектизми у літературних творах</i>	173
6.4.3. <i>І ще одна східнослов'янська літературна мова?</i>	184
6.5. То для чого ці “нові” літературні мови?	189
Розділ VII. Штучні мови Західного Полісся.....	190
7.1. З історії вивчення українських аргі	190
7.2. Аргі як перехідна форма від живої мови до штучної	191
7.3. Західнополіські ремісницькі аргі	192
7.3.1. <i>Шнайдерська мова</i>	192
7.3.2. <i>Ківкувські мищане</i>	197
7.4. Західнополіські жебрацькі аргі	198
7.4.1. <i>Лірницьке аргі</i>	199
7.4.2. <i>Аргі каліпних</i>	200
7.4.3. <i>Аргі лаборів</i>	202
7.5. Порівняння лексики західнополіських аргі.....	205
7.6. Російська феня на Західному Поліссі.....	209
Висновки.....	211
Список використаної літератури.....	213

Список умовних скорочень

Умовні скорочення назв мов і діалектів

англ. – англійський (-а мова, -е слово)	нлуж. – нижньолужицький (-а, -е)
берест. – берестейський (-а лексема, -е слово)	норв. – норвезький (-а, -е)
берест.-пін. – берестейсько-пінський (-а, -е)	п. – польський (-а, -е)
біл. – білоруський (-а, -е)	пд.-сл. – південнослов'янський (-а, -е)
бойк. – бойківський (-а, -е)	під. – підляський (-а, -е)
болг. – болгарський (-а, -е)	пін. – пінський (-а, -е)
бук. – буковинський (-а, -е)	под. – подільський (-а, -е)
влуж. – верхньолужицький (-а, -е)	пок. – покутський (-а, -е)
вол. – волинський (-а, -е)	пок.-бук. – покутсько-буковинський (-а, -е)
вол.-пол. – волинсько-поліський (-а, -е)	пол. – поліський (-а, -е)
гр. – грецький (-а, -е)	псл. – праслов'янський (-а, -е)
гуц. – гуцульський (-а, -е)	рос. – російський (-а, -е)
дат. – датський (-а, е)	свн. – середньовісньонімецький (-а, -е)
діал. – діалектний (-а, -е)	серб. – сербський (-а, -е)
зак. – закарпатський (-а, е)	слоб. – слобожанський (-а, -е)
зх-пол. – західнополіський (-а, -е)	слов. – словацький (-а, -е)
іє. – індоєвропейський (-а, -е)	словен. – словенський (-а, -е)
ісл. – ісландський (-а, -е)	ср-дн. – середньонаддніпрянський (-а, -е)
карп. – карпатський (-а, -е)	ср-пол. – середньополіський (-а, -е)
лат. – латинський (-а, -е)	степ. – степовий (-а, -е)
лемк. – лемківський (-а, -е)	сх-пол. – східнополіський (-а, -е)
літ. – літературний (-а, -е)	укр. – український (-а, -е)
мак. – македонський (-а, -е)	фр. – французький (-а, -е)
наддн. – наддністрянський (-а, -е)	хорв. – хорватський (-а, -е)
надсян. – надсянський (-а, -е)	ч. – чеський (-а, -е)
нім. – німецький (-а, -е)	швед. – шведський (-а, -е)

Інші умовні скорочення

див. – дивіться	н. пп. – населені пункти
до н.е. – до нашої ери	напр. – наприклад
ж. р. – жіночий рід	пор. – порівняйте
звед. – зведений	с. р. – середній рід
і т. д. – і так далі	т. зв. – так званий
к. – карта	т. с. – те саме (значення)
кк. – карти	та ін. – та інші
н. е. – нашої ери	тис. – тисячоліття
н. п. – населений пункт	ч. р. – чоловічий рід

Умовні скорочення назв областей і воєвідств

Б – Брестська область	П – Підляське воєводство
В – Волинська область	Р – Рівненська область
Л – Львівська область	Т – Тернопільська область
Лб – Люблінське воєводство	Х – Хмельницька область

Умовні скорочення назв районів

В-В – Володимир-Волинський	Лбм – Любомльський
Вл – Володимирецький	Лбш – Любешівський
Брз – Березівський	Лк – Локачинський
Бр – Березнівський	Лц – Луцький
Брд – Бродівський	Мл – Млинівський
Брс – Брестський	Млр – Малоритський
Гр – Горохівський	Мн – Маневицький
Дбн – Дубнівський	Ос – Острозький
Дбр – Дубровицький	Пн – Пінський
Дм – Демидівський	Пр – Пружанський
Др – Дорогичинський	Рв – Рівненський
Жб – Жабінський	Рд – Радехівський
Зд – Здолбунівський	Рдв – Радивилівський
Зр – Зарічненський	Рж – Рожищенський
Ів – Іваничівський	Рк – Рокитнівський
Івн – Іванівський	Рт – Ратнівський
Із – Ізяславський	Ск – Сокальський
Кб – Кобринський	Сл – Славутський
Квл – Ковельський	Ср – Сарненський
Квр – Ківерцівський	Ст – Старовижівський
К-К – Камінь-Каширський	Стл – Столинський
Км – Кам'янецький	Тр – Турійський
Кр – Крем'янецький	Шм – Шумський
Крс – Красилівський	Шп – Шепетівський
Кс – Костопільський	Шц – Шацький

ВСТУП

Західне Полісся – це крайня північно-західна територія України і суміжних земель. Тут побутують західнополіські говірки, ядром яких є волинсько-поліські, поширені на території центру і півночі Волинської та у Заріччянському районі Рівненської області.

В енциклопедії “Українська мова” Г. Воронич подає терміни *західнополіський говір* і *волинсько-поліський говір* як тотожні [Укр 2000, 181], пор. також [Вербич 2007а, 46]. Теж користуємося цими термінами, але з дещо іншим значенням: у склад *західнополіського діалекту (говору)* входять такі три великі групи говірок: *волинсько-поліські, берестейсько-пінські та підляські* (тобто за давнішою українською діалектологічною термінологією *західнополіський діалект* поділений на три говори: *волинсько-поліський, берестейсько-пінський та підляський*). У цих трьох угрупованнях виділяють ще дрібніші частини, зокрема у *волинсько-поліській групі* – *північно-західні та південно-східні говірки*, за особливостями мовлення жителів Брестської області – окремо *берестейські* та окремо *пінські говірки*, а мовлення українців східної частини Польщі (північний схід Люблінського воєводства та південний схід Підляського воєводства) поділяють на *південно-підляські та північнопідляські говірки*. За результатами досліджень різних мовних рівнів ці групи ділять ще на дрібніші одиниці.

Отже, в україністиці ця окреслена територія має назву Західне Полісся, а говірки, що побутують тут, – західнополіські (зауважимо, що в білорусистиці також уживаний термін *Заходняе Палессе*: “Ця назва у лінгвістичній і археологічній літературі вживається стосовно до території, що обмежена ріками Ясельдою, ділянкою Прип’яті від устя Ясельди до устя Горині і Горинню” [Клімчук 1983, 3], тобто це як частинка Західного Полісся в “українському” розумінні).

Л. Осовський стверджував, що “Західне Полісся – це прабатьківщина слов’ян, вона становить західну частину давньої балтійської території. Звідси слов’янська колонізація поширювалась на захід, і районом першої слов’янської міграції було Повісля (в оригіналі: *Повисленье*)” [Оссовский 1971, 113].

З. Франко зазначала: “Поліські говори належать до тих говорів української мови, які розвивались в місцях “відокремлених і відірва-

них від руху ... людності” (І. Франко, “Літературна мова і діалекти”) і через те зберегли найбільше самобутніх, типово говіркових рис. Як жива пам’ятка пройдених етапів історії мови та її законсервованих явищ вони з-поміж інших говорів українського діалектного континууму представляють чи не найбільший інтерес” [Франко1983, 148]. А знаний у світі діалектолог Й. Дзендзелівський зазначав, що Західне Полісся – один із найцікавіших українських регіонів у мовному відношенні уже хоча б тому, що ця територія, ймовірно, увіходила до складу прабатьківщини слов’ян, а місцеві говірки контактували з говірками польської (найбільше) та білоруської (дуже мало) мов (пор.: А. Залеський відзначав, що на відміну від середньо- та східно-поліських діалектів, на західнополіській вплив білоруської мови майже не позначився [Залеський 1988, 193]). Крім того, ці говірки зазнавали значного впливу з боку російської мови як державної в царській Російській імперії та в Радянському Союзі.

Оскільки “західнополіський говір постав унаслідок найдавнішої колонізації цієї території різними етнічними елементами” [Матвіяс 1990, 57], серед яких найбільше “простежені впливи з Галичини – відбувалось це проникнення вздовж Західного Бугу, а на підході до Шацьких озер знайшло зупинку” [Рибак 2007, 334], тому “говірки Західного Полісся характерні тим, що в них поєднуються особливості північного наріччя з рисами південно-західних говорів” української мови [Матвіяс 1990, 55], через що і не було впливу білоруської мови.

Зауважимо також, що, крім народних говірок, на Західному Поліссі функціонували штучні таємні мови (подекуди ще й тепер факультативно вживані окремі арготизми, пор.: [Аркушин 2010, 234–251]). Так, Й. Дзендзелівський зафіксував арго лірників у селах Любомльського району [Дзендзелівський 1977а], таємну мову кожухарів із с. Нова Вижва [Дзендзелівський 1977б] та колківських кравців [Дзендзелівський 1986]. Нам удалося записати арго *каліпних* ‘сліпців-жебраків’ [Аркушин 1996а; Аркушин 1996б] і таємну мову *лаборів* ‘збирачів пожертв на ремонт та будівництво церков’ із містечка Янів (тепер районний центр Іваново Брестської області) [Аркушин 2002].

Та найбільше багатство краю – це місцеві говірки, які ще повністю не зафіксовані, а отже, і не досліджені, хоч в останнє чверть-століття зроблено великий поступ зі студій над західнополіським діалектом чи окремими групами його говірок.

Про межі Західного Полісся

Висловлена давніше думка про те, що ріки були природною границею, яка відмежовувала одне плем'я від іншого, а тепер вони розділяють діалекти, – правильна, одначе вимагає певного уточнення, оскільки пройдені тисячоліття не могли “втримати” членів одного племені чи роду на невеликій визначеній території.

Так, *східну межу* західнополіського діалекту довгий час проводили по річці Горині (див.: [АУМ III, к. V; Ганцов 1923; ЕУ, 524; Климчук, Кривицкий, Никончук, 60; Куриленко 2005, 38] та ін.), але подальші докладні студії дещо скоригували цю границю: східна межа говірок Західного Полісся проходить приблизно посередині межиріччя Стиру і Горині (див.: [АУМ II, к. IV; Матвіяс 1990, 46; Воронич 2000, 181; Євтушок 1990, 38–39; Євтушок 1993, к. 115; Пономар 1997, кк. 48, 49; Аркушин 2008а, звед. к. 2; Аркушин 2008б, звед. к. 2; Зінчук 2010, звед. к. 2] та ін.).

Загальноприйнятою в діалектології є *південна межа* західнополіських говірок. Відомий археолог О. Цинкаловський уважав, що “природною границею між Волинню і Волинським Поліссям є границя розповсюджених лесів, яка простягається з заходу на схід, починаючи від містечка Устилуга, проходить кривою лінією через Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне в напрямку м. Корця і Звягеля” [Цинкаловський I, 23]. Ця границя, на думку діалектологів, як і найавторитетнішого джерела – Атласу української мови [АУМ II, к. IV], розмежовує говірки північного наріччя від південно-західних; зрозуміло, що до 50 км від цієї умовної лінії на північ і південь побутують говірки перехідного типу. В. Місіюк, пишучи про природні чинники формування західнополіської культурної спільноти, зазначає: “Цікаво, що в межах Чорноморського басейну, по правих притоках Прип'яті, майже неможливо визначити кордон між Західним Поліссям і Волинню, він скоріше їх об'єднує, ніж ділить” [Місіюк 2010, 212].

Практично всі діалектологи погодилися з умовною лінією Устилуг – Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне. А. Залеський, дослідивши фонетику говірок, подав деяке уточнення: ці два наріччя розмежував так: Нововолинськ – Локачі – Млинів – Здолбунів [Залеський 1988, 191].

Зауважимо, що звичайним опитуванням не вдасться встановити межу між Волинню і Поліссям, як про це з усмішкою писала Леся Українка: “Зрештою, на Кавказі сам чорт не розбере, де та малярія

єсть, а де її нема, тут про се так само трудно допитатись, як про те, з котрого села на Волині починається Полісся” [ЛУ XII, 103–104]. Переказують навіть таке жартівливе пояснення одного дядька: “У нас не Полісся – Полісся починається за моїм хлівом”.

Визначити інші дві межі західнополіських говірок – північну та західну – не так уже й просто, оскільки вони на території сусідніх держав – Білорусі та Польщі, а тому ці говірки поступово нівелюються під впливом російської та польської мов як державних, чому, безперечно, сприяли ще й різні історичні події та диктаторські режими.

Північна межа. Узагалі і українець К. Михальчук, і білорус Ю. Карський, і росіяни – члени Московської діалектологічної комісії, зокрема М. Дурново, М. Соколов, Д. Ушаков, і поляк Л. Оссовський лінію розмежування між українцями та білорусами до 1939 року, а значить, і між українською та білоруською мовами проводили в басейні річок Нарви, Ясельди і Прип’яті (див.: [Винниченко 1996, 207]). Однак тепер не всі визнають цю межу, насамперед білоруські мовознавці, які берестейські та пінські говірки характеризують як “своеасаблівыя гаворкі беларускай мовы”, бо вони ніяк не хочуть “вписатися” у білоруські “лінгвістичні рамки”. В. Мойсієнко зауважує: “Межа по річках Ясельда, Прип’ять, Горинь досить чітко окреслена в усі археологічні епохи, починаючи з неоліту, і збігається (часом до дрібних деталей) з межею розселення слов’ян та балтів, установленою на основі гідронімичних і лексичних матеріалів” [Мойсієнко 2007, 155]. А В. Місіюк, проаналізувавши природні чинники формування західнополіської культурної спільноти, висновує: “Геологічні структури за посередництвом сформованих під їх впливом інших природних чинників відображуються в культурних ареалах регіону. У більших масштабах такий зв’язок спостерігаємо у випадку пінської, берестейської та ковельської зон. Нами зауважено, що з лінією, яка відділяє Поліську сідловину від Прип’ятського прогину і Житковицько-Мікашевицького виступу, співпадає межа Пинщини і Центрального Полісся. Східна межа Пинщини проходить з північного заходу на південний схід, що також покривається західною межею Поліської сідловини. Зближені між собою також межа Поліської сідловини і Берестейського прогину з Білоруською антеклізою, і північна межа Західного Полісся і Понімання. З межами Ковельського блоку співпадає ареал любомльсько-ковельської групи говірок. Південний фрагмент східної межі західнополіських говірок наближаєть-

ся до розломів, які відділяють Волинсько-Подільський блок від Українського щита. Тектонічні структури мають вплив і на ареали масштабу. Приміром, північна межа південнозагородських говірок в межах Берестейського і Малоритського районів співпадає з північною межею Луківсько-Ратнівського горсту, а з західним фрагментом горсту співпадають межі поширення хмацьких говірок.

Можна погодитися з висловом В. Вернадського, що історія людства є продовженням геологічної історії планети” [Місіюк 2010, 213–214].

Отже, сучасну північну межу між українськими та білоруськими говірками, як і в попередні століття, створено самою природою – ріками Ясельда – Прип’ять – Горинь та болотами на північ від них.

Західна межа. За картою К. Михальчука (1872 р.) межа між українськими і польськими говірками проходить такою умовною лінією з півдня на північ: Янів – на схід від Радзиня і Лукова – Седлець – на захід від Більська, доходячи майже до Заблудова і Білостока [АУМ III, к. V]. Приблизно цю ж межу (з незначними уточненнями) указують й інші дослідники [Рудницький 1978, 15; Ганцов 1923, карта; ЕУ II, 524; Залеський 1988, 191].

Однак ця розмежувальна лінія існувала тільки до закінчення другої світової війни, після чого більшість української людності було виселено в Радянський Союз, а та меншість, що залишилася, опісля вивезена на північні та західні землі нової Польщі (акція “Вісла”). Отже, говорити, що і зараз це розмежувальна лінія, не приходитьсь, оскільки православних українців, навіть після повернення на свої землі після 1956 року, зовсім небагато, пор. АУМ [АУМ II, к. IV]. Г. Воронич сучасну західну межу проводить приблизно по Західному Бугу, уточнюючи, що і “на західному узбережжі <...> також наявні окремі українські говірки” [Воронич 2000, 181]. Таке уточнення справедливе лише для території Польщі, що межує з Україною, власне з Волинською областю.

На південному сході Підляського (давніша назва – Білостоцького) воєводства в межиріччі Західного Бугу і Нарви донині компактно проживають українці, яких звідси не виселяли на тій підставі, що ця територія межує з Брестською областю Білорусі, а тому вони були записані білорусами (польська влада мала на кого рівнятися: саме так у Білорусії записали всіх берестейців).

Ця територія відома в україністиці як Північне Підляшшя, жителів якої називають підляшуками, а їхні говірки *підляськими* (про межі

Підляшшя див.: [Аркушин 2007б, 460–461]), зрідка *надбузько-поліськими* [Бевзенко 1980, 203; Жилко 1966, 170], а давніше іменували *сідлецькими* [Лесів 1997а, 281]. Більшість мовознавців кваліфікує ці говірки як українські на поліській (північній) основі, лише білоруські дослідники та дехто з польських, що працюють в університеті м. Білостока, вперто називають їх білоруськими. Північну межу цих говірок визначають по річці Нарві, хоч, за нашими спостереженнями, є понад десяток сіл, у яких побутують українські говірки і на північ від цієї ріки (див.: [Аркушин 2007б]).

В. Ганцов ще 1923 року поставив перед майбутніми дослідниками проблемне питання: “Сумнів викликають іще забужні говори Сідлецької губернії, напр. Ломаська говірка. Як на них дивитися? Чи вбачати в них окрему четверту групу, а чи віднести до західних говорів північної групи?” [Ганцов 1923, 52]. О. Горбач висловився за окремішність цих говірок: “Північний діалект розпадається на: східнополіський (до Дніпра), середньополіський (між Дніпром і Горинню), західнополіський (між Горинню та Бугом-Лісною) і підляський” [ЕУ II, 524]. Очевидно, тому в “Енциклопедії українознавства” вміщена стаття цього ж автора “Підляські говірки” [ЕУ VI, 2083–2084] (на жаль, така стаття відсутня в сучасній енциклопедії “Українська мова”).

Зауважимо, що В. Ганцов сам відповів на своє питання, підкреслюючи, що не можна “відмежовувати підляських як осібної діалектичної підгрупи від західних поліських (тим більше від поліських у цілому)” [Ганцов 1923, 51] (докладніше див.: [Аркушин 2007а]), тому підляські говірки розглядаємо як частину західнополіських.

Отже, сучасна західна межа західнополіських говірок здебільшого проходить по державному кордону між Україною і Польщею, а далі на північ захоплює територію між Бугом і Нарвою, де ще компактно проживають українці. Навіть побіжне порівняння давнішої українсько-польської межі із сучасним станом підляських говірок показує, як стрімко на схід пересувається міжмовна границя, як зменшується територія поширення українських говірок, чому сприяють і екстралінгвальні чинники, насамперед перебування цієї території у складі Польщі, ополячення й окатоличення місцевого населення.

Якої ж мови берестейські говірки?

Як уже зауважено було вище, білоруські мовознавці, усупереч фактам, говірки півдня, центру та заходу Брестської області вважають

білоруськими, щоправда додаючи маленьке уточнення – “своеасаблівыя гаворкі беларускай мовы”.

Чому так? Ситуацію може дещо пояснити стаття І. Винниченка “Історія етнолінгвістичних досліджень Берестейщини: політичне замовлення чи наукова об’єктивність?”, у якій він пише: “Білоруська радянська наука покликана була в поті чола обґрунтовувати інкорпорацію Берестейщини. Завданням останньої було нагадування при кожній нагоді, що цей край не має нічого спільного з Україною, натомість він протягом століть був нерозривно пов’язаний з Білоруссю. Проте мінські учені отримали у спадщину “далеко невдячну” класичну науку. Найвидатніші дослідники минулого відносили Берестейщину до української етнічної території, бо інакше і бути не могло” [Винниченко 1996, 208].

Існує дві форми писемної “білорусизації” українських берестейських говірок (тобто в писаних працях, бо в реальності є лише росіянізація говірок), назвемо їх так: 1) несвідома і 2) свідомо спрямована. Як приклад першої, можемо назвати статтю визначного білоруського ономаста та етимолога Р. Козлової “Отражение аблаута в славянской ономастике” [Козлова 2013], у якій, подаючи українські паралелі з праць Ф. Климчука (цей автор уникає визначення берестейських говірок як українських), ставить позначку *блр. диал.*, очевидно, на тій підставі, що ці говірки функціонують на території сучасної Республіки Білорусь і що дослідник білоруський мовознавець. Найбільше берестейських паралелей подано саме з праці Ф. Климчука (на жаль, через недогляд ця праця відсутня у списку літератури та серед умовних скорочень джерел; лише за вказаними номерами сторінок удалося встановити, що авторка використала статтю Ф. Климчука “Специфическая лексика Дрогичинского Полесья” [Климчук 1968]). Оскільки Ф. Климчук у жодній своїй роботі не вказує, до якої мови належать досліджені ним берестейські говірки, то Р. Козлова, як і деякі інші дослідники (переважно білоруські!), такі лексеми кваліфікують як білоруські. Ось ці “білорусизми”: *жыжа*, *жыжаўка* [у Ф. Климчука – *жы́жавка*], *о́жог*. А тепер прочитаймо ілюстрації, які подає Ф. Климчук: *Зáрэ зас’вітымо жы́жу, бўде выднэн’ко. В пычй жы́жа горы́т’. Ны чып’ы пáл’чыком сковороды́, бо сковородá гар’áча, бўдэ жы́жа в пáл’чык. Та́ја вылі́ка жы́жа – то м’ис’ацук, а малéн’кы жы́жы кóло ју́јі – то зы́рочки. Мóл’о шэ жы́жа, хáј похолóнэ* [Климчук 1968, 33]. То при чім тут білоруські діалектизми?

За тим же принципом білоруськими кваліфіковані паралелі з “Дыялектнага слоўніка Брэстчыны” *жизжу́нка* (в оригіналі – *жыжу́нка* [ДСБ, 67]), *жу́жыл*, *за́га*, хоч ілюстрації свідчать про інше: *Жыжу́нка росце по городах, вона міцно пычэця* [ДСБ, 67]; *Сосідска хата була з жу́жылу* [ДСБ, 66]; *Зага пычэ мынэ* [ДСБ, 68].

А тепер приклад другої форми “білорусизації” – свідомої. Ф. Климчук у монографії “Гаворкі Заходняга Палесся” докладно схарактеризував берестейські та пінські говірки, які називає загородськими, щоправда не вказавши, як уже було зауважено, до якої мови вони належать (?) [Клімчук 1983], лише говірки Радостовської сільради Дорогичинського і Повітської сільради Кобринського районів “історично відносяться до північних волинсько-поліських” [Клімчук 1983, 14–15]. Очевидно, це і дало підстави О. Кривицькому в “Дыялекталогіі беларускай мовы” підсумувати: “Розмежовується ця західнополіська група говірок білоруської мови, за висновками Ф. Клімчука, виразним пучком ізоглос і на півдні з волинськими, або західнополіськими, говірками у складі української мови. Відповідний пучок складають, як він зазначає, ізоглоси таких особливостей, як окання у загородських говірках і укання в західнополіських українських, голосний [о] після м’яких приголосних у певних умовах у загородських у відрізненні від [е] у сусідніх українських (*с’обстри*, *зил’обний* у відрізненні від *сестри*, *зелений*), звук [и] після твердих приголосних у ненаголошених складах у загородських порівняно з [е] в українських (*типлó*, *висна́*, *силó*, *до минé* і *теплó*, *весна́*, *селó*, *ду менé*), суфікс *-са* у зворотних дієсловах у загородських у відрізненні від українських з *-с’а...*” [Кривицькі 2003, 213]. Зауважимо, що тут (і далі за текстом) не названо жодної фонетичної риси т. зв. загородських говірок, якої б не було в українських волинсько-поліських, крім того, ще й переплутані волинські говірки із західнополіськими. Ось так і народжуються міфи про “білоруськість” говірок Берестейщини.

На жаль, білоруські вчені вдаються й до інших фальсифікацій. Наведемо зауваження академіка М. Толстого щодо видання “Беларускі фальклор у сучасних записках. Брэсцкая вобласць” (подаємо мовою оригіналу): “К сожалению, в этом издании тексты окающих говоров переведены на литературную акающую белорусскую орфографию. В них привнесено также отсутствующее в этих говорах цеканье и дзеканье и сделан ряд других редакционных поправок, что резко снижает научную ценность издания и выглядит по меньшей мере анахронизмом.

Этой же устаревшей эдиционной техникой, напоминающей некоторые донаучные издания прошлого века, пользуются и издатели в целом очень ценной и богатой материалом многотомной академической серии “Беларуская народная творчасць” [Толстой 1983, 18–19].

Іноді доходить навіть до курйозів: якщо, наприклад, не вдається українську пісню повністю “збілорусизувати”, тоді за цю справу беруться “ковалі”, які і кують, тобто вигадують, білоруські слова, яких зроду не було, пор. по-білоруськи кований приспів відомої української пісні – *А я всьо дзівлюся, дзе мая Маруся...*, аби лиш було дзекання. Інший приклад: підляський часопис “Над Бугом і Нарвою” з гумором розповів про переможця конкурсу виконавців білоруського фольклору, який гарно виконав білоруську народну пісню “Павей, вечер, на Україну” (?!).

Дослідник берестейських говірок О. Скопненко зазначає: “Віднесення берестейсько-пинського ареалу до білоруського мовного континууму ґрунтується на екстралінгвістичних доказах, оскільки для заперечення твердження, що розвиток систем вокалізму й консонантизму берестейсько-пинського простору не виходить за рамки загальноукраїнського мовного розвитку, немає жодних підстав, які б спиралися на дані фонетичного рівня” [Скопненко 2001, 114].

І які б потуги не використовували білоруські діалектологи, однак їм так і не вдається переконати навіть найменш освічених берестейців у їхній “білоруськості”, пор. приклади зі збірника текстів “Голоси з Берестейщини”:

[По-білоруську говорять у вас?] / *н'е-н'е* (покрутила головою) / *так оде в нас не говорат' / того в нас нема оде // в нас тико понашому* / [Аркушин 2007б, 302];

/ *і руске пом'ішани / і: україїнс'ке / а б'ело'руского в нас об'іше ни'ма // от йак йа сама училас'а в ш'кол'і б'ело'руск'ій йа'зык / то ха'з'іў / ра'б'іў / ну ми ш так ни говоримо* / [Аркушин 2007б, 334];

[По-якому говорите?] / *н'е по-б'ело'руску // [Хадзіць, рабіць] / н'е-н'е-н'е! / <...> / по-бело'руску в нас нема та'ких / нема-не'ма* (махнула руками) *то вже ту'ди* (показала на північ) / [Аркушин 2007б, 430].

І як найвагоміший аргумент, що це українське мовлення і що тут живуть українці, приймаємо свідчення “чужих”, тобто вихідців з інших регіонів, пор.:

/ *але дехто по'явиць: а посторон':ій чол'ов'ік каже / а ви йак говорите? / по-україїнс'ку?* / [Аркушин 2007б, 314];

/ виⁱн був в Во^yлко^yлиску / <...> / то по до^oрози в с^tорону^o мусит^o Г^rодно / а^gа / то ми^e заⁱїхали ту^dи^e / на с^vад^bу / то нас них^tо ни ка^zав шо ми б^eло^rуси / гово^rили всⁱ шо ми вкраⁱїнцⁱ / [Аркушин 2007б, 334];

/ йа нⁱколи в Лунⁱнци ро^bбила / <...> / то там / мене вс^o в^rем^a хах^lухⁱїу з^vали / [Аркушин 2007б, 246];

/ на нас го^vорат шо вже мⁱ ук^rаїнці / о / вже в нас под ук^rаїнску все / [Аркушин 2007б, 164] (докладніше див.: [Arkušin 2013]).

На жаль, українські вчені часто в таких випадках “промовчують” або “замовчують” ці факти, щоб не псувати добросусідських відносин із “сябрами”. Порівняйте, як Г. Воронич “обтічно” пише: “Північна межа західнополіського говору – з білоруською мовою, часом не зовсім чітко виявлена, з численними перехідними українсько-білоруськими говірками” [Воронич 2010, 181]; або інші автори: “Однак відчутної, чітко простеженої межі (пучка ізоглос) між указаними групами говірок на території УРСР і БРСР (а тим самим, природно, і між українською та білоруською діалектними мовами у межах цих говірок), очевидно, не існує” [Климчук, Кривицкий, Никончук, 63], що не відповідає дійсності.

На жаль, у Білорусі і зараз існує гостра нетерпимість до “інакомислячих”. Один приклад. Коли А. Динько ствердив: “Навукоўцы ў XIX і XX ст. правялі дасканалыя даследаванні дыялектаў <...>, і яны паказалі: мяжа беларускіх і ўкраінскіх гаворак праходзіць па лініі Белавежская пушча – рака Ясельда – Целяханы – Лунінец – рака Гарынь. На поўнач гэта беларускія гаворкі (хадзіць або ходзіці, рабіць або робіці, конь, лес, дзень). На поўдзень гэта ўкраінскія гаворкі (ходыты, робыты, кінь, ліс, дэнь). І толькі на самай мяжы ёсць месцамі гаворкі сапраўды пераходныя, дзе адны рысы – беларускія, а другія – украінскія” [Дынько 2013], – то це призвело “до вибуху” відгуків. Ось один з них: “Як элегантна аўтар замаскаваў асноўны прапагандысцкі пасыл артыкула – маўляў, на Берасцейшчыне пануе не дыялект агульнанацыянальнай літоўскай (беларускай) мовы, а паўднёвакрэсвай рускай (українскай). Прытым у “довады” ўзяты атлас гаворак беларускай мовы, на якім уласнаруч дамалявана “мяжа між беларускімі і ўкраінскімі дыялектамі”. Сапраўдны дзіцячы садок. Што зрэшты ня дзіва, бо ні ў адным сур’ёзным беларускім атласе тыя гаворкі ўкраінскімі ня значацца”. Отже, з цього виходить, що є ще й “несерйозні” білоруські лінгвістичні атласи. Але чому ж тоді ізоглоси

берестейських говірок так чітко відмежовані від білоруських? (пор. у практикумі “Беларуская дыялекталогія” хоча б карту 27 “Беларуская дыялектная мова” та схему 2, на яких ареал поліських говірок штрихуванням відділено від “основного масиву діалектної мови” [Мяцельская, Блінава 1991, 188]).

Історик В. Місіюк висновує: “Західнополіський субетнос повністю займає долину таких приток Бугу і Прип’яті, як Стохід, Ясельда, Турія, Володавка, Красна, Лісна, Мухавець, Пина, Вижівка, Стубла та інші. Північний кордон західнополіської спільноти частково співпадає з межею басейнів Німану – з одного боку, а також Бугу і Прип’яті – з другого. Західний кордон спільноти частково співпадає з межею безпосереднього басейну Вісли – з одного боку, і безпосереднього басейну Бугу – з другого” [Місіюк 2010, 211]. А на думку А. Динька, “той факт, що межа білоруської та української мови не співпадає ні з якими державними та адміністративними кордонами часів після утворення Великого Князівства Литовського, може бути пояснена тільки тим, що білоруська і українська мови сформовані раніше за утворення перших літописних держав, раніше за «шматкову імперію Рурикавічаў» Київську Русь” [Динько 2013].

А які говірки Підляшшя?

Такі ж суперечки точаться і щодо східнослов’янських говірок північного Підляшшя (Республіка Польща) при розмежуванні білоруських від українських. Білоруські мовознавці і деякі польські з Білостоцького університету тут теж “тримають оборону” за допомогою ненаукових фактів. Але найпершу роль у такому визначенні “відіграв” адміністративний фактор: північнопідляські говірки функціонують на території, що сусідить із Брестською областю, яка у складі Білорусі, а отже, ці говірки не можуть бути іншими, як тільки білоруськими...

Крім цього, мовознавці досить часто для визначення приналежності говірок до якоїсь мови “висмикують” одну навіть несуттєву ознаку, на основі якої і роблять свої “далекоглядні” висновки. Так, узявши лише одне явище – м’якість приголосних перед *i*, насамперед приголосного [л] (*бул’і*, *ходил’і* || *ход’іл’і*), уже стверджують про “білоруськість” говірок, оминувши такі визначальні риси білоруської мови, як *акання*, *дзекання* та *цекання*, *якання*, збереження давніх *o* та *e* в новозакритих складах та ін. Безперечно, за окремою “вихопле-

ною” фонетичною рисою віднести говірку до української чи білоруської мови не видається можливим, що й породжує суперечки.

Однак самі підляшуки добре розуміються в мовних фактах, пор., як вони відповідають на запитання *по-якому ви говорите?*:

/ а ми та¹ко / ми б¹іл'ш пуд¹ходит' / йа¹ бачу / по-украї¹нсь'ки // нор¹ма:л'на¹ наша роз¹мова / тутей¹ша мо¹ва / [Аркушин 2007б, 156];

/ е / но / бул'ше до украї¹нсь'кийі¹ мови / по-мойому / <...> / до украї¹нсь'кого по¹хожи // бо б¹іло¹рус' вже іна¹чеї го¹ворат / [Аркушин 2007б, 110];

/ наш йа¹зик / о / так йак ми го¹воримо / йа з вами / ну то вун бул'ш зв'язаний / бул'ш бл'іск'їй украї¹нсь'кому / украї¹нсь'кому / а в д'ів'я¹носто п'я¹ти проц¹ентах то / то украї¹нсь'кий / [Аркушин 2007б, 280].

Професор Люблінського університету Марії Кюрі-Скłodовської, до речі, білорусист, вважає, що “з дотеперішніх досліджень, які стосуються східнослов'янських говірок Білосточчини, виникає, що автори застосовують неоднакові критерії для їх класифікації. Недоліком деяких досліджень є відсутність об'єктивності, використання ненаукових аргументів, ігнорування дотеперішнього доробку в галузі діалектології та історії (напр. “Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny”), а також використання поспішних висновків” [Sajewicz 1997, 100].

До статті “О білоруско-українській границі мовної на Білосточчизні” цей білорусист додав докладну карту з позначенням умовної лінії, що розмежовує українські і білоруські говірки [Sajewicz 1997], див. також [Аркушин 2007б, 21].

* * *

Отже, західнополіський діалект членуємо на *волинсько-поліську* групу говірок (ядро говору), *берестейсько-пінську* (центр, захід і південь Брестської області Республіки Білорусь) та *підляську* (північний схід Люблінського та південний схід Підляського воєводства Республіки Польща) (докладніше див.: [Аркушин 2007а]).

Мета нашої роботи – схарактеризувати західнополіську лексику усіх трьох груп говірок – *волинсько-поліської*, *берестейсько-пінської* (або просто *берестейської*) та *підляської*.

Розділ I

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК

Лексика західнополіських (волинсько-поліських, берестейських та підляських) говірок досліджена нерівномірно. Звичайно, бажано б було мати лінгвістичний атлас із території всього Західного Полісся, який представляв би лексику цієї території, зафіксовану за однією програмою й опрацьовану за єдиними принципами одним діалектологом чи групою однодумців. Отже, не маючи такої узагальнювальної праці, змушені подати тільки окремі найбільш значимі досягнення діалектологів у цій галузі. У поданому переліку в основному перераховані в хронологічному порядку ті праці, що були надруковані окремими виданнями (бібліографію статей у різних збірниках див. у виданні “Із досліджень західнополіських говірок” [Із досліджень]).

Кінець XIX століття

У кінці XIX ст. розпочато фіксацію західнополіської лексики.

Волинсько-поліські говірки

Матеріал із трьох волинсько-поліських говірок – Велика Глуша Любешівського, Голоби Ковельського та Городок Маневицького (?) районів – поданий у праці К. Михальчука “Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины” [Михальчук 1872]. Щоправда, тут здебільшого схарактеризовано два мовні рівні – фонетику і морфологію, хоч із прикладів можна мати певне уявлення і про лексику, широко вживану в той період у різних регіонах України.

Берестейські говірки

Деякі пінські діалектизми першої половини XIX ст. подав польський письменник Ю. І. Крашевський у “Спогадах з Полісся, Волині і Литви” (1840, 1860) (див. підрозділ 6.2) [Крашевський 2012].

У праці К. Михальчука “Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичини” [Михальчук 1872] представлений матеріал із таких говірок: Плотниця і Свята Воля Пінського, Дорогичин і Озяти Кобринського, Картуз-Берега Пружанського та Великоритська волость Брест-Литовського повітів.

Д. Булгаковский, “Пинчуки” [Булгаковский 1890].

Підляські говірки

У цій же праці К. Михальчука [Михальчук 1872] підляські говірки з таких населених пунктів: Біла та Полоски Більського повіту.

Перша половина ХХ століття

Фіксації лексики

Волинсько-поліські говірки

У чотиритомному “Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка вміщено шістдесят п’ять лексем з паспортизацією *Ковель* чи *Ковел. у.*, *Владим. у.* та *Ровен. у.*, *Волынь* або *Волын. губ.* (докладніше див. III розділ).

Берестейські говірки

У “Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка вміщена лише лексема *злюбини* ‘назва обряду сватовства в нѣкоторыхъ мѣстностяхъ (напр. вѣ Кобринскомъ у.)’ з покликанням на П. Чубинського [Гр II, 162].

Підляські говірки

У “Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка лише одна лексема *постáдниця* ‘дѣвушка, играющая главную роль на обжинкахъ’ з паспортизацією *Подлясье* [Гр III, 369].

Окремі видання, монографії, атласи

Волинсько-поліські говірки

Окремі лексичні діалектизми зафіксовані в працях Ю. Тарнацького “Podział językowy Polesia na podstawie faktów leksykalnych” [Tarnacki 1936] та “Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie – Mazowsze)” [Tarnacki 1939].

Берестейські говірки

І. Сидорук, “Проблема українсько-білоруської мовної межі” [Сидорук 1948].

Окремі берестейські лексичні діалектизми подані також у названих вище працях Ю. Тарнацького, зокрема “*Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie – Mazowsze)*” [Tarnacki 1939].

Підляські говірки

И. Бессараба, “Матеріали для етнографії Сѣдлецкой губернії” [Бессараба 1903], а також у названих працях Ю. Тарнацького.

Друга половина ХХ століття

Захищені кандидатські дисертації

Волинсько-поліські говірки

Г. Козачук, “Сельскохозяйственная лексика говоров Волыни” [Козачук 1971a];

В. Куриленко, “Лексика животноводства в полесских говорах” [Куриленко 1984];

Ф. Бабій, “Бытовая лексика говоров среднего бассейна Горыни” [Бабій 1985];

Г. Аркушин, “Мисливська лексика західнополіських говірок” [Аркушин 1986];

О. Євтушок, “Лексика сільського строительства в українских западнополесских говорах” [Євтушок 1989];

В. Конобродська, “Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах” [Конобродська 1999];

Ю. Громик, “Прислівники відзайменникового походження в західнополіських говірках української мови” [Громик 1999].

Берестейські говірки

А. Сакаловская, “Лексичная тыпалогія гаворак Прыпяцкага Палесся (на матэрыяле назваў адзення і абутку)” [Сакаловская 1967];

Г. Вештарт, “Лінгвагеаграфічная дыферэнцыяцыя Прыпяцкага Палесся (на матэрыяле назваў ежы)” [Вештарт 1969];

Л. Выгонная, “Палесская земляробчая лексіка (тыпалагічная і арэальная дыферэнцыяцыя)” [Выгонная 1969];

Ф. Клімчук, “Да лінгвагеаграфіі Заходняга Палесся (Фанетыка чатырох палесскіх гаворак)” [Клімчук 1973];

І. Лучыц-Федарэц, “Лінгвагеаграфічнае размеркаванне і рэканструкцыя адной групы лексікі (жыллё і гаспадарчыя будынкы) [Лучыц-Федарэц 1973];

Л. Леванцэвіч, “Лінгвагеаграфічная групоўка гаворак Бярозаўскага раёна” [Леванцэвіч 1996];

О. Скопненко, “Генеза берестейсько-пинських говірок” [Скопненко 1997].

Підляські говірки (список неповний)

І. Петручук, “Лексика говірки села Курашево коло Гайнівки” (1977);

М. Рощенко, “Північноукраїнські говірки околиці Кліщель” (1979).

Монографії, атласи, словники

Волинсько-поліські говірки

Атлас української мови, т. II;

М. Корзонюк, “Матеріали до словника західноволинських говірок” [Корзонюк 1987] (тут поданий також лексичний матеріал з говірок перехідного типу – західнополісько-волинських);

О. Євтушок, “Народна будівельна лексика Західного Полісся” [Євтушок 1990];

Г. Аркушин, “Мисливська лексика західнополіського говору (Матеріали до Лексичного атласу української мови)” [Аркушин 1991];

О. Євтушок, “Атлас будівельної лексики Західного Полісся” [Євтушок 1993];

І. Веремійчик, “Короткий словник сільськогосподарської, побутової та ремісничої лексики” [Веремійчик 1995];

Л. Пономар, “Назви одягу Західного Полісся” [Пономар 1997];

О. Данилюк, “Словник народних географічних термінів Волині” [Данилюк 1997];

О. Євтушок, “Короткий словник говірок Рівненщини” [Євтушок 1997];

Л. Пономар, “Словник назв одягу Західного Полісся” [Пономар 1997, 170–181].

Волинсько-поліська лексика частково вміщена ще у таких виданнях:

“Лексика Полісся (Матеріали для полесского диалектного словаря)” [Лексика 1968];

“Лексіка Палесся ў прасторы і часе” [Лексіка 1971];

“Полесье (Лингвистика, археология, топонимика)” [Полесье 1968].

Берестейські говірки

Атлас української мови, т. II;

“Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: У 5-і тамах” [Лексічны атлас];

“Дыялектны слоўнік Брэстчыны” [ДСБ];

О. Горбач, “Західньо-поліська говірка села Остромичі, кол. повіту Кобринь” [Горбач 1973];

Ф. Клімчук, “Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс” [Клімчук 1983];

Лексічныя ландшафты Беларусі. Жывёльны свет [Лексічныя ландшафты];

В. Леонюк, “Словник Берестейщини” [Леонюк 1996] (крім берестейських онімів, тут подані і деякі берестейські діалектні апелютиви);

Л. Леванцэвіч, “Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці: Лексіка” [Леванцэвіч 2001];

Ф. Клімчук, “Традыцыйнае вяселле вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці” [Клімчук 2011].

У збірніку “Жывое народнае слова” [Жывое 1992] уміщені такі записи лексики: “З лексікі вёскі Здзітава Бярозаўскага раёна” (А. Леванцэвіч); “З лексікі вёскі Камянюкі Камянецкага раёна” (Ф. Клімчук); “Лексіка з ваколц Драгічына” (І. Лучыц-Федарэц); “З лексікі вёскі Крытышын Іванаўскага раёна” (І. Сацута); “З лексікі вёскі Каўняцін Пінскага раёна” (В. Шапялевіч) та ін.

Берестейська лексика частково вміщена ще в таких виданнях:

“Лексика Полесся (Материалы для полесского диалектного словаря)” [Лексика 1968];

“Лексіка Палесся ў прасторы і часе” [Лексіка 1971];

“Полесье (Лингвистика, археология, топонимика)” [Полесье 1968].

Підляські говірки

Атлас української мови, т. II;

“Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny” [Atlas 1980–1999];

F. Czyżewski, “Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy” [Czyżewski 1986];

В. Janiak, “Polsko-ukraińskie związki językowe na przykładzie gwary Niemirowa nad Bugiem (Fonetyka, fonologia, słownictwo)” [Janiak 1995];

М. Лесів, “Українські говірки в Польщі” [Лесів 1997а] (окремий розділ “Підляські говірки”);

“Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження” [Холмщина, Підляшшя 1997] (підрозділ “Особливості говору українців Холмщини та Підляшшя” авторства М. Лесіва).

Текстографія

Волинсько-поліські говірки

Деякі зразки текстів додані до кандидатських дисертацій (рукописні матеріали).

Берестейські говірки

Ф. Климчук, “Тэксты” (Ф. Климчук, “Гаворкі Заходняга Палесся: Фанетычны нарыс” [Климчук 1983, 116–127]);

Тэксты (Дыялектны слоўнік Брэстчыны [ДСБ, 282–293]).

Підляські говірки

W. Kuraszkiewicz, “Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych” [Kuraszkiewicz 1954];

“Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym” [Teksty 1972];

F. Czyżewski, S. Warchoł, “Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny” [Czyżewski, Warchoł 1998].

Конференції

У Волинському національному університеті імені Лесі Українки проведено ряд міжнародних наукових конференцій з тематикою “Окраїнні говірки української мови” (спільно із Закладом української філології Університету Марії Кюрі-Склодовської м. Любліна та кафедрою української мови Житомирського педагогічного університету імені І. Франка).

Початок ХХІ століття

Захищені кандидатські дисертації

Волинсько-поліські говірки

Л. Пономар, “Народний одяг Західноукраїнського Полісся ХІХ – початку ХХ століття (Комплексне дослідження реалій та термінів за матеріалами картографування)” [Пономар 2000];

О. Данилюк, “Географічна термінологія Волині” [Данилюк 2000];

Р. Омельковець, “Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі” [Омельковець 2004];

Р. Зінчук, “Словозміна іменників у західнополіських говірках” [Зінчук 2010а];

З. Мацюк, “Людина і її буття у західнополіській фразеології” [Мацюк, 2011];

Л. Шуст, “Ентомологічна лексика західнополіських говірок” [Шуст 2011].

Докторська дисертація

Г. Аркушин, “Іменний словотвір західнополіського говору” [Аркушин 2005].

Берестейські говірки

А. Босак, “Дыферэнцыяцыя і арэальныя сувязі гаворак Верхняга Над’ясельдзя” [Босак 2006].

Підляські говірки

(Відсутність даних)

Монографії, словники, атласи:

Волинсько-поліські говірки

Г. Аркушин, “Словник західнополіських говірок”, т. I–II [Аркушин 2000];

Г. Аркушин, “Іменний словотвір західнополіського говору” [Аркушин 2004];

Р. Омельковець, “Атлас західнополіських назв лікарських рослин” [Омельковець 2003];

Р. Омельковець, “Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі” [Омельковець 2006];

В. Куриленко, “Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах” [Куриленко 2004];

“Атлас історії культури Волинської області” (відповідальний редактор Ф. В. Зузук) [Атлас історії культури], у якому вміщено 9 лінгвогеографічних карт із сільськогосподарською лексикою (автор Г. Козачук), 9 карт з будівельною лексикою (автор О. Євтушок) та на 9 картах скартографована мисливська лексика (автор Г. Аркушин);

Г. Аркушин, “Атлас мисливської лексики Західного Полісся” [Аркушин 2008а];

Г. Аркушин, “Атлас західнополіських фаунономенів” [Аркушин 2008б];

Р. Зінчук, “Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках” [Зінчук 2010];

Л. Чирук, “Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся” [Чирук 2010а];

Г. Аркушин, “Західнополіська діалектологія: навчальний посібник з регіональної діалектології” (підрозділи “Волинсько-поліська лексика”, с. 172–174, “Волинсько-поліські семантичні діалектизми”, с. 178–180) [Аркушин 2012а].

Лексичні діалектизми в збірнику “Голоси з Волинського Полісся” подані окремими словничками після текстів із кожного населеного пункту [Аркушин 2010].

Берестейські говірки

О. Скопненко, “Берестейсько-пинські говірки: генеза і сучасний стан” [Скопненко 2001];

Л. Леванцэвіч, “Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці: Лексіка” [Леванцэвіч 2001];

Ф. Клімчук, П. Міхайлаў, “Слоўнік народных гаворак Кобрыншчыны” [Памяць 2002, 528–556];

І. Ляшкевіч, “Альпенскі дьялектны слоўнік: у 525-ыя ўгодкі в. Альпень Столінскага раёну” [Ляшкевіч 2004];

А. Босак, В. Босак, “Атлас Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежжа (Верхняга Над’ясельдзя). Лексіка” [Босак, Босак 2006].

У збірнику “Жывое наша слова” [Жывое 2001] берестейська лексика зафіксована в таких публікаціях: “Традыцыйная лексіка гаворкі вёскі Залесе Кобрынскага раёна Брэсцкай вобласці” (И. Дзендзялевскі); “Словы з-пад Белавежскай пушчы” (Ф. Клімчук); “Матчына слова” (П. Кулік); “Лексіка вёскі Сычы Драгічынскага раёна” (І. Лучыц-Федарэц); “З лексікі нашай вёскі” (П. Міхайлаў); “З лексікі гаворак Бярэзінскага раёна” (С. Фацеева); “Сінонімы маўлення ў гаворках Берасцейшчыны” (В. Емельяновіч).

У збірнику “Народныя скарбы” [Народныя скарбы 2008] уміщені такі записи лексики: “З лексікі роднай вёскі (вёска Смаляніца Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці)” (В. Босак і А. Босак), “Лексіка вёскі Касцюкі Бярозаўскага раёна” (Т. Грачыха), “Гарадзенскі дьялектны слоўнік” (Я. Казачок), “З гаворкі вёскі Галоўчыцы” (П. Кулік), “З лексікі жыхароў вёскі Беражное Столінскага раёна” (К. Руц);

В. Вярэніч, “Палескі архіў : лінгвістычныя, этнаграфічныя і гістарычныя матэрыялы” [Вярэніч 2009];

Я. Самуйлік, “Гаворкі Выганаўскага Палесся (Лінгвістычны атлас для студэнтаў філалагічнага факультэта універсітэта)” [Самуйлік 2009];

С. Клундук, “Слова да слова – будзе мова : дыялектны слоўнік в. Фядоры” [Клундук 2010];

Г. Аркушин, “Західнополіська діалектологія : навчальний посібник з регіональної діалектології” (підрозділи “Берестейська лексика”, с. 174–176, “Берестейсько-пінські семантичні діалектизми”, с. 180–181) [Аркушин 2012а].

У збірнику “Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні” [Беларуская дыялекталогія 2010] уміщені такі записи народної лексики: “Матэрыялы да слоўніка Жабінкаўшчыны” (Т. Ганчук і В. Касцючык), “Назвы травяністых раслін у гаворцы вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна” (Ф. Клімчук), “Лексічныя асаблівасці гаворкі вёскі Фядоры Столінскага раёна” (С. Клундук), “З лексікі вёскі Брашэвічы Драгічынскага раёна” (Л. Крывецкая і Г. Маціюк), “Лексіка вёскі Галоўчыцы” (П. Кулік), “З народнага слоўніка вёскі Жолкіна Пінскага раёна” (А. Палачыч), “З лексікі адной столінскай гаворкі” (Г. Стральчук), а також подані записи арготизмів “Са слоўніка янаўскіх лабараў” (І. Сацута).

У другому випуску збірника “Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні” [Беларуская дыялекталогія 2012] подано записи “З дзеяслоўнай лексікі вёскі Акропна Драгічынскага раёна” (І. Лучыц-Федарэц).

Лексичні діалектизми у збірнику “Голоси з Берестейщини” подані окремими словничками після текстів із кожного дослідженого населеного пункту [Аркушин 2012].

Підляські говірки

М. Рощенко, “Miejscowe gwary ukraińskie” [Roszczenko 2002, 283–292];

Г. Аркушин, “Західнополіська діалектологія : навчальний посібник з регіональної діалектології” (підрозділ “Підляська лексика”, с. 176–178, “Підляські семантичні діалектизми”, с. 182–182) [Аркушин 2012а].

Підлясько-холмські говірки

Г. Вишневська, П. Левчук, “Словник говірки містечка Тишівці”, “Прислів’я”, “Поширені образні вислови”, “Рифмовані приповідки” [Вишневська, Левчук 2008, 151–187];

Лексичні діалектизми у збірнику текстів “Голоси з Підляшшя” подані окремим словничком [Аркушин 2007б, 524–529].

Текстографія

Волинсько-поліські говірки

Г. Аркушин, “Голоси з Волинського Полісся (Тексти)” (до видання додані два диски DVD з магнітофонними та відеозаписами) [Аркушин 2010].

Тексти додані також до дисертацій Р. Зінчук і Л. Шуст (рукописи).

Берестейські говірки

У збірнику “Народныя скарбы” [Народныя скарбы 2008] уміщені такі записи діалектних текстів: “Нюра” (А. Босак), “Тэксты са Столінскага раёна” (Ф. Клімчук), “Колішняе вяселле на Драгічыншчыне” (І. Лучыц-Федарэц), “Дыялектны матэрыял з вёскі Белавуша Столінскага раёна Брэсцкай вобласці” (К. Руц), “Тэксты з Камянецкага раёна” (В. Філософ).

У збірнику “Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні” [Беларуская дыялекталогія 2010] уміщені такі записи розповідей діалектоносіїв: “Тэксты на тараканскіх гаворках Драгічынскага раёна” (Ф. Клімчук), “Тэксты з вёскі Здзітава Бярозаўскага раёна” (Л. Леванцэвіч), “Гавораць у Акропне” (І. Лучыц-Федарэц), “Так гавораць мае землякі” (К. Руц), “Палешукі пра сябе і сваё жыццё” (К. Руц), “Гаворыць мая Століншчына” (Г. Стральчук), “Тэксты з вёскі Амяльная Івацэвіцкага раёна” (І. Шаўчук), “Матэрыялы з Пінскага раёна” (І. Шпакоўскі).

У збірнику “Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні” [Беларуская дыялекталогія 2012] уміщені діалектні тексти переважно з Пінського району: “Тэксты з вёскі Востраў” (Н. Бунько, В. Крупко), “Тэксты з вёскі Плошчава” (Н. Бунько, Ю. Маліцкі), “Палескія гісторыі” (Л. Кунцэвіч, Т. Трухан), “Са стахавіцкіх здарэнняў і падзей” (Б. Калодзіч), “Фальклорныя тэксты з Пінскага раёна” (І. Шпакоўскі), “З гаворкі вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці” (Ф. Клімчук), “Нявыдуманая гісторыя з вёскі Галоўчыцы Драгічынскага раёна” (П. Кулік).

Г. Аркушин, “Голоси з Берестейщини (Тексти)” (доданий двосторонній диск з відеозаписами) [Аркушин 2012].

Підляські говірки

Г. Аркушин, “Голоси з Підляшшя (Тексти)” (доданий диск DVD з магнітофонними записами) [Аркушин 2007].

Конференції

14–15 травня 2006 року у Волинському національному університеті ім. Лесі Українки (м. Луцьк) проведено Міжнародну наукову конференцію “Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов’янському контекстах”; видано поконференційний збірник матеріалів [Зх. діалект 2007].

22–23 квітня 2010 року у Волинському національному університеті ім. Лесі Українки (м. Луцьк) проведено Міжнародну наукову конференцію “Західнополіські говірки в просторі та часі”; видано поконференційний збірник матеріалів [Зх.-поліські говірки 2010].

Рукописні матеріали різних років

Волинсько-поліські говірки

Рукописні додатки до кандидатських дисертацій.

Відповіді на питання “Програми для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови” [Дзензелівський 1984] (студентські записи; зберігаються у відділі діалектології Інституту української мови НАНУ).

Матеріали до Словника західнополіських говірок (студентські записи; зберігаються в Західнополіському ономастико-діалектологічному центрі Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки).

Берестейські говірки

Рукописні матеріали, що зберігаються у записувачів.

Підляські говірки

Картотека матеріалів до “Atlasu gwar Lubelszczyzny” (Оригінал зберігається в Інституті славістики ПАН у Варшаві, а копія – в Закладі історії та діалектології польської мови Університету Марії Кюрі-Склодовської, м. Люблін).

Отже, дослідження лексики західнополіських говірок вже має свою історію і певні здобутки, досягнуті спільними зусиллями українських, польських, білоруських та російських учених.

Розділ II

ЗАХІДНОПОЛІСЬКА ЛЕКСИКА В ЧАСІ

Західне Полісся, зокрема Волинське Полісся, як вважає багато дослідників, – це частинка прабатьківщини слов'ян. На цій старожитній території не було значних міграційних процесів, а великі ліси та непрохідні болота відмежовували поліщуків від волинян і від білорусів та були природною перешкодою в їхніх зносинах із населенням інших регіонів, хоч, усупереч цьому, колонізація Берестейщини ішла саме з Волині та Галичини.

Ядро західнополіської лексики, як і української в цілому, творять слова, успадковані через праслов'янську мову від індоєвропейського лексичного фонду [СУЛМ, 101].

2.1. Індоєвропейська лексика

Мовознавці виділяють у спільноіндоєвропейському шарі лексики декілька тематичних груп, що вживані і в західнополіських говірках, зокрема:

1) назви кровної спорідненості та свояцтва: *мати, син, сестра, брат, дівер* та ін.;

2) назви органів та частин тіла: *око, ніс, серце, груди, кров* та ін.;

3) назви тварин та комах: *звір, тур, свиня, олень, вовк, орел, оса, муха* та ін.;

4) найменування рослин та їхніх плодів: *дерево, дуб, береза, верба, солома, зерно, мох* та ін.;

5) назви предметів і явищ природи: *вечір, весна, сонце, місяць, небо, день, ніч, земля, зима, вогонь, вода, сніг* та ін.;

6) назви житла, знарядь праці та продуктів харчування: *дім, двері, віз, колесо, молоко, сіль* та ін.;

7) назви різних дій, процесів: *іти, текти, сидіти, пекти, орати, пити, знати, жити* та ін. (докладніше див. [СУЛМ, 101–104; ІУМ, 15–25]).

Як наголошують дослідники, “крім спільноіндоєвропейської лексики, в сучасній українській мові можна виділити слова, хоч і в

значно меншій кількості, західно-, східно- та південноіндоєвропейські” [СУЛМ, 104]. Так, до західноіндоєвропейського шару належать *борода, гість, ліс, море, риба, село, солодкий, яблуна*, до східноєвропейського – *волос, ворона, лоб, суд, святий*, південноєвропейського – *горіх, довгість, жила*.

Усі з наведених вище лексем уживані і в кожному українському діалекті та в сучасній літературній мові, хоч при цьому вони можуть мати деякі фонетичні відмінності від сучасних літературних відповідників, пор. зх-пол. форми: *бурудá, берóза, гóзеро* || *вóзеро, гóс'т', гурі́х, л'уд, с'іл'* || *сил'* || *сул'* || *сол'* || *суил'* та ін.

Одними з найдавніших за походженням, звичайно, є вигуки, серед яких, напр., виділяють давні слова, за допомогою яких нацьковують собаку на звіра: *у́жа, гу́жа, у́жа, ву́жа, гу́жа, уз'а, гуз'а, у́з'а, вис'* [Аркушин 2008а, к. 90; с. 232]. До індоєвропейської спадщини належать також зх-пол. лексеми *вéпер* || *вéприк* || *вепру́к* ‘самець свині’ [Сабадош 2007, 202]; *к'éча* ‘головний убір молодиці: широкий обруч, обмотаний хусткою, один кінець якої звисає ззаду’ [Аркушин 2000 I, 219] < псл. **ку́са*, що етимологічно пов’язане з **кука* < іє. **keu-* / **kou-* ‘гнути, згинати’, ускладненого розширювачами *-k* / *-č* на слов’янському ґрунті [Вербич 2007а, 50] та ін. Л. Булаховський вважав, що для слов’янських мов “як найстаріші утворення можуть бути вказані тільки деякі”, серед яких називав і **куропъту* ‘куропатка’ (пор.: *кур* ‘півень’ і *рът* ‘птиця’) [Булаховський 1959, 213].

Зазначимо також, що в говірках Західного Полісся чимало інших лексем давнього походження, які невідомі в інших українських діалектах, а отже, відсутні і в сучасній літературній мові, і всі вони “приречені” на довге існування в нашій мові.

2.2. Спільна балто-слов’янська лексика

Деякі мовознавці переконані в існуванні спільного балто-слов’янського періоду, який орієнтовно датують серединою 1 тис. до н.е. [Укр 2000, 41]. Однак про це дехто говорить досить обережно, пор.: “Балто-слов’янська мовна спільність – гіпотетична єдність у далекому минулому слов’янських і балтських груп мов. Ґрунтується в основному на великій подібності у їхній лексиці” [Укр 2000, 41].

Спільні балто-слов’янські виявлені серед таких тематичних груп лексики, що вживана і в західнополіських говірках:

- назви частин тіла: *голова, рука, долоня, нога, тіло*;
- назви тварин і птахів: *корова, теля, зозуля, лебідь*;
- назви реалій, процесів і ознак: *озеро, лід, дух, сморід, дробити, борзий*;
- абстрактні поняття: *доля, сердитий* та ін. [СУЛМ, 107].
Спільним балто-слов'янським є назва хлібороба (орача) *ратай* [СУЛМ, 107], що відома і в західнополіських говірках.

Відзначено також, що “спільність балтійських і слов'янських мов поширюється на всі мовні структури. Більш архаїчні своєю будовою балтійські мови надають у розпорядження дослідника історико-лінгвістичну перспективу для вивчення слов'янських, що нерідко зберігають лише релікти тих явищ, які в балтських мовах представлені цілими системами” [Укр 2000, 41].

На думку А. Непокупного, не менше трьох століть ятвяги, західнобалтійський етнос, були активними учасниками слов'янської історії. “На багатьох сторінках Галицько-Волинського літопису живе і бореться цей народ, який, згодом зійшовши з історичної сцени, залишив кілька висловів, назви осель, імена людей, зрештою, загальні найменування країни та її частин” [Непокупний 1971, 18]. А. Непокупний наводить такі власні назви ятвязького походження: ойконіми – *Ятвяги, Ятвягів, Небіщани*, гідроніми – *Ятвезь, Гривда, Голда, Невда, Соколда, Удховда, Ясолда*. Навіть висловлена думка, що ятвязька мова була перехідною між балтійськими та слов'янськими мовами (див.: [Непокупний 1971, 18]).

2.3. Лексика праслов'янського походження

Учені вважають: “Коли слово відоме (в наш час або з писемних пам'яток) в усіх або в частині мов даної групи і в усіх або в частині іншої групи слов'янських мов (а можливість запозичення виключається), його можна вважати праслов'янським” [ПУМ, 98].

Такі слова та похідні від них зберігають і українські діалекти, зокрема зх-пол. говірки, адже помічено, що окраїнні старожитні говори “законсервували” давні лексеми, втрачені іншими діалектами, насамперед центральними, через що вони й відсутні в літературній мові.

Про особливість досліджуваного діалекту А. Залеський писав: “Західнополіський говір суттєво відрізняється від інших поліських

низкою структурних інновацій, виникнення яких зумовлюється тривалими його контактами з говірками південного типу. Початок контактів сягає ще, напевно, періоду Галицько-Волинського князівства XII–XIV ст.” [Залеський 1988, 192]. Усе це підтверджує аналіз лексики, оскільки зх-пол. говірки найближчі до південно-західних, тому й знаходимо так багато паралелей з ними, хоч добре збережена праслов’янська основа.

Праслов’янського походження найменування різних родинних зв’язків (кровних і некровних), напр.: *сват* [ЕСУМ V, 187], *с¹векор* [ЕСУМ V, 187]; лише представники старшого і найстаршого покоління знають значення номенів *св¹іс¹т¹* ‘сестра дружини’ [ЕСУМ V, 195–196], *зо¹виц¹’а* || *зо¹виц¹а* ‘чоловікова сестра’ [ЕСУМ II, 273], *йат¹ровка* ‘жінка чоловікового брата’ [ЕСУМ VI, 563]; зберегти такі назви у сучасних говірках допомагають зх-пол. прислів’я, пор.: *І ти йатро¹виц¹а, і йа йатро¹виц¹а, – мо¹йа спуд¹ниц¹а ти¹бе не бо¹йіц¹:а; Йат¹роха йат¹рох¹’і не бо¹йіц¹:а і т¹рох¹’і, а при¹де зо¹виц¹а – йат¹роха бо¹йіц¹:а*. Таке ж давнє уживане на Підляшші утворення *дивос¹нуби* ‘сватання, заручини’, пор.: псл. **děvosnǫbъ* ‘сват’, що утворене з основ *děva* ‘дівчина’ і **snǫbiti* ‘звідникувати, сватати’ [ЕСУМ II, 85–86].

Л. Булаховський стверджував, що “для слов’янських, наприклад, мов як найстаріші утворення можуть бути вказані тільки деякі, як ось: **medǫǫdъ* “медвідь” (буквально “медо-ед”)” [Булаховський 1959, 213].

Іншим давнім словом є *ведро* ‘луна в лісі; відголос’: *Ст¹р¹ілив – аж¹ ведро по¹ л¹ісу пош¹ло* (Видраниця, Жиричі і Заболоття Рт В, Радостів Др Б) || *в¹идро* ‘тс’ (Дивин Кб Б); також у словнику Є. Желехівського: *в¹едро* ‘heiteres Wetter’ [Желехівський, 60]. Лексема *в¹едро* ‘ясна гарна погода’ уживана майже в усіх слов’янських мовах, щодо її походження існує припущення, що це запозичення з прагерманської мови (хоч є і протилежна думка) [ЕСУМ I, 344; ІУМ, 27]. В українській мові це слово “знане вже в пам’ятках XIV-ого віку” [Огієнко I, 204]. Безперечно, є прямий зв’язок зх-пол. *в¹едро* ‘луна’ і спільнослов’янського *в¹едро* ‘ясна погода’, оскільки луна в лісі буває тільки в ясну тиху погоду. Зазначимо також, що від цього ж кореня, напевно, походить і одна з назв комахи сонечка семикрапкового – *бедрик* (первинно: *в¹едрик*), оскільки ця комаха з’являється ранньою весною, як тільки пригріє сонце (до речі, за цією комахою збереглися й донині давні гадання про погоду, а тепер – в дитячих іграх з *бедриком* чи, як іноді її іменують, *петриком*), пор.:

|петрик / |петричок /
 пен' чи ко|лода /
 дошч чи по|года? /
 йак по|года / то пуш|чу /
 йак дошч / то заду|шу //

* * *

|петрику / |петрику /
 ци пен' ци ко|лода? /
 ци |завтра по|года? /
 йак по|года / то пуш|чу /
 йак не|года / то заб|йу //

* * *

фе|дора-ко|мора /
 чи |буде по|года? /
 йак |буде / то пуш|чу /
 не |буде / заду|шу //

Через це вважаємо помилковим пояснення лексеми *бедрик* як “похідне утворення від псл. *bedrǫ* “перістий, плямистий (на бедрах)” [ЕСУМ I, 160].

Для характеристики мисливської лексики (розділ “Лексика давньоруської мови” [ІУМ]) подані цитати з різних історичних джерел, у яких ужиті найменування *сѣть*, *тенето*, *сило* (*сильць*), а також *проугла* ‘сильце, тенета’, після якого припущення *із ст.-сл.?* [ІУМ, 150]. Як свідчать наші польові записи, в сучасних восьми західнополіських говірках збережена назва *пругло* (фонетичні варіанти *прудло*, *пругаїло*) зі значенням ‘петля для лову птахів та невеликих звірів, яку прив’язують до гілки дерева, щоб жертва була піднята вгору’ [Аркушин 2008а, кк. 19, 20]. Отже, це не запозичення зі старослов’янської мови, а праслово.

І таких зх-пол. лексем можна навести багато. Так, С. Вербич, читаючи “Словник західнополіських говірок” [Аркушин 2000], звернув увагу на слова, частина з яких поступово виходить з ужитку, а докладний етимологічний аналіз засвідчив, що це праслов’янська лексика. Ось деякі приклади:

верч ‘скручене лико у вигляді цифри 8 для зберігання’ [Аркушин 2000 I, 50], ‘згорток, пучок’ < *vьrtjь – результат йотації первинного *vьrtь [Вербич 2007а, 47];

гба ‘міра довжини витканого полотна’ [Аркушин 2000 I, 87] < *gъba з первинним значенням ‘викривлення; випуклість’ [Вербич 2007а, 47];

гїмза ‘плакса’, *гїмзати* ‘довго плакати’ [Аркушин 2000 I, 89] < пра-лексема *gъmza < *gъmzati зі значенням *‘рухатися, вихиляючись, вигинаючись’, зх-пол. інновація ‘довго плакати’ [Вербич 2007, 47–48];

гóg’іл’ || *гúг’іл’* || *гóгул’* ‘заплетена і закручена на голові жіноча коса’ [Аркушин 2000 I, 95] < псл. *guga < і.-є. **geu-* ‘гнути, закручувати’ [Вербич 2007а, 48];

жид ‘пропущене місце під час сівби вручну’ [Аркушин 2000 I, 155] < субстантив від архаїчного **židъ(jь)*, пор. рос. *жидкий* ‘текучий’; результат еволюції стрижневого значення ‘рідкий’ > ‘не густий’ [Вербич 2007а, 48];

здун ‘гончар’ [Аркушин 2000 I, 187] < праформа *zъdunъ з первинним значенням *‘той, хто буде’, ‘щось творить’ < *zъdati [Вербич 2007а, 49];

клубу́к ‘верх гончарної печі’ [Аркушин 2000 I, 228] – метатезний варіант первинного *кулбук* < *кълбукъ* < *къlbukъ ‘круглий, випуклий’ [Вербич 2007а, 50];

лаху́дра ‘обірванець’ [Аркушин 2000 I, 279] < реконструйована праформа *lahudъra – результат поєднання основ *lahъ і *dъrati [Вербич 2007а, 51];

лі́ска ‘прутик’ [Аркушин 2000 I, 285] (фонетично вторинна форма від *ліска*) < псл. *lěsъka [Вербич 2007а, 51–52];

ст’ін ‘вода, яка почала замерзати’, ‘тоненький лід, який тільки з’являється на озері’ [Аркушин 2000 II, 174] < праформи *styn / **styn’a* < *stynqti < *stydnoqi (пор. рос. *стынуть* ‘захолодати’) [Вербич 2007а, 52];

шк’інда́ ‘людина, яка накульгує’, *шкунда́* ‘крива нога’ [Аркушин 2000 II, 251] < псл. *skъlda ‘кривизна, вигин’ [Вербич 2007а, 52–53];

шкóрбух ‘окраєць хліба’ [Аркушин 2000 II, 268] < праформа *skъrbuxъ [Вербич 2007а, 53].

Цей список давніх зх-пол. лексем продовжив І. Сабадош, пор.:

бéрва || *бúрва* ‘стовбур дерева; кладка через річку’ [Аркушин 2000 I, 14] < псл. *brъvъ / *brъvъ / *brъvъ ‘стовбур дерева; кладка; міст’ [Сабадош 2007, 200];

вив’ірка ‘білка’ [Аркушин 2000 I, 54] < псл. *věverka [Сабадош 2007, 203];

вороті́ло ‘у ткацькому станку вал, на який навивається основа, і вал, на який намотують полотно’ [Аркушин 2000 I, 74] < псл. *vortidlo [Сабадош 2007, 204];

гентам ‘он там’ [Аркушин 2000 I, 88] < псл. *hen || *heno* + *tamo [Сабадош 2007, 204];

губа́ ‘гриб-трутовик’, *гу́би* ‘гриби’ [Аркушин 2000 I, 111] < псл. *gъba ‘гриб’ [Сабадош 2007, 204–205];

гукати ‘виявляти бажання, паруватися (про свиню)’ [Аркушин 2000 I, 112] < псл. *gukati. І. Сабадош вважає “це лексико-семантичне утворення спільним українсько-західнослов’янським” [Сабадош 2007, 204];

кл’ім ‘комора’ [Аркушин 2000 I, 227] < псл. *klěť ‘комора, хата’ [Сабадош 2007, 209-210];

кл’ука ‘жердина в колодязному журавлі’ [Аркушин 2000 I, 228] < псл. *kluka ‘дрюк, гак’ [Сабадош 2007, 210];

кушати ‘куштувати’ [Аркушин 2000 I, 274] – “прасл. *kušati* зі значенням ‘пробувати їжу на смак, куштувати’ поширене в східно- і південнослов’янських мовах. Розірваність ареалу поширення цього слова свідчить про його давність” [Сабадош 2007, 211];

крива́ўник ‘деревій звичайний’ – “ймовірно належить до праслов’янської лексичної спадщини” [Сабадош 2007, 210];

мотіл ‘метелик’ [Аркушин 2000 I, 325] – псл. *motylъ* [Сабадош 2007, 213].

У складі мисливської лексики засвідчені ще такі давні слова: *вонтрóби* || *онтрóби* ‘нутрощі тварини’, *гет* ‘геть’ (з указівної частки *ге* та певних форм указівного займенника *то, той*), *гн’із’до*, *др’іб*, *за’сада*, *на’бої*, *н’іж*, *н’ухати*, *обо’р’іг*, *от’рава*, *пас*, *пастка*, *пес*, *порох*, *рем’ін*, *ржа*, *р’іг*, *ро’жен* (*ро’жон*), *серен* (*ше’р’іш*), *стр’ілець* та ін. [Аркушин 1985, 192]. Віднесення кожної такої лексеми до найдавнішого шару підтверджують відомі етимологи, пор.: *гра́бати* ‘гребти’ (підтверджує етимологічний словник А. Брюкнера [Brückner]), *дуже́* ‘багато’ [Sławski], *здун* ‘гончар’ [Brückner], *зі́мно* ‘холодно’ (спільне для багатьох індоєвроп. мов [Brückner]), *йáлувка* || *йáловка* ‘молода корова, яка ще не отелювалася’ [Sławski], *ка́нку* ‘трішки’ [Sławski], *ка́рмник* ‘годована свиня’ [Brückner], *к’е́дис* ‘колись’ [Sławski], *кл’еї* ‘глей’ [Sławski], *кне́йа* ‘місце, обране для полювання’ [Sławski], *крунду́пел* ‘низькорослий чоловік’ [Sławski], *пéндом пуї́ті* ‘швидко піти без нічого’ [Brückner], *твар* ‘лице, обличчя’ [Фасмер] та ін.

Такі свідчення знаходимо в багатьох дослідженнях, пор.: *ботві́н’е* || *ботве́н’е* ‘страва з листя буряків’ < *ботві́на* (як назва страви уперше зафіксована на початку XVII ст.) < *ботва́* ‘листя буряків’ < псл. *bъty

(род. в. **bъtъve*) пов'язане з **botěti*, укр. *ботити* 'жирити, товстити', похідне від іє. **bheu-* / **bhū-* 'рости, збільшуватися, робитися, вирощуватися' [Яценко 2010, 92]; *веретия* 'сінокіс' < псл. **verta*, **verto* < **verti* 'ховатися' [Данилюк О. 2007, 84]; серед назв одягу до спільнослов'янського фонду, на думку Л. Пономар, належать лексеми *пóйас*, *рém'ін'*, *ч'інец'*, *кожух*, *одéжа*, *лáх'і*, *пáсок* [Пономар 1997, 67].

Беперечно, частина лексем упродовж "довгого життя" змінювала свою семантику – чи то розширюючи її, чи то звужуючи. Порівняйте зх-пол. лексеми і однозвучні слова сучасної літературної мови:

а) зі звуженням семантики: *буц* 'щиголь' і літ. *буц* 'вигук на позначення зіткнення двох предметів'; *г'руба* 'вагітна' і літ. *груба* 'велика за об'ємом та поперечним перерізом'; *з'дорово* 'свіжо, прохолодно' і літ. *здорово* 'дуже сильно; добре, майстерно'; *мусит'* 'мабуть' і літ. *мусить* 'змушений щось виконувати'; *с'імн'е* 'лише конопляне насіння' і літ. *сім'я* 'насіння будь-якої рослини'; *с'толик* 'шухляда стола' і літ. *столік* 'малий стіл' та ін.;

б) з розширенням семантики: *голиї* 'легковдягнутий' і літ. *голий* 'який без одягу'; *ко|зерок* 'кашкет; картуз' і літ. *козилок* 'щиток головного убору'; *к|оси* 'волосся', *ко|са* 'волосина' і літ. *ко|са* 'заплетене волосся'; *рамка* 'вишита картина' і літ. *рамка* 'оправа, в яку вставляють дзеркала, портрети, картини'; *фар|тух* 'ткана полотняна спідниця' і літ. *фартух* 'шматок тканини певного фасону, який одягають спереду на спідницю' та ін.;

в) перенесені назви з інших предметів чи дій на основі подібності чи за іншими ознаками: *в|ит'ати* 'ударити' і літ. *в|итяти* 'вирубати, вирізати'; *в|ужшиче* 'віршовка для ув'язі сіна на возі' і літ. *в|ужовище* 'скинута шкура вужа'; *г'|чка* 'верх наповненого мішка' і літ. *г|чка* 'стебло і листя перев. коренеплодів'; *го|ра* 'горище хати' і літ. *гора* 'значне підвищення над місцевістю'; *гор|л'анка* 'ангіна' і *гор|лянка* 'знев. про горло'; *г|уска* 'біла водяна лілія' і літ. *гуска* 'велика водоплавна птиця'; *ж|учий* 'чорний' і літ. *жу|чий* 'той, що належить жукові'; *зал|из'н'ак* 'лопата для копання грядки' і літ. *зал|ізник* 'мінерал, що містить у собі залізо'; *к|лешн'а* 'холоша штанів' і літ. *к|лешня* 'кінцева частина ніжки рака'; *ко|ц'уба* 'міра рахування часу за сонцем, висоту якого порівнювали з висотою коцюби' і літ. *ко|цюба* 'кочерга'; *ли|шай* 'місце, на якому качався кінь' і літ. *ли|шай* 'шкірна хвороба'; *л'|ул'ка* 'ізолятор на стовпі, до якого кріпляться дроти' і літ. *лю|лька* 'приладдя для куріння'; *нен'|ка* 'колиска' і літ. *нен'|ка* 'мати'; *па|ц'ук* 'пташеня

без пір'я' і літ. *пацюк* 'щур'; *пере^пілка* 'метелик' і літ. *перепілка* 'перепилиця' та ін.;

г) лексеми, які змінили свою семантику: *з^лиден'* 'жадібна людина' і літ. *злидень* 'хто живе у нестатках'; *ли^х'і* 'дірявий' і літ. *лихий* 'сердитий, лютий'; *с^т'інка* 'широка межа між полями, по якій можна їхати возом' і літ. *стінка* 'вертикальна частина будівлі'; *чистити* 'заготовляти дрова на зиму' і літ. *чистити* 'робити щось чистим' та ін. (див. ще приклади зі "Словника семантичних діалектизмів Західного Полісся" [Аркушин 1991а]).

І такі зміни в семантиці найдавніших слів відбуваються постійно, адже мова живе й розвивається.

2.4. Давні твірні основи сучасних лексем

Як відомо, ті давні слова, що вийшли з ужитку, не зникли безслідно, а продовжують жити у звичайних дериватах, у різних стійких словосполученнях, у складі антропонімів, зокрема прізвищ і прізвиць, у дитячих пісеньках, гаданнях, замовляннях та ін. Докладний аналіз діалектної лексики дозволив П. Гриценкові зробити висновок, що "лексична система зберігає такі архаїчні риси, які часто несуть більшу інформацію, ніж релікти інших структурних рівнів" [Гриценко 1984, 3].

Серед найдавніших збережених лексем окрему групу складають теоніми (імена богів) та слова, тісно пов'язані з ними з часів язичництва. До нас дійшли ці імена, виконавши роль твірних основ сучасних дериватів, пор.: *пéрун* 'грим з блискавкою': *с'в'ім'ат' громніц'у / то пéрун не вдáрит'* (Холопичі Локач В), *а пéром тебе не пáл'не!* (прокльон) (Лаврів Луцьк В) (фонетичні варіанти цієї лексеми – *пéрон*, *пéрем*, *пáрун*); *спéкатис* (*лед' спéкалас то́го пйáници*) (Сильно Ківерц В); *отцурáтис'* (*отцурáлис'а год минé вс'і*) (Городище Ківерц В); *з'уз'а* 'холод' (Сильно Ківерц В) і фонетичні варіанти *д'уд'а* (Маяки Луцьк В) та *з'ума* (Столинські Смолярі Любомль В). Отже, у цих похідних продовжують жити імена: бога блискавки й грому – *Перуна* [Лозко 1994, 14; Гнатюк 2000, 59; Плачинда 1993, 43] (пор. твердження В. Гнатюка: "Про Перуна маємо найбільше звісток зі всіх українських богів" [Гнатюк 2000, 59]; зауважимо, що польські дослідники *пéрун* 'грим, блискавка' не пов'язують з ім'ям язичницького бога); і до сьо-

годні живе ім'я бога пекла, війни та всілякої біди *Пека* [Плачинда 1993, 40–41], а також охоронця домашнього вогнища, тепла і затишку *Чура* || *Цура* || *Шура* [Плачинда 1993, 53], бога зими *Зюзя* [Плачинда 1993, 28]. Однокорінним із Перуном є слово *періщити* [Лозко 1994, 14], а прикметник *хороший* походить від імені бога сонця *Хорса* [Карпенко 2003, 163], як *сваритися* від імені бога неба *Сварога* [Карпенко 2003, 162].

А ось ще які деривати зберігають наші говірки.

Так, у мовленні жителів Західного Полісся невживана лексема *стрий* || *стрийко* ‘дядько’, зате широковідомі похідні *стрийечний* || *стринешний* або *першостридн'їй* зі значенням ‘двоюрідний’, адже діти *стрия* ‘батькового брата’ і є двоюрідними дітям батька.

У говірках перехідного типу від західно- до середньополіських породіллю називають *сиройу* *жункойу*, так само позначають корову, яка щойно отелилася: *неи би* ‘бий’ *корову*, *бо сира*. Але це не якийсь локалізм, – паралелі знаходимо в західних степових говірках. П. Гриценко вважає, що це похідне утворення від давнього *сѣра* ‘молозиво’ (лексеми *с'іра*, *с'ара* збережені українськими говірками Карпат, *сырь* у значенні ‘молозиво’ відоме в російських говірках Забайкалля [Гриценко 1984, 28]), пор. зі словничка жовківської говірки: *сѣра* ‘сир із першого звареного молока від отеленої корови’ [Рідна мова, 1938, 535]. “На затухання семантичного зв'язку *сѣра* з ‘молозиво’ вказує розширення семантики лексеми *сира* : *сира кобила*, *сира* – про самок усіх свійських тварин” [Гриценко 1984, 28, примітка]. Доповнимо: подальше розширення семантики і призвело до побутування в досліджуваних говірках словосполучення *сира жунка*, хоч лексема *сѣра* давно вже вийшла з ужитку в цих говірках.

Певну кількість – меншу чи більшу – заготовленого сіна позначають лексемами *оберемок* || *гоберемок*, *копиц'а* || *копица*, *с'т'іжок* || *стожок*, *брок*, *хура*, *прицеп*, *настрамок* та ін., з яких остання найцікавіша, пор. у такому контексті: *тоно настрамок* ‘с'іна вз'ав с'поплава, тобто ‘небагато’. При уточненні виявилось, що *настрамок* – це така кількість сіна, яку можна перевезти без рубля (без ув'язі). Дехто з респондентів пропонував власне пояснення: *настрамок*, бо стільки можна настромити на вила (приклад деетимологізації). Однак цей дериват не девербатив, а похідне від *страм* || *стром*, утворене за допомогою конфікса *на-* + *-ок*.

Про давність лексеми *настрамок* свідчать такі фіксації: словник Є. Желехівського (*настремок* || *настрамок* || *настрім сіна* ‘kleine

Fuhre nur leicht aufgelagen' [Желехівський, 495]), словник Б. Грінченка (*настрямок* 'небольшое количество, небольшой возъ сѣна, соломы, дровъ' [Грінченко II, 525]), пор. ці іменники з прислівником, зафіксованим П. Білецьким-Носенком: *настромки* 'слегка наложенный возъ сѣна или соломы' [Білецький-Носенко 1966, 238]. А в зарічненській групі західнополіських говірок часто вживана лексема *страміна* у значенні 'драбина'. Паралелі з цим значенням знаходимо в словнику Є. Желехівського – *страміна* [Желехівський, 925], у словнику Б. Грінченка подана *страміна* зі значенням 'передвижная лѣстница' [Грінченко IV, 213], пор. у сучасних берестейських говірках *страбїна*, *страмїна*, *страмѣна* [ДСБ, 217], у туровських – *страміна* [ТС V, 104], пор. також рос. *стремьянка* 'двусторонняя комнатная лѣсенка'. О. Преображенский вважає, що ці деривати з іє. *ster 'первоначальное значеніє: ремень, веревка, что натягивается или натягиваетъ' [Преображенский II, 397]. Однак, на нашу думку, цей дериват походить від *стром* 'дерево'; пор. лемк. *стром* 'дерево' [Вархол, Івченко 1990, 157], 'фруктове дерево' [Пиртей 2001, 275]; інші утворення з цим коренем: с-пол. *страми* 'полози саней' [Никончук 1990, 212], наддніс. *стром*, *строминá* 'Steiler Abhang' [Желехівський, 929]; у білоруських говірках: *астрóва* || *астрóвіна* || *астрóга* 'жэрдка сукаватая' [НЛГ, 16], *страмóвіна* 'выварачаное з корнем дрэва' [НЛГ, 142]. Тому вважаємо ці утворення одного походження зі *стрóмий* 'jäh, steil' і *стромлівий* 'стрімкий' [Желехівський, 929], *стрямкий* 'перпендикулярний' і *стрямко* 'перпендикулярно' [Піскуновъ 1873, 113], *стромкій* 'высокій, крутой' [Преображенский II, 396] (див. також слов'янські паралелі [Преображенский II, 755]).

Ця лексема засвідчена і в складі фразеологіму *лазити по' стромах* 'ходити по високому та небезпечному місцю; вилізати на дерева, якісь підвищення чи будівлі': *І чу'го тие поу стромах лазии? Голо'ву хоч скру'нути?* (Забужжя Любомль В), тобто маємо підтвердження, що праслов'янська лексема *стром* функціонувала і на Західному Поліссі, оскільки в говірках широко відомі похідні від неї.

Західнополіськими говірками, як і іншими українськими, давно втрачена лексема *рож* у значенні 'жито', однак добре збереглися похідні утворення. Одна група дериватів має значення 'суміш жита з ячменем або з іншими зерновими': *суржа*, *суржик*, *суржок*, *суржиц'а*. Значення дериватів другої групи – 'поле, на якому росло жито': *р'жис'ко*, *р'жишче*; пор. ще назву містечка на Західному Поліссі –

¹*Рожшище*. Цю ж особливість відзначив і В. Дорошевський у польських говірках: “Поле після зібраного жита має назву *rżyska*, яка жива і широко znana, незважаючи на те, що твірна основа *reż* давно вийшла з ужитку” [Doroszewski 1962, 248]. Усе це переконує, що в минулому наші предки широко вживали лексему *рож*.

Подібна ситуація і зі словом *йаг¹ли*, що відоме в зх-пол. говірках у стійкому словосполученні, пор.: *Мамо, а шо йїсти? – Йаг¹ли! – Йа¹к’і йаг¹ли? – Шо с¹пати го¹лодни л’аг¹ли*. І мало кому тепер відомо, що *йаг¹ли* – це пшоняна каша (з псл. *jagla чи *jagъla* [Дзендзелівський 1996, 113]). Й. Дзендзелівський, дослідивши побутування цієї лексеми, виснував: “...*Йаглі* в українській мові ще не так давно було загальноновживаним словом. <...> У сучасних говорах української мови *йаглі* не відноситься до активних і поширених слів: в одних випадках воно відзначається уже як глибокий архаїзм, в інших виступає як лексично невідоме слово в усталених висловах” [Дзендзелівський 1996, 113].

Трохи інакше зі словами *топо¹рис’ко* і *топо¹ришиче* ‘ручка сокири’. Лише в одній обстеженій нами говірці вживана назва *то¹пор* ‘велика сокира для обтесування колод’: *то¹пор те¹сати ко¹лоду, со¹кира – ру¹бати др¹ова* (Велика Любаша Костоп Р; тут не беремо до уваги запозичення з рос. мови *топор* ‘будь-яка сокира’). В інших говірках іменують ці два знаряддя спільною назвою *со¹кира* || *со¹к’іра*. Отже, маємо саме той випадок, коли зруйновані мотиваційно-дериваційні відношення: спершу лексема *топо¹рис’ко* позначала тільки ручку (держак) топора, але оскільки відбулося змішування понять *топор* і *сокира*, причому друга назва досить активно почала витісняти першу, то й *топо¹рис’ко* стало позначати також і ручку сокири; дальше руйнування мотиваційно-дериваційних відношень призвело до розширення семантики, і тоді *топо¹рис’ко* стало позначати держака будь-якого знаряддя праці, пор.: с-пол. *топорішиче* || *топор’ішиче* || *тапар’ішиче* ‘ручка, держак сапи’ [Никончук 1985, 112], зак. *топоріско* і *топорішч(’)е* ‘держак сапи’ [Дзендзелівський 1993, к. 386], бук. *топорИш’ч’е* ‘держак (ножа)’ [Горбач 1997, 223]; пор. болг. *топорішка* ‘дръжка на сечиво (брадва, мотика)’ [Бълг. диал. атлас II-1, 260].

Це явище, відзначене і в польських говірках, В. Дорошевський пояснює трохи інакше: “*Toporbysko*, загальноновживана назва ручки сокири, вираз, словотвірне значення якого не відповідає реальному: перенесення назви держака топора на держак сокири спричинила

матеріальна подібність десигнатів: держакі обох знарядь подібні між собою, і елемент цієї подібності виявився сильнішим від усвідомлення того, що топорисько є частиною топора” [Doroszewski 1962, 250]. Про те, що тут первинним все-таки було сплутування понять *топор* і *сокира*, свідчать дані словенської мови: у частині говірок назва сокира вживана у значенні ‘ручка топора’.

Подібне змішування відбулося між знаряддями *ба¹м’іг* || *ба¹тиг* і *пуга*, тому ручку батога в зх-пол. говірках називають *пужалном*.

Порівняйте інші деривати, утворені від уже не вживаних у сучасних зх-пол. говірках коренів (твірних основ):

буц ‘щиголь (удар зігнутих пальцем)’ (нульсуфіксальне утворення від невживаного *буцати* ‘вдаряти’);

воло¹чебно ‘подарунок хрещеникам на Великодні свята’ (суфіксальний девербатив; у зх-пол. говірках, крім присвітязьких, утрачена лексема *воло¹чити* ‘боронувати’) (про походження назви *воло¹чебно* див. [Аркушин 1997]);

вредни(ї) ‘неслухняний; такий, що робить збитки’ (відсутня лексема *вред*);

гуторка ‘базікання’ (відсутнє *гуторити*). Зі статті І. Огієнка “Примхи словотвору”: “Подаю слова, вживані в нашій мові, а в дужках по них невживані...”, і серед прикладів невживаних знаходимо *гутірка* (*гуторити*) [Огієнко 1936, 339];

по¹тезатис ‘утекти від укусів гедзів (про худобу)’ (відсутнє *тез’*; є лише *овод* || *говод*, *слипак*);

за¹гаїно присл. ‘витрачаючи багато часу для виконання якоїсь роботи’ (відсутнє *гайтись*);

загуминки ‘місце за клунями’ (відсутнє *гумно* ‘місце, де складають снопи зернових, де їх молотять; тік’);

золити ‘обдавати кип’ятком зі завареним попелом полотняний одяг перед пранням’ (відсутнє *зола* ‘попіл’);

на¹тина ‘зрізане листя буряків для годівлі худоби’ (відсутнє *тнути*; у складному дериваті *дро¹вітн’а* теж використано цей корінь);

на¹персток || *на¹персник* ‘ковпачок, який накладають на палець під час шиття’ (давно вийшов з ужитку *перст*);

пок¹літ || *пук¹літ* ‘тепла комора’ (невживане *кл’іт* ‘комора як окрема будівля’);

потере¹би ‘поле на місці вирубаного лісу’ (відсутнє *теребити* ‘рубати, вирубувати’);

¹ралець' 'подарунок хрещеникам на Великдень; т.с., що волочебно' (відсутні лексеми *рало*, *ралити*);

¹при¹чилок || ¹при¹чулок 'бокова частина даху; бокова стіна будівлі',
¹чел'ус'т' || ¹чел'ус'т'е 'місце у печі, яким дим виходить у димар' (відсутнє *чоло*).

Деякі давні слова, ставши твірними основами прізвищ чи прізвиськ, збереглися від забуття. І на підтвердження процитуємо О. Горбача: "Багато цікавого словотвірного й лексичного матеріалу приносять місцеві назви й прізвища; тут появляється не один вираз, незнаний зрештою сьогодні словникові нашої околиці" [Горбач 1965, 11].

Порівняйте такі прізвиська (Сильно Ківерц В):

¹Ба¹тура (у говірці відсутній апелятив *батура* 'батіг'); ¹Га¹белчиха, дочка ¹Га¹белка (у сучасній говірці відсутній апелятив *габелок* 'вичинена шкіра теляти'); ¹жета, його син ¹жи¹тенко (відсутнє *жет* 'бруд'); ¹Йуцик, син ¹Йуца; ¹Йуцишка, дочка ¹Йуцихи, дружини ¹Йуца (у говірці відсутній апелятив *йуц* 'шлунок свині') та ін. (докладніше див.: [Аркушин 2003]).

Отже, давні слова живуть і далі, або змінивши свою семантику, або ставши основою для творення інших лексем.

2.5. Давні значення вживаних лексем

Окраїнні говірки не тільки зберегли похідні від утрачених коренів (основ), а й "законсервували" первинні значення.

Як приклад, наведемо прислівник ¹л'ім'ус'. Н. Прилипко констатує: "Сучасні поліські говірки зберігають давній, відомий ще з праслов'янської мови, прислівник ¹летось < *lětosь, який функціонує тут у різних фонетичних варіантах <...> і має значення 'минулого року, торік'. У праслов'янській мові цей прислівник входив, як вважають, у парадигму прислівників на -сь, що означали різні часові поняття у межах доби та року: *вчєрась*, *утрось*, *днєсь*, *ночєсь*, *зимусь*, *веснусь*, *летось*, *осєнєсь*. Такі утворення постали <...> за моделлю прислівника *днєсь* < *dьnьсь, що виник внаслідок адвербалізації сполучення іменника *dьnь та вказівного займенника *сь 'цей' і відповідно мав значення 'у день цей' " [Прилипко 1996, 83]. Прислівник ¹л'єтос' || ¹л'ім'ус' "набув нової семантики 'минулого року, торік', до чого спричинилася, очевидно, неоднозначність його компонентів: у

давньоруський та староукраїнський періоди іменник *лѣто* означав як пору року, так і рік взагалі, так само займенник мав два значення ‘цей’ і ‘той’. У спільнослов’янський період прислівник *летось* був членом опозиції *лѣтось* – *лони*: ‘цього року’ – ‘минулого року’. Прислівник *ло¹ни* (*воло¹ни*) з тим же давнім значенням зберігся в сучасному закарпатському говорі...” [Прилипка 1996, 83–84]. Зауважимо, що прислівник *лон’і* зберігся і в підляських говірках північного наріччя, а *л’атас’* має давніше (первісне) значення ‘цього року’. Порівняйте розповідь підляшука про особливість мовлення своєї дружини, яка родом з іншого села цієї ж гміни:

- *от нап¹шиклад во¹на з Грабовц¹’а / йа¹кайа¹ разниц¹’а? / йа нап¹шиклад¹ буду ка¹зати / йа¹ завтра приї¹ду до те¹бе / а вже йіхн¹’а мова / йа / а йа лон’і / так? / а йа лон’і приї¹ду / завтра //*
- *н’е / лони¹ то на другий ру⁰к / л’атас^м то в с’ум року / ну те¹пер о //* (див. збірник текстів “Голоси з Підляшшя”: [Аркушин 2007б, 210]).

Ю. Громик, дослідивши прислівникову лексику, встановив: “Зв’язок із давніми підсилювальними частками займенникового походження та давніми нечленними займенниками зберігають діалектні прислівники *áво, гáво, йáво, йавонó, гéво, он’, гун’, он’ó, ан’ó* ‘ось тут’; *ген* ‘он там’, *гет, гет’* ‘зовсім’; *гат, гáтика* ‘туди’. Давні займенникові основи можна вичленити у структурі західнополіських прислівників *окóчи* (варіанти: *окóч, укóчи, вкóчи, кóчи, кóче, вкóча, кóча*) ‘коли’ та *отóчи* (варіанти *отóч, утóчи, втóчи, тóчи, тóча, втóча, тóчаке, тóчака*) ‘тоді’, які є залишками давніх адвербіалізованих прийменникових конструкцій займенників *къ, ть* з іменником *чинь* типу *окочинь, оточинь* (пам’ятки фіксують ці утворення у ролі часових сполучників)” [Громик 1997, 191].

Отже, кожна група зх-пол. говірок зберігає такі давні слова-свідчення, напр.: волинсько-поліська (*воло¹чебно, пруг¹ло, св’іс’т’* ‘сестра дружини’, *с’таток* і *чел’ад’* ‘велика рогата худоба’), берестейська (*р’жис’ко* ‘поле з-під жита’, *по¹гон’а* ‘видолинок’), підляська (*борок* ‘орчик’, *жежка* ‘гаряча ковбаса-кров’янка’, *отрок* ‘той, хто молодший за оповідача’), а частина лексем уживана в усіх трьох групах (пор.: *к¹нига* ‘чайка’, *л’ім’ус’* ‘уторік’, *нага¹виц’і* ‘штани’, *ра¹таї* ‘орач’, *поплав* ‘сінокіс у долині’).

Розділ III

ЗАХІДНОПОЛІСЬКА ЛЕКСИКА У ПРОСТОРИ

Кожного дослідника діалектів цікавить, якими рисами цей говір об'єднується з іншими, а якими вирізняється серед інших чотирнадцяти, тобто потрібно виявити такі риси, що притаманні лише цим говіркам, що, звичайно, зробити не так і просто.

І. Сабадош зазначає: “Дослідження відношення одних говорів української мови до інших є одним з актуальних завдань українського мовознавства. Особливо плідним є з'ясування на всіх рівнях, зокрема на лексико-семантичному, стосунків між старожитніми, тобто архаїчними, та віддаленими один від одного діалектами... Подібні спостереження мають важливе значення для вивчення історії мови, закономірностей розвитку діалектів” [Сабадош 2007, 199].

Наша увага зосереджена на лексичному рівні західнополіського говору.

3.1. Діалектні слова, вживані в одній говірці

Говірка кожного окремого населеного пункту, крім спільних рис з іншими говірками, має і певні оригінальні риси, насамперед у лексичному складі. Такі лексеми часто стають причиною творення своєрідних прізвиськ, якими носії сусідніх говірок прозивають цих мовлян, кепкуючи з них, пор.:

¹*Вел'муси* ‘корінні жителі с. Маяки Лц В: так їх прозивають переселенці із-за Бугу за вживання ¹*вел'ми* ‘дуже’’, *Гала¹гути* ‘жителі с. Мовчанів Лк В, переселені із-за Буга, які “говорять трохи по-українськи, а трохи по-польськи”’, *Гала¹х'і* ‘жителі с. Мизово Стр В, бо ворону називають *га¹лахойу*’, *З'іс'ік'і* ‘жителі с. Столенські Смолярі Лбм В, які у своєму мовленні вживають полонізм ¹*з'іс'а* ‘тепер’’, *Кала¹йі* ‘жителі с. Богушівка Рж В, які вживають прийменник ¹*кала* ‘коло’’, *Па¹тел'ники* ‘жителі с. Омельне Квр В, які так називають деруни’, *Па¹цори* ‘жителі с. Ощів Гр В, бо жінки цього села любили носити багато намиста, яке називали *па¹цорами*’, *П'шеки* ‘українці, пересе-

лені з Холмщини та Перемишлянщини, за часте вживання полонізмів з префіксами *przy-*, *prze-* та прийменника *przy*’, *Рибоїки* ‘жителі с. Смідин Стр В, бо часто вживають *ої* *рибоїко*’, *Тукма^ч’і* ‘жителі с. Чорниж Мн В, бо так називають картопляне пюре’ (в інших н.пп. – *товма^ч’і*).

Таких прикладів можна навести ще чимало. Як бачимо, здебільшого основою творення цих прізвиськ став вузьколокальний (у нашому випадку – *лишецьогосільський*) діалектизм.

В. Мазяр опублікувала статтю “До питання про ендемічні лексико-семантичні явища у західнополіському діалекті” [Мазяр 2007, 390–394], у якій подала лексику, вживану в одному населеному пункті, ось деякі приклади:

губч^ак ‘прутик, на якому крутиться цівка у ткацькому човнику’ (Суходоли В-В В); *кай^ук* ‘ткацький човник’, *бойніц^а* ‘бительня з одинарним мечиком’ (Новий Мосир Квл В); *кл^уч* ‘брус у ткацькому верстаті, через який натягується полотно’, *набир^ат* ‘ткати’ (Золотолін Кс Р); *та^лна* ‘днище, куди закладають гребінь під час прядіння’, *ка^нт^а* ‘кухоль для пиття води’ (Гута-Боровенська К-К В); *ша^йда* ‘поперечна планка, за допомогою якої сполучають бічні рами ткацького верстата’, *хл^опчик* ‘прутик, на якому крутиться цівка’ (Череваха Мн В) та ін.

Особливо багата на вузьколокалізми тематична група ‘риси характеру людини’, у якій оригінальністю відзначаються okazionalizmi. Наведемо приклади зі статті Ю. Громика “Лексика тематичної групи ‘риси характеру людини та її поведінка’ в поліській говірці села Липне” [Громик 2007, 63–82]:

лексичні діалектизми (іменники): *во^л’ко* ‘безпутна людина’, *л’ікт’ор* ‘розбійник’, *вбихідник* || *вбихідниця* ‘людина, яка не відчуває сорому’, *гнірало* ‘людина, яка недбало виконує роботу’, *бл’ума* ‘надто повільна людина, що за роботою ніби дримає’, *куруц’умаха* ‘жінка, яка не стежить за своїм зовнішнім виглядом’, *гулутечник* ‘голодранець’, *кучкудан* ‘невродливий’, *в’із’іторка* ‘чепуруха’, *чапалда* ‘той, хто незграбно ходить’, *рузгарата* ‘той, хто ходить, широко розставляючи ноги’, *бабз’д’ур* ‘бабій’, *бл^екач* ‘той, хто невиразно говорить’, *вітурупа* ‘забудькувата людина’, *влімок* ‘лежень’, *зап’ічник* || *зап’ічниця* ‘т. с.’, *майетник* ‘багатир’, *гн’она* ‘жадібна людина’, *байун* || *байуха* ‘говіркий чоловік || жінка’, *бл’авускало* ‘базіка’, *тамза* || *тамз’акало* ‘т. с.’, *з’ама* ‘т. с.’, *м^ейла* ‘т. с.’, *мрук* ‘неговірка людина’, *м’імиц* ‘т. с.’, *пікач*

‘заїка’, *паздирá* ‘набридлива людина’, *не́гл’ат* ‘невдоволена, непривітна людина’, *бо́хало* ‘той, хто кашляє’, *ка́вкало* ‘т. с.’, *драга́н* ‘волоцюга’, *пухудн’а* ‘т. с.’, *дубри́тник* ‘добročинець’, *штурма́к* ‘затуркана людина’;

лексичні діалектизми (прикметники): *йімпитни* ‘жвавий’, *загу́здрани* ‘такий, що не стежить за своїм зовнішнім виглядом’, *впу́с’т’ани* і *запу́с’т’ани* ‘т. с.’, *личко́ви* ‘симпатичний’, *майе́тни* ‘заможний’, *вс’ц’у́пс’к’і* ‘такий, що у все втручається’, *миши́гувати* ‘дратівливий’, *пудгад’учани* || *нагад’учани* ‘підбурений’, *руси́арани* ‘неуважний’, *рузбру́шани* ‘стурбований’, *гублукува́ти* ‘насуплений, невдоволений’, *начмі́рани* ‘т. с.’, *не́гл’атувати* ‘т. с.’, *дупаду́шчи* ‘діяльний’, *зага́рливи* ‘т. с.’, *прик’ідливи* ‘привітний’, *пирибак’эрани* ‘пихатий’.

Ю. Громик серед прислівникової лексики також виявив утворення, що їх уживають лише в одному населеному пункті, напр.: *накавал’эрийу* ‘на плечі (взяти дитину)’, що утворена за зразком *нако́с’ки*, *након’а* з тим самим значенням (Бірки Лбш В) [Громик 2010, 31], *нацу́ца* ‘т. с.’ (Забужжя Лбм В) [Громик 2010, 35], *нака́рк* ‘т. с.’ (Білосток Лц В) [Громик 2010, 36], *напал’пáни* ‘т. с.’ (Щитинь Лбш В) [Громик 2010, 36].

Порівняйте такі лексеми зі “Словника західнополіських говірок”: *абéме* ‘так’ (Кукли Мнв В), *та де* ‘так’ (Ворокомле К-К В), *бобровис’ко* ‘місце, де живуть бобри’ (Сварицевичі Дбр Р), *букнутис’* ‘ударитись’ (Штунь Лбм В), *бухан* ‘удар’ (Журавлине Ст В), *вира’жанка* ‘проводи в армію’ (Рокита Ст В), *ко’вера* ‘білка’ (Підманево Шц В), *масл’івка* ‘трубка для приманювання звірів’, ‘мисливський ріжок’ (Мохро Івн Б), *масло’вати* ‘подавати сигнал з мисливського ріжка’ (Мохро Івн Б), *ниш’пета* ‘неохайна людина’ (Куснище Лбм В), *петл’арн’ік* ‘мисливець, який користується сильцями (петлями) для лову звірів’ (Постійно Кс Р), *потира́ха* ‘будь-яка ганчірка’ (Поліське Стр В), *рогов’ниціа* ‘посудина з коров’ячого рогу для зберігання пороху’ (Лісняки Стр В), *скор’ко* ‘пролісок’ (Городище Квр В), *сно́йка* ‘парубок, який спився’ (Морочно Зр Р), *тетери’хати* ‘особливим голосом прикликати самку під час парування (про тетерука)’ (Олеськ Лбм В), *тете’ровис’ко* ‘місце токування тетеруків’ (Суховоля Вл Р); пор. заперечення: *шоб ни ча́сом* ‘ні’ (Городище і Сильно Квр В) [Аркушин 2010а, 21], а також новотвір *чемер’гес* ‘самогон’ (Городище Квр В).

З інших записів автора (за лексичними атласами): *ли’шаї* ‘місце, де лежали і качалися звірі’ [Аркушин 2008а, к. 39], *і’ван* ‘лелека’ (Заболоття Лбм В, Зоря В-В В) [Аркушин 2008б, к. 6], *текл’а* ‘самка

лелеки' (Заболоття Лбм В) [Аркушин 2008б, к. 7], *іва¹ни¹ха* 'т. с.' (Заболоття Лбм В) [Аркушин 2008б, к. 7], *лиз¹ну¹ха* 'перетинка між пальцями водоплавних птахів' [Аркушин 2008б, к. 36], *си¹читис¹'* 'випадати (про старе пір'я птахів)' (Старі Кошари Квл В) [Аркушин 2008б, к. 41], *кош¹чави* 'худий (про звіра чи домашню тварину)' (Сильно і Берестяни Квр В) [Аркушин 2008б, к. 133] та ін.

Із записів В. Куриленка: *грéбен'* 'задня частина тулуба тварини від спини до хвоста' (Берестяни Квр В) [Куриленко 2004, к. 4], *с'т'інка* 'одиниця виміру довжини основи і полотна' [Куриленко 2004, к. 30], *гарз'іла* || *гарз'елá* 'хрящовий канал, який є початком стравоходу і дихальних шляхів' [Куриленко 2004, к. 35], *кёрда* 'некастрований самець свині' (Штунь Лбм В) [Куриленко 2004, к. 132], *вишчét'* 'кінь голосно кричить' [Куриленко 2004, к. 171].

Із будівельної лексики: *сподни¹чка* 'невеликий дашок, з'єднаний з боковою частиною покрівлі' (Скулин Квл В) [Євтушок 1993, к. 29], *пйетро* 'місце над піччю, де можна спати, сушити зерно і т. п.' (Велика Глуша Лбш В) [Євтушок 1993, к. 58]. На думку О. Євтушка, "специфічною структурно-територіальною одиницею досліджуваної діалектної зони є говірка села Гута-Боровенська К-К В, де виявлено цілу низку лексико-семантичних рис, які не повторюються в інших поліських говірках. До таких ендемічних явищ належать: *пра¹вило* 'підвалина', *ш¹чел¹'* 'верх, де сходяться схили солом'яної покрівлі', *стор¹чак* 'забитий в одвірок залізний гачок, на який чіпляються завіси дверей', *трап* 'поріг біля входу в будинок', *цеп¹ки* 'поручні біля входу в житло', *йухта* 'металеве кільце, яким закривається отвір на верхній площині кухонної плити', *кл'етка* 'приміщення для овець, кіз', *кищійа* 'приміщення для сіна, соломи, снопів, яке складається з даху на чотирьох стовпах', *дил'і* (мн.) 'дерев'яний брус, яким облицьовують стіни криниці' " [Євтушок 2010, 45–46]. Зауважимо, що тут наведені приклади здебільшого семантичних діалектизмів.

Із атласу ботанічної лексики І. Сабадоша: *дúдник* 'блекота чорна' (Смідин Стр В) [Сабадош 1999, к. 4], *слонéчник* 'горицвіт весняний' (Смідин Стр В) [Сабадош 1999, к. 14], *пташій^еча сúмка* 'грицики звичайні' (Смідин Стр В) [Сабадош 1999, к. 15], *христóсник* 'звіробій звичайний' (Сильно Квр В) [Сабадош 1999, к. 19], *оўс'áнка* 'пирій повзучий' (Поворськ Квл В) [Сабадош 1999, к. 46], *кул'ушк'і* 'череда трироздільна' (Сильно Квр В) [Сабадош 1999, к. 65], *воўчи слиўк'é* 'шипшина звичайна' (Смідин Стр В) [Сабадош 1999, к. 68] та ін.

Із записів О. Данилюк: *смоч* ‘болотиста сіножать’ (Чорників В-В В) [Данилюк О. 2007, 84], *сінниця* ‘сінокіс’ (Кропивники Шц В) [Данилюк О. 2007, 83], *пасовік* ‘пасовище’ (Шепель Лц В) [Данилюк О. 2007, 85], *пáстунь* ‘т. с.’ (Заболотці Ів В) [Данилюк О. 2007, 86].

Цікавими є такі волинсько-поліські лексеми (записи автора): *ва́жно* ‘тяжко’, *ве|рен'ка* ‘сумка, виплетена з лика’, *дро|тувка* ‘саморобна рушниця’, *злі|ден'* ‘жадібна людина’, *зо́лото* ‘фольга будь-якого кольору’, *кал'áти* ‘білити хату’, *лихій* ‘дірявий’, *ону́ча* || *гону́ча* ‘ганчірка будь-якого призначення, напр., для миття підлоги’, *па́рубок* ‘одружений чоловік’, *пет|л'арн'ік* ‘той, хто ловить звірів за допомогою петель (сільця)’, *стрич'кун* ‘т. с.’, *сви|н'ур* ‘той, хто підгодовує диких свиней’, *ци|л'івка* ‘добра мисливська рушниця’, *ц'уп'к'і* ‘пташки’ та ін.; пор. назви пастки для лову гризунів: *голо|вушка* || *за|с'ік* || *ла|пуха* || *лопанка* || *х'ватка*, ніс собаки іменують так: *з'уз'ок* || *з'гарок* || *момка* || *мун'а*.

Зрідка бувають і такі випадки, коли в селі функціонує дві говірки, пор. розповідь Л. Зелінської, 1929 р.н., із Черемхи-Села гміни Черемха Підляського воєводства Республіки Польща:

*/ а го|ворим то так |бач'те / в нас о|тут_о / до поло|вини се^uла то |будут гово|рити тил'е кю|ц'і н' / но кю|ц'і н' то в_ц'ілом сил'і го|ворат / ал'б... на тил'е то |будут ка|зати тил'е / тил'і / так го|ворат / а вже там |будут ка|зати тил'а / на... мари|нарку тут |будут ка|зати ву^oречок / а ту д'і|журок // [Аркушин 2007б, 168], тому жителі різних кутків (частин) н. п. для називання тієї самої реалії використовують інші номени (*ву^oречок* – *д'і|журок*).*

Щоб установити, що це вузьколокалізм, потрібно “розкопати” велику гору літератури, тим паче, якщо це стосується уживаного лише в одній говірці слова, при цьому виявити мотивацію таких вузьколокальних діалектизмів буває неважко, пор.: *тхо|ранка* ‘пастка для лову тхорів’, *тхур|ниц'а* ‘т. с.’, *па́рубок* ‘одружений чоловік’, *шчур|ниц'а* ‘пастка для лову щурів’, *нор|чак* ‘мисливський собака, що влізає в лисячі нори’, *пиз|н'анка* ‘дика качка, яка найпізніше прилітає з вирію’, *тетери|хати* ‘токувати (про тетеруків)’, *тете|ровис'ко* ‘місце токування тетеруків’ та ін. [Аркушин 1985, 194], хоч мотивація здебільшого буває затемнена.

Зрозуміло, що подальші дослідження лексики можуть змінити статус цих слів, оскільки, на наше переконання, зафіксувати *всю* лексику навіть однієї говірки неможливо, бо для цього потрібно зробити повні записи від кожного жителя населеного пункту, носія цієї говірки.

3.2. Специфічна західнополіська лексика (за діалектологічними працями)

Щоб виявити оригінальні риси одного якогось діалекту, потрібно добре знати не лише досліджуваний говір, а й діалектні утворення інших регіонів. Крім цього, допоможе в такому виявленні скрупольозне студіювання наявних лексикографічних, лінгвогеографічних та монографічних досліджень, які, зрозуміло, не можуть подати *всю* вживану лексику *всіх* говірок. Отже, повнота виявлених паралелей детермінована ступенем фіксації їх у різних джерелах і насамперед відбиває стан інформаційного забезпечення сучасної україністики, що може різнитися від реального стану.

Власне західнополіськими діалектизмами вважаємо ті, що вживані лише у трьох групах говірок – у волинсько-поліських, берестейських та підляських і поза цими групами в інших діалектах невідомі (див. подальші приклади).

Ще із кінця XIX ст. діалектологи та й письменники намагалися виявити оригінальні риси зх-пол. говірок. Зауважимо, що спершу була звернута увага на фонетичні та морфологічні особливості народної мови, і саме за цими мовними рівнями схарактеризовані говірки трьох волинсько-поліських сіл – Велика Глуша Лбш, Голоби Квл та Городок Мн – у праці К. Михальчука “Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины” [Михальчук 1872]. Опісля “черга дійшла” до словотвору та лексики. І першим фіксатором зх-пол. лексичних діалектизмів, разом з іншими різновидами, стала Леся Українка, увівши їх у твори на т. зв. волинську тематику (докладніше див. розділ “Західнополіська лексика в художній літературі”).

У чотиритомному “Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка вміщено десять лексем із позначками *Ковель* чи *Ковел. у.:* *валю́х* ‘пирогъ изъ картофеля и пшена’, *жа́ско* ‘страшно’, *за́снит* ‘головня зерновая’, *здих* ‘издыханіе’, *обрі́ка* ‘обѣтъ, обѣщаніе’, *обрі́кува́тися* і *обрі́ка́тися* ‘давать, дать обѣтъ’, *пудь* ‘страхъ, испугъ’, *напа́шитися* ‘напасти (скотъ)’, *рядло́* ‘зернышко въ косточкѣ плода’, *ши́тик* ‘кожаный поясъ’. Крім цього, можливо, волинсько-поліськими є і ті вісім лексем з паспортизацією *Владим. у.* та *Ровен. у.* (населені пункти цих повітів у перехідній зоні між Поліссям і Волинню): *біз*, *буз* ‘сирень’, *осьо́н* ‘палка съ гвоздикомъ на концѣ для понуканія

воловь', *прикрóистий* 'о землѣ: не сыпучая, отпадающая при паханіи глыбами', *програ* 'проигрышь', *розогніти* 'разгорячиться, войти въ азарть', *тискавиця* 'кровавый поносъ', *хвиля́тися* 'качаться'. А з указівкою *Волынь* або *Волын. губ.* (без зазначення повітів) – сорок сім лексем, деякі з них уживані і в сучасних західнополіських говірках: *баня́к* 'чугунный котель, металлическій горшокъ', *бу́лка* 'отдѣльный хлѣб', *здича́вити* 'одичать', *ку́льчик* 'сережка', *пу́шка* 'жестяная банка', *рихтува́ти* 'наводитъ, направлять, цѣлитъ' (докладніше див.: [Аркушин 1989]). Гадаємо, що записувачем слів, особливо з позначкою *Ковель* і *Ковел. у.* була Олена Пчілка, оскільки її ім'я подане серед тих, хто брав участь у різний час в роботі над поповненням реєстру словника [Грінченко I, XXII].

Лексичні діалектизми наявні також у різних збірниках діалектних текстів українських, польських, російських та білоруських дослідників першої половини ХХ ст., але без визначення їхнього статусу.

У п'ятдесятих та шістдесятих роках минулого століття Ф. Жилко подав такі слова, що, на його думку, найкраще характеризують зх-пол. лексику: "*видáток* "вимолот" (умолот); *копéц* – "могила", "насип"; *кусні́к* (*кусі́нка*) – хустка на голову; *лежáк* – "сушняк"; *обрі́ка* – "обітниця"; <...> *ома́ста* – "жир" – приправа з жиру до їжі; *пати́на* – молода гичка [очевидно, друкарська помилка, треба: *наті́на*. – Г. А.]; *па́ранина* – місце в полі для випасу; *пуд* – "страх", "острах" (поширене в південно-західних діалектах – *перепудитися* – "перелякатися"; а в південно-східних, середньонаддніпрянських – *харапу́дутись* (про коней) – "лякатися"); *со́чінь* (*со́ч'ін'*) – "квітень" (по окремих говірках); *цвілі́ти* (*цв'і́л'іти*) – "друтувати" [друкарська помилка, треба: *дратувати*. – Г. А. (див. інше видання: [Жилко 1966, 172])], "турбувати" (пор. у "Слові о полку Ігоревім" – "рано еста начала Половецкую землю мечи цвѣлити"). З родинних назв: *братáнец* (*братáне"ц*), *братáнка* – племінник, племінниця по братові; *сестра́нец* (*се"стра́нец*), *сестра́нка* – племінник, племінниця по сестрі; *браті́ха*, *брато́ва* – дружина брата" [Жилко 1958, 46].

Ці ж спостереження пізніше Ф. Жилко доповнив новими прикладами: *б'оця́н*, *бусе́нь* "чорногуз"; *вив'ю́рка* "білка" (ці обидва слова поширені в південно-західних діалектах; *вив'ю́рка* є в говорах білоруської мови); *видáток* "вимолот"; *весел'и́ки* "журавлі" [правильніше – *весе́лики*. – Г. А.]; *драглі́* "холодець" [правильніше: *драг'л'і*. – Г. А.] (поширене в багатьох північних говорах); *к'ендю́х* "шлунок" у тварин;

к¹уча “саж” (для свиней); леж¹ак “сушняк”, “хворост”; мон¹ятися [правильніше: мон¹атис¹а. – Г. А.] – невправно щось робити <...>; обол¹ок “хмара”; п¹агніть – “ніготь”; пат¹ина [все-таки: на¹тина! – Г. А.] – молода гичка (в буряків та ін.); п¹исок “рот”; пуд “страх” <...>; тіч¹ок “пасіка”; ясниця “райдуга” [Жилко 1966, 172].

Діалектолог Г. Шило наводить ряд слів, що поширені на всій території Волинського Полісся: р¹атай ‘орач’, пра¹ч ‘праник’, глад¹ішка ‘глек для молока’, застор¹онок ‘місце в стодолі, де кладуть снопи’, В¹ербниця ‘Вербна неділя перед Великоднем’, гор¹а ‘горище’, р¹ажка ‘малий цебрик’, саж, вод¹янка ‘бочка для води на трьох ніжках’ [Шило 1983, 207].

М. Никончук вважає специфічно полісько-волинськими такі лексеми: п¹ідмол¹оди ‘старший друг молодого на весіллі’, квашел¹іна ‘холодець’, г¹ібка ‘лико, скручене в кільце’, кал¹’іт ‘покривати глиною; білити’, шч¹ел¹’ад ‘челюсть’, л¹’обстк¹’і ‘голки хвойних дерев’, ос¹уга ‘легкий пухнастий сніг, який осідає на деревах тихої погоди’, ч¹аква ‘трясовина’, ст¹убло ‘т. с.’, бал¹’ав¹уха ‘непротічний рукав ріки’, кош¹’іл ‘різновид весільного покривала’, пл¹’азни ‘похилий’, л¹’астка ‘боковина тріпачки’, к¹убло ‘частина поверхні водойми без водоростей’, хмел¹’іна ‘листя і стебла огірків’, шв¹ораб ‘горобець’ та багато ін. [Никончук 1983, 158].

І. Матвіяс слушно зауважує: “Говірки західного Полісся характерні тим, що в них поєднуються особливості північного наріччя з рисами південно-західних говорів. До найголовніших рис цього говору можна віднести такі: <...>

звукова будова слів: д¹ятьол (дятел), бил¹іця (білка), сач¹івка (сочевиця), до¹шчка (дошка), пір¹ікінути (перекинути), влі¹то (літом);

вживання слів: н¹енька (колиска), об¹олок (хмара), на¹тіна (бурячиння), сп¹лав (драговина), гол¹яче (хмиз), ш¹ітик (чоловічий пояс), л¹ати (чепіги), закр¹ій (полиця в плузі), кв¹ітіт (квітує – про жито)” [Матвіяс 1990, 55].

Навівши багато прикладів уживання таких локалізмів, автор висновує: “Як видно з наведеного матеріалу і як неодноразово стверджували дослідники, західнополіський говір істотно відрізняється від середньополіського і східнополіського говорів; особливість його полягає в нашаруванні на північну діалектну основу південно-західних говіркових рис. Найбільше південно-західних особливостей у надбузьких говірках, найменше – у берестейських і пінських” [Матвіяс 1990, 57].

Ю. Громик, дослідивши прислівникову лексику, виявив, що “за межами окресленого західнополіського ареалу прислівники *нако́с’і*, *нако́н’а* [у значенні ‘на плечі (взяти дитину)’. – Г. А.], їх варіанти та похідні доступні нам лексикографічні джерела не фіксують” [Громик 2010, 31].

Очевидно, до специфічної зх-пол. лексики ще можна віднести такі: *телу́шка* || *тиллу́шка* ‘доросла самка великої рогатої худоби’ [Куриленко 2004, к. 122], *дик* || *д’ік* || *з’ік* ‘дикий кабан’ [Куриленко 2004, к. 131]; *прихаток* ‘прибудова до основної будівлі’ [Євтушок 1993, к. 46]; *зату́лка* || *приту́лка* ‘домотканий вовняний фартух’, *про́стик* ‘т. с.’, *масте́л’ник* ‘фартух’, *трі́нди-рі́нди* ‘жарт. про фартух’ [Гри-машевич 2007, 59–60].

Зрозуміло, що в кожній лексико-тематичній групі наявні локалізми, на які дослідники звертають найбільшу увагу. Наведемо ще властиві лише говіркам Західного Полісся різні форми слів – фонетичні, морфологічні, словотвірні, – що підкреслюють особливість цього діалекту: *в’іте* || *в’іте* || *вите* ‘займенник другої особи множини, що відповідає пошанному *Ви* в українській літературній мові або *Sie* у німецькій’, *л’іпшиї* ‘кращий’, *хо’р’ішчиї* ‘т. с.’, *матера* (Р., Д., З. відмінки одн.), *м’ніго* ‘багато’ та ін. Такими ж специфічними є назви деяких свят: *Гого’туха* ‘Щедрий вечір’ та *Гром’ниці* ‘Стрітення; 15 лютого’, *В’шес’т’е* ‘Вознесіння’, *Сп’лен’е* ‘Успіння’ та ін., пор. дієслово *гого’тати* ‘щедрувати’.

3.3. Власне волинсько-поліські діалектизми

До власне волинсько-поліських діалектизмів відносимо лише ті, що вживані у волинсько-поліських говірках західнополіського діалекту (тобто на території центру і півночі Волинської та північно-західної частини Рівненської областей) і до яких не виявлено паралелей в інших говіркових групах. Часто такі діалектизми займають невелику частину цього ареалу.

Так, Л. Пономар, на основі проаналізованих назв одягу, стверджує, що “окремо виділяється виразно окреслений центральний ареал, який формує ізоглоса лексеми *перёдник* ‘фартух’ ” [Пономар 1997: 66]. За матеріалами назв лікарських рослин, Р. Омельковець установила, що “центральну діалектну зону окреслюють ізоглоси таких лексем:

п'ідсн'іжник ‘анемона дібровна’, *поплет'ух* || *плетуха* ‘березка польова’, *жиди* ‘ріжки’, *оман* ‘оман високий’, *драбінки* ‘перстач гусячий’” [Омельковець 2006, 68]. О. Євтушок стверджує, що центральну зону західнополіського говору формують будівельні ізолекси: *мостит* ‘настилати підлогу дошками’, *перекладина* ‘верхній брусок коробки дверей’, *хороми* ‘хата (житло) великих розмірів’, *сил'ник* ‘будівля для зберігання сіна’ [Євтушок 1993, 125].

Найбільше волинсько-поліських локалізмів виявлено серед таких лексико-тематичних груп (одна з причин цього – вони найповніше досліджені):

а) мисливство: *пругло* ‘петля для лову птахів на воді’ [Аркушин 2008а, к. 19], *надити* || *принадити* || *занадити* ‘вабити звіра’ [Аркушин 2008а, к. 22], *трип* ‘відбиток ноги звіра на снігу’ [Аркушин 2008а, к. 43], *тулубах* ‘картоплина чи буряк, з яких середину виїли миші’ [Аркушин 2008а, к. 53], *ступка* ‘саморобна пастка, яка вбиває мишу’ [Аркушин 2008а, к. 58], *вчиколодках* ‘пташеня, у якого відростає пір'я’ [Аркушин 2008б, к. 40], *х'ракатис*' || *х'рокатис*' ‘паруватися (про диких свиней)’ [Аркушин 2008б, к. 46], *кв'ічати* ‘подавати голос (про диких свиней)’ [Аркушин 2008б, к. 53];

б) тваринництво: *хребесниця*'а || *хрибесниця*'а || *хрибресниця*'а ‘скупність з'єднаних між собою кісток, що йдуть вздовж спини’ [Куриленко 2004, к. 2], *лехка печ'інка* || *лехка пичен'а* ‘орган дихання’ [Куриленко 2004, к. 54], *важна пич'інка* || *важна пич'інка* || *важни печани* ‘внутрішній орган, що виробляє жовч і відіграє важливу роль у загальному обміні речовин організму’ [Куриленко 2004, к. 68], *кеча* || *к'еча* ‘залишок окаліченої кінцівки’ [Куриленко 2004, к. 57], *ц'іва* ‘частина ноги від коліна до стопи’ [Куриленко 2004, к. 59], *зимá* ‘орган, що виробляє кров'яні тільця і фільтрує кров’ [Куриленко 2004, к. 70], *шперка* ‘сало (підшкірний свинячий жир)’ [Куриленко 2004, к. 74], *лет'* || *лэта* ‘внутрішній свинячий жир’ [Куриленко 2004, к. 76], *чухчух* || *ц'у-ц'у* || *ц'ус'-ц'ус'* ‘підкликають свиней’ [Куриленко 2004, к. 158], *цин'-цин'* || *ц'ін'ка-ц'ін'ка* ‘т. с.’ [Куриленко 2004, к. 158], *цин'а* || *цен'а* || *ц'он'а* || *ц'ун'а* ‘дитячі назви свині’ [Куриленко 2004, к. 153], *зи́ма* ‘селезінка свині’ [Аркушин 2008а, к. 162], *салниця*'а || *посалниця*'а ‘внутрішнє свиняче сало’ [Аркушин 2008б, к. 64], *регоче* || *рогоче* || *реготет'* ‘кінь голосно кричить’ [Куриленко 2004, к. 171];

в) ботанічна лексика: *праўд'ук* ‘білий гриб’ [Сабадош 1999, к. 3], *качálка* || *качáлочка* ‘гірчак зміїний’ [Сабадош 1999, к. 12], *б'іб* || *биб*

‘квасоля’ [Сабадош 1999, к. 22], *вид ’у́к* || *вид ’у́х* ‘мак дикий’ [Сабадош 1999, к. 33], *рабр’інка* || *рабр’інк’і* ‘гусяча лапка’ [Сабадош 1999, к. 42];

г) ентомологічна лексика: *зузу́лка* ‘комаха сонечко семикрапкове’, *в’ірка* ‘т. с.’, *жид’овка* ‘т. с.’ [Чирук 2010а, к. 3], *пирип’ілка* ‘метелик’ [Чирук 2010а, к. 5], *т’ма* ‘нічний метелик’, *в’ід’ма* ‘т. с.’ [Чирук 2010а, к. 6], *рус’авка* ‘гусінь’ [Чирук 2010а, к. 8], *ков’ал’* ‘мураха лісова’ [Чирук 2010а, к. 9], *пал’емуда* ‘мураха руда садова’, *здр’ец’а* ‘т. с.’, *огн’анка* ‘т. с.’ [Чирук 2010а, к. 10], *жерш* ‘шершень’ [Чирук 2010а, к. 22], *ск’ачик* ‘коник польовий’ [Чирук 2010а, к. 24], *ше́ндил’* ‘шашіль’, *швед* ‘т. с.’, *шин’іл’* ‘т. с.’, *шк’іл’* ‘т. с.’, *шил’га́* ‘т. с.’ [Чирук 2010а, к. 31], *пендра́к* ‘личинка хруща’ [Чирук 2010а, к. 36], *же́тн’івка* ‘довгоносик’ [Чирук 2010а, к. 40], *здрик* ‘гедзь’ [Чирук 2010а, к. 42], *ку́зка* || *ку́ска* || *гу́зка* ‘різні комахи (мухи, оводи, комарі і т. ін.), які кусають тварин (зб.)’ [Куриленко 2004, к. 108];

г) окремі лексеми різних тематичних груп: *чир* ‘губка, яка загоряється від іскор під час кресання’ [Аркушин 2008а, к. 129], *худові́к* ‘пасовище’ [Данилюк О. 2007, 86], *нацу́ги* || *нацу́г’і* ‘на плечі (взяти дитину)’ [Громик 2010, 31], *але́* || *ал’е́* || *ал’е́-ал’е́* ‘так’ [Аркушин 2010а, 19], *та де* || *да де* ‘ні’ [Аркушин 2010а, 21];

д) нульові діалектизми теж творять свої ареали в говірках центральної частини Волинського Полісся, пор.: нульовий діалектизм ‘ніжка качана капусти’ – у с-пол. та сх-пол. говірках для найменування цієї реалії вживані лексеми *храп* || *хра́па* || *хра́пка* || *храпа́н* || *храпу́ст* і *сторча́н* [Куриленко 2004, к. 14]; нульовий діалектизм ‘легені, серце, горлянка і печінка (разом)’ – у с-пол. та сх-пол. говірках – *журав’ел’*, *гус’ак*, *кл’уч* [Куриленко 2004, к. 45]; нульовий діалектизм ‘велика рогата худоба з пошкодженим вухом’ – с-пол. та сх-пол. назви *карнаву́ха* || *карнау́ша* || *корнову́ха* [Куриленко 2004, к. 144].

П. Гриценко навів ще такі “часто використовувані елементи мовлення”: *бало* ‘було’, *бі* ‘як’, *ге* ‘так’, ‘тут’, ‘ось’, *оге*, *огет* ‘ось’, *де* ‘невже’, *мусит* ‘напевно’, *му’сово* ‘обов’язково’, *но* ‘тільки’, *оде* ‘ось’, *тоно* ‘тільки, лише’, *шено* ‘тільки що’, а також ряд утворень з формантами *не-* та *ні-* без семантики заперечення із загальним значенням неозначеності: *н’іки*, *н’еки*, *н’акі* ‘якийсь’, ‘хтось’, *н’і́йа|к’і́е* ‘якісь’, *н’іде* ‘десь’, *н’ешо* ‘щось’, а також рідко вживаний прийменник *без* ‘через’ [Гриценко 2013, 22].

Крім цього, лексика досліджуваних говірок представлена також у зібранні діалектних текстів “Голоси з Волинського Полісся” [Аркушин 2010].

3.3.1. Внутрішній поділ волинсько-поліської групи говірок

Окрім виділення центрального волинсько-поліського ареалу, мовознавці на основі різних мовних рівнів вичленовують ще дрібніші територіальні одиниці. Так, Л. Пономар, схарактеризувавши лексику на позначення одягу та взуття, указує на “ізоглоси явищ, що представляють внутрішнє членування досліджуваних говірок, для яких характерна опозиція центр – периферія, захід – схід. Деякі ізоглоси формують північну і південну зони” [Пономар 1997, 69]. Г. Шило відзначив такі протиставлення в досліджуваних говірках: *повáлуш* || *повáлиш*, *стéля* в західній частині, *стóля* – у східній, *дуйні́ця* || *дойні́ця* – в західній частині, *дойо́нка* – у східній, *курóста* || *корóста* – в західній, *кострі́ця* – у східній, *лохі́ни* || *лухі́ни*, *лохачі́* – в західній, *буця́хі*, *буйкі́* – у східній, *портові́на*, *портóк* ‘скатертина’ – в західній, у східній – *настúлница*, *насті́лница*. І далі: “У частині надбужанських і надприп’ятських говорів ожину називають *ведмед’і*, *медведі́ни*, *ведмеді́ни*, у східних районах ця назва відсутня. Привертає увагу і назва горища над стайнею, надбужанські говірки знають назву *пйéтро*, у східній частині – *ві́шкі*. Польову берізку у надбужанських говірках називають *клубу́к* або ще *каблу́к*, більше на південь і схід зустрічаємо назви *павуті́ця*, *привуті́ця*, а ближче до Ровенщини і на самій Ровенщині з’являється назва *беруо́зка*, *бері́зка*” [Шило 1983, 207].

Р. Омельковець подала зведену таблицю внутрішнього поділу волинсько-поліських говірок за працями шести дослідників (“Атлас західнополіських назв лікарських рослин” Р. Омельковець, “Атлас західнополіських фаунономенів” та “Атлас мисливської лексики Західного Полісся” Г. Аркушина, “Назви одягу Західного Полісся” Л. Пономар, “Атлас будівельної лексики Західного Полісся” О. Євтушка, “Ареалогія сільськогосподарської лексики” Г. Козачук, “Атлас Волинської області: лексичні карти” Ф. Бабія), на основі чого виділила 11 зон: північно-західну, західну, прибузьку, північну, північно-східну, східну, південно-східну, південну, південно-західну, центральну, указуючи, що існує ще протиставлення південь–північ [Омельковець 2010, 74].

Зауважимо, що за аналізом купальського мелотипу мистецтвознавець Ю. Рибак у статті “Музично-діалектна структура Верхньо-прип’ятської низовини” запропонував такий внутрішній поділ цієї території (невеликого регіону Волинського Полісся, обмеженого ба-

сейном верхньої Прип'яті): “Найбільші три мелодіалектні зони на території Верхньопріп'ятської низовини окреслені за ареалом поширення єдиного тут, проте найпоширенішого у загальноукраїнських масштабах купальського мелотипу. Виходячи з його наявності / відсутності уздовж верхньої Прип'яті, всю низовину можна поділити на три основні частини: (А) “західну” – від Західного Бугу до Ратного, (Б) “центральну” – від Ратного до оз. Люб'язь і (В) “східну” – далі від Люб'язя. <...> У західній зоні А виділяємо дві підзони: (І) “надбужанська” та (ІІ) “вижівська”. <...> Східніше від “надбужанської” розташована “вижівська” підзона, яку також поділяємо на мінімальні територіальні утворення – “старовижівське” і “турське”. <...> Проявляється однорідність центральної зони Верхньопріп'ятської низовини, бо ж за рештою властивостей у ній чітко розмежовані три стилістично відмінні підзони – “самарсько-білоозерська” (ІІІ), “цирівсько-туріївська” (ІV), а також “стохідська” (V)” [Рибак 2007, 323–336].

Отож, на основі лексики схарактеризуємо деякі ареали, що їх вичленовують із волинсько-поліського діалектного континууму.

3.3.2. Любомльсько-присвітязькі ізолекси (у крайніх західних говірках Волинської та частково Брестської областей). Л. Пономар на основі аналізу назв одягу та взуття встановила: “Ізоглоси виділяють ареали вздовж кордону по р. Буг. Ці ареали мають різну конфігурацію. Частина назв окреслює невеликі ареали – це, в основному, давні назви, ареали яких частково накладаються. Ізоглоси деяких явищ, наприклад, лексем *пaпpу́га* (*пoпpу́га*) ‘шкіряний пояс’ і *сукма́н*, *сукмане́ц*, *сукма́нка* ‘верхній одяг з домашнього сукна’ частково накладаються. <...> Цей ареал є частиною розірваного ареалу, очевидно, витісненого ареалом лексеми *шійтик* (*шійт'ік*) ‘шкіряний пояс’ ” [Пономар 1997, 64]. Дослідниця також указує, що “західні ареали окреслюють також назви *клéшн'а* ‘штанина’, *бурка* ‘вовняна спідниця’ та ін.” [Пономар 1997, 65].

За дослідженнями Р. Омельковець, “західну діалектну зону вирізняють ареали таких лексем: *кол'у́кі* || *кол'у́чки* ‘лопух справжній’, *березовий гриб* ‘чага’, *чо́рн'і йа́годи* ‘чорниця’, *моху́л'і* || *мохови́ц'і* ‘журавлина болотна’ ” [Омельковець 2006, 68], а також *земéзен'* || *земезéл'* ‘чистотіл великий’ [Омельковець 2006, к. 69в], *ба́б'ка* ‘підорожник великий’ [Омельковець 2006, к. 70б]. Лише у цій зоні вживані лексеми: *ла́јец':а* ‘сука має охоту до злучання’ [Куриленко 2004, к. 140], *ла́ја* || *ле́ја* ‘згряя собак із сукою’ [Куриленко 2004, к. 141], *ла́йа*

‘група вовків під час парування’ [Аркушин 2008б, к. 72], *гоготѣт* ‘кінь голосно кричить’ [Куриленко 2004, к. 171], *к’ісл’о́ха* ‘кисле ви-
стояне молоко’ [Куриленко 2004, к. 181], *кубало* ‘місце, де лежали
вовки’ [Аркушин 2008а, к. 33], *кубах* ‘місце, де ночували кози, олені,
лосі’ [Аркушин 2008а, к. 35], *рожно* ‘загострений кілок на дні ями’
[Аркушин 2008а, к. 65], *йахкати* ‘подавати голос, переслідуючи не-
великого звіра (про собаку)’ [Аркушин 2008а, к. 92], *вороб’їух* ‘горо-
бець’ [Аркушин 2008б, к. 4], *мада* ‘місце, де купаються дикі свині’
[Аркушин 2008б, к. 51], *ц’ух* ‘собака’ [Аркушин 2000, 244], *вуйѣ і
не”ре”в’їй* ‘граділь’ [Козачук 2008, 69], *п’л’усква* ‘блощиця’ [Чирук
2010а, к. 27], *си’тар* ‘шашіль’ [Чирук 2010а, к. 31], *гусела* ‘гусинь’
[Чирук 2010а, к. 8] та ін.

3.3.3. Шацько-ратнівсько-камінь-каширський ареал

На основі проаналізованих назв одягу Л. Пономар стверджує:
“Одна з найактивніших зон, де формуються невеликі ареали – пів-
нічна частина. Тут виділяються замкнуті ареали у говірках Любешів-
ського, Ратнівського, Камінь-Каширського районів Волинської облас-
ті та Зарічненського району Рівненської області, які окреслюють ізо-
глоси лексем *опиіўка* (*опиѣўка*, *в’опиіўка*) ‘манжета рукава сорочки’
(на фоні основного ареалу лексем *ч’о́хла* (*чѣхла*), *лѣндиц’а* (*лїндиц’а*,
лїндвиц’а) ‘ластка’ (на фоні основного ареалу лексеми *ла́стка*),
обич’ѣйка ‘головний убір у формі дерев’яного обруча’ (на фоні основ-
ного ареалу лексеми *к’імб’алка*)” [Пономар 1997, 63]. І далі дослід-
ниця зазначає: “Назви *нагавіц’і* ‘штанина’ та *лату́ха* ‘верхній одяг з
овечого сукна’ виділяють ареали у північно-західній частині. Ізогласа
назви *нагавіц’і* проходить через н. п. Гуща – Мишів – Білашів – Білін –
Рудня – Синове – Нуйно – Бірки – Дольськ – Кухче – Бишляк –
Локвиця – Заозір’я – Ставок – Речиця і продовжується у білоруських
говірках. Мікроареал назви фіксується у південно-західній частині,
засвідчуючи, можливо, більший ареалу минулому” [Пономар 1997, 65].

На основі ботанічної лексики Р. Омельковець установила, що
“північну діалектну зону вирізняють ареали таких лексем: *бер’і́з’ка*
‘плаун булавовидний’, *зі́мниц’і* ‘журавлина болотна’, *свин’а́че з’і́л’а*
‘галінсога дрібноквіткова’, *й’ати́лин* ‘конюшина повзуча’, *повит’у́ха*
‘березка польова’, *подор’о́жник* ‘спориш звичайний’, *прокі́ва* ‘кро-
пива дводомна”” [Омельковець 2006, 68], а також *лохач’і* ‘буяхи’
[Омельковець 2006, к. 75а].

Інші дослідники звертають увагу на вживання у північній зоні таких лексем: *жваку́је* ‘повторно пережовує їжу’ (про корову) [Куриленко 2004, к. 115], *окап* ‘нижній край солом’яної покрівлі’ [Євтушок 1993, к. 21], *повал* ‘мазана, тинькована стеля в хаті’ [Євтушок 1993, к. 35], *гридка* ‘жердина під стелею для одягу’ [Євтушок 1993, к. 37], *ведро* ‘відбиття звука пострілу у лісі; луна’ [Аркушин 2008а, к. 148].

3.3.4. Любешівсько-заріччянський ареал виділяють на основі побутування таких лексем: *па́рубок* ‘одружений чоловік’ [Аркушин 2008а, к. 11], *озі́муха* || *озéмуха* ‘ялова корова, що не доїться’ [Куриленко 2004, к. 126], *со́ба́ча прок’і́ва* || *со́ба́ча брук’éва* ‘собача кропива’ [Омельковець 2006, к. 74б], *громні́чник* ‘цмін пісковий’ [Омельковець 2006, к. 74в], *шпа́р* ‘вузьке заглиблення вздовж стовпа стіни, у яке закладають кінці брусів; паз’ [Євтушок 1993, к. 11], *по́рої* ‘місце, де порили дикі свині’ [Аркушин 2008а, к. 32], *пе́ресмик* ‘втопане місце, яким постійно ходять звірі’ [Аркушин 2008а, к. 41] та ін. Саме у цій зоні найбільшу продуктивність виявляє словотвірний тип ‘назви молодих щодо віку тварин та осіб’ із суфіксом -ук: *ди́т’ук*, *гу́с’ук*, *ка́чук*, *ли́с’ук*, *поро́с’ук*, *те́л’ук* і т. д.

3.3.5. Для ківерцівсько-костопільського ареалу характерні такі лексеми: *козо́дра* ‘анемона дібровна’ [Омельковець 2006, к. 72], *з’авкати* ‘подавати голос, переслідуючи невеликого звіра (про собаку)’ [Аркушин 2008а, к. 92], *брок* || *брек* ‘оборіг’ [Аркушин 2008а, к. 165], *покруч* ‘нечистокровний собака’ [Аркушин 2008а, к. 86], *пу́делко* ‘посудина для зберігання пороху’ [Аркушин 2008а, к. 137], *по́гонець* ‘наганяч звірів’ [Аркушин 2008а, к. 15], *г’ір’жа* [Аркушин 2008а, к. 138] та ін.

3.3.6. Південному ареалу волинсько-поліських говірок властиве вживання лексем: *пчо́л’ар* ‘пасічник’ [Чирук 2010а, к. 14], *з’у́ра* ‘нора; дірка’ [Аркушин 2008б, к. 81], *лапа́вка* ‘саморобна пастка на мишей’ [Аркушин 2008а, к. 58], *тич’н’а* ‘група собак під час паркування’ [Аркушин 2008а, к. 81], *зел’іско* || *жел’іско* ‘металічна пастка з пружиною для лову гризунів’ [Аркушин 2008в, 100], *га́рба* || *гу́рба* ‘порожній віз із драбинами’ [Козачук 2008, 96], *слу́пок* ‘стовп у стіні будівлі’ [Євтушок 2008, 98], *ко́маха* ‘мураха’ [Чирук 2010а, к. 9], *комаш’ник* ‘мурашник’ [Чирук 2010а, к. 11], *клоп* ‘блощиця’ [Чирук 2010а, к. 27], *капу́с’т’анка* ‘вовчок’ [Чирук 2010а, к. 27] та ін.

3.3.7. Деякі дослідники виділяють ще *надбузькі говірки* у складі волинсько-поліських. І. Матвіяс їх характеризує так: “Вузькою смугою понад рікою Буг у західнополіському говорі рядом рис виділяються ще надбузькі говірки (аналогічні говірки збереглися й на захід від ріки Буг на території Польщі): <...> вживання вказівного займенника *той, та, те*, у решті говірок *цей, ця, це* або *сей, ся, се*; <...> вживання прийменника *без* (через), у решті говірок *чéрез* або *кéрес*; вживання слів: *осушок* (окраєць хліба), у решті говірок *окра́йчик, лобóк* або *цілу́шка*; *лапати* (ловити), у решті говірок *лови́ти*; *цинь-цинь* – вигук, яким кличуть свиней” [Матвіяс 1990, 56–57].

Г. Козачук стверджує: “Детальніше вивчення говірок визначеного ареалу дає підстави вважати, що фонетична, лексико-семантична та граматична структури цих говірок мають виразну самобутність і специфічність” [Козачук 2007, 121]. Авторка як приклади наводить прикметники однієї групи, які характеризують зовнішні риси людини. Особливо цікавими є такі означення: *балаху|ватий* ‘витрішкуватий’, *задергу|носний* ‘кирпатий’, *маз|тратий* ‘т. с.’, *закуту|местний* ‘який має широкі губи’, *здраку|ватий* ‘косоокий’, *пу|цулуватий* ‘опецькуватий’, *без|кешкий* ‘худий’, *ниджу|гавий* ‘неохайний’, *буш|ний* ‘норовистий’, *ни|джуманий* ‘сонливий’, *хам|ревий* ‘гугнявий’ та ін. [Козачук 2007].

Отже, волинсько-поліські говірки не тільки становлять ядро західнополіського діалекту, а й зберігають давні лексеми, що вийшли з ужитку в інших говорах, витворивши свої власні локалізми, частина з яких є ендемізмами.

3.4. Берестейська (берестейсько-пінська) група говірок побутує на території Брестської області Республіки Білорусь. Ось як про це пише І. Матвіяс: “У західнополіському говорі на північ від ріки Прип’ять (в основному на території БРСР) виділяються говірки Берестейщини і Пінщини, що рядом рис споріднюються із середньополіськими говірками. Від решти західнополіських говірок вони відрізняються рисами: <...> вживання слів: *мозіль* (вузол), у решті говірок *вúзол*; *бич, ну́га* (батіг), у решті говірок *батіг* (*баті́г*); *ужóвка* (капиця), у решті говірок *ка́пиця*; *кликáти* (ковтати), у решті говірок *ковта́ти* і *лига́ти* (з проривним г); *а-сю!* – вигук, яким відганяють свиней, у решті говірок вживаються інші вигуки” [Матвіяс 1990, 55–56].

Перші фіксації берестейської лексики відносяться до кінця XIX та початку XX ст. У “Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка виявлена лише одна лексема з Кобринщини *злюбини* у значенні ‘сва-тання’ (покликання на П. Чубинського) [Грінченко II, 162]. Активнішими в цьому плані були письменники, вихідці з Берестейщини (докладніше див. VI розділ “Західнополіська лексика в художній літературі”).

Найбільший внесок у вивчення берестейської лексики зробив Ф. Климчук, уродженець с. Симоновичі Дрогичинського району. Багато фіксацій містить також “Дыялектны слоўнік Брэстчыны” і національні та регіональні атласи, наявні й окремі публікації у вигляді невеликих фіксацій-статей (див. розділ I “Стан дослідження лексики західнополіських говірок”).

Порівняйте лексичні та семантичні діалектизми з праці Ф. Климчука російською мовою “Специфическая лексика Дрогичинского Полесья”: *анывжэн* ‘конечно’, *бадзыгон* ‘нечто громадное’, *борода́йка* ‘весенний цикл обрядовых песен’, *вэрод* ‘сыпь на теле ребенка’, *вкядлушыты* ‘убить’, *гыба́* ‘мера полотна’, *гуліга* ‘твердый нарост на теле’, *дівл’а* ‘девка’, *дробоза́* ‘мелочь’, *жы́жавка* ‘чирей’, *зада́ва* ‘мука’, *зал’окотіты* ‘задрожать’, *зат’он* ‘выемка’, *jóмко* ‘сильно’, *каба́льныц’а* ‘гадалка’, *кв́аннуй* ‘привлекательный’, *кы́чма* ‘корова безрогая’, *крэж* ‘дерево, в котором сердцевина не в центре’, *кстрóцы* ‘кстати’, *кúдоса* ‘метель’, *л’атóго* ‘все-таки’, *на́вс’ка дóшка* ‘аппендицит’, *ны́шка* ‘небольшой мешок’, *обэ́ртуха* ‘краюха хлеба’, *парсу́на* ‘физиономия’, *плáвко* ‘полого’, *поночóта* ‘темень’ [Климчук 1968], *ганавыці* ‘штаны’, *го́цкы* ‘танцы’, *гуля́выця* ‘танцоўшчыца’, *муты́ты* ‘ілгачь’, *нычóгый* ‘дрэнны’, *судосы́ты* ‘сустрэць’, *сцё́пка* ‘каморка для прадуктаў’, *ятылына* ‘дзікая канюшына’ та ін. [Клімчук 2003а, 514–516]. Частина цих лексем добре відома й у волинсько-поліських говірках.

О. Горбач від вихідця із села Остромичі, що біля Кобрини, зафіксував діалектний матеріал і схарактеризував особливості говіркової фонетики, морфології, синтаксису, словотвору, наголосу, лексики та ономастики (“назви довкільних місцевостей, імення, прізвища”) [Горбач 1973]. У кінці вміщений словник місцевої говірки; пор. деякі приклади: *андарáк* || *ондарáк* ‘зимова вовняна спідниця’, *балагу́ла* ‘візник’, *бúсен* ‘лелека’, *видма* ‘піщане поле’, *вкл’акну́ти* ‘стати на коліна’, *ворóнине жы́то* ‘спориш’, *галайда́* ‘бездомний’, *гал’о́па* ‘хлібець “лапка чорногуза”’, *дива́н* ‘домотканий килимок’, *запо́йіни* ‘заручини’, *квашелі́ни* ‘холодець’, *кні́га* ‘рід чайки’, *липéха* ‘балакуча

жінка', *накувітис* 'напрацюватися важко', *нетéча* 'непрохідне місце', *óпратка* 'одіяло', *перепілка* 'метелик; нетля' та ін. [Горбач 1973, 17–62].

Деякі берестейські лексеми вміщені у "Словнику Берестейщини" В. Леонюка, який, проте, не лінгвістичний: "Уперше читачеві пропонується довідник енциклопедичного характеру про Берестейщину, корінний український край, що перебуває за межами національної держави і переживає чи не найдраматичніший період у своїй понадтисячолітній історії" [Леонюк 1996, 37]. У цій лексикографічній праці знаходимо і такі побутові "берестейзми": *багнюки* 'етнографічна група поліщуків-українців на Берестейщині, назва пов'язана з характером території розселення багнюків – багнистого межиріччя Пини і Прип'яті', *берестюки* 'умовно-описова назва поліщуків, уведена в обіг мовознавцем Ф. Климчуком', *берестяни* 'самоназва та історична назва мешканців Берестя і землі Берестейської', *басетля* 'струнний музичний інструмент', *бриндзя* 'поліська народна страва – соус з сиру, квасного молока, лою і води; споживається з гречаними галушками', *варивня* 'господарське приміщення на Поліссі, комора для зберігання картоплі, овочів та ін. продуктів', *веренька* || *варенька* 'плетений з березової кори або з лозового чи вербового прута кошіль для носіння речей і продуктів; розміри 50 × 25 × 30 см', "*віночки*" 'весільний обряд на Поліссі: напередодні весілля дівчата збираються в хаті молодої, плетуть віночок для молодої, роблять прикраси', *галагути* '1) порода курей; 2) перевертні, сполонізовані українці', *закрутка* 'нар. забобон: жмут зв'язаних незжатих колосків як знак закляття, зробленого чарівником-знахарем з метою зіпсувати урожай', *зимник* 'зимова дорога на замерзлому болоті', *літник* 'літня дорога через болото', *калита* 'шкіряна торбина 20 × 10 см з ремінцем для носіння через плече; дорослі поліщуки носили в калиті гроші, кресало, тютюн, люльку', *ковтун* 'пліка полоніка, хвороба волосся, переважно в дітей; при ковтуні волосся склеюється в суцільну масу; у XVII ст. був поширений по всій Речі Посполитій, звідки, мабуть, і латинська назва', *куст* 'народний пісенно-поетичний обряд на Поліссі, справляється на другий день зелених свят', *набожник* 'рушник для замаювання образів', *погоня* '1) видолинок на Поліссі, який під час повеней затопляється водою; 2) сіно, скошене на погоні', *полоня* 'галявина в лісі' та ін.; деякі приклади взяті із записів Ф. Климчука [Леонюк 1996].

Характерними берестейськими діалектизмами є ще такі: *масл'івка* 'трубка для приманювання звірів', *масловáти* 'подавати звуки за

допомогою маслівки', *ризце́* 'гострий бік леза ножа', *канті́вка* і *с'іка́ч* 'саморобний некруглий дріб', *дудка́* 'ствол рушниці', *нап'іка́нка* 'саморобна мисливська рушниця', *дуду́кати* 'подавати голос (про тетушок)' [Аркушин 1989а, 7], *гапел'ка́* 'петля для лову птахів' [Аркушин 2008а, к. 19], *обклад* 'місце, обведене шнуром із прапорцями' [Аркушин 2008а, к. 29], *невже́ ж* || *а не́вже́ ж* 'так' [Аркушин 2010а, 20] та ін.

Безперечно, берестейські говірки найтісніше пов'язані з волинсько-поліськими, про що свідчать такі паралелі: *сви́ронок* 'невелике приміщення для зберігання зерна, муки' [Євтушок 1993, к. 65], *кутах* || *котух* 'приміщення для свійської птиці' [Євтушок 1993, к. 76], *тарада́йка* 'обертальний пристрій нагонича для підняття звірів з лігва (валок із зубцями і язичок)' [Аркушин 2008а, к. 26], *кл'учка́* 'фігура, яку утворює заєць на снігу, щоб заплутати сліди' [Аркушин 2008а, к. 44], *повх* || *поўх* 'кріт' [Аркушин 2008а, к. 56], *селех* 'самець дикої качки' [Аркушин 2008а, к. 71], *не с'в'іжит'* 'дія 'не вбиває, а тільки ранить' (про мисливську рушницю)' [Аркушин 2008а, к. 115], *жагва* || *жигва* 'губка, яка загоряється від іскор під час кресання' [Аркушин 2008а, к. 129], *в коло́дках* 'пташеня, у якого починає відростати пір'я' [Аркушин 2008б, к. 40], *бодай* || *бодайже* || *бодайшо* 'так' [Аркушин 2010а, 19], *нав'іска́* 'сумка з лика', *лівка́* 'пастка', *га́лка* 'отрута на лисиць, облита овечим лоєм' [Аркушин 1989а, 7], *товар* 'живела', *ратай*, *обрус* 'настольнік', *лич* 'свинное рыла' [Анічэнка 1997, 13] та ін.

Крім цього, багато діалектної лексики зафіксовано у збірнику текстів "Голоси з Берестейщини" [Аркушин 2012].

3.4.1. Внутрішній поділ берестейсько-пінських говірок

Ф. Климчук усі загородські говірки, за авторським визначенням, тобто берестейсько-пінські (Загороддя, у білоруському написанні *Загароддзе*), на основі лише фонетичних особливостей поділив на чотири діалектні типи: *середньозагородські*, *північно-східні загородські*, *південнозагородські* і *тараканські* [Климчук 1983, 39, 42]. У пізнішій праці автор вже пише про основний ареал і периферійні групи берестейських говірок. Серед останніх виділяє два типи – *малецький* і *стригінський*, до яких близькі говірки перехідного типу *верхньоаясельські* та *бережновські* [Климчук 2010, 199] (див. також додану карту [Климчук 2010, 204]).

О. Скопненко, покликаючись на праці Т. Назарової, берестейсько-пінський ареал поділяє на 4 діалектні групи: західну, центральну

(берестейсько-кобринську), східну (пінську), південно-центральну острівну [Скопненко 2001, 68].

Зрозуміло, що за різними мовними рівнями внутрішній поділ цих говірок може різнитися один від одного, тому об'єктивне членування берестейських говірок зможе подати лише великий регіональний атлас, виконаний за єдиною програмою та єдиними принципами картографування.

3.5. Підляська група говірок

Ще одна частинка Західного Полісся – Підляшшя. Це “найбільш віддалена на північний захід від основного масиву українська етнічна територія площею близько двох тисяч квадратних кілометрів. Річка Західний Буг розділяє цю територію на дві, приблизно рівні частини – Північне Підляшшя та Південне Підляшшя” [Лукашенко 2007, 306]. На думку дослідників, осадництво Підляшшя почалося в VI–X ст. з Волині, Полісся, навіть Галичини [Гаврилюк 2002, 46]. Ці землі перебували в межах Київської Русі та Галицько-Волинського князівства [Висоцький 2003, 269]. Ю. Гаврилюк зауважує: “Завершальний етап формування сучасної карти підляського пограниччя, яка в загальних зарисах збереглася властиво до сьогодні, це XV–XVII ст., коли сформувалися три основні етнічні території – в південно-східній частині населення, яке належало до українського мовно-культурно-історичного ареалу, на північ від нього – білоруське населення” [Гаврилюк 2002, 46].

На сьогодні досліджені різні лексико-тематичні групи підляських говірок. Так, Ф. Чижевський зафіксував лексику, пов'язану із сільським господарством [Czyżewski 1996], а також лексичні діалектизми говірки с. Носів [Czyżewski 2003]. Спільно з М. Саєвичем Ф. Чижевський подав лексику с. Охожа, що побіля Холма [Czyżewski, Sajewicz 1997], без диференціації лексем на діалектні та літературні (праця на 40 сторінках); пор. деякі приклади: *batwa¹ny* ‘bryły śniegu’, *bereza*, *bot¹un* ‘bocian’, *brata¹nyć* ‘syn brata’, *bzdun* ‘garncarz’, *čyt¹vertok* ‘czwartek’, *dušnyća* ‘astma’, *h¹ladyty* ‘prasować’, *horap* ‘jarzębina’, *huve¹čyčka* ‘jagnię samica’, *hirka* ‘pagórek’ та ін.

О. Горбач дослідив говірку с. Добровода поблизу Гайнівки (див.: [Горбач 2003]), зафіксувавши, зокрема, такі лексичні діалектизми: *ба́бка*

‘кульбаба’, *бан’итити* ‘йорзатися’, *бедлаки* ‘менш цінні гриби’, *бл’умати* ‘рюмсати’, *бу́слови ла́ти* ‘хлібець, печений на Благовіщення’, *ве́рт’аха* ‘макітра’, *ві́бижен* ‘гулька на буханці’, *ві́шки* ‘горище над хлівом’, *гу́пач* ‘пугач’, *ді́мник* ‘димар’, *за́шчик* ‘ін’єкція (укол)’, *кі́тка* ‘волоть вівса, проса’, *му́рза* ‘брудний хлопчина’, *прово́дір* ‘чорногуз’, *хода́к* ‘старий чобіт’ та ін.

Значна частина підляських лексичних, семантичних та словотвірних діалектизмів відома на всьому західнополіському ареалі та поза ним, а частина утворює невеликі замкнені ареали, напр.: *боц’ані* ‘лелеки’, *Гоготу́ха* ‘Щедрий вечір’, *до́ма* ‘своя хата; своє село; рідна земля’, *кі́шка* ‘ковбаса кров’янка’, *му́сит’* ‘мабуть’, *мусо́во* ‘обов’язково’, *нагану́ти* ‘нагадати’, *пе́чиско* ‘місце, де була піч’, *пасві́с’ко* ‘пасовище’, *паску́дно* ‘погано’, *пережо́вини* ‘повесільщина’, *прі́с’вйаток* ‘невелике (нерокове) свято’, *св’іро́нок* ‘комора для зберігання зерна’, *типл’іши́* ‘рідніший’, *шти́бни́* ‘спритний’ та ін.

М. Лесів стверджує, що “найбільшу частину підляської лексики становлять загальноукраїнські слова, часто архаїчні, зрідка – винятково місцеві такі, як *вельми*, *одкуль* ‘звідки’, *міти* ‘мати’, *кульо* ‘скільки’, *тульо* ‘стілки’, *димник* ‘комин’, *зганути* ‘пригадати собі’, *прочкнутися* ‘проснутися’, *шугати* ‘колисати’, *живіти* ‘жити’ та багато інших” [Лесів 1997а, 412]. А в доданому словнику діалектизмів до праці “Українські говірки в Польщі” знаходимо ще такі підляські лексеми: *абошча* ‘так’, *веселки* ‘журавлі’, *гонгол* ‘ангел’, *жежко* ‘гаряче’, *клешня* ‘штанина’, *лепеха* ‘рослина: лопух’, *меби* ‘якби’, *одкуль* ‘звідки’, *опроче* ‘осібно’, *памрока* ‘туман, імла’, *пашек* ‘рот’, *тулуб* ‘дупло’, *чустрий* ‘жвавий’, *шаблі* ‘фасоля’ [Лесів 1997а, 414–425]. В іншій праці М. Лесів, крім названих вище слів, подає ще такі: *хцу* ‘хочу’, *оно* ‘тільки’, *ратай* ‘плугатар’, *хмеретеча* ‘гілля’, *циганчик* ‘ножик’, *мніго* ‘багато’, *клуня* ‘стодола’, *колодяз* ‘криниця’ [Лесів 1997б: 98].

І. Ігнатюк у говірках південного Підляшшя зафіксував діалектизми: *ано́* ‘лише’, *ба́йкі* ‘прийнятний; такий, що може бути, може підходити’, *бу́лій* ‘більше’, *ве́прик* ‘кабан’, *вере́я* ‘обжинковий сніп’, *га́ці* ‘підштанки’, *го́жи* ‘гарний’, *дзісь* ‘сьогодні’, *дзьоба́к* ‘дзьоб’, *диду́льо* ‘дідусь’, *же́жкі* ‘палкий’, *ку́льо* ‘скільки’, *кні́га* || *кні́гавка* ‘чайка’, *криж* ‘хрест’, *ла́дний* ‘хороший’, *люді* || *людя́* ‘людина’, *нагаві́ці* ‘штани’, *ора́б* ‘горобина’, *перепі́лка* ‘метелик’, *плісні́к* ‘татарське зілля’, *спуода́к* ‘нижня спідниця’, *телу́шка* ‘корова’, *тилю́к* ‘теля’, *тлума́к* ‘клунок’, *хво́я* ‘сосна’, *шут* ‘чорт’ та ін. [Ігнатюк 2010],

зазначивши, що “підляська лексика значно відрізняється від літературної мови. У цих говірках виступає багато слів, не вживаних у літературній мові. Це переважно слова польського і російського походження, але також слова своєрідні – підляські. Для прикладу подам нижче з десятків таких слів: *байбáрзо* ‘байдуже’, *мніго*, *мніго*, *дўжо* ‘багато’, *вельме* і *бáрзо* ‘дуже’, *піля* ‘біля’, *хвátити* ‘вистачити’, *глядíти* ‘пильнувати’, *відати* ‘знати’, *анó*, *тільки* ‘лише’, *нагавіці* ‘штани’, *перепілка* ‘метелик’, *книгáвка* ‘чайка’, *латáтє* ‘калюжниця болотна’, *бўсьон* і *бўсьон* ‘лелека’, *диду́льо* ‘дідусь’, *бабуля* ‘бабуся’, *дзись* ‘сьогодні’, *молодьóж* ‘молодь’, *криж* ‘хрест’ та ін.” [Ігнатюк 2010, 238].

Аналізуючи вірші С. Сачко, уродженки північного Підляшшя (с. Вулька неподалік Більська-Підляського), М. Лесів називає такі вжиті нею словотвірні та лексичні діалектизми: *гозьдзі* ‘цвяхи’, *прогумень*, *пуче* ‘бруньки’, *будьдьонний* (день), *велізне* ‘велике’, *весновий* ‘весняний’, *мурзуци* ‘забруднений’, *сітий* || *сьой* ‘цей’, *мацюєшся*, *недоуміває*, *оросілі* (яйця) ‘посвятили’, *стішка* ‘стиха’, *коб*, *оно* ‘тільки’, *би* ‘якби; ніби’ [Лесів 2010, 353–355]. Звичайно, це не всі суто підляські діалектизми – більшість із них уживана у волинсько-поліських та берестейських говірках, а деякі й в інших українських діалектах.

Оригінальні підляські діалектизми містить збірник діалектних текстів “Голоси з Підляшшя” [Аркушин 2007б], пор.: *Середо¹n'ic't'a* ‘відзначення молоддю середини Великого посту’, *жéжк'і* || *пожéжк'і* ‘гаряча кров’янка’, *кал'éб'і* ‘калюжі’, *огул'ник* ‘пиріг з гречки’, пор. також *пл'ісаки* ‘ті, що сплавляли деревину Західним Бугом’. До цього видання доданий “Словничок діалектних слів та деяких ужитих полонізмів” [Аркушин 2007, 524–529], що характерні для підляських говірок: *баб¹ки* ‘лепеха’, *боже д¹ревко* ‘звіробій’, *борок* ‘орчик’, *бз¹д'урка* ‘каганець’, *вертиха* ‘велика миска’, *вискочні* ‘різновид грибів’, *гон* ‘терта картопля, запечена в каструлі’, *гану¹вати* ‘розуміти’, *дивос¹нуби* ‘заручини’, *дру¹с'он* ‘бур’ян, подібний до гірчака, але із зеленим стеблом’, *жешка* ‘гарячий хліб’, *жив'іти* ‘жити’, *зал'із'н'ак* ‘різновид воза’, *йо¹но* ‘тільки-но’, *кап¹лун* ‘страва з води, у якій варилося картопля і куди кришили хліб’, *козел'ц'і* ‘волошки’, *копан'ка* ‘дерев’яні ночви’, *кост¹ра* ‘складений шар дров’, *кри'йома* ‘крадькома’, *ку¹зак* || *ко¹зак* ‘червоноголовець’, *каргут* ‘зв’язаний пліт із соснових колод, який сплавляли по Бугу’, *лони* ‘минулого року’,

мачанка ‘розтертий сир зі сметаною’, молоко вороб'йово ‘страва із розтертого конопляного сімені та води’, нага|нути ‘нагадати’, о|мачка ‘страва з конопляного насіння’, обу|т':е ‘взуття’,okra|сити ‘засмачити страву’, п|литко ‘глибоко’, перепел|'їца ‘залишені незжаті стебла зернових’, пухн|а|ки ‘різновид грибів’, р|иска ‘поле’, с|ван'ка ‘пісня-веснянка’, с|в|'іронок ‘комірчина для зберігання зерна’, с|етий ‘цей’, са|йан ‘спідниця з вовни’, с|ерик ‘висушений сир у формі пиріжка’, тер|так ‘тирса від різаного дерева’, у|нис'а ‘різновид бур'яну’, хо|руї ‘краще’ та ін.

3.5.1. Внутрішній поділ підляської групи говірок

Навіть на такій порівняно невеликій території, як південне Підляшшя, побутують певні групи говірок, які досить відчутно відрізняються одна від одної. Фольклорист і дослідник говірок І. Ігнатюк на південному Підляшші виділив такі п'ять, за його термінологією, говірок, тобто говіркових груп: луговицька говірка (головна особливість – тверда вимова складів *ле* та *ли*: *худіли*, *рубіли*, *пóле*, *колесó*, *липéха*), полівицька || польовицька говірка (м'яка вимова складів *ли* та *ле*: *пóл'е*, *дал'éко*, *казáл'і*, *на гóл'їц'і*), хмацька (у дієсловах першої особи множини минулого часу виступає енклітика *-хмо*: *ходіл'іхмо*, *робіл'іхмо*), говірка, звана умовно на *-ил*, *-іл* (*їа робіл* || *роб'іл*, *їа говоріл* || *говор'іл*), п'ятою виділена архаїчна говірка, яку на початку ХХІ ст. автор визначив як мертву (*казáт'і*, *ход'ім'і*, *гр'іех*, *в'іерна*, *хл'ієба*) [Ігнатюк 2010, 231–235].

Ф. Климчук північнопідляські говірки поділяв за відповідністю їх до т.зв. загородських, тобто берестейських. На основі фонетичних особливостей він виділяє: 1) заблудівські говірки, у яких збережене окання; вони близькі до північноберестейських; 2) східнопідляські говірки, у яких відсутній ікавізм (*лес*, *ліес*, *сено*, *сіено*, *стол*, *стуол*, *соль*, *суоль*), але властива твердість [д], [т], [з], [с], [н] перед історичними *e та *u; 3) на захід від східнопідляських побутують західнопідляські говірки, для яких характерна твердість [д], [т], [з], [с], [н] перед *e та м'якість перед *u [Климчук 2001, 250], див також карту, додану до статті.

Членування східнослов'янських говірок на території Польщі добре відобразив “Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny” [Atlas 1980–1999].

3.6. Західнополісько–інодіалектні паралелі

Про спільні тенденції в розвитку народної мови свідчать саме паралелі, що побутують в інших українських говорах як контактних, так і дистантних.

Проаналізувавши західнополіські назви одягу, Л. Пономар висновок: “Найбільше лексичних паралелей фіксується у сусідніх волинських, середньополіських, а також у наддністрянських, бойківських говірках. Матеріал засвідчує особливість західнополіського говору, яку виділяють дослідники: нашарування на північну діалектну основу південно-західних говіркових рис. Найбільше південно-західних особливостей у надбузьких говірках, найменше – у берестейських і пінських” [Пономар 1997, 68].

Крім цього, Ф. Жилко зауважує: “Лексика волинсько-поліських говірок має особливу строкатість щодо територіального поширення. Частина суто місцевих слів спільна з волинськими (наддністрянськими) говірками. Є шар місцевих слів польського походження” [Жилко 1966, 172].

Оскільки до західнополіських лексем виявлені паралелі в усіх чотирнадцяти українських діалектах, то для економії місця подаємо лише деякі паралелі з інших діалектних груп чи наріч (а не з окремих говорів).

Західнополіські лексеми, що мають паралелі в інших поліських діалектах

На думку багатьох дослідників, формування західнополіського говору відбувалося трохи інакше, ніж двох інших поліських – середньота східнополіського, пор.: “На підставі матеріалів історії (археології) та сучасної діалектології можна робити лише обережні припущення, що західнополіський діалект складався на основі говірок літописних волинян (бужан, дулібів) і до середини XIII ст. від решти північноукраїнських, мабуть, відрізнявся мало” [Мойсієнко 2007, 157]. Цю думку ще раніше висловив Ю. Шевельов: “Західнополіські говірки в основі своїй були належали до північного типу, але, починаючи з XIII ст., їхні зв’язки з середньополіськими говірками звелися майже нанівець, тимчасом як вплив південно-західного наріччя дедалі міцнішав. У самостійну групу вони чітко виокремилися щонайпізніше в XV ст., а ймовірніше – ще в XIV ст.” [Шевельов 2002, 965]. Однак ці говори – західно- і середньополіський – об’єднує спільна поліська

основа, про що свідчать такі лексеми: *обрек* || *брек* || *брок* ‘повітка на чотирьох стовпах для сіна; оборіг’ [Євтушок 1993, к. 80], *голош^ч’ік* ‘льодове покриття на снігу після відлиги’ [Аркушин 2008а, к. 47], *ш^ннуром* || *ш^ннур^{ком}* ‘спосіб пересування, коли звірі йдуть один за одним’ [Аркушин 2008а, к. 49], *тру^ббити* ‘вити (про собаку)’ [Аркушин 2008а, к. 93], *с^ккалка* ‘шматок каменя, по якому вдаряють металічною пластинкою, викрешуючи іскри’ [Аркушин 2008а, к. 128], *ог^нниво* ‘металічна пластинка для викрешування вогню’ [Аркушин 2008а, к. 127], *в^пиш^чах* ‘пташеня, у якого починає відростати пір’я’ [Аркушин 2008б, к. 40], *об^лазити* ‘випадати (про старе пір’я птахів)’ [Аркушин 2008б, к. 41], *с^елег* ‘качур’, *їжак* ‘пристосування, яке вдаряють на морду теляті, щоб не ссало корову’ [Дейниченко 1983, 190–191], *о^ступ* ‘місце, обране для полювання’ [Аркушин 2008а, к. 12], *пер^есмик* ‘місце, на якому стоїть мисливець під час колективного полювання’ [Аркушин 2008а, к. 12], *пр^іси* || *пр^іс’і* ‘морда в домашніх тварин’ [Куриленко 2004, к. 9], *ш^пек* || *ш^пиг* ‘речовина, яка заповнює кісткові порожнини’ [Куриленко 2004, к. 16], *зат^оўка* || *з^атоўка* ‘жир на свинячих кишках’ [Куриленко 2004, к. 77], *гарахов^ата* || *гарахув^ата* || *гарах^ата* ‘коротка кучерява шерсть овець’ [Куриленко 2004, к. 87], *ст^аток* ‘домашні тварини і птиця’ [Куриленко 2004, к. 91], *котов^іло* || *котов^ело* || *качав^іло* ‘місце, де качався кінь’ [Куриленко 2004, к. 118], *мар^ц’ўје* || *мар^кўје* || *мар^ц’ўјец’а* ‘кішка має охоту до злучання’ [Куриленко 2004, к. 142], *шут^{ка}-ш^утка* || *шут-ш^ут* ‘підкликають овець’ [Куриленко 2004, к. 157], *ан^у* || *ну* || *ан^о* ‘підганяють (відганяють) корів’ [Куриленко 2004, к. 160], *а-з^уц* ‘відганяють котів’ [Куриленко 2004, к. 164], *клин* || *клин^ок* || *клин^ец’* ‘ворок для сиру’ [Куриленко 2004, к. 189], *очена* || *ошчена* || *шчена* ‘поздовжня балка, покладена на стіну’ [Євтушок 1993, к. 12], *кулик* ‘окремий снопок в солом’яній покрівлі’ [Євтушок 1993, к. 22], *пац^ійат* || *пац^ійет* || *фац^ійат* ‘бокова частина даху’ [Євтушок 1993, к. 26], *тик* || *ток* ‘утрамбована, вирівняна земля у хаті’ [Євтушок 1993, к. 33], *в’ітрити* ‘нюхати повітря, виявляючи небезпеку (про звіра)’ [Аркушин 2008а, к. 51], *т^ччка* ‘кріт’ [Аркушин 2008а, к. 56], *ц’ах^лити* ‘подавати голос, переслідуючи невеликого звіра (про собаку)’ [Аркушин 2008а, к. 92], *в^иробити* ‘вчинити шкуру звіра’ [Аркушин 2008а, к. 156], *з^укатис’* ‘паруватися (про диких свиней)’ [Аркушин 2008б, к. 46], *лич* ‘передня частина голови свині’ [Аркушин 2008б, к. 54].

У західнополіському діалекті виявлено значно менше паралелей із східнополіськими говірками, пор.: “На всьому поліському ареалі

зафіксовано назву з коренем *від-* для різновиду маку ... *в'ід'ух, в'ідун... видута... видуван*" [Поістогова 2007, 184], такими ж є назви *вішки* 'горище у хліві', *сошá* || *сашá* 'шосе' [Неділько 1989, 98], *бакун* 'тютюн; сорт тютюну' [Поістогова 2007, 187], *виног'рох* || *виного'рох* || *винг'орох* 'горох посівний' [Поістогова 2007, 187], *буз'ко, воро'бец'* [Литвиненко 2010, 196]; пор. також: *андарáк, сайáн* [Пономар 1997, 68], *перéдник* || *пирéдн'ик* 'фартух' [Гримашевич 2007, 58–59], *п'іл'ка* || *пил'ка* 'т. с.' [Гримашевич 2007, 59], *кикі* 'кукурудза' [Поістогова 2007, 186], *чинкатóра, чиндакóра* [Пономар 1997, 68], *вара'бушчик* 'горобець', *і'ван* 'лелека' [Литвиненко 2010, 197], *чер'ін'* 'грибне місце', *зуб'яки* 'усі їстівні гриби' [Прус 2007, 228, 236], *тарéлк'и* 'айстри' [Конторчук 1990, 216] та ін.

Отже, кількість паралелей зумовлена не тільки зв'язками носіїв цих говірок, а й станом фіксації та дослідження лексики поліських діалектів.

Західнополіські лексеми, що мають паралелі у волинсько-подільській групі діалектів: *ла́хман, б'урка* 'спідниця' [Пономар 1997, 68], *жупáн, сáчик* [Пономар 1997, 67], *л'іт'ник* 'домоткана вовняна спідниця', *андарáк* 'т. с.', *сайáн* 'т. с.', *л'énка* 'ляна спідниця', *д'ім'ка* 'т. с.' [Анисимова 1989], *гучка ж. р.* 'наганяч звірів під час полювання', *т'руй'ка* 'отрута', *дер'кач* 'пристосування для підняття звірів із лігва', *гук* 'луна', *лайа* 'група собак під час парування', *чир'іц'а* 'порода дикої качки' [Аркушин 1985, 193], *воўчкі* 'череда трироздільна' [Ткачук 2010, 160], *волик – волок* 'сіть, якою ловлять рибу два рибалки, ідучи вблід' [Тищенко 2010, 148], *перемет* 'стаціонарне рибальське знаряддя з прив'язаними до нього гачками' [Тищенко 2010, 149], *шчу'пак* 'самець щуки' (зх-пол.) – *шчу'пак* 'молода щука' (под.) [Тищенко 2010, 152].

Західнополіські лексеми, що мають паралелі в галицько-буковинській групі діалектів. В. Мойсієнко констатує: "З притоком населення південної Волині та Галичини (від середини XIII ст.) у цьому діалекті постає низка інновацій, які виразно об'єднують волинсько-поліські, берестейсько-пінські говірки (крім підляських) із наддністрянськими" [Мойсієнко 2007, 157], хоч мусимо зауважити, що волинських паралелей нами виявлено менше, ніж галицьких та буковинських (однією з причин цього є стан дослідження волинських говірок). Подаємо деякі галицько-буковинські паралелі: *набаранá* 'на плечі (взяти дитину)' [Громик 2010, 31], *припиндá* 'фартух взагалі'

[Бабій 1989, 9], *к'єчка, каптан, л'ітник* ‘спідниця’, *дімка, нагавиц'і, сердак, стонга, вóпишўка, гал'ка* [Пономар 1997, 67], *сукман, йармólка, катанка, куцак, крайка* [Пономар 1997, 68], *газ'їўка* ‘нейлонова хустина’, *косінка* ‘хустка трикутної форми’, *гал'ка* ‘нижня спідниця’, *но^агавиц'і, ш'єпка* [Вакалюк 1990, 181–182], *сак* ‘верхній одяг’ [Пашкова 1983, 213], *вішки і гора* ‘горище’ [Бичко 1990, 208], *закло* ‘місце біля закруту дороги’ [Сабадош 2007, 207–208], *седўха* || *седўшка* || *седўн* || *сідзюн* [Поістогова 2007, 187], *мóг'ілк'і* || *мóгилки, мóчар – мочара* ‘заболочена місцевість’, *пагўрок – пагурок* ‘пагорб’, *чўркало* ‘джерело’, *глей* ‘жовта глина’ [Білінська 2010, 352], *лінія – лєнія* ‘лісова просіка’, *óстров – óстрів* ‘підвищення серед болота’ [Білінська 2010, 353] та ін.

Західнополісько-карпатські (полісько-карпатські) паралелі. Порівнявши лексику західнополіського говору з лексикою карпатських діалектів, І. Сабадош зробив висновок: “Переважну більшість західнополісько-карпатських лексико-семантичних паралелей можна поділити на три основні групи: перша – це лексико-семантичні одиниці, що збереглися в західнополіському і карпатських говорах з прадавніх часів, мають паралелі в усіх, більшості чи ряді інших (у першу чергу східних і західних) слов'янських мов і, за нашими даними, не відомі у решті українських діалектів. <...> Другу, найбільшу, групу спільних лексико-семантичних одиниць у західнополіському і карпатських говорах складають ті, що утворені на власному ґрунті пізніше, а саме вже в період розвитку української мови в результаті діяння спільних номінативних процесів. <...> До третьої групи західнополісько-карпатських лексико-семантичних паралелей належать однакові номінації, що потрапили до цих говорів з чужих мов і в інших українських діалектах здебільшого не поширені” [Сабадош 2007, 214].

Такими полісько-карпатськими паралелями серед прислівників є: *тан'о – таньо* || *тўньо* || *тано* ‘дешево’, *спўрно – спірно* ‘дружно; завзято, швидко’, *марўдно – марўдно* ‘повільно’, *файно – файно, барзо – барзо, мóчно – мічно, пóпасом – пóпасом* ‘пасучись на ходу’, *пóкотом* лежати – *пóкотом, пишакá – пішакá, гол'акá – голякá* || *голякóм, спрїходу – спрїходу* ‘скраю, при вході’, *вл'іти – вліті, н'їгди – нігді, нарóшно – нарóчно, марк'ітно – маркїтно* та багато ін. [Пискач 2008, 159–161], *взим'і* || *взім'і* ‘взимку’ [Сабадош 2007, 202], *гентам* ‘он там’ [Сабадош 2007, 204]. Паралелі серед іменників: *бул'ба* ‘кар-

топля' [Сабадош 2007, 201], *ту́чка* – *точа́к* 'кріт' [Никончук 1990а, 84], *хра́па* || *хр'а́па* 'верхній твердий шар снігу, що утворився від морозу після відлиги', *се́рен* 'т. с.', *о́кид'* 'весняний сніг' [Могила 1983, 58–59], *тре́пи*, *кл'о́нци*, *бі́нда*, *за́ст'ашка*, *плат* [Пономар 1997, 67], *брéхл'а* [Сабадош 2007, 200], *л'іва́к* 'той, хто все робить лівою рукою' [Сабадош 2007, 211–212], *брусні́к* 'посудина для бруска, яку косарі чіпляють до пояса' [Сабадош 2007, 201], *ку́рах* || *кура́х* 'курка-гермафродит' [Сабадош 2007, 210], *молот'ілка* 'молотарка' і *молот'ільник* 'той, хто обмолочує ціпом зернові' [Сабадош 2007, 212], *дрова́рн'а* 'приміщення для дров', *драні́ц'а* 'соснова дощечка, віддерта від стовбура', *дра́чка* 'дошки, розрізані вручну' [Сабадош 2007, 206], *п'і́ро* || *п'і́рїе* || *п'і́рки* || *п'е́рїе* 'листя молоді цибулі' [Поістогова 2007, 186], *воро́ска* 'мотузка, за допомогою якої гойдають колиску' [Сабадош 2007, 203], *лупі́на* 'обрізина з картоплі' [Сабадош 2007, 212], *бі́ліц'а* 'білка' [Сабадош 2007, 200], *ве́рсник* 'ровесник'. Паралелі серед прикметників та дієслів: *кашлі́вий* 'такий, що сильно кашляє' [Сабадош 2007, 208], *веч'і́рїшн'їй* 'такий, що стосується вечора', *жва́ти* 'жувати жуйку (про тварин)' [Сабадош 2007, 207]; пор. також: *ге́би* [Сабадош 2007, 204], *зак* спол. 'як' [Сабадош 2007, 207].

Західнополісько-південно-східні паралелі (середньонаддніпрянські, слобожанські, степові): *гу́н'а*, *запа́ска*, *чемéрка* [Пономар 1997, 68], *к'імба́лка*, *тка́нка*, *папру́га* [Пономар 1997, 67], *свидо́вий* || *свидне́й* || *свидова́ти* || *свидні́й* 'недостиглий (про зернові)' [Поістогова 2007, 186–187], *кача́ни* 'кукурудза' [Поістогова 2007, 185], *п'івники* 'півники болотяні' [Ткачук 2010, 157], *во́вчи йа́годи* 'непридатні для споживання ягоди на різних дикоростучих кущах' [Ткачук 2010, 160], *кисл'ак* 'кисле молоко' [Волошинова 2010, 38], *ма́т'* 'мабуть' [Непийвода 1983, 270]; пор. також спільні назви стебла й листя городніх рослин: *ба́дил':а*, *бот'ва*, *гич'ка*, *о́гуди́на*, *бур'а́чин':а*, *картоп'лин':а*, *бобо́вин':а*, *лабу́зи(і)н':а* [Абрамян 2010, 104], *капус'н'ак* 'суп із квашеної капусти', *зави́ванець* 'налисник' [Волошинова 2010, 39]; із паралелей, засвідчених В. Лесною: *ба́бник* 'чоловік, що упадає за чужими жінками', *ва́лах* 'неповороткий чоловік', *л'іу́шак* 'лівша', *н'ун'а* 'плакса', *по́хатник* 'той, хто вештається по чужих хатах', *прише́лепок* 'дурень', *тошчи́й* 'худий', *х'во́йда* 'безпутна жінка', *хили́й* 'який не має великої фізичної сили', *ш'кодник* 'бешкетник', *брех'ло*, *ве́р'гило* – *ве́р'гило* 'здоровань', *зизо́воки́й* – *зинзо́оки́й* 'косоокий', *кривон'джа* – *кривун'жа* 'такий, що має криві ноги', *сли́пак* – *сл'і́пак*

‘той, що недобачає’ [Лєснова 2010, 180–182]; зафіксовані такі назви для дерунів: *бєзі, тертїюхи, бульбєники, пляцики, дрáники, дерунї, магалїси, картопляники* [Тимченко 1990, 199]; інші паралелі: *кру́жка, помазók, ополóни^ек, с'ікач', б'ітón* [Чорноморець 1990, 203], *бóжа корóвка* ‘комаха сонечко’, *івán* ‘лелека’ [Верховод 2008, 51] та ін.

Як уже зазначали вище, у кожному українському діалекті більшою чи меншою мірою виявлені паралелі до західнополіських лексем.

3.7. Західнополісько-іномовні паралелі

Оскільки західнополіський говір контактував з говірками польської та частково білоруської мови, а Західне Полісся увіходило в склад різних держав (Київської Русі, Волинсько-Галицького князівства, Великого Князівства Литовського, царської Росії, Польщі, опісля СРСР), то в результаті цього було витворено багато спільних лексем (про іншомовні запозичення див. розділ IV).

Західнополісько-білоруські паралелі: *сáчок, ткáнка, опінанка, домоткáн* [Пономар 1997, 67], *клéшн'а* ‘штанина’ [Бабій 1989, 9], *вара^бей, ори^бей, к'лекотен'* [Литвиненко 2010, 196], *вара^бух, п'екур, б'оцун, шворо^бай* [Литвиненко 2010, 197], *го^н'а* ‘група собак під час парубання’, *г'л'ума* ‘дзьоб’, *двор^н'ак, к'ін'т'ур* ‘кіготь’, *п'аколодка, п'ринадити, п'рихи* ‘ніс собаки’, *ц'ах'лити || й'ахкати || й'авкати* ‘подавати голос, переслідуючи звіра (про мисливського собаку)’ [Аркушин 1985, 192], *кломля, бовтуха, волок, кош, буч* ‘рибальські засоби’, *дуплянка* ‘видовбаний вулик’, *барило* ‘посудина для напоїв’ [Купреенко 1983, 78]; пор. назви грибів: *краснїюк, краснагалóвец, ваўнянка, б'усняўка, казлякі, бабкі, б'этки* [Яшкін 1989, 156] та ін.

Західнополісько-польські паралелі. Дослідниця західнополіських назв одягу Л. Пономар указує: “Виділяються ареали, які поширюються у північні говірки Волинської та Рівненської області з сусідніх берестейських або польських говірок. Такі ареали окреслюють ізоглоси *цв'ікл'а, цв'ігол'* (*цв'ігил', цв'икл'*) ‘ластка’, *ком'іре́ц'* (*комере́ц', коўн'іре́ц'*) ‘манжета рукава сорочки’. Ізоглоси *цв'ікл'а* та *ком'іре́ц'* подібні конфігурацією: ареали цих лексем поширюються з польських говірок і мають продовження у говірках Пінщини. Так, ареал назв *цв'ікл'а, цв'ігол'* поширений в берестейських говірках і заходить на українську територію лише в північній частині Любомльського, Рат-

нівського районів Волинської області та Зарічненського району Рівненської області” [Пономар 1997, 63].

Порівняйте ще такі назви: *ші́тик*, *попру́га*, *бу́рка* ‘спідниця’ [Пономар 1997, 67], *ша́ти* ‘святковий одяг’, *ста́н’ік* ‘жіноча безрукавка’, *марина́рка* ‘піджак взагалі’, *сукéнка* ‘жіноче плаття’, *вилóга* ‘лацкан’ [Бабій 1989, 9], *дереу́й’а́нк’і*, *кара́л’і*, *мент’а́лики*, *кра́йка*, *плат*, *ла́хман*, *марина́рка* [Пономар 1997, 67]; назви інших тематичних груп лексики: *набарана́* ‘на плечі (взяти дитину)’ [Громик 2010, 31], *гу́чок* ‘наганяч звірів під час полювання’, *перес’кок* ‘стежка, якою постійно ходять звірі’, *т’рута* ‘отрута’, *бул’ко’тати* ‘токувати (про тетерука)’ [Аркушин 1985, 193].

У праці “Українсько-західнослов’янські лексичні паралелі” Й. Дзендзелівський подає українсько-польські відповідники, частина з яких уживана і в західнополіських говірках, напр.: *барз*, *бл’а́ха* ‘тонке листове залізо; полиця плуга’, *боца́н* ‘чорногуз’, *ла́пати* ‘ловити’, *гу́та* ‘скляний завод’, *ге́мба* ‘губа’, *ді́шил*, *драбі́на*, *й’армарок*, *кише́н’а*, *кнур*, *па́ц’орки*, *дуфа́ти* ‘сподіватися’, *зау́шниці’а* ‘сережка’, *пова́ла* ‘стеля’ [Дзендзелівський 1969, 17–107].

Крім цього, виділяють ще західнополісько-польсько-білоруські паралелі: *бо́ц’ун* || *бу́ц’а́н* ‘лелека’, *нагави́ці’і* ‘штани’ (“дозволило Л. Пономар зробити висновок, що ареал цієї лексеми в західній частині є, очевидно, продовженням польсько-білоруського ареалу” [Гримашевич 2010, 109]), *ку́тниця* ‘пряма кишка’ – “його слід уважати спільним українсько-російсько-білорусько-польським лексико-семантичним утворенням” [Сабадош 2007, 210–211]; паралелі серед назв одягу: *нагави́ці’і*, *серм’і́га*, *сві́та*, *запа́ска* [Пономар 1997, 67], *подбі́вка* ‘підшивка’, *ла́стка*, *лі́штва*, *сукма́н*, *воло́к’і* [Бабій 1989, 9]; серед мисливської лексики: *об’лава*, *о́ступ* ‘місце, вибране для полювання’, *т’а́га* ‘місце, над яким пролітають дикі птахи’, *пет’ла* ‘сильце’, *й’а’зичок* ‘спусковий пристрій рушниці’; інші назви: *голо’л’ід*, *ко’ш’іл’*, *леш’чата* [Аркушин 1985, 193] та ін.

Західнополісько-російські паралелі: *ту́луб*, *сукма́н*, *л’е́нка*, *ва́л’інки*, *л’і́тник*, *лату́шка*, *ката́нка* [Пономар 1997, 67], *ла́ти* ‘старий поношений одяг’, *пла́т’е* ‘одяг узагалі; білизна’, *душогра́йка*, *т’ілогра́йка*, *передн’ік* [Бабій 1989, 9], *вруно* ‘озимі сходи’ [Поістогова 2007, 188], *зелену́ха* ‘зелені недостиглі плоди фруктових дерев’ [Сабадош 2007, 208],

кикі ‘кукурудза’ [Поістогова 2007, 186]; *свидоватый* || *свидоват* ‘недозрілий (про зернові)’ [Поістогова 2007, 187]; *вѣрсник* ‘ровесник’ [Аркушин 2000 I, 50] – рос. *свѣрстник* [Сабадош 2007, 202], *гончар* ‘гончий собака’, *дворн'ага* || *дворн'ажка*, *манок* ‘пристосування приманювати звірів голосом’, *нарийник* ‘намордник’, *к'р'аква* ‘дика качка’ [Аркушин 1985, 192], *бусел*, *бусен* [Литвиненко 2010, 196–197]; з мисливської лексики: *сило*, *ствол*, *двостволка*, *обр'із*, *патрон:ик*, *спуст*, *кручок*, *промазати*, *намордн'ик*, *селезен'*, *волос'інка*, *отрута*, *дробовик* [Аркушин 1985, 192] та ін.

Західнополісько-західнослов'янські паралелі: *м'ірка*, *пазур* ‘кіготь’, *пагн'от* ‘т. с.’, *пасок*, *пороховниц'а*, *руч(ш)ниц'а*, *самопал*, *токовис'ко* ‘місце токування тетеруків’, *х'рапи* ‘ніздрі звіра’, *шворка* ‘мотузок’ [Аркушин 1985, 192–193], *квóка* ‘курка, яка сидить на яйцях, висиджуючи курчат’ [Сабадош 2007, 209], *йамник* ‘мисливський собака, який влізає в лисячі нори’, *норн'ик* ‘т. с.’, *рабрина* ‘драбина’ [Аркушин 1985, 192], *кушати* ‘куштувати’ [Аркушин 2000 I, 274] – “прасл. *kušati* зі значенням ‘пробувати їжу на смак, куштувати’ поширене в східно- і південнослов'янських мовах. Розірваність ареалу поширення цього слова свідчить про його давність” [Сабадош 2007, 211].

Західнополісько-карпатсько-південнослов'янські паралелі. Мовознавці давно вже звернули увагу на два українські ареали, де найбільш широко збережені архаїзми, – це Полісся і Карпати. Так, М. Толстой до полісько-карпатських паралелей виявив багато відповідників у південнослов'янських мовах, зазначивши: “Звичайно, що ці приклади далеко не охоплюють усієї загальної карпато-полісько-південнослов'янської лексики, хоч би тому, що вони базуються переважно на матеріалі з одного поліського пункту – с. Симоновичі” [Толстой 1968, 12] (йдеться про фіксації Ф. Климчука зі свого рідного села Дрогичинського району Брестської області). Із наведених М. Толстим понад 130 паралелей звернемо увагу на ті лексеми, що найбільш відомі на Західному Поліссі (зберігаємо авторське написання): *поліськ.* *сўткы* ‘тісний прохід, вузька вуличка’, *карпат.* *сутісок*, *срб.* *сўтјеска* ‘гірська ущелина’; *поліськ.* *подэнок* ‘підстилка під стіг’, *карпат.* *подина* ‘т. с.’, *срб.* *пōдина* ‘т. с.’; *поліськ.* *бѣрва* ‘кладка’, *карпат.* *бервь* ‘т. с.’, *срб.* *брв* ‘т. с.’, *болг.* *бръв* ‘т. с.’ [Толстой 1968, 12];

поліськ. *о́кыд* ‘весняний сніг’, *карпат.* *окид*, *срб-хрв.* *китіна* ‘сніг на деревах’; *поліськ.* *кы́снути* ‘мокнути’, *карпат.* *кы́снути* ‘т. с.’, *срб-хрв.* *кы́снути* ‘т. с.’, *болг.* *кы́сна* ‘мочити’; *поліськ.* *кал* ‘грязь’, *карпат.* *кал* ‘т. с.’, *болг.* *кал* ‘т. с.’; *поліськ.* *сы́дало* ‘місце, де несуться кури’, *карпат.* *сы́дало* ‘т. с.’, *болг. діал.* *седáло* ‘гніздо’, *макед.* *се́дело* ‘т. с.’; *поліськ.* *сынóвэц* ‘племінник’, *карпат.* *синовець* ‘син’, *срб-хрв.* *синóвац* ‘племінник, син брата’ [Толстой 1968, 13]; *поліськ.* *куча*, *кучка* ‘маленький будиночок’, *карпат.* *куча* ‘т. с.’, *срб-хрв.* *кућа* ‘дім’, *болг.* *кѹца* ‘дім’; *поліськ.* *о́жог* ‘ручка рогача’, *карпат.* *ожог* ‘кочерга’, *срб-хрв.* *о́жег* ‘кочерга, совок для вугілля’ [Толстой 1968, 14]; *поліськ.* *о́кылавыты* ‘отримати грижу’, *карпат.* *окилавити* ‘т. с.’, *срб-хрв.* *о́килавети* ‘т. с.’; *поліськ.* *цэ́ркаты* ‘доїти тоненькою струйкою’, *карпат.* *церкати* ‘т. с.’, *болг.* *цѣрцѡря* ‘просочуватися, ледве текти’ [Толстой 1968, 15]; *поліськ.* *ны́гды* ‘ніколи’, *карпат.* *нігда* ‘т. с.’, *срб-хрв.* *нйгде* ‘т. с.’; *поліськ.* *б’у́гма* ‘ій-богу’, *карпат.* *бігме* ‘т. с.’, *срб-хрв.* *бо́гме* ‘т. с.’ [Толстой 1968, 16].

Західнополісько-західнослов’янсько-південнослов’янські паралелі: *бекéша*, *плат*, *намісто* [Пономар 1997, 67], *вáтра* ‘рештки згорілих дров; вогнище’ [Сабадош 2007, 201], *бéрва* || *бй́рва* ‘стовбур дерева; кладка через річку’ [Аркушин 2000 I, 14] та ін.

Отже, деякі зх-пол. лексеми своїм функціонуванням і семантикою обмежені лише одним населеним пунктом чи двома-трьома, інші паралелями продовжуються в сусідніх говірках та діалектах, а ще інші “заходять” на білорусько- та російськомовну територію та й тягнуться ще далі – в західно- і південнослов’янські мови, свідчачи про їхню спорідненість.

Розділ IV

ІНШОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ГОВІРКАХ

І давніше, й особливо тепер у час глобалізації не існує жодної мови, яка б не мала іншомовних запозичень, оскільки все в цьому світі васмопов'язано. Запозичення наявні як у літературних мовах, так і в говірках, особливо окраїнних, де відбуваються інтенсивні контакти з іншими мовами та їхніми говірками.

Варто розрізняти два етапи засвоєння іншомовних слів – *цитування* і *запозичення*. Цитування – це первинне засвоєння, коли слово чи вираз уживає тільки окремих індивідів, воно ще відсутнє у мовленні жителів певного населеного пункту, хоч його вони могли і знати, але не використовують, а запозичення – це постійне уживання слів чи виразів усіма або майже всіма мешканцями, і його значення зрозуміле без перекладу.

Створити реальну картину вживання іншомовних запозичень у західнополіських говірках допоможуть... прізвиська жителів краю, оскільки однією з мотивацій стала особливість їхнього мовлення (докладніше див. [Аркушин 2010б]). Так, російські апелютиви стали прізвиськами у зв'язку з характерною рисою їхнього мовлення:

а) часте повторювання певного слова: *Бл'ін, Брат'їшка, Вóз'л'а, Вóпшем, Вот, Вотвóт, Івóт, Вс'о, Дада́, Д'іро́вн'а, Ёто, Ёто-ёто, Ёто са́моє, Зам'ечáт'ел', Зд'ес', Им'ёйу, Кан'ёшно, Карóч'е, Кáч'ество, Мойó жит'йó, Опиé, Пак'ёда, Парн'їшка, Рошчóт, Рубан'óм, Слиш, Собít'їе* та ін.;

б) “російська” характеристика особи: *Адува́нч'ік, Акайáни, Бал'шáйа пт'їца, Бістриї ал'ён', Блатна́йа, Болту́шка, Войён:а, Ворчуні, Голубогла́ска, Довгостро́ї, Зажига́лка, Закал'óниї, Каи́чєї, Клубн'їчка, Крóшка, Кру́нна, Л'ёшиї, Ло́шад', Нас'іко́ма, П'ів'їца, Пйáтншико, Рез'іновиї* та ін.;

в) російські назви професій та професіоналізми: *Гру́жчик, Дóктор, Заготов'іт'ел', Часови́чик, Колхо́зниї, М'ечта́т'ел', Охра́н'ік, Рубáшка, Салфё́тка, Ст'іра́лка, Участкóва, Часови́ї, Шчотовóд* та ін.;

г) назви різних реалій, спільні для української та російської мов, але з російською вимовою: *Ар'ол, Бол'шев'ік, Ел'эктр'ік, Зв'ер', Зм'ей, З'ел'оній, Касої, Каз'ол, Композ'ітор, Л'імон, Л'іхач, Л'іс, Магаз'ін, Н'эжна, Носор'ог, Пат'іф'он, Пас'ол, Ред'іска, Шл'ом* та ін.;

г) слова, що мають спільні твірні основи в українській та російській мовах, але з російськими словотворчими афіксами: *Агрон'омша, Апт'екарша, Д'охторша, Завкл'убша, Б'ан'шчик, Гуман'ітаршчик, Запр'авшчик, Св'аршчик, Дорог'уша, Дурн'ашка, Італ'й'анка, Й'уноша, Л'в'іца, М'ін'ор, Н'іфт'ан'ік, См'ій'ушчійс'а, Шк'ол'н'ік* та ін.;

д) у функції прізвиськ уживають також російські варіанти власних особових імен: *Гарт'омка, Гл'аша, Дар'уша, Й'ег'орушка, Л'эна ч'орна, М'аша-р'аша, М'іш'ік, Н'ік'іта, Св'ет'ік, Ст'іп'аша, С'ем'он баба р'ускайа* та ін.

Хоч з часу перебування Західної України в складі Польщі пройшло понад 70 років, однак полонізми ще “живуть” у ролі прізвиськ, ще й відбувається їхнє поповнення, оскільки заробітчани щоразу привозять нові польські слова. І хоч на початку ХХІ ст. прізвиська-полонізми значно поступаються перед росізмами, однак вони на другому місці серед іншомовних слів, пор.: *Б'імбер, Б'омбочка, Вал'ігура, Вар'іат, Венш, Вуїт, Гай'овій, Г'емба, Ж'онца, Зай'ончик, Крет, Крул'і, Курд'упел', К'утас, Л'ампа, Л'ас, Мл'одик, Пепш, Прент, Пту'шиш, Пшеп'рашам, С'ік'ора, Ц'оц'а, Шчу'пли, Т'его-в'его* та ін.

Прізвиська, мотиваційною основою яких є запозичення з німецької мови: *Броїт, Гер, Г'імел', Г'унда, Гут, Й'ав'ол'т, К'індер, Хв'айній, Ф'рау, Ф'урер, Цв'ей, Шв'айна, Шпрех, Шр'айб'ік* та ін.

Запозичення з англійської мови: *Гуд'баї, Б'ейс'ік, Лорд, Ок'ей, Шнапс* та ін. Зауважимо, що в мовленні молоді, зокрема комп'ютерників, широко вживані англіцизми, тому й більше прізвиськ такого походження.

Запозичення з французької мови: *Л'амур, Нон, Пард'он, Шик* та ін.

Запозичення з інших мов: *С'абр'о, Ц'еп'ерика, Ш'абас || Шаб'аш, Кац'о, Ам'іго, Саламхал'ейкум, Шикид'ім* та ін.

Статистика зафіксованих західнополіських прізвищ з іншомовними твірними основами свідчить, що з усієї кількості росізмів – 76,8 %, 13,2 % – це полонізми, англіцизмів і германізмів 3,7 %, решта запозичення з інших мов. Спроектувавши цю статистику на говірки, можемо вказати, що приблизно таке співвідношення і серед апелятивів-запозичень у зх-пол. говірках.

4.1. Росіїзми

Як переконує аналіз прізвиськ, у зх-пол. говірках на початку ХХІ ст. серед іншомовних запозичень першість належить росіїзмам; це результат загарбницької політики царської Росії, “інтернаціонального” Радянського Союзу та спекуляцій з національного питання і вживання т. зв. “регіональних” мов уже в незалежній Україні.

Для позначення слів, перейнятих з російської мови, давніше використовували термін *русизми*, пізніше *росіянізми*, а тепер усе частіше *росіїзми*, цей останній термін використовуватимемо й ми.

4.1.1. Цитування. Воно докорінно відрізняється від уживання в говірках запозичених слів. Цитують тільки принагідно, у певній ситуації, у певному контексті і не всі мовці, а запозичення вживають постійно, воно не залежить від стилю мовлення, ні від освіти чи статі мовців і т. д. При цитуванні намагаються якнайточніше передати звучання і семантику лексеми, підкреслюючи цим, що то не рідне слово. У побутовому чи літературному мовленні цим словам відповідають інші вирази, звичні для “українського вуха”. Таке цитування В. Дорошевський називає “найбільш поверховою формою впливу однієї мови на іншу” [Doroszewski 1938, 47].

Як правило, цитують вислови політичних діячів, уривки з художніх чи публіцистичних творів, зразки усної народної творчості і т. ін.: *Ні калá ні дварá; Анять двацять пять; Кому война, а кому мать родна; Ва дні самнєній, ва дні тятостних раздумій...; Великій і матучій* (про російську мову); *У лукаморья дуп зельоний; Ширака страна мая радная; Везде все майо;* пор. і такі цитати: *Умом Расю не поймишь; Працай, немтая Рася; Наша Раша* та ін.

Іноді мовець не може підібрати потрібне українське слово, тому вживає російське (така дійсна інтернаціоналізація!), указуючи на джерело: *Як співає одін: а астальное все харашо; Почався беспредел, як кажуть наши північні сусіди; Пєрши савєти хвалились: ми всео магім...; Обіцяли: датонім і перетонім, – от савєти і добігли до капіталізму; Толстой прав – у нас то война, то мір; Як сказав Пу́тін: будім мачіть в сартіре* та ін.

4.1.2. Запозичення. Західнополіські говірки не контактують із російськими, але все урядове, політичне, наукове життя (згадайте ще російську церкву) як за царизму, так і в Радянському Союзі було побудоване на зверхності всього російського, зокрема і пануванні

російської мови. Це і призвело до витіснення української мови з багатьох сфер суспільного життя, а в мовленні більшості утвердився суржик – і не українська, і не російська мова, говорячи по-білоруськи, *някая трасянка*.

Росіїзми вживають усі вікові групи населення Західного Полісся. Найбільше росіїзмів у берестейських говірках, причому багато респондентів (насамперед чоловіків) уже не можуть спілкуватися своєю говіркою, а вживають лише російську мову з білоруською вимовою. Дещо менше запозичень з російської мови у підляських говірках, але вони там є: це пам'ять про перебування краю в Російській державі та обов'язкового донедавна вивчення російської мови в школах.

У ядрі західнополіського діалекту, тобто у волинсько-поліських говірках, росіїзми складають досить численну групу слів навіть у мовленні жителів старшого та найстаршого віку. Наводимо приклади запозичень з російської мови, що виявлені у мовленні наших респондентів (за збірником текстів “Голоси з Волинського Полісся” [Аркушин 2010]; подаємо їх у тій формі, що представлена в тексті). Зауважимо, що в дужках наведена кількість респондентів, які вживали певну лексему (записи зроблені у 60 населених пунктах від 112 респондентів, найстарші 1903 і 1904, наймолодші – 1954 і 1955 років народження). Усіх росіїзмів – окремих лексем, слюформ і словосполучень – 398.

ба́бушка (2)	везьде́	врем'є врем'я
бама́гі	вєра́нду	времне время (8)
бо́льница (4)	вєру́юця	вроді (4)
бі́стро	вєщ'ь	вродібито
бу́тьто (2)	взамє́н	врач (4)
бензопила́	вкúсне вкúсниє (4)	вред
бе́женцями	вла́ги	врем'янку
біле́ти	вла́сті	все
боле́сь	внїма́тільно	всігда́
бригади́р (2)	воє́нни (2)	вспúшкою
буту́лку	воєнноплє́нни	встраювали
в лісу́ ліса́ (2)	возмо́жності	‘організовували’
во́пшем	вокру́г	всьо усьо́ (27)
ві́слідити	вопше́ опше́ (6)	всьоравно́ всьо
вдру́г (2)	востóчнуй	равно́ (2)
вєдьма́ (2)	вредни́	вчителя́

гóрот (3)	éто	карто́шка (4)
Герма́нію	éлі	касі́р
гла́вний	éслі (3)	каснóвся
глу́пого	жа́рать (2)	кварті́ри (2)
год (5)	жа́рені	кіда́є
голо́в двісті	же́нщина	кла́дьбище (4)
голоду́вка	жу́знь жизь (3)	кладо́ва
гра́зне	желéзний (4)	колго́з калхо́сп (8)
гребушо́к	жилу́док	командіро́вку
груз	за́пад	концла́гер
да́же (12)	за́падни (2)	короче́ говора́
де́-то	забо́р	котле́та (2)
діло (4) де́ло (3)	забо́та	кра́снії
до́ктор (6)	завеща́ніє	кра́сци
до́лжен (3)	заведе́нія	красі́во (2)
да (28) да-да (2) да-да-да (4)	заго́нщикі	красі́ли
давле́нні	загото́витель	кулак ‘куркуль’
два гра́дуса	заклю́ченє	ла́гер (2)
делега́ція	замéсто	ла́дно ‘нехай’ (2)
де́душка (3)	замéтів (2)	ло́ткою
де́т	замика́ющий	ле́нти
де́тдо́ма	зани́мавса (2)	ліка́рствени
де́тства (2)	заня́тіє	ліне́йкою
дисителéтку	запо́мниш	лісні́к (2)
діві́зія	зві́те	лісні́чим
ді́йстві́тельна	зни́что́жити (2)	лісні́честві
до ча́су	зря́чка	ліспромхо́з
довольна́	ілі	лісхо́знике
докуме́нти	і́мя	ма́рт
дом до́ма (2)	інтере́сне	ма́стер
дом пристари́лих	інтіре́сно	мага́зін
допу́стим	ка́ждий (3)	малолéткі
допрóс	ка́жецца (2)	ма́тір’ял
достро́їли	ко́жа	ме́трічеські
дото́лковати	ко́мната	ме́жду
дру́гі ‘інші’ (8)	какра́с	ме́сних (3)
екува́ріувале	кама́нда	ме́сто
	канéшно конéшно (9)	міліціо́нер
	канто́ра	

мінúте ‘хвилини’	оддѣльнó	плóха
мінúточка	оддихнúла (2)	плóхо
молодьóш (2)	одремóнтíровали	плóщадь
мочовíй пузúр	одьóжа	платкí
на́да	ока́зиваетса (2)	племя́нік
но́чю (3)	о́кружіли (2)	пляса́ть
ніщíї	о́ктябрí	Побѣ́да
нúжне	оп’я́ть (4)	поведѣ́ніє
навѣ́рно	óпит,	погранполоса́
нагружа́ли	ниóпитний	погрузúв (2)
нає́жжи	ослободúли (2)	подчиньóних
нажáрити (2)	остальнúє	пока́ (2)
напримíр на́примѣр	останóвка	покра́шана
насі́люють	отдѣльнó	покра́шена (2)
насобира́ли	откóрмочна	полíтіка (2)
настоя́ща	откúда	полѣ́зни
начáтися (3)	отлíчний	полоса́
началú	оттúда (3)	получа́ється (2)
нащóт	охóта ‘бажання’ (2)	помѣ́щик (2)
недовóльні	охóтитися	поніма́єте (11)
не́вѣсту	охóтувався (2)	понра́вилося
незаві́сімо	охóтнік (2)	понара́вилась (2)
не́которих	охра́ну	поня́тно
не́сколько	оцеплю́єм	поохóтувалися
ниді́ли ‘тижнів’ (3)	пѣрвий (3)	по-ру́ски
низзя́	пóмню (3)	портне́й
носі́лках	пóмоци	портя́нки
нра́вляться	пóслі пóсля (2)	постіра́ла
нара́вилося (2)	партіза́не (2)	пострóена
об’язáтельно (2)	партіза́нка	пострóїв (5)
обижа́тиса (2)	пашлі́	пострóйки
обикновѣ́ну	переговóрщик	посчита́йте
образовáня	пѣвчі́	посьрѣ́дніка
обслíдувати	петúх	потóм
обучя́ли	пирижа́рити	потомú́ шо
общáтися	пільóнки	похада́йствував
общезítіє	пісьмó	похлѣ́ще
одíн	пітушóк	почúстwowала

пощі (4)	рошчџоту	сортірџвку
пощитаю	рубџсци (2)	спірта
прџшлий (2)	рузгрузіли	спасџли
практиковџвся	с схџда	спрџтаю
пригласџт	сџдік	срџзу
приглашџють (2)	сџма глџвна	столбџ
приџжжі (2)	сџме основнџ	стрџгіі
прикџс	сџми	стрџго
примџрки	сџмий стџрший	стрџіти (2)
примџрно	сџхар (2)	стрџітьсџ
припџвки	сџхарний завџд	стрџйка
присџтствіі	Сџша (звертання)	сувсџм
пристрџйка	сџткі (4)	считџют
продолжџєм	салдџт (2)	тіпа
проізошлџ	самодџлка	тџже тџже (33)
проісхџдили	самольџт	тџлку
прџтивнеє	самошџче	тџчка
профџсор	сантімитрув	тџхніка (3)
пульзџтельно	свџдьби (3)	тілівізор
пусувџтуватисџ	свџт	тірџла
путі 'залізниця'	сџмей	толкџю
рабџтає	сџті	трџгали (2)
разноглџсіє	сильнџйший	транспџртџр (2)
рџзни	сильсавџта	тюрџмщики
рџзниці (3)	Сібір Сібџр (2)	тьџтка
рџзума	слабџ (2)	тьџтя
рџзиск	случџй (2)	убџрщичею
рџскошь	смџло	уважџти
росчџтуйімоса	сначџла	услџвія
ружжџ (3)	со врџмнџм	Успџніє
рџскі (6)	сџбирџлиса (2)	учџсток
рибак	сџбразџв	участкџви
робџчих	сов'џти (20)	учинікџм
Рџждествџм	совџцькџі	фамілія (7)
Христџвим	совџцькџї влџсті	феврџль
розбрџт	согласџвся (2)	фотографірували
Рџсею	сольџний	хџже хџжей (2)
роскулџчити	сопроводжџє	харџший (2)

харашо́ (3)	цвіту́ ‘квіти’ (2)	шутку́ють
харо-о-оше	цвіту́ ‘кольори’	щас
хоть (2)	часни́ ‘приватні’	щита́вся ‘вважався’
це́пом	чароде́їв	ю́пки
цвет	час ‘година’ (2)	які-то
цвіто́чькаме	шонеділі́ ‘щотижня’	

Найбільше запозичено лексем, що відсутні в сучасній українській літературній мові: *бо́льница, бі́стро, бу́тьто, буті́лка, во́шем* || *воши́е, вдруг, везьде́, ве́рующая, ве́щь, вза́мен, возмо́жності, вокру́г, гра́зноє, да́же, до́лжен, поведéніє, погранно́са, погрузі́в, подчиньо́них* та ін.

Ужиті лексеми, спільні для української та російської мов, але з російською фонетикою: *ве́дьма, гла́вний, делега́ція, дет, діві́зія, докуме́нти, желе́зний, заня́тіє, інтере́сне, кама́нда, касі́р, кварта́ри, котле́та, ліне́йка* та багато ін.

Лексеми, у яких переважає російський наголос: *в лісу́, ко́мната, кідáє, пото́м, се́мей* та ін.

Лексеми з російськими словотворчими афіксами: *ба́бушка, де́душка, гребушо́к, де́-то, де́тство, дійстві́тельно, екуварі́рувале, же́нщина, заго́нщик, заготові́тель, концла́гер, ліка́рствени, лісні́чество, ліспромхо́з, молодьо́ш, насобира́ли, нача́тися, недово́льні, одремонті́ровали, одьо́жа, посьре́днік* та багато ін.

Лексеми з російськими фіналями: *з ліса́, вчителя́, два гра́дуса, заведе́ння, заня́тіє, пока́, с схода́, Са́ша (звертання), спі́рта* та ін.

Різна частотність уживання росізмів, бо від 112 респондентів записано неоднакову кількість тексту – від півсторінки до п’яти і більше. Зрозуміло, від цього залежить і кількість лексем, як і кількість запозичень серед них. Найбільш уживаними є такі слова: *то́же* || *то́же* (33 респонденти), *да* (28 респондентів) || *да-да* (2) || *да-да-да* (4) (разом – 34 респонденти), *всьо* || *усьо́* (27 респондентів), *сов’є́ти* || *совє́ти* (20), *да́же* (12), *пони́маєте* (11), менше десятка респондентів використали такі росізми: *воши́е* || *оши́е* (6), *врем’є* || *врем’я* || *времне* || *время* (8), *год* (5), *дру́гі* ‘інші’ (8), *канє́шно* || *конє́шно* (9), *колго́з* || *калхо́сп* (8), *постро́їв* (5), *ру́скі* (6), *фамі́лія* (7). Інші росізми засвідчено у мовленні 2–3 респондентів, а найбільшу кількість становлять ті, що вжиті лише один раз.

Звичайно, усі фіксації не можна одноствердно кваліфікувати як росізми, бо частина лексем могла бути успадкована з давнішого періоду існування нашої мови, а в деяких, можливо, відбулися фонетич-

ні зміни, характерні для частини західнополіських говірок, напр., форма росіїзма (?) *вс'о* ‘все’ могла виникнути і під впливом місцевих фонетичних особливостей, пор.: *кл'он, в'ім'ор, коз'ол, вароній* та ін. А І. Огієнко стверджує, що лексема *вóздух* – “старе наше слово, дуже часте ще й тепер у нашій народній мові” [Огієнко I, 241].

У мовленні молоді росіїзмів ще більше, оскільки вона перебуває під великим тиском російської культури, однак найчастотнішими є ті ж лексеми, що й для старшого і найстаршого покоління: *да, тóже, всьо, да́же, поніма́єш, вопше́ та ін.* А ще зауважимо, що у наших текстах жодного разу не засвідчені такі широко вживані тепер на Західному Поліссі російські слова: *беспоко́йний, бума́га, во́дка, виключа́тель, вклю́чатель, го́род, гво́здік, діжурний, зажіта́лка, занаве́ска, зда́ніє, карма́н, клубні́ка, ковйо́р, кра́сний, кри́ша, ле́звіє, ле́сниця, на́сморг, наво́з, потоло́к, пряні́кі, росчо́ска, рубе́ль* ‘карбованець; гривня’, *руль, савхо́з, ско́рость, сквозня́к, спі́чки, стака́н, стіра́ти, ступе́нькі, тры́пка, удку́да, утю́г, утю́жити, це́почка, чірда́к* та ін. Частину росіїзмів було запозичено усним шляхом, про що свідить фонетика: *офі́ша* < рос. афиша (гіперизм – початкове **а** було сприйняте як російське **о** в ненаголошеній позиції), *здава́ла ана́ліси* (перейнято з російською вимовою – оглушення кінцевого дзвінкого *ана́ліс*).

Лише в мовленні молодих уживані лексеми: *вро́де, дє́вка, діствіте́льно, кальцо́, каро́че, ме́тко, ме́чта, отлі́чний, неопитний, пала́тєнце, разме́чта́вса, ті́па, це́почка, шу́тка, шутні́к, шчас* та ін. Крім цього, молодь використовує багато російських жаргонізмів.

Росіїзми переважають і серед професіоналізмів, пор. з лексики шоферів: *рул', го'р'уче, мон'і'ровка, с'в'і'ча, с'корос'т', сцен'л'ен'ійє, з'в'оздочка, пр'і'цеп, 'тормос* та ін. Серед мисливців такі запозичення: *руж'йо || ру'ж:о, о'хота, охото'в'ет, п'рово́лока, пр'едохра'н'іт'ел', уч'асток, 'чучало* та ін. [Аркушин 1985, 194].

4.1.3. Адаптація росіїзмів. Незважаючи на те, що у другій половині ХХ ст. на Західному Поліссі російську мову “насаджували” в усі сфери життя поліщуків, однак запозичені лексеми часто вимовляли “на свій лад” – перемагала насамперед рідна фонетика, пор.:

1. Ствердіння приголосних, що не характерне для російської мови: *бо́льница, бензопи́ла, вре́м'янку, гребушо́к, гра́зноє, делега́ція, дисителє́тку, пристро́йка, собрази́в, спаса́ли, сільсаве́та* та ін. В останньому прикладі звук [с] у більшості говірок і в літературній мові м'який, однак тут “перемогла” фонетика окремої говірки.

2. Уживання м'яких приголосних, які у російських відповідниках тверді: *делегáція, совє́цької, убóрищицею*.

3. Чітка вимова ненаголошеного [о]: *конє́шно, корóче говорá, котлє́та, полосá* та ін.

4. Заміна задньоязикового [г] фарингальним [ґ]: *всігдá, Гермáнію, глáвний, год, гребушóк, груз, стрóгії* та ін.

5. Уживання твердого [ч]: *вчителя́, корóче, лісн́чим, отлі́чний, случáй, жéницина, пощитáю*.

6. Українські закінчення: *лінє́йкою, вспі́шкою, убóрищицею, совє́цької, собі́рати, востóчну́й* (в останньому прикладі – говіркове закінчення -уй).

7. Заміна російських афіксів українськими: *собразі́в, чародéїв*.

Зауважимо, що давно помічено: як би не старалися українці “правильно” говорити по-російськи, однак росіяни швидко їх “віражують”, бо російська і українська – це дві різні фонетичні системи.

4.2. Полонізми

На думку багатьох мовознавців, українсько-польські мовні контакти починаються з XV ст., а І. Огієнко, проаналізувавши письмові пам'ятки, стверджував, що польський вплив на західноукраїнську мову помітний уже в XI ст. (див. докладніше [Аркушин 1999, 257–258]).

У цьому підрозділі розглянемо запозичення з польської мови в говірках Західного Полісся. Отже, друге місце після росізмів займають полонізми: це дається взнаки політика міжвоєнної Польщі щодо населення Західного Полісся, якого намагалися ополячити та окатоличити, для чого навіть був вигаданий окремий етнос – тутейші, щоб тільки корінних мешканців не записувати українцями чи білорусами. І хоч цей край перебував у складі Польщі менше ніж два десятки років, однак полонізми продовжують і надалі функціонувати, щоправда по-різному в різних вікових групах населення; крім цього, заробітчани привозять із собою новіші запозичення: *чешць* (честь ‘молодіжне вітання’), *гуртóвня, огу́лом, на рáзі*, присл. *дóбра* та ін.

4.2.1. Цитування польщини. Термін *польщина* вживаємо слідом за І. Зілинським [Зілинський 1937, 12] та О. Горбачем [Горбач 1993, 72] у тому ж значенні, що й польський *polszczyzna* ‘język polski, mowa polska’.

У зх-пол. говірках найбільш поширені цитати з польського мовленнєвого етикету. Вживані вони переважно людьми найстаршого покоління, які перейняли ці вирази безпосередньо від поляків, представниками старшого покоління, які засвоїли форми етикету з польської школи, а також середнього і молодшого покоління, що запозичили від старших, а також ті, що були на заробітках у Польщі (докладніше див.: [Аркушин 1999]): *з'ен' дóbри!*, *в'éчур дóbри!*, *до в'ізén'a!*, *з'ен'ку́йе* || *з'ен'ку́йу* (друга форма під впливом української мови), *прóше пáна* || *прóшу пáна* (зукраїнізована), *ц'ілу́йе рéнчки*, *йак Бóга кóхам*, *вші́тко йéдно* та ін. Польські фразеологізми, прислів'я та приказки: *до кол'óру*, *до вибóру*; *йакá мáтка*, *так'і ї з'áтк'і*; *компáн'йя н'ев'éлка*, *но поважóна*; *попáв ми́ж ворóни*, *то крач*, *йак óни*; *цо задúжо*, *то н'е здрóво*. А на західнополіських весіллях поруч із *Многайя л'іта* часто звучить *Сто л'ат*, *сто л'ат*, *н'ех жійе*, *жійе нам*.

Ті, хто вчився в польській школі, можуть процитувати вірші, вивчені в дитинстві, щоправда, досить уже зукраїнізовані, пор.:

*Маршáлек Юзеф Пíлсúдскі –
Вє то кáжде пóльске дéто.
Кто то єст на тим портрéте?
Кто то єст там он дúжи?
Чиє то брви, вóнси дúжи?
Чий тен úсмєх нєсурóви?
Гдє пáтиши на дýтка глóви?* [Аркушин 2010, 527]

Зауважимо, що в деяких місцевостях полонізм може бути запозиченням, а в інших – цитуванням, пор.: *бáрзо* || *бáрзо* на сході та в центрі Західного Полісся це цитата з польщини, а на заході – це вже запозичення-полонізм, бо широко вживаний у побутовому мовленні людей різного віку; у говірці с. Столинські Смолярі Лбм В *з'іс'* || *д'іс'* ‘сьогодні, нині’ – запозичення (через нього навіть прозивають усіх жителів села *з'іс'іками*), а в інших говірках – це цитування, яке іноді використовує лише дехто з мешканців н.п.

4.2.2. Запозичення. Найчастіше запозичували полонізми разом із запозиченням відповідних реалій, коли для їх найменування власні назви ще не були витворені. Наведемо деякі приклади.

Щоб розрівняти випраний одяг, який тоді був лише полотняним, досить було качалки і рубля, а коли “за Польщі” з’явилися металічні праски, то разом із реалією була запозичена й назва – *зал'іско*. Так

були запозичені полонізми *vél'on*, *марина́рка*, *жару́вка*, *л'атáрн'а* та ін. Коли вперше з'явилися велосипеди на Західному Поліссі, то й був запозичений англіцизм через посередництво польської мови – *рóвер*, а назви окремих деталей були витворені вже на польському ґрунті: *блóтн'ік* ‘металічна планка над колесом, яка захищає велосипедиста від грязі’, *дénка* || *дénко* ‘вставка у шину велосипедного колеса, куди надувають повітря’.

У семантиці таких запозичень переважно не відбувалося ніяких змін: *bardzo* ‘дуже’ > *барзо* ‘т. с.’, *butelka* ‘пляшка’ > *бутелька* ‘т. с.’, *zapalki* ‘сірники’ > *запáлки* ‘т. с.’, *śledź* ‘оселедець’ > *с'л'ез* ‘т. с.’. Однак у деяких полонізмах спостерігаємо або розширення семантики (*dubeltówka* в польській мові має значення ‘рушниця з двома стволами’, а в західнополіських говірках – *дубел'т'івка* || *дубел'т'увка* ‘всяка мисливська рушниця’; п. *kolba* ‘тильна частина ложа рушниці’ – діал. *кóл'ба* ‘приклад мисливської рушниці’), або звуження (п. *badac* ‘вивчати, досліджувати’ – діал. *бада́ти* ‘обстежувати стан здоров’я’; п. *piętro* ‘поверх’ – діал. *пйéтро* ‘горище в хліві’).

Якщо назви були запозичені разом із реаліями, то такі полонізми “живуть” довго, доки використовують ці предмети або доки їх не витіснять інші найменування, пор.: польські *запáлки* “витіснили” з мовлення українські *сірники́* та російські *сп'ічк'і*, *зал'іско* було “витіснене” *ут'угóм*, лише зрідка вживана назва *пра́ска*; *кл'áсу* замінив *клас* та ін. Варто тут нагадати справедливі слова М. Лесіва: “Деякі полонізми були тільки коротким (хвилинним) явищем в українській мові, інші залишилися у цій мові до сьогоднішнього дня” [Lesiów 1989, 51].

Засвідчені випадки, коли полонізми витісняли споконвічно вживані назви, напр., у говірці с. Сильно Квр В *пудтáрл'е* витіснило давнішу назву *во́ло*; у багатьох говірках наявна лексема *з'ік* ‘дикий кабан’ та *з'ік'і* ‘дикі свині’. Коли ж поруч існували дві назви – запозичена і власна, то одна з них змушена або відступити / зникнути, або змінити свою семантику, пор.: діал. нейтр. *губá* – діал. згруб. *тémба*; *зат'áтиї* ‘упертий (звичайний вияв ознаки)’ – *зац'énтиї* ‘понад міру впертий’; нейтр. *т'ітка* || *т'óт'а* – пестл. *ц'óц'а*; нейтр. *ті́хо* (на дворі *с'óд'н'і ті́хо*) – *ц'і́хо!* (окрик на дітей зі значенням ‘заспокійтеся’). Деякі запозичення в говірках могли набути нового значення, якого вони не мали в польській мові (або лише віддалено мали): п. *dziarski* ‘сміливий, жвавий’ – діал. *з'óрс'киї* ‘дратівливий, пужливий (про

коня)»; п. *wyścigowy* ‘про коня, який бере участь у змаганнях з бігу’ – діал. *wis't'igóvi* ‘стрункий, худорлявий’; п. *szczyły* ‘негрубий, худий’ – діал. *шчупли* ‘малого росту, непоказний’; п. *ciemieżyć* ‘gnębić, katować’ – діал. *тимн'ажити* ‘відчувати хворобливий стан, нездоровитися’.

Цікава ситуація з прикметником польський. В українській літературній мові це тільки відносний прикметник, а в західнополіських говірках він може бути і відносним, і якісним. Щоб показати причини переходу відносного прикметника у якісний, хоч побіжно звернемося до не так далекої історії.

У повоєнний період поліщуки часто порівнювали життя “під советами” із життям “за Польщі”, і таке порівняння було не на користь колгоспного “раю”, адже “за Польщі” вони мали свою землю, щиро працюючи на ній, за що і були нагороджені щедрим урожаєм, а не паперовими колгоспними грамотами. Тому сполучення *йак за Пóл'шчи* фразеологізувалося і набуло значення ‘добре; чудово’, пор.: *Отó картóпл'а вродíла – йак за Пóл'ши; На с'іно погóда пошихувáла – булá йак за Пол'шчí* та ін.

Семантичні зміни також відбулися в прикметнику *пóл'с'киї* || *пóл'ск'і*, пор.: Твоє “зáраз”, *йак пóл'с'ке* “пochéкаї” (говорять тому, хто часто повторює зáраз); *Пóл'с'ке* “мóже” *глибóке* і *ширóке* (кажуть тому, хто ніколи не говорить із впевненістю; тут гра слів: по-польськи однаково звучать слова *toże* ‘могти’ і *morze* ‘море’). Прикметник *пóл'с'киї* часто семантично близький виразові *за Пóл'шчи*, тобто в роки, коли Західна Україна була в складі Польщі, тобто це вже якісний прикметник зі значенням ‘давній, старий’: *вонá ше пóл'с'ка д'івка* ‘незамужня дівка, яка вже зістарилася’, то *пóл'с'к'і кавал'ёр* ‘неодружений старший чоловік’ (зауважимо, що ні дівка, ні кавалер могли ще й не народитися “за Польщі”).

Цей же прикметник може бути близький виразові *йак за Пóл'шчи* зі значенням ‘добрий; дбайливий; відмінної якості’: *пóл'с'ка хúстка* ‘гарна квітчаста хустка’, *пóл'с'ке полотнó* ‘міцне полотно, виткане ще за Польщі’, *пóл'с'к'і хаз'áйен* ‘господар, що все робить дбайливо, а не по-колгоспному, тобто як-небудь’, *пóл'ска хаз'áйка* ‘метка старанна господиня’ та ін. Тому й побутує вираз: *Все, шо пóл'с'ке, – то зóлото, а савéцке – г...но*. Переказують, як бабуся жалілася внучці: *От пóл'с'к'і л'устрá булі дóбри: йак гл'áну, то такá фáйна-фáйна, все дивíлас'а б на себе, а сав'ёцк'і не так'і – мóричат...*

У доданому словничку до статті “Полонізми в західнополіських говірках” [Аркушин 1999, 271–301] запозичені лексеми подані гніздо-

вим способом у 432 словникових статтях, а самих лексем понад півтисячі. До полонізмів віднесені лише ті лексеми, які безпосередньо запозичені з польської мови. Наведемо деякі приклади.

- бан'ак* 'металічний горщик; чугун' (< п. *baniak*)
- бáрзо* || *бáрзо* 'дуже' (< п. *barzo* || *bardzo*)
- баїбáрзо* 'байдуже' (< п. *bajbardzo* 'byle co, nic ważnego')
- без* 'бузок' (< п. *bez*)
- бїдло* 'велика рогата худоба' (< п. *bydło*)
- бидлувáти* 'паруватися (про корову)' (< п. *bydłować*)
- бл'аск* 'відбите сонячне проміння' (< п. *blask* 'mocne światło')
- блóтн'ик* 'захисна металічна планка над велосипедним колесом' (< п. *blotnik*)
- бодáї* 'так; може, й так' (< п. *bodaj*)
- бóц'ан* || *бóц'ун* 'лелека' (< п. *bosian*)
- бóц'уни* 'буяхи (ягоди)' (< п. *bosciany* 'rośl. trodium cicutrarium')
- вémпити* 'бідкатися; вагатися' (< п. *wątpić*)
- вжóри* 'іржа в стволі рушниці' (< п. *wżera*)
- винцїдла* 'залізні стержні кінської збруї для гнуздання коней' (< п. *węzidło*)
- випрýвк'и* 'босоніжки' (< п. *wiatrówka*)
- в'іл'чáр* 'мисливський собака для полювання на вовків' (< п. *wilczar* || *wilczarz*)
- в'ингóр* 'вугор' (п. < *węgorz*)
- вл'от* 'у цю ж мить; одразу' (п. < *w lot*)
- вуїт* 'сільський староста' (< п. *wójt*)
- гаїóви* || *гаїóвиї* 'лісник' (п. < *gajowy*)
- гаїу́вка* 'хатинка лісника в лісі' (п. < *gajówka*)
- гýрати* 'вітати, підкидаючи когось угору' (п. < *górować*)
- гучóк* || *гучок* 'наганяч звірів під час колективного полювання' (п. < *huczk, huczka*)
- гáпа* 'роззява' (п. < *gapa*)
- з'áлка* 'частина поля, сінокоосу' (п. < *działka*)
- збїу́рка* 'сигнал з мисливського ріжка про закінчення полювання' (< п. *zbiórka*)
- згóла* 'зовсім; повністю' (< п. *zgoła*)
- згорувáти* 'вистрілити з мисливської рушниці вище цілі' (< п. *zgórować*)
- згрáбни* || *згрáбниї* 'спритний'; *низгрáби* 'вайлуватий' (< п. *zgrabny*)
- здолувáти* 'вистрілити з мисливської рушниці нжч цілі' (< п. *zdołować*)
- йас'óнка* 'демісезонне пальто (чоловіче, жіноче)' (< п. *jesionka* 'palto jesienne męskie')
- йén'чити* 'стогнати від гострого болю' (< п. *jęczeć* || *jęczyć*)
- к'емп* 'горбок; пагорб' (< п. *kepą* || *kiepa*)
- к'éпс'к'и* 'поганий, недобрий' (< п. *kiepski*)

- клуsóвн'ік* ‘браконьєр’ (< п. *kłusownik*)
коб'я́лка ‘кошик з лозових прутів’ (< п. *kobiątka*)
кол'е́йка 1. ‘залізниця’; 2. ‘черга’ (< п. *kolejka*)
копн'а́к ‘удар ногою по сідниці кому-небудь’ (< п. *kopniak*)
кору́нка ‘мереживо’ (< п. діл. *korunka*)
криж ‘хрест на роздоріжжі’ (< п. *kryż* || *kriż* || *krzyż* (katolicki))
крижова дорога ‘дорога, яка перетинається з іншою’ (< п. *krzyżowu*)
крижу́вка ‘порода великих диких качок, які ніби мостять гнізда на крижинах’ (< п. *kryżówka*)
кринта́к || *кранта́к* ‘свердло’ (< п. *krętak*)
ку́бок ‘сироїжка’ (< п. *kubek*)
ку́дли ‘нерозчесане волосся’ (< п. *kudły* || *kudle*)
ку́л'чики ‘сережки’ (< п. *kulczyk* || *kólczyk*)
лохачі́ || *лохач'і́* ‘буяхи’ (п. < *łochacze*)
мазу́рка ‘спеціальної форми великодна булочка’ (< п. *mazurek*)
ма́рни || *ма́рниі́* ‘хворобливий, блідий’ (< п. *tarny*)
мидні́ця ‘велика миска’ (< п. *miednica*)
мйот ‘місце для полювання, обведене шнуром з прапорцями’
мо́цни || *мо́цниі́* ‘сильний’ (< п. *mosny*)
наго́нка ‘полювання з наганячами звірів’ (< п. *nagonka*)
- на п'ехо́ту* ‘пішки’ (< п. *na piechotę*)
нап'ра́вду ‘справді, дійсно’ (< п. *naprawdę*)
настрéнчити ‘нарадити’ (< п. *nastręczyć*)
небе́ск'і ‘блакитний’ (< п. *niebieski*)
не во́лно ‘не можна, не дозволено’ (< п. *nie wolno*)
не́цки ‘ночви’ (< п. *niecki*)
н'іц || *нич* (< п. *nic*)
о́бшар || *о́бшар* ‘місце, обране для полювання’ (< п. *obszar*)
папиру́вка || *папирі́вка* ‘сорт ранніх яблук’ (< п. *papierówka*)
п'і́вніця || *п'івні́ця* ‘комірчина-прибудова для зберігання картоплі’ (< п. *piwnica*)
п'іец ‘піч’ (< п. *piec*)
пл'о́нтати ‘іти, плутаючи ногами’ (< п. *plątać*)
подо́лок ‘у порівнянні з чимось’ (< п. *podług*)
позл'і́тка ‘фольга’ (< п. *pozłotka*)
пола́пка ‘пастка для лову мишей’ (< п. *pułapka* || *połapka*)
поно́вка ‘свіжовипалий сніг’ (< п. *ponówka*)
розр'і́вок ‘відпочинок після роботи’ (< п. *rozrywka*)
ро́спорка ‘ширінка у штанях’ (< п. *rozporek*)
скл'ен ‘крамниця’ (< п. *sklep*)
скрент ‘крутий вигін дороги’ (< п. *skręt*)
ску́рати ‘отримати покарання за що-небудь’ (< п. *skurać*)

- слонéчник ‘соняшник’ (< п. *słonecznik*)
- слуп ‘стовп’ (< п. *stup*)
- смўлка ‘прополіс’ (< п. *smółka*)
- снїд'іти ‘вкриватися пліснявою (про харчові продукти)’ (< п. *śniedzić*)
- становіс'ко ‘місце, на якому стоїть мисливець під час полювання’ (< п. *stanowisko*)
- страшїдло || *страх'ідло* ‘опудало на городі’ (< п. *straszydło*)
- стўдн'а ‘колодязь’ (< п. *studnia*)
- схрон ‘схованка, криївка’ (< п. *schron*)
- такрїк || *такр'їк* ‘уторік’ (< п. *tak rok*)
- тан'о ‘дешево’ (< п. *tanio*)
- тартак ‘лісопильний завод’ (< п. *tartak*)
- трїна ‘тирса від різання деревини’ (< п. *tryna*)
- трóнок ‘держак сапи’ (< п. *trzonek*)
- трускавка ‘полуниця’ (< п. *truskawka*)
- хамўла ‘страва з вишень і борошна’ (< п. *chamula*)
- хлоп ‘чоловік, дядько’ (< п. *chłop*)
- хóдн'їк ‘ряднина, якою застеляють підлогу’ (< п. *chodnik*)
- ц'вікати ‘говорити комусь прикрі слова’ (< п. *ćwikać*)
- цирувати ‘штопати’ (< п. *cerować*)
- ц'їхо ‘заспокійтеся! (до дітей)’ (< п. *cicho*)
- ц'óц'а ‘тітка’ (< п. *ciocia*)
- чáчка ‘іграшка, забавка’ (< п. *czacko* || *czacko* || *czaczek*)
- черга́ ‘вітер з дощем і снігом’ (< п. *szarga*)
- шáриї ‘сірий’ (< п. *szary*)
- швóрни ‘спритний, швидкий’ (< п. діал. *szwarny*)
- шїбкїї ‘швидкий’ (< п. *szybki*)
- шидéлко ‘гачок для в'язання мережива’ (< п. *szydelko*)
- шихувати ‘готувати’ (< п. *szykować*)
- шмаровїдло ‘коломазь’ (< п. *smarowidło*)
- шпáчитиса ‘викривитися (про дошку, двері)’ (< п. *spaczyć (się)*)
- шрон ‘льодовий шар на снігу після відлиги’ (< п. *szron*)
- штїбни ‘гарний, стрункий’ (< п. *sztywny*, діал. *stybny*)
- шчўпли || *шчўплиї* ‘худий, невисокого росту’ (< п. *szczupły*)

Серед трьох груп говірок – волинсько-поліська, берестейська, підляська – найбільше полонізмів, зрозуміло, на Підляшші, оскільки державною мовою є польська, а українські говірки безпосередньо контактують із польськими, крім цього, усі школи з польською мовою викладання (українську можна вивчати лише у деяких школах факультативно), невпинно зростає кількість змішаних шлюбів і т. д.

Дещо інше становище полонізмів на Волинському Поліссі та Берестейщині, – тут кількість польських запозичень невпинно змен-

шується. Серед різних вікових груп найбільше запозичень із польської мови виявлено в мовленні найстаршого покоління.

За нашими спостереженнями, “загальноновживаних полонізмів нараховується 39,7 % від усіх запозичень [з польської мови. – Г. А.], а отже, ці слова будуть уживатися ще досить довго. У пасивному запасі майже 11 % слів, тобто ці лексеми через деякий час взагалі вийдуть з ужитку, тепер вони використовуються тільки в розповідях про події, що відбувалися за *Пол'шчи*. І майже 50 % полонізмів уживає тільки найстарше, старше і частково середнє покоління поліщуків, отже, можна очікувати, що і вони через довший час будуть утрачені говірками” [Аркушин 1999, 272].

4.2.3. Адаптація полонізмів у західнополіських говірках. Фонетична субституція. Частина полонізмів не зазнала жодних змін, оскільки звучання запозиченого слова не суперечило фонетичній системі говірки: *без, бутел'ка, вел'он, з'ік, забáva, кл'áса, л'áмна, скл'ен, сук'énка, тán'о, ц'íхо* та ін. Зазначимо, що таких лексем не так уже й багато – близько 30% від усієї кількості. В інших лексемах відбулися деякі зміни та заміни.

1. Специфічний польський носовий **o** (графічно **a**) послідовно замінюють двозвуки (голосний + приголосний носовий): *вонтрóба, пл'óнтати, бомк, вéмпити*.

2. Така ж заміна характерна і для **e**: *завз'énти, тёмба, стремп, винці́дла, спронж́іна*; зрідка вживаний чистий звук **e**: *пéтл'аж, пйéтро*.

3. Польський [y], який позначають графемою **ó**, по-різному переданий, що залежить від фонетики говірки: а) звуками [i] чи [и]: *дубел'т'івка* || *дубел'тíвка, паперíвка*; б) для говірок південно-східної частини Волинської області і далі на схід для рівненських говірок характерним є рефлекс [y] в новозакритих складах на місці давнього **o**, тому **ó** замінене на [y], бо це не суперечить фонетиці говірки: *витру́вки, дубил'ту́вка, ку́л'чики, ву́т, гайу́вка* та ін.; зрідка замінене звуком [o] – *понóвка*; в) наголошений **o** в закритому складі може зберігатися (*пóдлук, мо́цко*) або чергуватися з [i] (*упл'ítка, позл'ítка*) чи [y] (*неспúрни, пац'у́рка*).

4. Польські приголосні **z** та **z'**, як правило, збережені (*з'ік, з'ура, з'álка, пен'он'з'і* та ін.) або зрідка замінені звуками [д] || [д'] чи [з] || [з'] (*ба́рзо, д'іс'аї, с'л'ез'*).

5. Польський **g** або зберігається (*та́па, тёмба*), або замінений звуком [г] (*згра́бни, гайóви*), іноді в кінці слів оглушується (*пóдлук*).

6. Польські пом'якшені губні передані їхніми твердими відповідниками, пор.: *бесéда, праві́дло, комин'áж*; зрідка після губного з'являється вставлений [й]: *пйеу, пйéтро*.

7. Поява протетичного *г* відповідно до говіркової фонетики: *го-мíлка, гобéрок*.

8. Наголос у полонізмах або залишається без змін – на передостанньому складі (*áл'бо, бíдло, бóц'ун, во́ско, по́лак*), або частіше переміщений на останній склад, очевидно, під впливом українських форм (*д'ура́, бал'о́н, капусн'áк, кавал'éр, крупні́к*).

9. Польський іменниковий суфікс *-ек* найчастіше замінений суфіксом *-ок*, рідше *-ик* або *-к(а)*: *стри́чок, закама́рок, пл'áцик, мазу́рка*; а суфікс *-ік* замінений на *-ик*: *крупні́к, солне́чник*.

10. У неозначеній формі дієслів *-с'* послідовно замінено на *-ти*: *бада́ти, зайуши́ти, ску́рати*.

11. Префікс *ри-* замінює *по-* (*по́лап, по́лапка*), *przu-* – *при-* (*при-става́ти*), а *prze-* – *пере-* (*переско́к*).

12. Прикметники чоловічого роду в однині набувають закінчення *-ий*, якщо воно властиве говірці (*сл'ічний, ша́риї*), або мають лише кінцеве *-и*, як і в інших говіркових словах (*вис'т'іго́ви, шихо́вни*).

13. Запозичені прислівники, як правило, мають фіналь *-о* (*огу́лно, та́н'о*).

Спостережені й інші, менш значні способи адаптації полонізмів, причому кожна говірка по-своєму адаптувала ці слова.

4.2.4. Полонізми в українському просторі. Ф. Чижевський справедливо зауважує, що державні кордони не є межею між мовами чи їхніми говірками. Аналізуючи деривати з суфіксом *-иськ-о*, Я. Закревська ствердила: “Територія поширення утворень із суфіксом **-ис(ь)ко** <...> значно обширніша від ареалів відомих полонізмів будь-якого рівня в українській мові <...> і не може бути пояснена історичними умовами, що склалися на західноукраїнських землях” [Закревська 1976, 41]. Очевидно, ширший ареал буде і в лексеми *ро́вер*, уживаної і поза західноукраїнськими говірками, – цей англіцизм запозичений через посередництво польської мови.

Л. Дика проаналізувала ареали деяких полонізмів, зокрема, і тих, що зафіксовані на Західному Поліссі [Дика 2010]. Так, *ла́пати* доходить до лінії Хмельницький – Кам'янець-Подільський і навіть заходить у Вінницьку область; за Дністром зафіксовані *обру́с* || *обру́сок* ‘скатертина’, яка “заходить” навіть на Черкащину; у Вінницьку,

Хмельницьку та Чернівецьку області “заходять” лексеми *лікати* || *лігати* ‘ковтати’, *штіри* ‘чотири’. Дослідниця також вважає, що уживання в західноукраїнських говірках лексем *вівірка* || *вів’юрка* ‘білка’, *пёрста* ‘груди коня’, *мальку́т* || *маньку́т* ‘лівша’ підтримане впливом польської мови.

У середньополіських говірках О. Євтушок виявив такі паралелі до західнополіських лексем: *желізка* ‘праска’, *блізна* ‘недолік на полотні’, *гёмба* ‘зневажл. губа’, *єдинак* ‘один син у сім’ї’, *закáleц* ‘глевкий хліб’. На правобережній Черкащині Г. Мартинова зафіксувала лексеми *ба́н'ка* ‘глиняна посудина з вузькою шийкою’, *ман'єрка* ‘бляшана посудина для олії’, *л'устро* || *л'устерко* ‘дзеркало’, *м'ідніц'а* ‘мідний таз’. Однак із цих фрагментарних досліджень не можна ствердно відповісти, чи полонізми становлять суцільний ареал, чи це лише окремі вкраплення. На це питання зможе дати позитивну відповідь лише лексичний атлас.

Так, суцільним ареалом від Західного Бугу і аж за Случ поширена лексема *в'іст'іго́ва* || *в'іст'іко́ва* ‘швидка, спритна домашня тварина’ [Куриленко 2004, к. 98], а от лише факультативно вживана у західно-і середньополіських говірках лексема *бомк* || *бо́мок* ‘тедзь’ [Куриленко 2004, к. 109], про що свідчить атлас В. Куриленка.

4.3. Германізми

Запозичення з німецької мови відбувалося різними шляхами: частина безпосередньо від німців, частина від євреїв з мови ідиш, інші через посередництво польської мови та через школу.

4.3.1. Цитування германізмів засвідчено зовсім мало, оскільки у більшості шкіл тепер вивчають англійську мову. Записані такі вислови німецького походження: *ту́тен так, о ма́йн тот!*, *до́нер ве́тер, нах о́стен, ма́йн камера́д, г'ітл'ер капу́т*.

Ті, хто навчався у школі в роки німецької окупації, навіть пам’ятають деякі вірші, пор.:

*Іх бин Пётер,
ду бист Пауль.
Іх бін фляйсік,
ду бис фауль.*

(Респондентка сама зробила переклад: “Я є Пётер, ти є Пауль, я є пілний, ти – лінівий” [Аркушин 2012, 459]).

Жителька с. Самари Рт В, яка гітлерівцями була вивезена на роботу в Німеччину, розповідаючи про свої страждання, часто цитує німецькі слова та цілі вислови (через значний відрізок часу це цитування неточне): *к'ема-к'ема-к'ема-к'ема, шнел'! шнел'! п'рентко! п'рентко!; шо арбайтет?; не туди цурик и на зат фертик; о нарих, ф'йунтер с'тиртер, ох л'іхтер гундер ти; никцу Мар'и'а шп'рехен; русиш комен; за броїт та ін.* [Аркушин 2010, 14–27].

4.3.2. Запозичення германізмів відбувалося упродовж тривалого часу як безпосередньо від німців, так і за посередництвом польської мови. Варто врахувати і той факт, що на території Західного Полісся до 1939 року вся торгівля була віддана в руки євреям, які спілкувалися мовою їдиш, що, по суті, є діалектом німецької мови, тому деякі германізми були перейняті і від євреїв. Як відомо, продавець-єврей умів розхвалити свій товар. І якщо давніше молодиці мусили пов'язувати навіть улітку намітки (плати), у яких було не дуже зручно, особливо під час польових робіт, то розхвалені євреєм хустки виявлялися дійсно зручнішими, тому поліщучки почали їм надавати перевагу. А євреї найбільш рекомендували хустки з *фрэнз'лами*, тобто китицями. Ось так у говірки увійшов цей германізм.

У назвах одягу Західного Полісся Л. Пономар виявила такі германізми: *кацавэйка, кацабейа, минк'ета, кітлик, хварту́х, лейбик* [Пономар 1997, 67]. Серед мисливської лексики вживані *г'іл'за, залп, йегер, капсул', картеч, кол'ба, патрон'таш, цингел', шомпол, шр'іт* та інші запозичення з німецької мови [Аркушин 1985, 194].

Здебільшого германізми поповнили такі лексико-тематичні групи: знаряддя праці, будівельна лексика, мисливське спорядження. Порівняйте такі лексеми (німецькі відповідники дібрані з двотомного “Большого немецко-русского словаря” – Москва : Русский язык, 1980, а також з ЕСУМ, SW, Brückner):

<i>бл'ават</i> ‘волошка’ (< свн. <i>blawe</i> ; запозичено через п. [ЕСУМ I, 203])	<i>грис</i> ‘відходи під час змелювання зерна, які використовують для годування домашніх тварин’ (< нім. <i>Grieß</i>)
<i>бр'анка</i> <i>бр'антка</i> ‘старовинна мисливська рушниця’ (“ <i>rozczatek wyrazu Nm.</i> ” [SW I, 200])	<i>кавал</i> <i>кавалок</i> ‘шматок; кусок’ (“давнє запозичення з нім. мови; свн. <i>kavel</i> ” [ЕСУМ II, 334])
<i>га́бл'і</i> ‘вила з багатьма тупими кінцями для навантаження корнеплодів’ (< нім. <i>Gabel</i>)	<i>кант</i> ‘край стола’ (< нім. <i>Kante</i>)
<i>гр'єца</i> ‘цементний розчин’ (< нім. <i>Kratze</i> [SW I, 894])	<i>кацавэйка</i> ‘безрукавка’ (< нім. <i>kutzboi</i> [SW II, 194])

- кл'оц 'відрізаний кусок стовбура' (< нім. *Klotz*)
- кл'уск'і 'галушки' (< нвн. *Kloß*; "прийняття польського посередництва ... необов'язкове" [ЕСУМ II, 468])
- кр'іпа 'човен' (< нім. *Krippe*)
- к'ул'і 'милиці' (< нім. *Keule* [Brückner, 281])
- к'уф'ир || к'ух'ор 'окована скриня з вигнутим віком для одягу' (< нім. *Kufe*)
- л'і'ар 'поперечна балка між підвалинами, до якої прибивають дошки підлоги' (< нім. *Leger* [Brückner, 293])
- л'і'ци 'віжки в кінській упряжі' (< нім. *Leitseil* [Brückner, 293])
- л'от'ка 'куля малого калібру' (< нім. *Loth* [Brückner, 301])
- л'ух'ва 'ствол мисливської рушниці' (< нім. *Lucht*)
- мел'д'ув'атис 'заявляти про свою присутність' (< нім. *melden*)
- м'ут'ра > м'ут'ерка 'гайка' (< нім. *Mutter*)
- ох'нал' 'цвях' (< нім. *Hufnagel* [Brückner, 592])
- пл'анец || п'фл'анец || фл'анец 'саджанець лісових дерев' (< нім. *Pflanze*)
- пл'ац 'ділянка землі' (< нім. *Platz*)
- р'іх'тик 'точно так, саме так' (< нім. *richtig*)
- р'их'тув'ати 'готувати' (< нім. *richten*)
- стр'ічок || стр'ич'ок || стр'ічка 'петля для лову птахів' (< нім. *Strick*)
- т'ібел' 'вид свердла' (< нім. *Döbel* [Brückner, 587])
- ф'а'йка 'люлька' (< нім. *Pfeife* [SW I, 711])
- ф'а'йни || х'ва'йниі 'гарний' (< нім. *fein*)
- ф'ай'ерка 1. 'плита'; 2. 'конфорка в плиті' (< нім. *Feuer* [Brückner, 117])
- фл'ін'та 'мисливська рушниця' (< нім. *Flinte*)
- фор'нал' || фор'нал' 'панський слуга; робітник фільварка' (< нім. *Vornagel* [Brückner, 125])
- ф'у'зійа 'старовинна мисливська рушниця' (пор. нім. *Füsilier* 'стрілець')
- ф'у'ра || х'у'ра 'віз з сіном чи соломою' (< нім. *Fuhre* [Brückner, 129])
- ф'ус || х'л'ус 'осад в олії' (< нім. *Fuss* [Brückner, 129])
- х'ут'ріна || фут'ріна 'рама вікна; дошка в підвіконні' (< нім. *Futter*)
- ц'ал' 'міра довжини – 2,53 см' (< нім. *Zahl*)
- ц'ін'тел || ц'інг'іл' 'спусковий курок мисливської рушниці' (< нім. *Züngel* [Brückner, 70])
- ц'ихув'ати 'робити зарубки-позначки на дереві' (< нім. *ziehen*)
- ц'ук'ерок 'цукерка' (< нім. *Zucker*)
- ш'в'атер || ш'в'ат'ір || ш'ваг'р'о 'сестрин чоловік; брат дружини' (< нім. *Schwager*)
- шл'іх'тув'ати 'очищати тупим ножем киші від жиру і бруду' (< нім. *schlichten*)
- шп'адил' || шп'адел' || шп'ад'іл' 'лопата для копання грядки' (< нім. *Spaten* || *Spatel*)

шпац'ірувати 'прогулюватися, нічого не робити' (< нім. *spazieren*)   *шухл'а* 'лопата із загнутими кряями для навантажування піску' (< нім. *Schuffel*)

Поступово виходять з ужитку германізми *ватернас* 'рівень', *г'ішекти* 'секрети', *глейцур* 'ножик', *г'ірат* || *к'ірат* 'кінний привід', *г'рафа* 'шпилька', *г'рац* 'зубата сапка' та ін.

4.3.3. Адаптація германізмів у західнополіських говірках мала переважно характер фонетичної та морфологічної субституції, пор.:

а) зрідка звук [ф] збережений, а частіше або пропущений, або замінений іншими приголосними: *Pflanze* > *пфл'анец* || *фланец* || *пл'анец*; *Kufe* > *куфур* || *кухор*;

б) ствердіння [р'], оскільки в західнополіських говірках цей звук здебільшого відсутній: *richtig* > *ріхтик*, *richten* > *рихтувати*, *Krippe* > *кріпа*, *Strick* > *стрічок*;

в) спрощення в німецьких групах приголосних: *Klotz* > *кл'оц*, *Kratze* > *г'реца*, *Hufnagel* > *охнал'*;

г) іменники в однині під впливом відповідних українських форм могли бути оформлені за зразком множини або змінювати рід: *Gabel* > *г'абл'і* (бо укр. *віла* чи *віли*), *Schuffel* > *шухл'а* (бо *лопата*);

г) німецькі дієслова приймають кінцеве *-ти* в неозначеній формі: *melden* > *мел'дувати*, *richten* > *рихтувати*;

д) німецькі прикметники набували закінчення *-ий* або *-и* відповідно до фонетики говірки: *fein* > *ф'айни* || *хв'айни*.

Особливо великі засяги германізмів на позначення різних термінів будівництва. А деривати з коренем *блават* (*блавати* || *б'лаватен'* || *б'лаватин'* || *облаваток*) 'волошка синя' поширені у західнополіських, волинських, наддністрянських та гуцульських говірках. Безперечно, тут потрібні докладніші студії.

4.4. Запозичення з інших мов

Лексеми, перейняті із західноєвропейських мов, найчастіше потрапляли в західнополіські говірки через посередництво польської мови. Таких перейнятих слів, що не вживані в сучасній літературній мові, не так уже й багато.

На думку Л. Шайнюка, реліктами давньоскандинавської мови початкового стану свого розвитку є такі західнополіські лексеми (автор наголос не позначив):

лиза ‘початок світанку; ледве видиме ранкове світло’ (*ще і лиза не піднялась (не встала), а ми вже на сінокосі*), вол. діал. *люза* ‘просвіт, смуга світла; отвір’; пор. в скандинавських мовах: *lysie* (норв.) – світати, світлішати; *lysne* – світати, прояснятися; *lysa* (ісл.) – блиск, сіяння; *lysa* (швед.) – просвічувати, виднітися; *ljosa* (ісл.) – ранок, сутінки;

плега ‘негода; хвороба, напасть’ (*надворі така плега, що з хати не вийти; шоб тебе плега взяла*); пор. *plåga* (швед.) – біль, му́ка; *plag(e)* (норв.) – біда, напасть; *plaga* (дат.) – му́ка, кара; *plaga* (ісл.) – му́ка, бідування, кара;

сяпіти ‘просочуватися, текти’ (*станеш на болотній низині, а вода сяпить між пальцями*); пор. *sjapp* (швед.) ‘просочуватися’;

шкварват(ок) ‘уламок, осколок, шматок’; пор. *skärva* ‘уламок, осколок’ [Шайнюк 1990, 70–71].

На думку О. Горбача, “литванізмами”, тобто запозиченнями з литовської мови, є такі слова, уживані до війни в говірці с. Остромичі на Берестейщині: *бэблах* ‘дитина’, *бл’умати* ‘рюмсати’, *гнэнуті* ‘сильно вдарити’, *трузалок* ‘грудка в їжі’, *жлукто* ‘зільниця’, *заглимэздати* ‘підгострити косу на один бік’, *йукло* ‘черев’я’, *кул’ша* ‘напуст снопів понад драбину’, *латуш* ‘халатина’, *луста* ‘скибка хліба’, *л’окотіти* ‘дриготіти’, *опл’аскати* ‘обмовити’, *провэндитис* ‘пройти, минути’, *свірон* ‘шпихлір’, *свирóнок* ‘засторонок’, *скваржі* ‘скрутки на пряденій нитці’, *скл’уд* ‘велика теслярська сокира’, *тэбел* ‘кілок, великий свердел’, *цвэкно* ‘головний корінь сосни’, *швірний* ‘проворний’, *шёрхнути* ‘злегка замерзати’ та ін.; тут “крім сільсько-побутових і деревообрібних виразів, ідеться при тому здебільша про емоційно забарвлену лексику” [Горбач 1973, 9]. Ці “литванізми” добре знані на Західному Поліссі, а деякі навіть заходять далеко на південь у волинські говірки (*жлукто*, *кул’ша*, *л’окотіти*, *тэбел*, *шёрхнути* та деякі інші).

Лексеми латинського походження пройшли “довгий” шлях до польської мови, з якої переважно і втрапили в західнополіські говірки. Це такі лексеми: *áпел’* ‘сигнал з мисливського ріжка під час полювання’, *дін’а* ‘гарбуз’, *йакурáт* ‘саме стільки; точно так’, *ка́тер* ‘нежить’, *кваті́рка* ‘пляшечка місткістю 0,25 л’, *кол’іжа́нка* ‘товаришка’, *кошу́л’а* ‘сорочка; жіноча сукня’, *крати́* ‘грати’ || *крати́вка* ‘спідниця з картої тканини’, *кри́жма* || *кри́жмо* ‘тканина, у яку загортають новонародженого під час хрещення’, *ку́рта* ‘невеликий мисливський собака, який може влізати в лисячі та борсучі нори’, *л’áмпа* ‘гасова лампа’, *л’áрва* ‘жінка легкої поведінки’, *л’у́брик* ‘кольо-

рова крейда, яку використовували будівельники для позначення ліній’, *мáрець* ‘березень’, *маринáрка* || *маринéтка* ‘чоловічий піджак’, *пал'арéс* ‘гаманець’, *пац'урк'і* ‘намисто’, *п'ігу́лка* || *пигу́лка* ‘облита лоєм отрута, яку затикали в приманку (м'ясо) для лисів’, *хóхл'а* ‘черпак’, *цизóрик* ‘невеликий кишеньковий ніж’ та ін.

З інших мов виявлені такі запозичення:

- з англійської: *кл'омба* ‘рів навколо якоїсь споруди’, *рóвер* ‘велосипед’;
- з білоруської: *кору́нка* ‘мереживо’ (“очевидно, запоз. з біл.” [ЕСУМ]);
- з голландської: *та́за* ‘гас’ (штучно створена назва);
- з ідиш: *ре́йвах* ‘безлад; крик’;
- з грецької: *éхо* ‘луна’, *цві́нтар*;
- з італійської мови: *вél'он* ‘фата’, *йампу́лка* ‘примітивний пристрій для освітлення’, *кавал'ёр* ‘парубок’, *пал'áнт* ‘гра невеликим м'ячем, якого відбивають палицею’, *суф'іт* || *сухві́т* ‘нижній шар дощок стелі’, *фац'ійáта* ‘довга жердина, прибита до кроков даху’;
- з перської: *діван* ‘тканий килим’ (через посередництво турецької);
- з турецької: *йáс'ік* ‘маленька подушечка’, *мака́тка* ‘вишита картина’;
- з угорської: *бе́штати* ‘ляяти, сварити’, *ка́нтар* ‘кінська вуздечка’; *жам'ірка* [Пономар 1997, 67];
- з французької: *бл'уска* ‘жіноча блуза’, *бутéл'* || *бутéл'ка* ‘пляшка’, *гра́фа* ‘шпилька’, *к'іл'о* ‘кілограм’, *лі́тра* ‘літр’, *тарас'áки* ‘хмиз, гілля’, *фал'ба́на* ‘смужка кольорової тканини, зібрана в складки як прикраса одягу’, *шал'ік* ‘шарф’, *шихо́ўни* || *шихо́вний* ‘гарний, поставний’; *жик'ёт*, *кашк'ёт*, *к'éпка*, *п'інжáк* [Пономар 1997, 67], *бракон'йер*, *рик'ішет*, *фу́зейя* [Аркушин 1985, 194];
- з чеської: *арца́би* ‘стовпи в стіні будівлі, до яких кріпляться двері’, *каптúр* ‘головний убір’, *конóвка* ‘відро’, *ла́йдак* ‘ледар, гуввіса’, *марша́лок* ‘головний розпорядник на весіллі’, *пастритóвати* ‘тимчасово зшивати деталі одягу’, *румн'áнок* ‘ромашка лікарська’.

Зрозуміло, що наступні дослідження зх-пол. говірок виявлять ще чимало запозичень з різних мов. Зауважимо також, що польські говірки перейняли деякі лексеми і з західнополіського діалекту, з яким вони сусідять, пор.: *brukwa*, *wološka*, *hladyška*, *horošoviňe*, *kartoxla*, *markva*, *koromysłó* та ін. ([Czyżewski 1986]).

Розділ V

РОЗМАЇТТЯ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Як і інші українські діалекти, західнополіський говір має свої особливості в лексичному складі. Спільність з іншими діалектами та літературною мовою виявлена в синонімії та антонімії, багатозначності та в переносному вживанні слів і т. д., однак поруч зі спільністю засвідчені і деякі відмінності.

Семантика говіркових слів здебільшого зрозуміла і прозора щодо походження та мотивації, пор.: *прип'єн'ки* ‘опеньки’, *молож'яї* || *молож'її* ‘отава; молода трава після першого скошування’, *скоркó* ‘пролісок (рання квітка)’ та ін. Однак трапляються лексеми, значення яких не можна встановити з контексту, тому їхня мотивація, на перший погляд, незрозуміла.

Помічено, що, як правило, кожна реалія має відповідну назву, пор.: *в'ід'мочка* ‘комаха сонечко’, *картопл'яник* ‘дерун’, *накид'уха* ‘велика тепла хустка, якою жінки вкривали плечі і спину’, *с'урж'иц'а* ‘суміш жита з ячменем’, *хам'ула* ‘страва з ягід або овочів і борошна’ та ін. Але трапляються і такі випадки, коли є реалія, однак окремої назви для неї не існує (взагалі не було або давно втрачена), напр., у говірках відсутня назва зі значенням ‘сонячне проміння’; зафіксовано лише до сотні назв для комах (ті, що якимось чином “не байдужі” людині), а декілька тисяч живуть “безіменні”; так само не мають окремих назв частини деяких знарядь праці і т. д. А іноді якесь слово широко вживають, однак для сучасних жителів Західного Полісся його значення невідоме, напр., *йаглі* (у виразі: *мамо шо йїсти? – йаглі... – йа'к'і йаглі? – шо с'пати го'лодни л'аглі!*). Лише з давніх джерел дізнаємося, що *йаглі* – це пшоняна каша (*ягла* ‘просо’). На поповнення словникового складу кожного діалекту впливали різні фактори: збереження давніх лексем, уживання слів у прямому та переносному значеннях, розвиток багатозначності, синонімія та антонімія, особливості дериваційного процесу, запозичення з інших діалектів та інших мов, а також вплив літературної мови та ін.

5.1. Полісемія

У лексичному складі літературної мови, як і в говорах, переважають багатозначні слова. Оскільки діалектні словники переважно диференційного типу, то в них не вміщені слова, спільні з літературною мовою, а також здебільшого не подані і ті значення, що відомі в літературній мові. Отже, хоч полісемія в багато разів переважає моносемію, однак у діалектних словниках це відбито лише частково (див., напр. [Аркушин 2000]).

Майже кожне діалектне повнозначне слово може бути вжите в прямому і переносному значенні, пор.: *мо^лоти* ‘розмелювати зерно на борошно’ і *перен.* ‘апетитно їсти’; *вичи^тати* ‘голосити за покійником’ і *перен.* ‘плакати (про дитину)’; *ві^дра* ‘хижий звір’ і *перен.* ‘зла жінка’; *л^ушн^а* ‘деталь воза’ і *перен.* ‘погана мисливська рушниця’ і т. д. Помічаємо також розширення або звуження семантики говіркових слів у порівнянні з літературною мовою.

Багатозначність є однією з причин постання омонімів, коли окремі значення так далеко “розійшлися”, що вже майже не відчувається їхнього зв’язку. Порівняйте, напр., значення слова *кубах* у говірках Західного Полісся (за “Словником західнополіських говірок” [Аркушин 2000, 261]).

КУБАХ¹ [кúбах] -а, ч. 1) ‘гніздо будь-якого птаха’; 2) ‘гніздо ластівки’; 3) ‘місце в хліві, де несуться кури’; 4) ‘місце в городі, де несеться курка, ховаючись від хазяйки’; 5) ‘місце на грядці, де греблася курка’; 6) ‘місце схованки диких звірів’; 7) ‘місце ночівлі диких звірів’; 8) ‘кубло з дубового листа, де живе їжак’; 9) ‘мурашник’.

КУБАХ² [кúбах] -а, ч. 1) ‘ніша біля печі, куди вигрібають жар’; 2) ‘місце під піччю для дров’; 3) ‘місце за грубкою, куди можна щось поставити’; 4) ‘відгороджене місце в коморі, напр., для картоплі’.

КУБАХ³ [кúбах] -а, ч. 1) ‘кварта (металічна чи глиняна)’; 2) ‘дерев’яна кварта’; 3) ‘посудина прямокутної форми з березової або вільхової кори для ягід’; 4) ‘посудина лійчастої форми з березової кори’; 5) ‘посудина з кори для збирання рою бджіл’; 6) ‘посудина з водою для мантачки, яку косарі вішали на поясі’; 7) ‘кульок з паперу’; 8) ‘вирубане місце в похилій березі, куди збирали березовий сік’; 9) ‘яма з водою’; 10) ‘вирубаний лід на водоймі, об який прали білизну’.

КУБАХ⁴ [кúбах] -а, ч. 1) ‘висадок моркви, буряка, цибулі та ін. для отримання насіння’; 2) ‘лише висадок цибулі’; 3) ‘квіти жоржини’;

4) ‘пуп’янок квітки’; 5) ‘заглиблення в землі, куди кладуть насіння’; 6) ‘декілька рослин, що ростуть разом’; 7) ‘місце, де росте багато чорниць’; 8) ‘маленька сиріжка, краї якої загнуті донизу’.

*КУБАХ*⁵ [кúбах] -а, ч. ‘кубічний метр (деревини)’.

*КУБАХ*⁶ [кúбах] -а, ч. ‘частина лісу’.

*КУБАХ*⁷ [кúбах] -а, ч. ‘?’. *Таке на голові зробила, йак кúбах.*

Оскільки багато діалектизмів упродовж “довгого” життя змінили своє звучання, а з побуту зникла частина реалій, які вони позначали давніше, то й значення таких лексем буває встановити важко, а то й неможливо. Тим паче, якщо дослідник з іншого регіону. Отже, щоб установити семантику окремих лексем, потрібно знати не лише діалектологію (синхронну і діахронну), історичну граматику, етимологію, а й історію та етнографію краю, його фольклор, звичаї та обряди корінного населення. Покажемо це на прикладах.

Знання історії краю допоможе правильно зрозуміти такі західнополіські вислови:

за царá ‘період, коли Західне Полісся перебувало в складі Російської імперії’;

за Пóл'шчи ‘період з 1921-го по 1939 р., коли територія Західного Полісся увіходила в склад Польщі’;

за пéрших сав'ету ‘період з вересня 1939 р. по червень 1941-го’;

за н'іму'ів || *за н'іму* ‘з липня 1941-го по 1944 р.’;

за дрúг'іх сав'ету || *за комун'істув* || *за Союзу* ‘з 1944-го по 1991 р.’;

за Украйіни ‘починаючи з 1991 р.’.

Порівняйте розповідь жінки: / *йа в шкóлу пошла за пол'áку / ходіла за пéрших сав'етуў і за н'іму // ходіла і за дрúг'іх сав'ету // а вс'огó кóнчила штіри клáси //*. Тому зрозумілішими стають і вислови *миколáйївс'ка* || *миколáйувска д'івка* та *пóл'с'ка д'івка*, тобто мовиться про старих жінок, які так і не вийшли заміж, хоч починали дівувати ще ніби за царя Миколи чи за панування Польщі.

Знання способів господарювання допоможуть зрозуміти стійкі словосполучення *пóл'с'киї хаз'áйін* і *робіти по-колгóспному*. Оскільки “за Польщі” кожен працював на своєму господарстві і старався зробити все якнайкраще, то й вважався добрим господарем (польським!), а згодом були утворені колгоспи, де панувала колективна праця і де можна було не напружуватися та навіть декому “посачкувати”, тобто можна працювати як-небудь – *по-колгоспному*. Сум за молодими

літами передає і вислів *йак за Пóл'шчи*, пор.: *погóда пошихувáла на сiно – булá йак за Пóл'шчи*.

Знання сільського господарювання допомагає зрозуміти лексеми *гáнчити* і *загáнчувати*, що стосуються вирощування картоплі. На заболоченій місцевості поліщуки спершу зорюють грядку, а потім на позначені місця кладуть картоплину, на яку нагортають горбок землі. Ось такий горбок називають *гáнком* (пор. омонім *гáнок* ‘прибудова з площадкою, східцями та покрівлею біля входу в будинок’), а дію *гáнчити*, *загáнчувати*.

Ключ до розуміння певних виразів дають і *фольклорні твори*. Так, назву йоржа *ци́ркóвник* рибалки пояснюють по-своєму: / *рас шчúка стр'ітила йоржá // от шчúка питáйе // кудá їдеш? // до цéрки // то йа с тобóйу! // да ї вл'їзли в йáт'ір // в'ін малій / вiл'із / а вонá встáлас' // от і циркóвник //*.

Легенда про походження лелеки, якого на Західному Поліссі називають *бу́слом*, *бус'кóм*, *бóц'уном*, *івáном*, *йáковом* і т. д., лежить в основі запитання до цього птаха: *йáкове, ше багáто?* І старожили запевняють, що бусел обов'язково поверне голову і ствердно кивне, тобто йому ще багато треба ловити плазунів, яких він випустив колись із мішка, будучи чоловіком.

Прислів'я та приказки допомагають пояснити значення виразів: *в нед'їл'у в нас бúде та, шо плéшче, і тої, шо л'úбит' чес'т'* (пор.: *мойá тéшча годне плéшче; тес'т' л'úбит' чес'т'*); *а тої, шо л'úбит' вз'ат', тобi помагáйе?* (пор.: *з'ат' л'úбит' вз'ат'*) та ін.

Народні повір'я та гадання стали основою виразів з компонентами *вiл'итиї* та *вiкапаниї* із семантикою ‘дуже подібний до когось’: *вiл'итиї д'їд Левкó; вiкапаниї бат'ус'о*. Вони походять із вгадування, напр., свого судженого, коли розплавлений віск виливали (скапували) в холодну воду, а опісля порівнювали отримане зображення із зовнішнім виглядом конкретної особи. Очевидно, з такого гадання походить і вираз *йак у вóду дивiлас'*, тобто все правильно передбачила.

Як вважають поліщуки, від шлункових хвороб особливо помічні чорниці, насамперед *ївáнов'ї йáгоди*, тобто ті, що зібрані на Купала (6 чи 7 липня). У назві цього свята злилися дохристиянські (*Купáла*) і християнські вірування (*Івáна, Йáна*), через що чорниці, зібрані цього дня, називають *ївáновими йáгодами*, а лікарські рослини – *св'їс'т'їйáнс'кими* (від назви цього ж свята – *Св'атїї Йан*).

Свинячу селезінку називають *косóйу*, оскільки вона продовгувата і кольором дещо нагадує сталь. А на частині західнополіської терито-

рії побутує назва *зимá*, бо за її допомогою вгадують, яка буде наступна зима: / *йак дóвга косá / то бóде дóвга зимá // грóби кунéц' косí / то ї крéпка бóде зимá в мáрти //*. І таких прикладів можна навести багато.

Спостереження за звичаями та звичками людей, за їхніми діями допомагають, напр., зрозуміти такі говіркові перифрази: *виган'áйло* || *виган'áло* ‘компот’, *вставáйло* ‘кисіль’, *вишибáйло* ‘желе’, *витихач'í* ‘голубці’, бо переважно цими стравами закінчують всяку сільську гостину.

Отже, для розуміння мотивів діалектної номінації деяких реалій потрібно знати народні звичаї, повір'я, фольклор та історію краю, тобто враховувати весь культурологічний аспект (докладніше див.: [Аркушин 2007]).

5.2. Західнополіські семантичні діалектизми

Лексеми, що звучать однаково зі словами літературної мови і переважно одного з ними походження, але мають різну семантику, називають семантичними (лексико-семантичними) діалектизмами. Семантичні діалектизми найбільш уживані в окраїнних говірках. Так, одним із перших серед українських діалектологів Й. Дзендзелівський уклав “Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття” [Дзендзелівський 1958].

Кожен діалектний словник фіксує лексеми з розширенням або звуженням семантики, а також перенесення назви з однієї реалії на іншу на основі певної подібності. Порівняйте: якщо в літературній мові назва *хороми* позначає ‘великий розкішний будинок’ [ВТС, 1351], то в говірках це слово може набути й інші значення: ‘сіни’ [ВТС, 1351], ‘маєток; господарство; хлів’ (зх-пол.: *в хоромах ше ї го|беремка |с'іна ни|ма* [Аркушин 2000 II, 232]), а в ср-пол. говірках ‘оборіг’ [Никончук 1983, 162] та ін. “Розширення семантики помічаємо і для слова *їжак*, яке, крім назви тварини, має й інше значення, яке не засвідчене нормативним словником: пристрій, який вдягають на морду теляті, щоб не ссало корову” [Дейниченко 1983, 191]. Це ж друге значення відоме і носіям західнополіських говірок [Аркушин 2000 I, 200]. Отже, кожен діалект, кожна група говірок чи й окрема говірка у своєму лексичному складі мають семантичні діалектизми.

“Програмою для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови” Й. Дзендзелівського передбачено фіксацію таких змін у семантиці говіркових слів [Дзендзелівський 1984] (матеріал зібраний з усієї території України, лише лишилася “дрібниця” – підготувати атлас). Із досліджуваних говірок такі слова частково подані в “Словнику семантичних діалектизмів Західного Полісся” [Аркушин 1991] у порівнянні з літературними однозвучними лексемами, напр.:

БУГО́Р (буго́р) -гра́, ч. р. ‘рухомий дашок на чотирьох підпорах, під який складають сіно; оборіг’. Пнівнo К-К В, Новий Мосир Квл В.

Пор. *літ.* **буго́р** ‘невеликий горб; невелике підвищення на поверхні чого-небудь’ [СУМ I, 246].

БУ́ЛКА (бу́лка) -и, ж. р. ‘паляниця; хлібина’. *Купи́ бу́лку чо́рного хлі́ба*. Привітне Лк В, Сильно Квр В.

Пор. *літ.* **бу́лка** ‘хліб з білого пшеничного борошна’ [СУМ I, 253].

ГО́ЛИ(Й) (го́ли, го́лий) -а, -е ‘напівроздягнений; легко вдягнений’. *Ни йди на дву́р го́ли, сьогодні в’їтер холо́дни*. Городище, Домашів, Клубочин, Сильно Квр В.

Пор. у виразі *З ГО́ЛИМИ РУКІ́МА* ‘без подарунка’. *Не пуйду́ до діте́й з го́лими рукі́ма*. Сильно Квр В.

Пор. *літ.* **го́лий** ‘який не має на собі одягу’ [СУМ II, 106].

У цьому зібранні понад 500 семантичних діалектизмів із 182 населених пунктів. Цікавими є такі лексеми: *ва́жно* ‘тяжко’, *злі́день* ‘жадібна людина’, *зо́лото* ‘фольга будь-якого кольору’, *каля́ти* ‘білити хату’, *лихий* ‘дірявий’, *па́рубок* ‘одружений чоловік’, *ону́ча* || *гону́ча* ‘ганчірка будь-якого призначення, напр., для миття підлоги’ та ін.; пор. ще такі: *ха́та* ‘кімната’, *вели́ка ха́та* ‘кімната для гостей; світлиця’, *чи́стити* ‘заготовляти дрова на зиму’.

М. Корзонюк у “Матеріалах до словника західноволинських говірок” [Корзонюк 1987] умістив такі семантичні діалектизми: *балува́тися* ‘брести по глибокому снігу’, *бу́рса* ‘неприховане невдоволення’, *го́вушч* ‘фрукти’, *гуконни́ця* ‘підвіконня’, *зва́рху* ‘зліва’, *ліда́щий* ‘хворий, немічний’, *пла́че* ‘спина’, *ска́ла* ‘зоря’, *слава́* ‘сором, поговор’, *хуло́дний* ‘нерідний (про батька, матір, брата чи сестру)’ та ін.

Ось ще один приклад зі спостережень В. Мойсієнка: “На Ковельщині у ряді говірок зафіксовано назву ¹*жаба* ‘мозоля’. На Берестейщині відомий спосіб лікування, при якому до мозолі прикладаються частини розірваної жаби; можливо, цей спосіб і зумовив постання такої назви” [Мойсієнко 1996, 149]. У деяких зх-пол. говірках місце,

де качався кінь, іменують *лишаї*, бо, за повір'ями, коли вступиш на те місце босою ногою, то матимеш шкірну хворобу – лишай.

Із фіксацій Ю. Громика з говірки с. Липне Квр В [Громик 2007, 63–82]:

семантичні діалектизми (іменники): *магу́ла* ‘вайлувата людина’, *ц’ікаву́н* || *ц’ікаву́ха* ‘охайний чоловік || жінка’, *кликóта* ‘той, хто без причини сміється’, *плагéда* ‘дратівлива людина’, *пуру́чник* ‘дитина, яку постійно носять на руках’, *Бóжа во́л’а* ‘розумова обмежена людина’, *путк’ідач* ‘чоловік, який переходить жити від однієї жінки до іншої’;

семантичні діалектизми (прикметники): *ц’іка́ви* ‘охайний’, *ду́жи* ‘заможний’, *т’існи* ‘бідний; який, має нестачу в чомусь’, *жа́дни* ‘т. с.’, *впичинлі́ви* ‘набридливий’, *впрі́шкувати* ‘дратівливий’, *плаг’ідни* ‘т. с.’, *пранці́ви* ‘неслухняний’, *зва́жни* ‘розсудливий’.

Окремого видання берестейсько-пінських семантичних діалектизмів ще немає, однак вони вміщені майже у кожному зібранні лексики. Ось декілька прикладів із записів Ф. Климчука [Климчук 1968]: *быр* ‘возвышенное песчаное место’, *бы́стра погóда* ‘ясная солнечная погода’, *бы́стрэ со́нцэ* ‘очень яркое солнце’, *болóто* ‘сено, скошенное на болоте’, *вары́ты* ‘парить (о погоде)’, *выно́сныј* ‘стройный (о дереве)’, *дыды́* ‘дни поминовения усопших’, *дрыма́ты* ‘цвести (о льне)’, *жы́жавка* ‘чирей’, *ја́сла* ‘десны’, *жидкы́ј* ‘вкусный (о траве, сене)’, *каблукы́* ‘приспособление для подноса сена скоту’, *ка́ждуб* ‘очень грязное, вязкое место’, *кач’áло* ‘приспособление для раскатывания белья’, *квас* ‘кислота’, *клы́ји* ‘жизненные силы’, *клуб* ‘бедренная кость’, *коза́* ‘остатки несжатых колосьев на поле’, *краса́* ‘цветы’, *кру́глыј* ‘квадратный’, *хло́пци* ‘небольшие пучки льна’ та ін.

Декілька прикладів із “Лексичнага атласа беларускіх народных гаворак”: *бе́гае* ‘знаходзіцца ў стане цечкі (пра карову)’ [Лексичны атлас I, к. 30], *бу́льки* ‘пухіры (на водзе)’ [Лексичны атлас II, к. 3], *гры́ва* ‘сухое месца сярод балота’ [Лексичны атлас II, к. 53], *лупі́ны* і *кашутá* ‘перхаць’ [Лексичны атлас I, к. 8], *па́нна* ‘аер’ [Лексичны атлас I, к. 272], *падарóжнік* ‘вяснавая апенька’ [Лексичны атлас I, к. 288], *рабры́на* ‘рабро (у жывёлы)’ [Лексичны атлас I, к. 15], *хорошы́ло* ‘плацэнта ў жывёлы’ [Лексичны атлас I, к. 32] та ін. З інших записів: *запі́та* (дівка) ‘засватана’, *холоде́ц* ‘окрошка’, *ўне́род* ‘спершу’ [ГУМ, 529], *мо́ло¹дец’* ‘парубок, якому пора одружуватися’ [ГУМ, 546] та ін.

Деякі підляські семантичні діалектизми проаналізовані в однойменній статті [Аркушин 2003а]; значення їх можна зрозуміти з

контексту, хоч і не завжди. Так, у селі Добривода гміни Черемха від респондентів довелося почути фразу: *у нас вода́ д́обра / у нас колóд'аз' на три ба́н'і*. Тільки після уточнень з'ясували, що в північнопідляських говірках *ба́н'а* – це колодязний цементний круг. Як бачимо, підляське *ба́н'а* стоїть ніби окремо як щодо українського літературного *ба́ня* ‘купол’, так і російського *ба́ня* ‘лазня’. Однак зв'язок усе-таки існує, що підтверджує етимологія цього слова. “Етимологічний словник української мови” подає такі омоніми:

*БАНЯ*¹ ‘цілюще джерело’, болг. *бани* ‘курорт із цілющими джерелами’, м. *ба́ња* ‘гарячі джерела’; з лат. і грецьк.

*БАНЯ*² ‘круглий посуд’; здебільшого пояснюють як результат видозміни значення слова *ба́ня*¹ ‘лазня’ через проміжний ступінь ‘ванна, посуд для води’.

*БАНЯ*³ [...]

*БАНЯ*⁴ ‘гарбуз’; очевидно, результат перенесення назви *ба́ня* ‘круглий посуд’ на гарбуз за схожістю форми предметів [ЕСУМ I, 136].

Однак деякі діалектизми “не хочуть” розкрити своє походження, пор.: на Підляшші вживане незмінюване слово *ба́йк'і* у значенні прикметника та прислівника: ‘гарний, непоганий; такий, що може бути; прийнятний’ і ‘гарно, непогано; так може бути’ (*та д'івка така ба́йк'і; як тво́йе здо́ров'я? – шче ба́йк'і здо́ров'яе*). А на початку ХХ ст. І. Бессараба зафіксував лексему *ба́йк'і* з іншим значенням – ‘укр. байдуже – нічого себѣ’ [Бессараба 1903, 318]. Паралель виявлено в бойківських говірках:

БАЙКИ 1. *прикм.* ‘добрий’, ‘нічого собі’, ‘непоганий’. *А ци ба́йки у вас уроджáй? 2. присл.* ‘добре’, ‘нічого собі’, ‘непогано’ [СБГ I, 40–41]. Можливо, опосередковано існує якийсь зв'язок із польським *bajkowy* ‘казковий’ та з давнім дієсловом *ба́яти*.

Ще декілька прикладів підляських семантичних діалектизмів: *бабкі* ‘лепеха’, *боб* || *буб* ‘квасоля’, *в'іхтик* ‘клапоть тканини для миття посуду’, *вродлівиї* ‘урожайний (рік)’, *го́жиї* ‘смачний’, *голу́пкі* ‘сироїжки’, *гр'édка* ‘жердка’, ‘сідало для курей’, *дін'а* ‘гарбуз’, *жидóк* ‘чорнобривець’, *копа́н'ка* ‘ночви, видовбані зі стовбура дерева, у яких купали дітей’, *пирог'і* ‘вареники’, *правосла́вниї* ‘українець або білорус’, *сва́н'ка* ‘пісня-веснянка’ та ін. (докладніше див.: [Аркушин 2003а]).

Частина проаналізованих семантичних діалектизмів уживана і поза Підляшшям, зокрема: *без* *прийм.* ‘через’, *боб* ‘квасоля’, *бу́лка* ‘хлібина’, *гора́* ‘горище’, *дін'а* ‘гарбуз’, *зо́лото* ‘фольга’, *па́синок*

‘пагін дерева’, *пудéшва* ‘низ короваю’, *рукавéц* ‘ворок’ та ін. За доступними нам джерелами, не виявлено паралей до таких підляських слів: *бабкі* ‘лепеха’, *ба́нда* ‘череда корів’, *гр'édка* ‘жердина’, *жидóк* ‘чорнобривець’, *св́ан'ка* ‘пісня-веснянка’, *квас* ‘окрошка’, *перезжóв'ини* ‘повесільщина’, *сту́йка* ‘незапрошені на весілля гості’, *су́шка* ‘всохле дерево’, *шаховні́ц'а* ‘поля, поділені між хазяями’ та ін. Не виявлені нами і діалектизми, зафіксовані понад століття тому І. Бессарабою, – мабуть, відійшли вже у непам'ять: *тэртка* ‘снарядь для перетиранія льна и конопли’, *кобылка* ‘иволга’, *луна* ‘зареве’, *буси* ‘дѣтск. – поцѣлуй’, *коропъ* ‘жаба’ [Бессараба 1903]; пор. і в записах текстів В. Курашкевича *k^lorop* = *ropucha* [Kuraszkiewicz 1963, 154].

Отже, перед діалектологами стоїть важливе завдання – зафіксувати якнайбільше таких діалектизмів і встановити, що призвело до зміни їхньої семантики, особливо звернути увагу на підляські говірки, які на сучасному етапі не контактують з іншими українськими говірками і не зазнають впливу літературної мови.

Як зазначає І. Ігнатюк, “говірки південного Підляшшя виявляють свої особливості на всіх мовних рівнях, залишаючись однак і надалі говірками української мови” [Ігнатюк 2010, 238].

5.3. Західнополіська синонімія

Іноді висловлюють думку, що говірки мають значно багатші синонімічні ряди, ніж літературна мова, однак при цьому не розкривають поняття *говіркові синоніми*. Що ж вважати синонімами? Усі говіркові слова, що мають близьке або однакове значення? Якою територією обмежити слова для аналізу? Чи виписати лексеми з усього україномовного ареалу?

Як зазначає З. Франко, “проблема лексичної синонімії належить до найбільш розроблених проблем сучасного мовознавства <...>, проте ряд аспектів проблеми залишаються дискусійними, а ряд об'єктів маловивченими” [Франко 1983, 127], тим паче, що “суто діалектна лексика ні одного з говорів української мови не піддана обліковій й підрахункам, тому говорити про її процентне співвідношення до загальнонародної не можемо” [Франко 1983, 130]. То які це говіркові синоніми?

На нашу думку, вважати синонімами можна лише ті лексеми, що паралельно вживає говірконосій у своєму мовленні. А вже викорис-

тання представниками різних говірок навіть однакових чи близьких за значенням лексем не створює синонімічного ряду.

Як правило, у кожній говірці реалії мають по одному найменуванню, бо в протилежному випадку мовлянам було б незручно користуватися такими назвами для номінації того самого предмета, – це суперечило б мовленнєвій ощадності (пор.: “...В одній говірці немислимим є паралелізм назв для одних і тих же денотат” [Франко 1983, 151]). Та сама реалія навіть у поблиьких говірках може по-різному іменуватися, але їх не можна вважати синонімічними, оскільки це різні говірки і їх уживають різні діалектоносії.

То чи є в говірці синонімічні лексеми? Звичайно, є: це насамперед для реалізації негативно маркованого значення (позитивного значно рідше) і для позначення різної інтенсивності дій чи ознак з різною стилістичною характеристикою та ін.

Прикладом синонімів можуть бути західнополіські назви дій з такими значеннями:

- ‘говорити’: ка|зати, байати, пов’і|дати, галасу|вати, гван|д’іти || кван|д’іти, з’а|ламати, з’а|лохати, л’апати, л’аскати, мимрити, мо|лоти, репету|вати, с’у|с’укати, судити, шамкати, шепел’авити та ін.;
- ‘їсти’: жерти, напи|хатис’, да|витис’, ду|шитис’, мо|лоти, ч|вакати, чавкати та ін.;
- ‘ходити’: і|ти, дрибо|т’іти, клендати, клешати, п|лентатис’, плес|тис’, сунутис’, чикин|дати, човгати, шкутил’гати, ш|вен’д’ати, шпац’іру|вати та ін.

Отже, один діалектоносій уживає близько 10–15 синонімічних лексем (і не більше!) зі значенням ‘говорити’, тоді як у літературній мові їх близько чотирьох сотень (див.: [Різників 2011, 69–72]).

У кожному населеному пункті може бути “свій” набір синонімів, крім цього ще й кожен мовлянин має свої улюблені слова. Так, Ю. Громик зафіксував синонімію рідної говірки на прикладі тематичної групи ‘риси характеру людини та її поведінка’, пор.:

- ‘тюхтій’: магу́ла, мурмі́ло, бамбу́ла, банбуле́ца, бамбу́лис’ко, мн’а́ло, н’у́н’а, н’у́н’ка, тукма́ч;
- ‘недбайло’: гні́рало, мо́н’ка, мо́н’ало, мо́н’кало, мудо́хало, бл’у́ма, кве́ц’ало;
- ‘п’яниця’: впийа́ка, куго́л’ік, бе́йла, бле́кач;
- ‘скнара’: гн’о́па, жа́д’іна, жа́д’ура, за́здрин’, злі́дин’, жид, жидо́к;

- ‘базікало’: бл’аву́скало, бра́зкало, гамза́, гамз’а́кало, гванда́, гванд’а́кало, дз’а́ма, дз’а́мало, л’а́пало, л’а́павка, л’а́скало, ме́йла, му́рква́са, му́луту́н;
- ‘дратівлива людина’: впрі́шок, пас’йо́н || пас’йо́н, пламе́да, здрек, г’едз, г’ідзу́н, дз’і́к, т’і́гра [Громик 2007].

Зазначимо, що в останнє півстоліття в українських говірках збільшилась кількість синонімічних назв у зв’язку із запозиченнями з літературної мови. Так, у зх-пол. діалекті вживані лексеми для позначення млинців з тертої картоплі (за “Словником західнополіських говірок”): *баба*, *бабка*, *балахон*, *бацон*, *баци*, *беца*, *бец* || *бец’* || *без* || *без’*, *бл’ін* || *блин*, *бл’інчик*, *бл’ун* || *пл’ун*, *бл’унец’*, *боц’ун*, *бул’баник* || *бул’беник*, *бул’бóвник* || *бал’бóвник*, *гринчу́шок*, *д’раник* || *д’ран’ік*, *дра’чаник*, *дертий пл’ацок*, *картопл’аник* || *картохл’аник* || *картуфл’аник*, *картопл’анец*, *картопл’ови бл’ін*, *картопл’ови млине́ц*, *картохл’ови пл’ацок*, *картофл’ак*, *коржик*, *латок*, *лемез’*, *лепк’і*, *магал’ас*, *нагметан’і пл’ацк’і*, *натеранец’*, *огла́док*, *оладка*, *пал’ушка*, *пател’ник*, *пл’ацук*, *пл’ацок* || *пл’оцок* || *пл’ецок*, *пл’ацко*, *пл’ацка*, *тарти пл’ацок*, *пуд’полок*, *пунт*, *пунтик*, *тертун*, *тертусник*, *терт’ух*, *тертушок*, *тарти пл’ацок*, *тош’нотик* та ін.

Однак усе це різноманіття назв не можна вважати абсолютними синонімами, позаяк вони вживані щонайменше в шістьдесятьох говірках. Оскільки з літературної мови активно засвоєно лексему *деру́н*, яка ще не змогла витіснити своєї “приятельки” – говіркової назви, то в цей період тимчасового паралельного існування вони вже стали синонімами. Отже, в говірках існують такі синоніми, що вживані переважно в множині: *деруні* – *бе́ц’і*, *деруні* – *картопл’а́ники*, *деруні* – *бул’бóвники*, *деруні* – *пл’а́цки*, *деруні* – *пател’ники* і т. д.

Так само синонімічними в одній говірці стали назви *холоде́ц’* – *драгл’і*, *холоде́ц’* – *квашел’іна*, *холоде́ц’* – *з’абкі* та ін. Як бачимо, літературна мова, впливаючи на лексику говірки, формує своєрідні синонімічні ряди. Однак, як відомо, існують діалектні назви реалій, які не мають літературних відповідників, та й самі реалії часто незнайомі загалу. Так, зафіксовані такі назви для тертої картоплі, розливої і спеченої в печі на деці (не у вигляді млинців): *баба*, *терта*, *банка*, *баци*, *бек’іл’*, *бл’а’шаник*, *дречаник*, *картуфл’аник*, *пл’уни*; ці номени відомі тільки представницям старшого і найстаршого віку, оскільки готування цієї страви вже відійшло в небуття. Отже, “багатством лексичного складу, а звідси й синонімією, жоден з діалектів

не може рівнятись із літературною мовою, яка незрівнянно багатша за будь-який діалект” [Франко 1983, 148].

Як справедливо вважає З. Франко, “своїм виникненням говіркова синонімія завдячує переважно інтерференції (діалектне + літературне й діалектне + іншоговіркове й іншомовне) і меншою мірою полісемантизації окремих слів” [Франко 1983, 134].

М. Никончук у свій час виступив з ініціативою створення літературно-діалектного синонімічного словника, що, на його думку, обумовлено декількома факторами, найважливіший з яких – “збагачення літературного словника питомими народними словами, розширенням його територіальної варіативності” [Никончук 1990, 211]. Передбачено “лексикографічний принцип подання слів – повний, не диференціальний, при якому літературний варіант виступає також як один із діалектів, але з правом лексикографічного престижу, коли літературно-нормативна форма визначається домінантою синонімічного ряду, яка “перекладається” в статті діалектними словами”, “цей словник відзначається більш раціональним принципом групування і розміщення вокабул – тематичним, при якому “знімається” полісемія заголовного слова, а назви словникових статей формуються однозначними лексемами” [Никончук 1990, 212]. На жаль, ця ідея не була реалізована.

5.4. Несинонімічні назви тих самих реалій

Помічено, що назва певної реалії може мати багато фонетичних варіантів, що залежить від особливостей місцевих говірок, а відмінності на рівні лексики можуть бути відсутні (напр., *водá*, *земл'á*, *не́бо*) або лише два-три діалектизми (*бúсел*, *бúс'ко*, *бóц'ун*). При цьому помічено й інше: частинки реалій можуть мати більше лексичне різноманіття, ніж самі реалії, пор.: для чоловічих штанів на Західному Поліссі зафіксовано лише дві назви – *штанí* і *нагавіц'і* (друга назва поступово виходить з ужитку), а для називання окремої холоші їх значно більше: *штан'éна*, *штáнка*, *штанéга*, *штигéн'а* || *штитéн'а*, *колóшва*, *колéфа* || *колóхва* || *кул'óфа*, *клéха* || *клéхва*, *колéхва* || *колóхва*, *колéшва*, *клéшн'а* || *клáшн'а*, *гул'інка*.

Г. Козачук у волинсько-поліських говірках зафіксувала такі назви для лопати, якою копають грядку: *лопáта* || *ло'пáта* (похідне від *lorь ‘широкий лист’), *зáступ* (від *ступáти*, *заступáти*), *горóдник*

(від *горód*), *зил'ізник*, *зал'ізко* (назва знаряддя мотивована матеріалом), *копáч*, *копáнка* (від *копáти*), *шпáдил'* (запозичення з німецької мови *Spatel* || *Spachtel* 'лопата'); крім цього, лопати ще розрізняють за зовнішньою формою та призначенням: *лопáтка*, *в'їянка*, *совóк*, *шўфл'а* || *шўхл'а* || *шóхл'а* [Козачук 1997].

Різної мотивації та різного походження західнополіські назви холодцю: *холодéц*, *холóдница* || *холóдниця'а*, *холоднік*, *зáхолод*, *захулóда*, *холóдне*, *холóдни боршч* (< холод); *з'абкі* || *з'абк'é* || *з'апкі* || *з'абкі*, *з'абóк* (< *з'áбнути* 'мерзнути'); *студен'*, *студенéц'* (< *студéний* 'холодний'); *драгл'і* || *драгл'і* || *драхл'і* || *дригл'і*, *дрішка* (< *дрижати*); *кваш'і*, *квáшална*, *квашел'іна* || *квашал'іна* || *квашил'іна* (< *квáсити* 'замочувати (костомахи)'); *йушинік*, *мйаснік*, *нóшк'і*, *хуткі*, *гал'арéта*, *зал'івнé* (дві останні назви – запозичені). А "Дыялектны слоўнік Брэстчыны" подає ще й такі назви: *дригўха*, *квашóна*, *юха*. Як бачимо, мотивація всіх цих назв зрозуміла, етимологія прозора.

До речі, у берестейсько-пінських та підляських говірках лексема *холодéц'* позначає страву з хлібного квасу або березового соку, у який додають покриті огірки, зелену цибулю та ін. овочі ('окрошка'), тобто ця лексема має ту ж мотивацію (< холод) і такий самий суфікс, тільки позначає іншу реалію.

І навіть для такої малої комахи, як сонечко семикрапкове, зафіксовано декілька десятків зх-пол. назв: *бéдрик*, *бóжа корóвка*, *бедрéц'*, *бедрóнка*, *брóнка* || *бру́нка*, *в'ёрка*, *в'ід'мочка*, *вéдрик* || *вéндрик* || *вáндрик*, *вёрбочка*, *дóмка*, *дóмочка*, *з'ёрка*, *зозул'ка* || *зузул'ка* || *зозул'ка*, *йур'ік*, *йарушка*, *парасочка*, *погóдка*, *сёрдин'ко*, *сёрдичко*, *свéдрик-бéдрик*, *федóра*, *федóра-комóра*, *федірка-комірка*, *хведірка*, *шчéдрик*, *шчéдрик-бéдрик*, *шчéдрик-пéдрик*.

Інші приклади несинонімічних назв:

- китиці біля хустки чи скатертини: *брéнзл'і* || *прéнзл'і* || *фрéнзл'і* || *стрéнзл'і*, *к'іт'ах'і*, *пéтл'ах'і*, *кремл'і*, *кутáси* || *кутас'і*, *рáси*, *страпи*, *тарас'áчки*, *терепén'і*, *тирапéри* || *тирипéл'і* та ін.;
- опалі голки зі сосни: *веселá*, *гилиц'а*, *зігза*, *лосак'ус*, *шопотá*, *шипуха*;
- ворок для віддавлення сиру: *м'ішчá*, *ц'ідик*, *кус'áк*, *отк'ідач*, *рукавéц'*, *сірник*;
- зайчєнята, народжені різної пори: *марц'ўк* || *марч'ук*, *марц'івок*, *весн'анік*, *весенч'ук*, *майовік*, *л'ітишини*, *жнивáк*, *жітн'ік*, *пудк'іпник*, *пудк'іпн'ух*, *вересн'áк*, *гос'інчáк*, *осинч'ук*, *поз'н'áк*, *поз'н'ўр*.

Територіальні відмінності існують навіть серед вигуків, зокрема для прикликання

- корови: *на-на-на*, *мин'-мин'*, *мін'ка-мін'ка*, *тлос'а-тлос'а*, *ту'с'ун'а-ту'с'ун'а*;
- теляти: *на-на-на*, *бил'-бил'-бил'*, *тл'онка-тл'онка*, *биц'у-биц'у*, *лич'ка-лич'ка*, *лучка-лучка*, *мин'-мин'*, *мін'а-мін'а*, *миноч'ка-мін'очка*, *п'ц'ун'у*, *тилене-тилене*;
- ягняти: *бас'-бас'*, *бас'та-бас'та*, *с'тус'а-с'тус'а*, *шу-шу-шу*, *шут-шут*, *шутка-шутка*;
- котеняти: *киц'-киц'* || *к'іц'-к'іц'*, *коцуц'-коцуц'*, *кс-кс*, *кц'-кц'*, *ц'іс'-ц'іс'*;
- лошади: *кц'оз'-кц'оз'*, *т'ос-т'ос*, *ц'ос'-ц'ос'*, *ц'он'-ц'он'*, *ц'он'а-ц'он'а*, *ц'он'ка-ц'он'ка*;
- поросяти: *пац'-пац'*, *куц'-куц'*, *цин'-цин'*, *цен'ка-цен'ка* || *цин'ка-цин'ка*, *циник-циник*, *ц'ух-ц'ух*, *ц'ушки-ц'ушки*;
- собаченяти: *на-на-на*, *пис'-пис'* || *п'іс'-п'іс'*, *на п'с'урик*, *пиши-пиши*, *ц'у-ц'у*, *ц'у-ц'у не-не*;
- курчати: *ц'іп-ц'іп* || *с'іп-с'іп*, *ц'іпка-ц'іпка*, *ц'ур-ц'ур*, *т'у-т'у*;
- гусеняти: *вул'-вул'*, *пул'-пул'*, *гус'у-гус'у*, *с'у-с'у*.

Таке ж різноманіття вигуків для проганяння тварин:

- корови: *а-ну!*, *а-пошла!*, *а ну пошла!*, *а-нужба!*;
- теляти: *а-ди!*, *а-ки!*, *а-мін'а!*, *а-луча!*, *а-лучка!*;
- курей: *а-киш!*, *а-киша!*, *хиша!*, *киши-киши!*, *ша-ша!*, *к'шага!*, *ки'ік!*;
- котеняти: *ко'та!*, *ка'ца!*, *ка'зуц!*, *а-ка'зуц!*, *а-зуц!*, *а-ко'та!*;
- лошади: *а-ц'ос'!*, *а-ц'ос'а!* *а-ло'ша!*;
- курчати: *иша!*, *а-киши!*, *а-с'о!*, *а-ц'ура!*;
- гусеняти: *гус'!*, *а-г'ул'а!*, *а-лус!*, *а-луча!*, *а-л'уск'і!*

Порівняйте також вигуки, якими мисливці заставляють собаку шукати звіра та якими нацьковують: *шкаї!*, *шук-шук!*, *гужа!*, *гужа!*, *вужа!*, *вужа!*, *ужа!*, *ужа!*, *іжа!*, *гуз'а!*, *уз'а!*, *жу!*, *жуї!*, *з'уї!*, *кса-кса-кса!*, *кси!*, *ксиї!*, *пра-пра!*, *вз'ат'!*, *йат'!*

Усі лексеми говіркового походження, як правило, вмотивовані, пор.: *бухан* 'стусан', *поцилу́йок* 'перший відрізаний шматок паляниці, який цілують', *пул'ётко* 'качєня', *стригун* 'дворічне лоша, якому підстригають гриву', *віпусток* 'річний бичок, якого вже виганяють на пасовище', *гладішник* 'пристосування для вішання глєчиків', *окан* 'нижній край даху, з якого скапує вода', *зачин'айець* 'складаний ніж',

праж́анка ‘сковорода’, *накиду́ха* ‘велика тепла хустка, якою вкривають плечі’, *пирі́дник* ‘фартух’, *сиду́н* ‘невитка квасоля’, *тичку́н* ‘квасоля, яка в’ється по тичці’, *х’ітавка* || *хі́цавка* ‘гойдалка’, *чу́ханка* ‘шкірне захворювання – короста’ та ін.

Нові фіксації зх-пол. лексико-тематичних груп виявлять ще не одну народну перлину, яку буде “врятовано” від забуття.

5.5. Двохосновні найменування

Діалектний словотвір відрізняється від літературного меншою продуктивністю осново- та словоскладання. Так, в остромицькій говірці О. Горбач зафіксував 1218 іменників, з яких лише 19 складних (1,55 %) [Горбач 1973], у словничку говірки с. Сильно Квр В із 899 іменників теж 19 складних (2,11 %) [Аркушин 1994, 67–160], а з 2654 іменників-діалектизмів, записаних М. Корзонюком, 49 складних (1,84 %) [Корзонюк 1987]. Отже, композитні іменники в досліджуваних говірках становлять приблизно 1,5–2 % від усіх діалектних іменників (зауважимо, що згадані вище словнички диференційного типу, а тому відсоток композитів серед усіх уживаних іменників був би ще нижчий).

Утворень із сурядних словосполучень зафіксовано лише декілька: *тирно́сливка* ‘напівдикий сорт слив’, *инд’уко́качка* ‘схрещення індики з качкою’. Значно більше утворень зі сполучення прикметника та іменника, пор.: *голо́пац* || *голо́пуп* || *голо́пух* ‘пташеня без пір’я’, *сухо́вили*, *криво́лапа*, *клишу́лапа*, *малі́пуд* ‘низький чоловік’, *велик’дура* ‘дівка, яка ще грається ляльками’, *сл’іно́кишка* ‘апендикс’, *старо́вик* ‘старість’, *жовто́губ* ‘пташеня без пір’я’, *сиво́йаї* ‘старий парубок’.

Певну групу дериватів становлять композити зі сполучення іменника і дієслова: *бабо́дур*, *витро́гон* ‘легковажна людина’, *сажот’рус* || *сажот’ор*, *костоп’рав*, *куро́дав*, *свино́бої*, *страхо́пуд*, *травозна́й*, *шкуро́д’ор*, *сухосто́й* ‘всохле дерево’, *буре́лом*, *с’іно́кос*, *свино́риї*, *холод’рига*, *гно́йа’киди*, *домот’кан*, *ма’к’ітра* та ін.

Утворення зі сполучення дієслова та іменника: *дури́с’в’іт*, *прої́дис’в’іт*, *хвали́дуна* || *хвало́дуп* ‘хвалько’, *верци́мак* ‘товкачик розтовкувати картоплю’, *кладим’н’аса* ‘гра’, *мори́мух* ‘мухомор’ та ін.

Композити зі сполучення числівників і займенників з іменником чи дієсловом: *сто́нога*, *стуку́лос* ‘вівсюг’, *три́губ* ‘хто з роздвоєною

верхньою губою', *семи*¹*рог* 'різновид гриба', *само*¹*пал*, *само*¹*л'уб*, *само*¹*лов*, *само*¹*с'ів*, *себе*¹*л'уб* та ін. Цю групу дериватів поповнюють суфіксально-складні утворення: *шапко*¹*бран*²*:а* 'кінець гостювання', *голо*¹*ранец*², *голо*¹*пузик*, *голо*¹*пупчик*, *голо*¹*пузи*²*н'а*, *крово*¹*пивец*², *себе*¹*л'убец*², *червоного*¹*ловец*², *сухо*¹*ребрик*, *сухо*¹*стой*²*іна*, *сухо*¹*л'одиц*²*а*, *верхо*¹*л'одиц*²*а*, *вовкос*¹*палишче*, *велик*¹*дурка*, *велик*¹*дурок*, *першо*¹*т'олка*, *само*¹*палок* 'сірник', *само*¹*робка*, *само*¹*лапка*, *мишо*¹*лапка*, *масло*¹*бойка*, *вос*¹*ми*²*ручка*, *само*¹*гонка*, *стогра*¹*мувка*, *стогра*¹*мо*²*вец*² та ін.

Словоскладання в західнополіських говірках непродуктивне, тому можемо навести лише з десяток прикладів. Так, сонечко семи-крапкове має такі назви: *свѣдрик-бѣдрик*, *федора-комора* || *федірка-комірка*, *пен'-ко*¹*лода*, *шчѣдрик-бѣдрик* || *шчѣдрик-пѣдрик*. Інші приклади: *д'ід-боро*¹*д'ід*, *д'ід-пер*¹*д'ім*, *баба-жаба*, *баба-шк*¹*раба*, *мати-мачуха*, *кон*¹*ца-к*²*райу* (немає), *чудо-би*¹*да*, *л'ул'ка-чере*¹*пушка*, *мо*¹*тика-ро*²*гачка*, *гон-ком*¹*пан'іа*. У буденному мовленні такі утворення трапляються рідко, значно частіше – під час виконання певних обрядодій, у замовляннях та голосіннях, зі спеціальною стилістичною метою, пор.: *отец*¹*'-мати*, *пане-б*¹*рате*, *брат*¹*:а-сокол*¹*'ата*, *серце-д'ів*¹*чино*, *чор*¹*нушко-душко*, *во*¹*ли-коро*¹*ви*, *рута-м*¹*йата*, *в'ів*¹*са-с'іна*, *фарту*¹*шок-мережка*, *шл'ах-до*¹*р'іжка*, *шура-бура*, *час-по*¹*ра* та ін. (див.: [Аркушин 2004, 574–581]).

Близькими до попередніх дериватів є лексеми, що постали внаслідок редуплікації, тобто повторення того самого кореня чи слова, однак редуплікацією вважаємо не будь-яке повторення, а тільки те, при якому утворена нова лексема, напр.: *коло*¹*коло* 'велике кільце', *гар*¹*гара* 'велика недоладна річ'. Більше прикладів знаходимо у дитячому мовленні: *баба*, *д'ід*¹*і*, *папа* 'хліб', *коко* 'яйце', *вава* 'рана', пор. також: *куп-куп* 'купатися', *чес*¹*'-чес* 'розчісувати', *чик-чик* 'ніж' і 'різати', *стук-стук* 'молоток' і 'стукати' та ін.

У спонтанному мовленні, буває, для називання якоїсь реалії у свідомості виникає дві лексеми (форми), які, взаємодіючи між собою, дають початок новому слову, що постає від змішування елементів однієї назви (форми) з елементами другої, напр.: *шала*¹*буда* 'тимчасове накриття для весільних гостей' (*шалаш* + *буда*), *хала*¹*буда* 'стара хата' (*халуна* + *буда*), *обруч*¹*'еїка* 'обід сита' (*обруч* + *обич*¹*'еїка*); пор. також поєднання діалектних слів на межі двох ареалів – *драбр*¹*ина* (*драбина* + *рабр*¹*ина*), *рако*¹*питица* (*ратица* + *копит*) або поєднання української назви з відповідною російською – *бути*¹*л'ашка* (бутилка

+ *пл'ашка*), *рушни|тенце* (*рушник* + *полотенце*), *фана|реїка* (*фонар* + *батареїка*) та ін.

Такі поєднання засвідчені і в молодіжному мовленні: *п'иш|карусом* (*п'ишки* + “*Ікарусом*”), *бурс|ітет* (*бурса* + *ун'іверситет*), *браску|тека* (*браскати* + *дискотека*), а також у дитячому мовленні: *мал'ув|ці* ‘олівці’, *на|кашилас'* ‘наїлася каші’, *дв'і хл'|банки* (*хлібини* + *буханки*) (докладніше див.: [Аркушин 2004, 573–582]).

5.6. Двокомпонентні назви

Дериватологи іноді виділяють синтаксичний спосіб словотвору, особливо висока його продуктивність у професійній лексиці для творення термінів шляхом словосполучень різних типів. Як зауважує В. Нікитевич, “на відміну від похідних слів, які від багатьох основ не з'являються взагалі і утворюють закриті моделі, дериваційні сполучення часто володіють регулярністю, що наближається до абсолютної” [Нікитевич 1978, 54].

Крім однослівних дериватів, у говірках Західного Полісся вживані двокомпонентні назви, які у переважній більшості складаються з іменника і ад'єктивної означальної частини. Такі словосполучення, організовані граматично, становлять смислову єдність і виконують номінативну функцію. На думку Я. Закревської, однослівні назви – вторинні утворення, що виникли на базі універбації словосполучень [Закревська 1979, 48], вони є в кожній предметно-тематичній групі лексики [Сцяцко 1972, 237].

Майже завжди до двочленної апелятивної назви існує одночленний дублет, однак таке синонімічне використання найменувань не характерне для однієї говірки, – буває лише в різних, досить територіально віддалених.

Найбільш характерні двокомпонентні назви таким лексико-тематичним групам:

1. Назви осіб: *сест|ра у|перших* ‘двоюрідна сестра’, *п|ерша д|ружка* ‘близька подруга молоді’, *с|таршии сват* ‘товариш молодого’, *хриш|чона|мати* || *х|ресна|мати*, *хриш|чоний|бат'ко* || *х|ресни|бат'ко*, *т|рет'їй руд* ‘незапрошені гості на весіллі’, *жи|л'ізна|баба* ‘страховисько, яким лякали дітей’, *ка|валок|дурн'а* та ін.

2. Назви тварин: *поло|саста миш* || *па|саста миш*, *дуло|ва миш*, *камй|на ку|ниці'а*, *миш|ача п|ташка* || *полот|н'ана миш* ‘кажан’, *глу|ха*

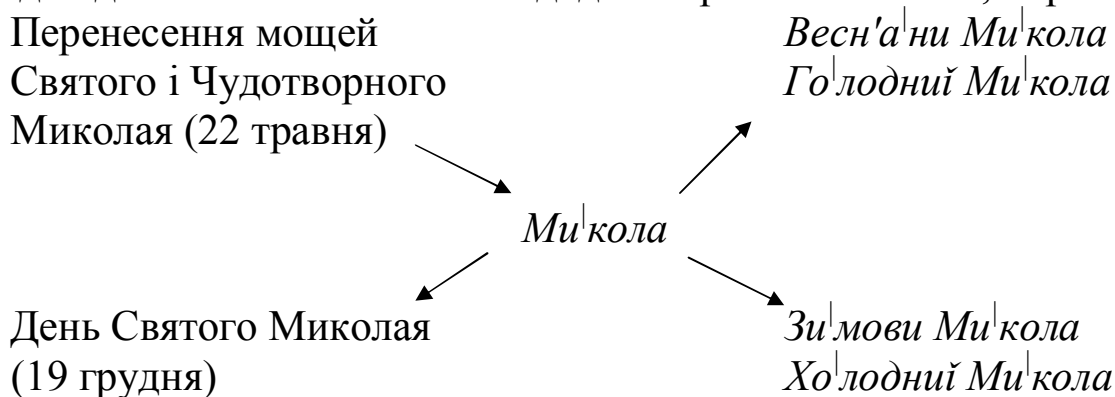
качка || крижн'а качка 'породи диких качок', жи'д'івс'к'і кури 'куріпки', нару'вайа ластувка || земл'анайа ластувка 'стриж', божа ко'ровка 'сонечко', гни'дийе п'чоли та ін.

3. Назви рослин: бус'л'іве ко'л'іно 'гірчак', ву'жове моло'ко 'молочай', жи'дивс'ка ли'пеха 'півники болотні', ба'бине л'іто 'пізні квіти', курача слипо'та 'грицики', со'бача кро'пива, шов'кова тра'ва, дика морква, і'ванова кро'у, зо'зулин'і чере'вики, сто'лови бу'рак || чир'вони бу'рак, цук'рови бу'рак, кор'мови бу'рак, чер'вони йа'годи 'суниці', вовчи йа'годи 'неїстівні ягоди', б'ілий гриб || сп'равжн'ій гриб, пол'с'к'і гриб, курачи но'ги 'лисички' та ін.

4. Назви страв і різних продуктів харчування: бул'ба'найа каша || по'тофчана кар'тофл'а || пом'яти кар'тофл'і || ду'шана кар'топл'а || бул'ба пом'н'ета 'картопляне пюре', тон'ке сало || в'нутрене сало || сало се'редн'е || сало кри'жове || сало м'на'ке 'внутрішній свинячий жир', картоп'л'ови мли'нец || п'ла'цок картох'л'ови || тарти п'ла'цок 'дерун', пор. назви борщів: зе'лени боршч, б'ілий боршч, чорний боршч, шча'вушни боршч, бура'кови боршч, хо'лодни боршч та ін.

5. Назви свят та різних обрядодій: П'існа Кол'а'да, Дру'га Кол'а'да, Б'іла Кол'а'да, За'пускний ти'жден', Сири'д'пусна не'д'іла, Пук'лон:иї ти'жден', русалний те'жден', су'хий чет'вер, гро'мова с'в'ічка, жа'лобна ве'чера, вис'п'івувати кала'ч'і 'пісні, які виконують після приходу весільної свахи з калачем' та ін.

Ця остання група найменувань досить цікава з погляду деривації. Насамперед довга церковна назва свята у говірках перетворюється переважно в однокомпонентну: Введення в храм Пресвятої Богородиці – Веде'н':е, День Великомучениці Святої Варвари – Вар'вара, День Преподобної мучениці Євдокії – Йев'дохи, Собор Славних і Всехвальних Первоверховних Апостолів Петра і Павла – Пет'ро || П'ётра || Пе'т'ра і Пав'ла і т. д. Якщо ж виникає потреба уточнення, тоді до однокомпонентної назви додають різні означення, пор.:

Так само виникали уточнення і до інших назв, особливо тих, коли вшановували святих з одним іменем, пор.: *Довг'ї Йіван* || *Довгого Гвана, Кучирави Гван, Гвана Христа, Гвана Купайла, Гвана Богослова* та ін. А щоб відрізнити Новий рік за давнішим літочисленням, створена навіть трикомпонентна назва – *старий Новий рік*.

Майже до кожної двочленної назви в іншій західнополіській говірці можна виявити однослівні дублети (існування таких синонімів у тій самій говірці нами не засвідчено), пор.: *Запускний тиждень* – *Запуск'ї, Багатий вечір* – *Багатуха, крижова дорога* – *крижюха, мн'ета булба* – *товмач'ї, сало внутрен:е* – *з'д'ур, к'їсле молоко* – *кисл'ак, варен'ї пироге* – *вареники, божа коровка* – *петрик, сирни мишечок* – *отк'їдач* та ін.

Хоч уживання двокомпонентних назв побутових предметів та різних реалій ніби й суперечить мовленнєвій ощадності, однак їхнє існування – це реальність, з якою потрібно рахуватися.

5.7. Словотвірні діалектизми

Лексичний склад зх-пол. говору, як і інших діалектів, на всіх часових зрізах найбільшою мірою поповнюваний за допомогою деривації, коли нові слова творені від уже наявних у мові коренів та основ, а в “старих” розвинулися нові значення. Зх-пол. говіркам властиві майже всі способи словотворення, що й іншим українським діалектам та літературній мові. Наведемо по декілька прикладів новоутворених слів.

Морфологічна деривація:

- суфіксація, пор. утворення із суфіксом *-ин-а*: *дитина, сиротина, голова, грудина, молочина, сорочина, сп'їдничина, хвартушина, кухвайчина, серн'а'їжина* і т. ін; пор. дериват із редуплікованим суфіксом: *дівчинина*;
- префіксація: *помалий* ‘малуватий’, *постарий* ‘старуватий’, *позилиний* ‘недостиглий’, *подавно* ‘давнувато’ та ін.;
- конфіксація: *намордник, нахрапник, над'їжник, настол'ник* та ін.;
- флексійне словотворення: *гава, киц'а, кос'а, мин'а, пац'а* і т. д.;
- постфіксація: *годуватис'а* ‘виростати’ (*на ц'ому хутори йа годувалас'а*), *їїстис'а* ‘бути в безконечних сварках’ та ін.;
- універбація: *Варшавка* < т. зв. Варшавський ринок у Луцьку, *плет'їнка* < плетена булочка;

- нульсуфіксація: *вигон* < вигонити, виганяти, *засув* < засувати, *вигар* < вигоріти, *некос'* ‘перезимована трава’ та ін.;
- словоскладання: *баба-жаба*, *д'ід-боро-д'іт*, *чудо-бида*, *конца-крайу* та ін.;
- основоскладання: *велик-дура*, *велик-дан*, *мал'і-пуд*, *страхо-пуд*, *свино-бої* і т. д.;
- контамінація: *шала-буда* (шалаш + буда), *ракопитиця* (ратиця + копито), *драб-рина* (драбина + рабина) та ін.;
- редеривація (зворотне словотворення): прізвисько *Карп* < прізвище Карп'юк, прізвисько *Л'ах* < прізвище Ляшук і т. д.;
- редуплікація: *шо-шо?*, *йак-йак?*, *коло-коло* ‘велике кільце’ та ін.;
- аббревіація рідко засвідчена (переважно в мовленні школярів): прізвисько *С'ім* < Степанчук Іван Миколайович, *Зойа* < “змея очень ядучая” та ін.

Неморфологічна деривація:

- лексико-семантичне словотворення: *іван* ‘лелека’, *текл'а* ‘самка лелеки’; пор. назви сонечка семикрапкового: *петрик*, *бедрик*, *сидорко*, *серден'ко*, *коровка*, *зо-зулка*, *федора*, *колода*, *погода* та ін.;
- морфолого-синтаксичне словотворення: *старий* ‘батько, свекор, тесть’, *стара* ‘мати, свекруха, теща’, *малий* ‘менший брат’, *мала* ‘менша сестра’ і т. д.;
- лексико-синтаксичне словотворення (зрощення): *добриден'*, *с'о-год'н'а*, *Очи-наш* ‘Отче наш’ та ін.

Окремі мовознавці розрізняють ще синтаксичне словотворення (*бус'л'ови лапки* ‘обрядове печиво’) та фонетико-акцентуаційне (*гол'івка* дитяча і *головка* цибулі, капусти).

Деякі способи словотворення можуть поєднуватися, пор.:

- суфіксально-складні утворення: *голо-пузик*, *верхо-л'одиця*, *само-палок* та ін.;
- зрощеннево-суфіксальні деривати: *так-р'ічний* < *так-р'ік* ‘вторік’, *с'о-год'н'ішн'ий* та ін. (докладніше див. [Аркушин 2004]).

Приклади оригінальних волинсько-поліських словотвірних діалектизмів (за збірником текстів “Голоси з Волинського Полісся” [Аркушин 2010]): *братухна*, *матухна*, *бул'бовці* ‘воїни Поліської Січі, тобто армії Т. Боровця (Бульби)’, *бул'баши* ‘т. с.’, *бул'бовник* ‘дерун’, *тош-нотик* ‘т. с.’, *жи-вуха* ‘життя’, *звален'ства* ‘змалечку’,

з'у¹бан ‘дзьоб’, к¹вашална ‘холодець’, л'іч¹ки ‘ліки’, наші¹вати ‘вишивати’, образ¹ки^e ‘ікони’, посу¹с'ідн'її ‘сусідський’, ти¹лушка, у¹бора ‘одяг’, л'уд¹а ‘погана людина’, л'уд¹ковейки ‘людоньки’, насто¹рогувати ‘застерігати’, холо¹дник ‘холодець’, хо¹лодни¹ца ‘т. с.’, пок¹рат'ки ‘крадькома’, ко¹лишишн'її, ден'їшн'її, родик ‘родич’, до¹жінк'і ‘обжінки’, пуд¹пен'ки ‘опеньки’, пу¹копишче ‘поле з-під картоплі’ та ін. На цій території виділяється любешівсько-зарічненський ареал, де функціонують деривати з суфіксом -ук у найменуваннях молодих щодо віку осіб та істот (ди¹т'ук, сирот'ук, гу¹с'ук, вов¹чук, йо¹жук і т. д.), та прибузький ареал з утвореннями типу поро¹с'ато, ти¹л'ато.

Берестейсько-пінські словотвірні діалектизми (за збірником текстів “Голоси з Берестейщини” [Аркушин 2012]): д'ів¹л'а, жи¹жжавка ‘чиряк’, пуд¹кобри¹чани ‘жителі сіл навколо Кобрин’, плиш¹ник ‘лепеха’, тубел¹ниця ‘корінна жителька’, нешо ‘щось’, н'і¹ки ‘хтось’, жи¹в'іти ‘жити’, зави¹йох'і ‘вареники’, т'ап¹ка ‘сапка’, серду¹вати ‘сердитися’, гореч¹ка ‘невелике підвищення серед болота’, добри¹н'а ‘добро, доброта’, к¹ришку ‘трішки’, по¹доїн'ік ‘дійниця’, мо¹глиц'і ‘кладовище’, берем¹йачко ‘невеликий оберемок чого-небудь’, д'ід ‘примітивний світильник’, пої¹н'ати ‘спіймати’, зака¹бут':а ‘віддалене місце’, зро¹да-роди¹мо ‘споконвіків’, опла¹вуха ‘низинна місцевість’, о¹селиц'а ‘околиця села’, назо¹ли ‘вода із жлукта під час зоління одягу’, т¹рудок ‘результат праці’, пл'оти ‘стрічки, які влітали дівчати у коси’, свек¹ратко ‘свекор’, за¹клад ‘храмовий празник, що його відзначають у день закладання першого каменя під будівлю церкви’, рос¹пруг ‘борозна між загонами’, збо¹жи¹на ‘збіжжя’, по¹пради ‘прядки’, миш¹чинка ‘мисочка’, на¹б'ірач ‘посудина, прив'язана до пояса, у яку збирали чорниці’ та ін.

Оригінальні підляські деривати (за збірником текстів “Голоси з Підляшшя” [Аркушин 2007б]): бо¹же д¹ревко ‘звіробій’, га¹лка ‘різновид коржа’, Гого¹туха ‘щедрий вечір’, дивос¹нуби ‘заручини’, дивчи¹н'ета, д¹ровн'а ‘дровітня’, зе¹л'енки ‘гриби зелениці’, пухн'а¹ки ‘вид грибів’, з¹берн'ава ‘зібрання молоді’, картох¹л'анка ‘вода, у якій варили картоплю’, клопу¹вати ‘мати клопіт’, ко¹пан'ка ‘дерев'яні ночви для купання дітей’, ман'т'ук ‘лівша’, обу¹мершчина ‘велика смертність’, прис'н'ак ‘корж з вареної картоплі і борошна’, с'ван'ка ‘пісня-веснянка’, середо¹пус'т'е ‘відзначення середини Великого посту’, гетач¹ки ‘хто вживає займенник гето’, ш¹токмани ‘хто вимовляє што, а не шчо’, а¹лекач'і і ал'екач'і ‘щодо особливостей вимови сполучника але’ та ін.

У наших говірках збережені давні безсуфіксні лексеми (первинні?), до яких відповідниками виступають літературні суфіксальні деривати, пор.: *кура*, *к'вока*, *о'са* ‘осика’, *не'віста* ‘невістка’, *пе'л'уха* ‘пелюшка’, *стега* ‘стежка’, *сиро'їга* ‘сироїжка’, *но'сули* ‘носилки’ та ін. Зрідка додаванням дедемінутивного суфікса *-ка* розрізняють значення однокорінних слів, пор.: *ма'тус'а* ‘рідна мати’ – *ма'тус'ка* ‘хресна мати’, так само *мама* і *мамка*; *г'лина* ‘всяка глина’ – *г'линка* ‘лише білого кольору глина’; *кро'пива* ‘звичайна широколиста кропива’ – *кро'пивка* ‘кропива жалка (дрібнолиста)’ та ін. У всіх трьох говіркових групах побутує пошанної множини займенник *в'ите* || *ви'те* || *ви'та* || *в'іте* || *в'і'те*, який поза Західним Поліссям невідомий.

Як і лексичні діалектизми, так і словотвірні “створюють” своєрідний портрет говіркової групи чи всього діалекту.

5.8. Народна етимологія

Нові назви виникають і в результаті народної етимології, тобто внаслідок помилкового пояснення походження слова та його значення на основі подібності звучання незвичної лексеми (переважно запозиченої) із відомим словом рідної мови: *оков'ита* < *aqua vita*, *випроп'ан* < *аероплан*, *скад'іон* < *стадіон*, *од'агало* < *одіяло* та ін.; так часто пояснюють і походження назв населених пунктів, пор.: назва *Холопичі* (Лк В) походить ніби не від *холоп* ‘залежний від феодала селянин; підневільна людина’, а від словосполучення *гол'і п'еч'і*; село *Черськ* (Брс Б) названо ніби так, що ним володів пан за національністю черкес, а в сусідньому селі *Рудня* ніби жила його рідня, а біля села *Осекрив* (Тр В) були великі бої і тут лилася кров...

Мовознавці виділяють три типи народно-етимологічних зближень: 1) парадоксальний, який базується на випадковому зближенні слів; 2) раціональний, коли свідомо зближуються дві лексеми за звучанням (мовець має уявлення про значення цих лексем); 3) емоційно-експресивно-оцінний, коли свідомо добирається лексичний мотиватор [Гридина, Коновалова, 192]. Зауважимо, що частина таких слів уже не сприймається як результат народної етимології: *барвінок* (< з нім. *Bärwinkel*), *люб'істок* (< п. *lubistek* < с.-в.-нім. *lūbestecke* < лат. *levisticum* < гр. *ligusticon*).

Зафіксовані зх-пол. назви, що постали внаслідок реетимології, поділяємо на такі лексико-семантичні групи:

1) назви осіб: *брако¹д'ел* (< браконьєр), *негер* (< єгер), *ігор* ‘т. с.’; пор. *стриб¹ки* ‘каральні загони, створені *саветами* для боротьби з УПА’ (< рос. истребительные отряды), *стрибок* ‘учасник таких загонів’;

2) назви тварин: *кон¹датра* (< ондатра), *с'л'ун'ак* (< слимак);

3) назви рослин: *гор¹дин'їя* ‘жоржина’, (рос. георгина), *ха¹риї* (< айр), *ко¹зодра* || *ко¹зодрист* || *ко¹ноздра* || *ко¹з'ондрис* ‘анемона’ (< скороздра);

4) назви різних реалій: *ко¹ронка* ‘деревце, яке носить хоронжий на весіллі’ (< хоронга), *жил'етка* ‘лезо для бриття’ (< фр. Gillette), *мил'о¹ни* ‘нитки для вишивання’ (< фр. Moulinet), *живило* || *живул'от* ‘різновид капсуля’ (< від давнішої назви французької фірми), *га¹пончик* ‘пончик’ та ін.;

5) назви місць та закритих приміщень: *скад'і¹вон* (< стадіон), *скла¹довка* (< рос. кладовка), *бере¹жок* ‘оборіг, оборожок’;

6) абстрактні поняття: *еле¹менти* (< аліменти), *прици¹дур'її* (< процедури); пор. вживане в багатьох говірках *в¹ремен:а* (< рос. беременная);

7) народні варіанти церковнослов'янських назв свят та молитов: *Па¹ликопа* || *Пали¹кип* || *Копо¹пал* ‘День святого Великомученика Пантелеймона’ (цього дня не працюють у полі, бо інакше блискавка підпалить копи), *В¹шес'т'е* ‘Вознесіння’ (< восшествие), *Сп¹лен':е* ‘Успіння’, *Оде¹їан'їє* || *Од'їан'їє* ‘Всенічна; Великодна ніч’ (цієї ночі у церквах читають *о діяніях апостолів*), широко вживане *Мако¹в'її* || *Мако¹в'їя* ‘День семи святих мучеників Макковеїв’, *Чи¹наш* ‘Отче наш’, *М¹н'аца Сина* ‘Во ім'я Отця і Сина’ та ін.

Як бачимо, така етимологія “дозволяє” народу пояснити незрозумілі номени, які переважно запозичені з інших мов, зробити їх “своїми”.

5.9. Західнополіські okazionalizmi

У мовленні діалектоносіїв, крім загальноновживаних говіркових слів, трапляються і такі лексеми, що утворені для певної ситуації, тобто принагідно, яких опісля більше ніхто ні разу не вживає, – тобто okazionalizmi. Звичайно, найбільш відомі такі творені слова в художніх та публіцистичних творах, і їх творцями стають письменники та журналісти. Але є вони і в говірках.

У більшості діалектні okazіоналізми як швидко виникають, так і швидко забуваються навіть своїми “ковачами”. Порівняйте okazіональні утворення без префікса *не-*, що “викувані” під час різкого заперечення або сварки:

– *Ах ти, ни|рахо! То ти ше|будиши ми|н'ї в|казувати?!*

– *А ти |думайиш, шо та|ка вже |раха!*

*

– *Во|на до ми|не ров|н'айец|а, ц'ої ни|потриб!*

– *А ти х'|ба вже та|к'ї|потриб!?* (Сильно Квр В).

Поза цією ситуацією жодного разу не засвідчено вживання лексем *|раха* і *|потриб*.

Як у спонтанному мовленні твориться okazіоналізм, видно хоча б із розповіді про зозулю, яка підкидає свої яйця у гнізда іншим пташкам: *|да во|на пук|іне сво|є йа|це / і|теїе йа|це ви|лике / а|тїїї ма|леїки| // то во|ни |вивидуц|а |разом / йа|чи|н'ата |тїїї вже пови|вод'ац|а / |теїе ви|лике за|душит тих ма|лих гет'|* [Аркушин 1996, 158–159]. Тут okazіоналізм *йа|чи|н'ата* утворений внаслідок контамінації двох лексем *йаце* + *пташенята*, бо в потрібну мить оповідачка не могла дібрати відповідну назву. Ця ж причина лежить в основі творення дитячих okazіоналізмів, коли відбувається “пik” творення своєрідних лексем: *йа вже на|кашала|с'* ‘наїлася каші’, *пола|малис'| мал'ув|ц'ї* ‘олівці’ і т. д.

Інша причина творення okazіоналізмів – це гра словом, коли мовці хочуть дібрати лексему, яка б римувалася з однією з попередніх, якщо ж такого не виявиться, то штучно “кується” інше, пор. фразеорепліки:

– *Хто? Хто?*

– *Д'ід Пух|то.*

*

– *Шо? Шо?*

– *|Кураче кап|шо.*

*

– *|Мамо, холод|но...*

– *Вд'аг|ниса в рад|но.*

– *|Мамо, |душно...*

– *Вд'аг|ниса в ко|жушно.* (Сильно Квр В)

Особливо багато okazіоналізмів у дитячих дражнилках, завдання яких – найдошкульніше покепкувати з когось, вигукуючи в “риму” якісь віршики, пор.:

Гван-барабан на лопат'ї грає,
А Йів доха-чери воха йїсти подавайє.

*

Липинци-диркач'ї
Спикли жабу у пич'ї.

*

А зим'енц'ї-тенц'ї
Товкли жабу в ренц'ї.

Оказіоналізми наявні і в замовляннях, напр. від ікання:

Ікавко-брикавко,
Йди до води,
На кого хоч нападди:
На корову чи вола,
Аби в мене не була.

Порівняйте початок цього замовляння з okazіоналізмами, записані в різних н.п.п.:

Г'екавка-дрекавка...
Гикавка-смикавка...
Гикавка-сцикавка...
Гикавка-брикавка...

Дослідники вважають, що дитячі лічилки – це не просто набір okazіоналізмів, а “зашифроване” рахування або гадання чи замовляння:

Ене-бене, три кантори... і т. д.
Еники, беніки, йїли вареніки... і т. д.

Наявний у нашому розпорядженні матеріал переконливо свідчить, що okazіоналізми переважають у зх-пол. прислів'ях та приказках. Такі “ковані” слова уже живуть значно довший час, ніж розглянуті вище, бо їх передають із уст в уста, разом зі стійкими висловами, пор.:

Бог ни дитина – не послухайє дурачина;
Громниці серед зимиці (Громниці ‘Стрітєня’, 15 лютого);
В Мйасниці сами с'н'їговиці;
На подарок треба шоб був од дарок;
Нема роду без ви роду;
Ду Михайла пушла б і за вулохаїла;
Михайло с'н'їгу намахаїло;
Учи д'їтеї ни страшкоїу, а ласкоїу;
Бул'ш немочи, йак помочи;

О¹чис'ка – стра¹шис'ка, а ру¹чис'ка – дур¹нис'ка, бо все з¹робл'ат';
З ¹леж'і не ¹буде о¹деж'і;

Ни т¹рабуло ни ¹савити, ни ганд¹росити, а¹но ку¹делицу при¹носити
(‘не потрібно було святкувати невеликі присвятки, а треба пряхти’).

Зауважимо, що серед наведених okazіоналізмів переважають іменники, менше дієслів, хоч трапляються і прикметники та прислівники:

Й¹ак ¹дочок с'ім, то ї ¹дол'а вс'ім, а й¹ак од¹на, то ї ¹дол'а жад¹на;
Ку¹пив би село, да ¹д'ен'ег го¹ло;

Й¹ак вл'іжно, то ни в'ійжно (‘ледарі не мають чого їсти’).

У загадках okazіоналізми використовують із подвійною метою: щоб “завуалювати” описуваний предмет, який потрібно відгадати, і щоб утворити римування для кращого запам'ятовування загадки, пор.:

Два ¹тик'і, ш¹тири пан¹тик'і, ¹с'оме пома¹хайло (корова); ¹Б'ігла поц'у¹ц'урка, ни¹талас'а в'ійурка, чи їе в'дома хоп¹ко (миша, щур, кіт); Крутосто, вер¹тосто, на ¹йому хрис¹т'ів ¹зо сто (клубок ниток); Там за ¹л'ісом, за тер¹л'ісом два ра¹ди ш¹мат':а ви¹сит' і тара¹даїчик с¹каче (зуби і язик) та ін.

Як бачимо, говіркові okazіоналізми різних частин мови утворені переважно суфіксальним способом, як і okazіоналізми художніх творів.

5.10. Західнополіські евфемізми

Евфемізми – це слова, словосполучення чи цілі звороти, за допомогою яких мовці замінюють непристойні з їхнього погляду назви чи мовні звороти. У діалектному мовленні часто вживані т. зв. “нецензурні” слова, лише деякі з них потрапляють у діалектні словники, хоч, як уважає Й. Дзензелівський, “сороміцькі та інші чомусь не зовсім “естетичні” слова в переважній більшості є дуже давніми; також лайки всіх рангів – це частина давньої фразеології. Все це мовні факти, і вони поряд з іншими мали б також вивчатися. Зупиняюся на цьому навмисно, бо, гадаю, що це має принципове значення при визначенні реєстру діалектних словників” [Дзензелівський 1990, 253].

Зауважимо, що і в реєстрі наших навіть найбільших словників літературної мови відсутні звичайні частовживані “нецензурні” лексеми, але така “сором'язливість” не перепинила використання цих слів у мовленні людей – з кожним роком їхня частотність збільшу-

ється, як узагалі збільшується вульгаризація усного мовлення, а у творах художньої літератури, особливо в останні десятиліття, їх хоч граблями вигрібай.

О. Тараненко виділяє такі способи творення евфемізмів: перифрази, деривати з іншою мотивацією та іншою внутрішньою формою, еліпсиси, слова з близьким значенням, заміна назви предмета вказівкою на нього, видозміна звукової форми слова або компонентного складу словосполучення [Укр 2000, 155]. Отже, наведемо деякі приклади.

Західнополіські перифрази: Все¹вид¹ачий, Все¹виш¹н'їй, Отец¹ небесний, Творец¹, Владика¹ неба і земл¹і, Суд¹їяа 'Бог', Пре¹чиста 'Матір Божа', о¹п'ічники 'батьки', проку¹рори 'т. с.', хатн¹їй 'батько', мо¹їа б'їда 'дружина', п'ів¹тонка 'т. с.', бат¹ко по чоло¹в'іков'ї 'свекор', стар¹їй мого¹ голу¹ба 'т. с.', мати по чоло¹в'іков'ї 'свекруха', д¹ругий бат¹ко 'тесть', ку¹цїй 'чорт', спо¹кусник 'т. с.', па¹нок 'т. с.', за¹мок на хати 'баба', жи¹вий за¹мок 'собака', трудо¹ви мо¹зол' 'великий живіт', панс¹ка слабус¹т' 'радикуліт' та ін.

Табу в зх-пол. говірках уживають стосовно чорта, диявола, важких та невиліковних хвороб, зрідка табуїзації зазнають прізвища диктаторів: не¹чистий; ли¹хий; той, що не при хати зга¹дуючи; той, що л'у¹дину йіс¹т' 'онкологічне захворювання'; сво¹їа слабус¹т' 'епілепсія'; той, що з про¹т'агнутийу ру¹кою; бат¹ко вс'їх на¹род'ів; той з л'ул¹кою; той, що дога¹н'ав і перега¹н'ав та ін.

Старі слова зі зміненою семантикою: жи¹ла 'жадібний', морда 'погана людина', ш¹кура 'т. с.', ци¹ган 'брехун', ци¹ганка 'зłodійка', тракто¹рист 'той, хто хропе уві сні', стр'ї¹лец' 'випрохувач цигарок', стрел¹нути 'випросити цигарку', чорна¹ муха 'запорожці на весіллі', сир¹ники 'т. с.', во¹гон' 'екскременти, на які можна наступити', м'їна 'т. с.', по¹зичити 'вкрасти', с¹виснути 'т. с.', на в'їчне од:а¹н':е 'т. с.', пу¹ти до в'їтру 'звільнитись від сечі', пи¹ти по малому 'т. с.', напах¹н'їти 'тихо звільнитися від газів', пус¹тити шеп¹тунчика 'т. с.', ба¹бахнути 'голосно спустити газів', по¹дати сал¹ут 'т. с.', жу¹ритис' 'т. с.', перес¹пати 'бути у фізичній близькості з кимось', з¹бити ро¹су 'т. с.', га¹д'ушник 'магазин алкогольних напоїв', точка¹ 'т. с.', д¹руга хата 'труна', д¹руга дома 'могила', по¹н'ухати корка 'бути п'яним', возом пу¹їхати 'рюмсати', нало¹вити риби 'уночі не втримати сечі (про дітей)', бути мора¹ком 'т. с.' та ін.

У деяких евфемізмах використані оніми в апелятивному значенні: *гершко* 1. ‘єврей’, 2. ‘скупий’, *хви́дора* ‘недбайлива господиня’, *машка* ‘менструація’, *швидка́* *нас'т'а* ‘розлад шлунка’, *збудити де́мида* ‘впасти, зачепившись за що-небудь’, *за мико́лайя* ‘дуже давно’ та ін.

Заміна назви реалії вказівкою на неї: *а вун вже год не́йу но́гойу там* ‘у могилі’, *був т'рох'і то́го* ‘п’яним’, пор.: *поци́луї ми́не ку́дис'*, *майу ти́бе дес'*, *був там* ‘в туалеті’, *ку́ди цар пишки́ ходит* ‘т. с.’; з весільної пісні: *хлопці́ туйу́ роспи́хали, шо не́ можу́ с'істи* та ін.

Компонентний склад діалектних евфемізмів – від однієї-двох лексем до десятка, пор.: *жид* ‘скупердяга’, *мо́йя поло́вина* ‘дружина’, *впасти с'печи́* ‘народити дитину’, *те, шо три п'яд'і год боро́ди* ‘статеві органи’, *те́йе місце́, скул'ноги́ рос'тут'* та ін. (див. “Словник евфемізмів” [Аркушин 2005а]).

Як бачимо, кожен такий евфемізм поповнює лексичний склад говірки і свідчить, що навіть міцне словечко може бути лагідно вимовлене.

Розділ VI

ЗАХІДНОПОЛІСЬКА ЛЕКСИКА В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Кожна літературна мова, як відомо, здебільшого ґрунтується на якомусь одному, переважно центральному, діалекті національної мови. Для української літературної мови таким діалектом став середньонадніпрянський, або, як його ще іменували, київсько-полтавський. Саме на території поширення цих говірок жив і творив зачинатель нової української літературної мови І. Котляревський і виріс основоположник нової літературної мови та літератури Т. Шевченко. Однак у величну літературну будівлю внесли свій “камінь” чи хоч “камінчик” й інші українські діалекти. Але найголовніше: місцеві письменники стараються оздобити свої твори діалектними словами-самоцвітами, урятувавши їх від забуття. І це їм удається. На жаль, сучасні західнополіські говірки мало представлені в художній літературі, причиною чого є те, що “у стосунках “говір і літературна мова” поліські говори фактично не є (і майже не були впродовж своєї історії) постачальником лексем для літературної мови <...>, а лише сприймачем” [Франко 1983, 153], тому “через відсутність публікацій поліська лексика фактично не ввійшла до українського літературного стилю” [Никончук 1992, 3].

6.1. Волинсько-поліські діалектизми в художній літературі

Які діалектизми з говірок Волинського Полісся найчастіше вживані в художніх творах? Щоб відповісти на це питання, потрібно проаналізувати найбільш значимі здобутки нашого красного письменства.

Як відомо, та літературна мова приречена на поступову смерть, яка не поповнює свої лексичні скарби діалектизмами та вживаними у просторіччі словами. Бо, “борючись з діалектизмами в літературній мові, ми, проте, не повинні забувати, що літературна мова і сучасні говори перебувають у тісному взаємозв’язку при виразному процесі,

який все більше посилюється, входження літературної мови в говори. В тих випадках, коли лексичний діалектизм, зайшовши в літературну мову, відповідає потребам виразу думки, потребам спілкування, – він перестає бути діалектизмом, здобуває собі місце в словнику літературної мови і збагачує його” [Курс 1951, 8].

Однак на шляху набуття діалектизмом літературного статусу стояли (і зараз стоять!) різні перешкоди. У багатьох методичних статтях журналу “Українська мова в школі” у 50–70-х роках минулого століття були подані рекомендації щодо *боротьби з діалектизмами* в мовленні учнів, пор.: “Боротьба з діалектизмами в школі” (1953, № 5), “Боротьба з діалектизмами в мові учнів шкіл західних областей України” (1953, № 5), “Діалектні помилки і боротьба з ними” (1955, № 6), “Подолання діалектизмів у мові учнів Вінниччини” (1958, № 5), “Відображення в писемній мові учнів шкіл говіркових особливостей та методи боротьби з діалектизмами” (1958, № 1) та ін. Але це було не що інше, як боротьба проти української мови взагалі. І не тільки в школі повинні були боротися. Ось як про це пише В. Ладижець: “Керуючись тільки основою літературної мови – середньонаддніпрянськими говорами, – редакторська служба нещадно відтинала від загальноукраїнської мови дуже багато діалектизмів, точніше – прекрасних і повноправних слів з інших діалектично-територіальних мовних груп. Лише небагатьом тогочасним письменникам удавалося дещо зберегти з цього народного багатства у своїх творах. У більшості книжок і особливо в періодиці ота основа літературної мови – середньонаддніпрянські говори – нагадували обчухрану під телеграфний стовп колись розкішну, багату красуню-сосну. Все це робилося з найблагороднішим наміром: ще більш зблизити дві братні мови – українську та російську. Пора сказати правду: роблячи кальку з величезної кількості російських слів і відсіваючи повноправні слова з інших лінгвістично-географічних груп територіальних діалектів України, під маркою чистоти української літературної мови ми обкрадали самі себе, своїх нащадків” [Ладижець 1990, 83–84].

Адже, як зазначає М. Каранська, “так звані діалектизми, місцеві слова – то неповторні перлини народної мови. Чому їм не бути в обласній, районній газеті, в радіомовленні, де народ говорить саме так? Чому не дбаємо, щоб такі слова – відбірково, уважно – поширювались у загальнонародній літературній мові саме як місцеві барви єдиної мовотворчості?” [Каранська].

Різне ставлення письменників щодо вживання говіркових слів у своїх творах: одні їх зовсім не вживають, тому мова таких творів нагадує дистильовану воду – ні кольору, ні запаху, інші навпаки – так накопичують діалектизми, що незрозумілим стає текст, бо, як пише Г. Козачук, “введення діалектних форм у художнє мовлення – один із показників культури авторського письма” [Козачук 1971б, 56]. Однак і тут теж треба *не передати куті меду*: “Щоб відбити місцевий колорит говірки, зовсім не обов’язково авторові її копіювати; варто лише ввести в мову окремі деталі” [Козачук 1971б, 56].

Але повністю обійтися без діалектизмів у художньому творі неможливо. Чи можна уявити новели В. Стефаніка без говіркових слів? Або “Тіні забутих предків” М. Коцюбинського? Вилучте з тексту такі слова – і втратиться вся чарівність.

Зробимо короткий огляд творів, у яких використані західнополіські діалектизми.

6.1.1. Леся Українка і говірки

Навіть побіжний аналіз свідчить, що західнополіським говіркам “пощастило” менше в художній літературі, ніж іншим діалектам.

Звичайно, з усіх письменників саме Леся Українка найбільше використовувала у творах західнополіські слова, щоправда, часто їх називаючи *волинськими*.

Як відомо, Олена Пчілка, мати видатної поетеси, була з Полтавщини, Петро Косач, батько, – із Чернігівщини, а їхня донька Лариса вважала себе волинянкою.

Ой, чи так красно в якій країні,
Як тут, на нашій рідній Волині! –

захоплено писала поетеса.

Живучи у с. Колодяжному (в Колодяжні), в самому центрі Західного Полісся, спілкуючись із селянськими дітьми та подорожуючи по навколишніх селах, Леся Українка любила простий люд, його звичаї та пісні, але насамперед – його мову, українську й неповторну.

В. Покальчук підкреслював: “...Діалектизми в українській літературі до Лесі Українки зустрічаються часто, але їх мовна база обмежувалась переважно говорами середньої Наддніпрянщини. До того ж, характер діалектизмів і прийоми їх використання позначалися випадковістю і примітивізмом, бо не було ще тоді розроблених наста-

нов для їх вживання і не ставилося питання про функцію діалектизмів у літературному творі. Такі мовні засоби застосовували тоді здебільшого стихійно під впливом оточення і рідше із стилістичною метою для відображення місцевого колориту, чи то для характеристики людей з соціального боку” [Покальчук 1957, 60]. І далі: “Письменниця пішла не уторованою дорогою використання діалектних особливостей виключно південно-східного типу, українську народну мову вона черпнула багато глибше, захопивши й говори знайомого й дорогого їй Волинського Полісся і взагалі Волині, які до неї в літературній мові майже не вживались. Отже, Леся Українка в цій ділянці виступає як сміливий новатор, який розширив і мовну базу діалектизмів, і їх добір” [Покальчук 1957, 61], бо “основним для неї є, виходить, не протокольний запис діалектизмів, а стилістичне їх вживання” [Покальчук 1957, 62]. Безперечно, “Леся Українка вийшла далеко за межі вживання суто провінціальних засобів мовлення. Її “волінізми” це взагалі українська народна мова в її волинському варіанті” [Покальчук 1957, 75].

У своїх листах поетеса теж часто використовувала звороти чи окремі слова, почуті в мовленні поліщуків, при цьому іноді навіть зазначала, в чиєму мовленні вони вживані: “Вона [мама. – Г.А.] нам часто пише, і з листів видно, що у них все гаразд, “як не може бути (краще)”, – мовляли наші волинянки” [ЛУ X, 227]; “Ти досі вже отримала мого великого листа, з того часу нічого “не наслучалося” (слава богу, кажуть волинянки)” [ЛУ XII, 384]; “Тут у нас гості: приїхав брат Садовського на поправку, “козерог-козерожейший”, як називають його Наташа і Пуця за його вдачу “з затоном”, або, як сказали б у Колодяжні, “здракувату” ” [ЛУ XI, 377]; “Отож, значить, мені треба 700 р. забезпечених, щоб прожити місяців 4 в Єгипті (а з місяць піде на переїзд) – “то то сумá!”, говорячи по-колодяжанськи...” [ЛУ XII, 411] та ін.

У поемі “Давня казка” зовсім по-колодяжанськи звучать ось такі рядки [тут і далі виділення наші. – Г. А.] [ЛУ II, 54–77]: “А ти тут зажди, небоже, *Хай-но* їхатиму з гаю...”; “Я ж тобі *скажу на тебе...*”; “Хоч у мене *трошки* темно...”; “Щоб поміг мені *в сій* справі...”; “Ну, та я *тепера хутко...*”; “Ви скажіть *своєму* пану...”; “Тож *підіте і скажіте...*” та ін.

Спостереження показують, що найбільше діалектизмів, характерних для Волинського Полісся, ужито в прозових творах письменниці,

де дійовими особами виступають корінні жителі поліського краю. Найпримітнішими з цього погляду є оповідання “Одинак” [ЛУ V, 105–125] і “Приязнь” [ЛУ V, 204–256]. Зазначимо, що хоч обидва оповідання змальовують життя і побут поліщуків, але за особливостями мовлення персонажів вони різко протиставляються. Так, оповідання “Одинак” передає мовлення жителів західної і північної частини сучасної Волинської області: *тежкее* ‘тяжке’, *пожелуе* ‘пожалує’, *жель* ‘жаль’, *взети* ‘взяти’, *зідеть* ‘з’їдять’ (ця фонетична особливість – перехід [а] в [е] після м’яких приголосних і шиплячих – зовсім не відтворена в оповіданні “Приязнь”).

Зауважимо також, що наведені вище форми слів уживані лише в мовленні персонажів і то не завжди послідовно, пор.: “Нема чєсу, синойку, та вже хіба сяду” [ЛУ V, 106]: у цих говірках перехід [а] в [е] після м’яких приголосних і шиплячих – то регулярні фонетичні зміни, отже, поруч із *чєсу* було б і *сєду*. Ще один приклад: на початку цього твору декілька разів ужито *хоць*, а вже далі – *хоч*. Отже, письменниця не копіювала мовлення поліщуків, а тільки за допомогою декількох “штрихів”, тобто говіркових слів, передавала найхарактерніші особливості, – саме так, як рекомендують дослідники: “Вживаючи діалектизми у мові персонажів, автор намагається познайомити читача з мовними особливостями тієї території, про яку він пише, створити місцевий мовний колорит” [Козачук 1971б, 54].

В оповіданні “Одинак” знаходимо й інші діалектизми, насамперед суто західнополіський *ви-те* ‘ви (пошання множина)’, пор. ще: *годі-те* ‘годі; досить’ (а в поезії “*Contra spem spero*” – *гетьте*), *тра* ‘треба’, *гинчі* ‘інші’, *куда* ‘куди’.

У значно більшому прозовому творі “Приязнь” (із підзаголовком “Оповідання з життя волинського Полісся”) відтворено особливості мовлення селян населених пунктів, які південніше Ковеля.

Дослідниця західнополіських говірок Г. Козачук вважає, що “особливо вдалим слід визнати введення в мову персонажів таких слів, що сприймаються як фонетичні варіанти літературних слів” [Козачук 1971б, 54]. В оповіданні “Приязнь” ужито небагато фонетичних варіантів широковживаних слів: *веселля*, *хтіти*, *генде*, *хадзяєчка*, *вучитесь*, *двайцятка* та деякі ін. А ось як Дарка, головна героїня, пояснює, на що будуть використані зароблені нею гроші: “... От так, відомо, то солі нам *тра* купити, а тут нема *відки*, то *селедця*, то *запалок*, чи там ще чого, а то таки й хліба *не стане*, та вже й по грошах... Проте, може

б, якось-таки можна *справити* спідницю, коли ж дорогá! по два злоти локоть, тож то сума!” [ЛУ V, 217].

Письменниця вдало використовує багато лексичних діалектизмів, за допомогою яких удається краще описати побут поліщуків і схарактеризувати їхнє мовлення: *бидло* ‘худоба’, *вдух* ‘дуже швидко; одразу ж’, *гали* ‘литки ніг’, *гуторка* ‘розмова’, *застяжка* ‘стрічка в коси’ *крайка* ‘тканий пояс’, *пастовень* ‘пасовище’, *товкмач* ‘страва з товченої картоплі’, *хвартух* ‘домоткана спідниця’, *хутко* ‘швидко’ та ін. Навіть варіанти власних імен людей свідчать, що перед нами жителі Західного Полісся, – *Гантін, Грина, Мартоха, Мотруна*; пор. також *Гречучиха* ‘дружина Гречука’.

Лише декілька діалектизмів ужито в оповіданні “Школа” із задуманої серії “Волинські образки” [ЛУ V, 126–132] і то переважно в мовленні місцевого попа. Мовлення ж інших осіб – авторки і вчительки – здебільшого відповідає нормам літературної мови.

У незавершеному творі “З людської намови” письменниця вживає такі місцеві слова: *вельми* ‘дуже’, *ви-те* ‘ви’, *гонде* ‘он там’, *гочі* ‘очі’, *май* ‘мабуть’, *мона* ‘можна’, *нагніватись* ‘розсердитись’, *свояки* ‘родичі’ *шудратий* ‘кучерявий; закустраний’ та ін. Тут знаходимо також народні вирази та прислів’я: “...така матінка старейка, малінейка, худейка і має гризоту з такою дочкою”, “лепече як та лепетя”, “говори до гори”, “що правда, то не гріх”.

Вершиною творчості Лесі Українки по праву вважають драму-феєрію “Лісова пісня” [ЛУ V, 201–298]. Видатна письменниця вміло вводить місцеві слова в мовлення насамперед “земних персонажів” – це мати Лукаша, Килина та її діти, рідше Лукаш і дядько Лев.

М а т и

... Ну, я піду –
управлюся тим часом з *дробиною*.
Хотіла я піти до конопель,
так тут іще не скінчена робота,
а ти до неї щось не *вельми*...

М а в к а

Чом же?

Що тільки вмію, рада допомогти.

М а т и

Ото-то й ба, що *неконечне* вмієш:
політниця з тебе абияка,
тащити сіна – голова боліла... [ЛУ V, 247].

Зауважимо, що в цьому творі Леся Українка використовує лексичні діалектизми не тільки в мові персонажів, а й у ремарках, уміло пояснюючи їх: “Лев уже старий чоловік, поважний і дуже добрий з виду: по-поліському довге волосся білими хвилями спускається на плечі з-під повстяної шапки-*рогатки*: <...> на ногах постоли, в руках *кловня* (малий ятірець), коло пояса на ремінці ніжик, через плече виплетений з лика *кошіль* (торба) на широкому ремені” [ЛЮ V, 210]; “...На кущах стримлять горщики, *гладушки*. <...> По лісі калатають *кловічки* – десь пасеться *товар*” [ЛЮ V, 243]; “Від озера наближається м а т и, а за нею молода повновида м о л о д и ц я, в червоній хустці з *торочками*, в *бурячковій* спідниці <...>, зелений фартух з нашитими на ньому білими, червоними та жовтими *стяжками*; <...> міцна *крайка* тісно перетягає стан” [ЛЮ V, 254].

Як у художніх творах, так і в листах письменниці використовувала також і семантичні діалектизми Ковельщини, тобто слова, що однаково звучать із літературними, але мають інше значення.

Мої панове й пані, – розгостіться,
приймайтеся, частуйтеся і будьте
вибачними, якщо неповний лад
на вдовиній *беседі* буде [ЛЮ VI, 151].

Тут: *беседа* ‘гостювання; хрестини; роковини’, пор. літ. *бесіда* ‘розмова з ким-небудь’ [ВТС, 48].

Декілька прикладів семантичних західнополіських діалектизмів із прозових творів та листів Лесі Українки: “Я мусив покинути проби дивитись на сонце *голими* очима...” [ЛЮ VII, 195] (тут: *голий* ‘не захищений нічим’; пор. літ. *голий* ‘який не має на собі одягу’ [ВТС, 188]); “І хто б подумав, що з тієї “тонконогої”, “миршавої” Дарки виросте така хороша та *справна* дівка” [ЛЮ VII, 549] (тут: *справний* ‘спритний’; пор. літ. *справний* ‘який не має пошкоджень’ [ВТС, 1180]); “*Мусить бути*, що до зими я нікуди з дому не виїздитиму...” [ЛЮ X, 137] (тут: *мусить бути* ‘мабуть’; пор. літ. *мусити* ‘бути змушеним’ [ВТС, 545]); “Ми всі маємо окремі *хати* в одному домі, і я тому дуже рада” [ЛЮ X, 243] (тут: *хата* ‘кімната’; пор. літ. *хата* ‘сільський одноповерховий житловий будинок’ [ВТС, 1340]).

В. Покальчук у дослідженні “Волинізми” у творах Лесі Українки” [Покальчук 1957] подав три десятки лексичних діалектизмів, 3 семантичні, 17 словотвірних та багато фонетичних. У вище наведених прикладах із творів Лесі Українки подаємо цитати теж із трьома десятками лексичних діалектизмів, крім цього, у листах знаходимо ще такі слова: *не наслучалося*, *здракуватий*, *сумá* та ін.

Подаємо порівняльну таблицю діалектизмів, ужитих у творах Лесі Українки (за В. Покальчуком), та інших говіркових слів, що не попали в поле зору цього дослідника.

Із дослідження В. Покальчука

ватра	нагально	урочий
ви-те	не охвітно	хруст
гладишка	нездарисько	хутенько
гупорка	нехтолице	хутно
дробина	пильний	хутчій
жаско	пущики	цнота
ізвори / звори	розпач	чей / очей
клокічки	товар	шпарко
красіє	трутити	шпарче
лилик	упадоньку	шудра

Інші діалектизми у творах письменниці

безмаль	коровиця	по-наськи
безрік	кошіль	попрядки
бидло	крайка	порання
білиця	крупник	порція
братиця	крутях	прибудинки
бурячкoвій	лепетя	протереб
вдух	лепсько	свояки
вельми	май	селедець
викликування	мисчина	синаш
в накоренку	нагніватись	справити
гали	накоренок	старизна
гонде	напитки	старощі
городець	натрутні	стирка
дядинуся	не дивниця	стяжки
єдинак	неконечне	тащити
заметня	нех	товкмач
запалок	ну	торочками
запоїни	нуди	то-то
застяжка	пастовень	тройко
зборня	поденниці	хай-но
зеленина	поєдинці	хутко
здихля	позагороддя	чарчина
кісники	покаляти	шапки-рогатки
кловня	політниця	шудратий
коренина	половинчик	

Ф. Жилко називає ще такі діалектизми, ужиті у творах Лесі Українки: *з'юрдивишись, цілий ґрунт, єдинак, тільки, бидло гонять, спадок, клокічки, товар, мак-відюк, терлич, гайно, вперед, застави, не мація, некукібниця* [Жилко 1958, 46–47], з яких 7 не були названі вище (див. таблицю). В. Русанівський теж підкреслює, що наша землячка “не цуралася діалектизмів, зокрема волинських типу *начиння* “посуд”, *повіз, копняк* “удар ногою” та ін.” [Русанівський 2001, 267].

Отже, подані приклади (з понад сотні лексичних, семантичних та словотвірних діалектизмів і багато фонетичних) свідчать про те, що І. Матвіяс не має рації, коли пише: “Відносно невелика кількість лексичних діалектизмів у мові творів поетеси зумовлена тим, що в неї порівняно мало творів на побутові теми” [Матвіяс 2008, 8].

6.1.2. Сучасні письменники і волинсько-поліські діалектизми

Віктор Лазарук

Одним із таких фіксаторів та використовувачів “своїх” слів є сучасний волинський письменник В. Лазарук, уродженець Ковельщини (його рідне с. Дубова на північ від Ковеля). Із цього погляду особливої похвали заслуговує роман-есе “Світязь” [Лазарук 2002], багатоплановий твір, у якому автор подає не лише історичні документи, зокрема хроніки, а й сміливо уводить поліське мовлення та поліський фольклор, навіть подавши паспортизацію [Лазарук 2002, 9].

Зважаючи на те, що як фонетичні, так і лексичні говіркові особливості добре збережені протягом багатьох століть, а обрядовий фольклор досить стійкий, автор своєрідно “реконструює” присвітязькі говірки XVI–XVII і XIX століть:

“– Не *шкодуй* вівса, *Єнку*, – промовляє нахмурений князь. – Нам би *тико* до моравської *граници*, до Рудніце, до замку гетьмана Івана Тарновського, тестя Василя Острозького, краківського каштеляна!

– Не *журись* *про говес*, *кнєзю*, – поправляє баранячу шапку Іван Гінайло. – Але *тра б спочети*, *порє* коней *пудкувати*...

– І на *нич* стати *порє*, – видуває з люльки червону квітку Олехно Корінь.

Ой буду *тубі*, моя *жунойка*,
Годети,
 Перед *тубою*, *єк ластувойка*,
Ходети.
 Ой буде *тубі* *вечеройка*

*Варона,
Ой буде постілойка
Стельона*” [Лазарук 2002, 9].

Інший приклад: “Прийшли ми з Ритця в неділю рано (31 жовтня) до *Шецька з небіжчиком* Іваном Копитком, застав *тибе* у своїй *хати каля печи на лавци* і зіпертого на *ликоть*. Ти ж розпитував, що ми у Влодавці робили і що там чувати. І ми розказували про бачену на *гребли кров* і *бричку на берези Свєтязя*, про коней і про вбитих двох *жидив* і *їдного селянина*. Опісля тої оповіди, коли *люде* повернулися з церкви, ти й Іван Копитко *розийшлися по домах*. [...].

Такрик, після *Зелених світ*, коли в *Шецьку* проводилося слідство і був *пуд арештом твій Савка*, саме *тогді* приходив ти. Знаючи од сина моє і небіжчикове Іванове *оповіданне* про *кров*, *бричку* і *вбитих людей*, *вбитих на берези возира*” [Лазарук 2002, 90].

А ось як В. Лазарук описує назви різних стадій замерзаючої води в озері: “Берег береться *шерешем*. Шереш перетворюється в *ясьць*, *ясьць* – у *яснець*, *яснець* – у *ясенець*, *ясенець* – у *синій стін*” [Лазарук 2002, 96].

У його романі “Світязь” відчутний біль не лише за долю цього унікального озера, а й тривога за народну мову, бажання її зберегти для нащадків.

Мирон Нестерчук

Так само вдало, на нашу думку, використав місцеві слова, прізвиська та мікротопоніми свого с. Сильно Квр В поет і художник М. Нестерчук, подаючи їхнє написання великими літерами:

* * *

Із півдня через ПАСТОВЕНЬ вертаю,
Із півночі – повз МОГИЛКИ ХОЛЄРНИ,
ЛИСНИЧУВКУ, КУНЦА.
Кого зустріну – першим привітаю.
– ТО ТИ, МИРОН?
– Я.
– ЗНАЧИЦЦА, ВИРНУВСА.
МАБУТЬ, ЇСИ ЗАМАЛО, ЧОЛОВЄКУ,
ТО ЧО’ ТАКІ ХУДИ?
– Або я знаю?..
– А МО’, В ТИБЕ ЧОГО ЖОЛУДОК ВСОХСА?
– Та ніби все на місці.

– ТО БУВАЄ.
ПОПРАВИСА В СВОЇХ, ДОБРИЛОСА Б НА СВІТІ.
– А ви куди?
– ДО ЛІСУ, ПО ЛІГАРИ.
Хто то? ПАХВА? ПАВЛЮКА? ПАВЕЛ МОЦЬ? ПАВЕЛЬКО?
Не впізнаю (в Стрию забувся окуляри).
Комусь вони, можливо, вуха ріжуть,
Оті суворі СИЛЕНСЬКІ МЕНЮХИ!
Мені ж вони ФАЙНШІ музики органної,
Я б музику тих прибраних імен все слухав, слухав!

То – СИЛИНЦІ.

[...]

У кожного своя СУДЬБА – сувора чи ласкава.
Вже хтось помер, хтось виїхав з села – не вернеться ніколи.
Село змінилося, поменшало. Стара ялина КАЛЯ ЦЕРКВИ впала.
Берези вирости давно вже КАЛЯ ГМІНИ – вищі школи.

Вже декого із СИЛИНЦУ десятки літ не бачу.
Старих пісень все рідше тут на весіллях співають.
А я згадаю СИЛНО – УКРАЇНУ всю побачу.

[...]

Давно в могилі моя баба. Хочеться не раз згадати
Біблійну притчу про блудного сина.
Пробачте, СИЛИНЦІ, ШО Я КАЛЯ ЗИМЛІ НИ ВМІЮ працювати.
Добридень, моя ДОМА, я також із СИЛНА [Нестерчук 2002, 17–19].

Використані автором діалектизми свідчать, що місцева говірка знаходиться в перехідній зоні між західно- та середньополіським діалектами.

Володимир Лис

Журналіст, прозаїк В. Лис вирішив повідати читачам історію життя двох простих поліщуків на фоні ХХ століття – чоловіка (“Століття Якова” [Лис 2013а]) і жінки (“Соло для Соломії” [Лис 2013б]). Одразу зауважимо, що саме в цих романах якнайповніше представлено волинсько-поліську лексику.

Так, у романі “Століття Якова” використання говіркових слів можна пояснити тим, що розповідь ведеться від імені головного героя

про події упродовж сотні літ, тому так багато говіркових відмінностей від літературної (кодифікованої!) мови, а тому діалектний струмінь оповіді, здавалося б, не повинен був би натрапляти на будь-які перешкоди.

Головний герой Яків – уродженець села *Загорени* (сучасне Згорани Любомльського району), звідкіль родом і сам автор. Така “паспортизація” дозволяє прискіпливіше проаналізувати використання говіркових слів у цьому романі.

У творі знаходимо всі різновиди діалектизмів, пор.:

фонетичні: *дскую, поретувати, щестя, тидень / тидня, кауть, мона, дваццять, тогді, нігди, вігнатися, по гулиці, цимало, Біг, хтів, тре’* та ін.;

морфологічні: *неїни, цего, єї, цая, теї, свеї, до тотої, ходіте, ходімте, у хати, на воротьох || на воротех, із бабцюю, ціла літра, по-свему* та ін.;

словотвірні: *ви-те, зновика, типерка, вчорась, завсіди, тутечки, тамечки, такечки, всеньке, дітваки, турміяни, любовальниця, п’янізний, бандюка, троньки, скорше* та ін.;

лексичні: *боцюн ‘лелека’, бульба, вельми, геть би ‘ніби’, гомачка, кавалок ‘шматок’, кепський, копачка для бульби, крипа ‘човен’, могилки, присяй-бо, шальоха ‘велика хустка’, не сокоти, не жванди, чипіти* та багато ін.; особливо виділяються дві групи запозичень із сусідніх мов – російськи: *бомага, дохтурка, поштарка, письма, ружжо, совети, тоже, технік коло самольотув, участковий, цепом, здіваєцця, шуткує* й ін., та полоніськи (слова, перейняті з польської мови або за її посередництвом): *альбо, блюзка, кавалер, к’яти, майтечки, маринарка, моцний, ніц, столовка, тартак*; зрідка трапляються семантичні: *машинка ‘м’ясорубка’*;

синтаксичних діалектизмів найменше, оскільки письменник володіє лише літературним синтаксисом, тому “не виходив” за нормативні рамки побудови речень: *бабуня казали || бабуня мовлять, по закінченні, по жнивах то було, заміж на сусіднє село, у східні області на буряки*;

фразеологізми: *дурне діло не хитре; з його жінки росу збив; карахтер ... не сметаною на булку мазаний; зірвався, ніби голодний пес із цепу; слабуватий на чоловіків передок; наробила рейваху; старість голоблі наставляє; мокрого місця не зосталося* та ін.

Використані також прислів’я та приказки: *дурний єї чоловіка піп хрестив та чиряка у лоба засадив; за дурною головою нема ногам*

спокою; як ни тепер, то в четвер; зрідка подані народні повір'я: повзали мурахі, великі, з крилами, – певно, як не сьогодні, то завтра буде дощ.

Показова загоренська адаптація запозичень, що властива й іншим українським говіркам: *аліганцька, карахтер, кумедія, куперація, ліворуція, ніверситет, окіяни, пенція, продухти, фершалка, чамайдани, шкандаль; пор. також оніми: до Любовля 'до Любомля', уже згадані Загорени 'Згорани', релігійне свято Спленне 'Успіння'.*

Значення лексичних діалектизмів зрідка пояснено в тексті (*розстройство од того, швидкий нападає; майтечки, трусики, як туперка кажуть; на свята була гомачка – сметана, перемішана з виробленим у гладишках сиром; вчилися чики-чики, на "відмінно"*), при цьому автор часто зазначає, що так мовлять у Загоренах або деінде (*к'яти, як казали в їхньому селі ще на польський манір; ударили <...> десь по нирках (по бочках, казали у їхньому селі, переінакшуючи російське «почки»); Успінням, Спленнем по-їхньому; навчилася, й дуже швидко, говорити українською, як у селі казали, по-нашому; у питомій, як вони казали, польській Польщі*), однак для тлумачення автор використовує і виноски внизу сторінки. Так пояснено понад десяток лексичних діалектизмів (*ведмеді 'ожина', груба 'вагітна', здерубок 'учинок', крипа 'човен', куфер 'скриня для одягу', маринарка 'піджак', могилки 'цвинтар, кладовище', політок 'підліток', посабанила 'посварила', посагонили 'пішли швидко', ружки 'ліс-острівець, урочище серед болота', тук 'розтоплений смалець'*), таким чином пояснено і два фонетичні діалектизми (*дєдько 'дядько', аліганцька 'інтелігентна, елегантна'*), перший з яких, очевидно, щоб не сплутувати *дєдька з дідьком*.

Отже, у творі "Століття Якова" зафіксовані говіркові слова крайньої північно-західної території Волинського Полісся, при цьому зауважимо, що деякі лексичні та словотвірні діалектизми відсутні у реєстрі двотомного "Словника західнополіських говірок", це, зокрема, такі: *вчорась, жвандіти, здерубок, поночівка, посабанити, посагонити, ружки, сокотити, тенький, троньки, чипіти, щавусик* та ін.

Однак є й деякі зауваження щодо вживання окремих діалектизмів.

По-перше, в одній і тій самій говірці, тим паче в мовленні тієї ж особи, уживана лексема матиме єдину форму, а не так, як у романі знаходимо цілий синонімічний ряд, пор.: *все їдно – все 'дно – се'дно, геть би – геньби, двацять – дваціть, зновика – зновка, зусім –*

зусім – зусим, на воротех – на воротьох, може – мо', нічого – нічо', стільки – стико, тидень – тиждень, тре' – тра' – треба, тільки – тильки – тико, тутечки – туточки, щісця – щестя; пор. *генчого – гиншого – инше*, навіть у тому самому реченні: *там були инші люди й гинший світ*.

По-друге, непослідовно переданий перехід наголошеного *a* в *e* після м'яких приголосних та шиплячих (норма описаної та сусідніх говірок), пор. у таких висловленнях: *клята затета жінка* (клета?), *багатиря запузяченого, пойняв, наставляє, справляти; самі обіцелися <...> то не відступайтеся од свеї обіцянки* та ін.; наявна і “перебільшена” заміна *a* на *e* у слові *тримайсе*, адже тут не було причин для такого переходу.

По-третє, герої роману вживають деякі слова, що відсутні у згоранській говірці. Так, у прибузьких говірках, як правило, відсутній указівний займенник *цей*, тому тут існує таке розрізнення: *той* уживаний зі значенням ‘цей’, а значення ‘той’ передає займенник *тамтой* (*тотой*). Однак у романі знаходимо *ций, цего, цему, цяя, цюю, цию, цеє* (*цей-бо ліс, в цему бараку, цюю довгу ніч, це цієї поночівки, цяя окаянна полячка*), так само і *сей* (*сей чоловік*), хоч більш по-загоренськи звучать такі приклади: *теї богатире, теї деревця, до тотої хлопської сім'ї, на тамтий світ* та ін. Очевидно, у говірці відсутні і такі лексеми, як *бабушенція, вар'ятка, себто, содруги, теж*; сумнівно, щоб до старших людей віталися *драсьте вам* (це ж не сучасна Берестейщина!).

По-четверте, негарне враження справляє переклад російської фразеології, замість уживання волинсько-поліських стійких словосполучень: *пішла, несолодко пообідавши* (пор. рос. *несолоно хлебавши*), *солома поїхала* (пор. рос. *крыша поехала*).

По-п'яте, не дотримано українського (в тому числі і загоренського) чергування приголосних: *смїх Олькин*; незрозуміло, від якої початкової форми утворено звертання *то що, сусідче, чого мовчиш?*; форма *коли-сь* у висловленні *коли-сь ви благословити не проти* передає однину, а в реченні маємо *ви*.

По-шосте, мало б бути уніфіковане написання того самого слова, пор.: *геть би – гетьби*; полонізм *гміна* записано з початковою літерою *г*, як і слово *гигнеться*; зрощення *присяй-бі* || *присяй-бо* варто б писати разом, як і сучасне *спасибі*; очевидно, написання *петім* не відповідає місцевій вимові (правильніше: *п'етім* [пй'ет'ім]).

Але ці суттєві зауваження не знижують загалом непогане використання говіркових слів, оскільки автор таким чином передав (“увіковічнив”?) особливості рідної говірки.

В іншому творі про долю *загоренської* жінки – “Соло для Соломії” – В. Лис теж використав чимало місцевих слів, щоправда, на нашу думку, тут уже дещо менше фонетичних діалектизмів, хоч відомо, що в мовленні жінок краще, ніж у мовленні чоловіків, збережені говіркові особливості, тим паче, що головна героїня має освіту лише декілька класів і все життя прожила в своєму селі. Коротко схарактеризуємо лише *загоренську* лексику.

Як і в творі “Століття Якова”, автор сам визначив слова для пояснення за допомогою виносок унизу сторінки, подавши після кожного вказівку *діалект.* Це такі: *городник* ‘дерев’яна лопата для скопування землі’, *груба* ‘вагітна’, *диньки* ‘гарбузове насіння’, *довгарати* ‘заважає, мучить, бентежить’, коло Грицьового *ружка* ‘острівець, урочище серед боліт’, *контетна* ‘вдатна, а ще – та, що зважає тільки на свою думку’, *ланке* ‘широке поле’, *маринарка* ‘піджак’, *могилок* ‘кладовище, цвинтар’, *не погрумічаєш?* ‘не погидуєш’, *оцибенської* ‘фальшивої’, *пацьори* ‘намисто’, *петрусь* ‘сонечко, божа корівка’, *позавтра* ‘післязавтра’, *попругою* ‘пасок’, *попружжем* ‘реміняччя’, *посагонила* ‘іти швидко, розмашисто, майже бігти’, *циберки* ‘дерев’яне відро’. Порівняйте таке речення з тексту: *Ви ще припомните добрим словом Федося Беза. Він ще вам пахнутиме*, де за допомогою виноски пояснено походження прізвища: *Без* – *бузок* (*діалект.*). Певно, не було ніякої потреби пояснювати такі фонетичні діалектизми: *симня* ‘сім’я’, *пішивки* ‘пошивки’, а через недогляд навіть двічі подані тлумачення тих самих лексем: *другу хату* ‘кімнату’, з *другої хати* ‘хатою на Поліссі називають також кімнату’; *сабанила* ‘лаяла, гримала’, *сабанить* ‘свариться’; *майток* ‘труси’ (*діалект. полонізм*), *майтки* ‘труси’ (*полонізм*). До речі, такими ж полонізмами, тобто запозиченнями з польської мови, у говірці є *блюзка*, *лагодзінки*, *люстерко*, *маринарка* та ін.

Крім авторових пояснень, редактор ще подав виноски з тлумаченнями та вказівкою *діалект.* – *Ред.*: *боцюнів* ‘лелеки’, *гладущика* ‘глек для молока’, *марець* ‘березень’, *перебиранці* ‘ряджені’.

Добре, що за допомогою виносок пояснені і місцеві назви християнських свят, пор.: *Гандрія* ‘Андрія первозванного, 13 грудня’ (чому *первозванного* з малої літери?), після *Головосіка* ‘народна назва дня

Усікновення голови Івана Хрестителя, відзначається 11 вересня', *Друга Пречиста* 'Свято Різдва Пресвятої Богородиці, припадає на 21 вересня', *свята Катерино* 'святої Катерини великомучениці – 7 грудня за н. ст.', *Маланки* '13 січня', *Сплиння* 'народна назва свята Успіння Пресвятої Богородиці, що відзначається 28 серпня', перед *Трьома святими* і *Громницями* 'День Трьох святих відзначається 12 лютого, а Стрітєння (Громниці) – 15 лютого'.

На жаль, пояснення непродумані, оскільки цифра, що відсилає до виноски, стоїть над словом, ужитим у тексті не в початковій формі і головне слово в поясненні теж не в початковій формі, тому встановити Н. в. одн. іменника чи неозначену форму дієслова буває проблематично, пор.: Грицьового *ружка* 'острівець, урочище серед боліт' (*ружок* – ?, *ружко* – ?), *Головосіка* 'народна назва дня Усікновення голови Івана Хрестителя' (*Головосік* – ?, *Головосіки* – ?), *погрумічаєш* (*погрумічати* – ? *погрумічаїти* – ?). Та й відсутність наголосу у таких словах теж можна вважати недоліком: *Спління*, *Сплиння* а чи *Сплинне*'?

Ідеальне пояснення за допомогою виноски мало б вигляд: ¹*Сабаніти* 'лаяти, сварити'.

Зрідка автор пояснює діалектизм у самому реченні, добираючи літературний відповідник: *горох*, як по-місцевому звали також квасолі; до Любомля, або, як у їхньому селі казали, *Любовня* чи й просто *Міста*; *жмелійки* (квіток із ще дивнішою назвою); *козюлька* (з носа вискакувала); *стадо диких свиней*, *дзиків*, *вибігло*; так розкрито значення і багатозначного слова *колодка*: *ножа з дерев'яною колодкою*. А ось як дитині, що володіє лише говіркою, пояснюють дорослі інше незнайоме слово: *човен*, *крипа така велика*. Часто при таких поясненнях письменник подає ствердження, що це саме так говорять чи називають у Згоранах: *по-їхньому ції ягоди* [ожина. – Г. А.] *ведмедями зуться*; *у них так і називають – джмелики*; *колися*, як у нас кажуть; *по поредку*, як досі кажуть в Загорянах; *майже добровільно*, з *вискоком*, як казали в селі; *таких у їхній силі больнеми* називали [що не п'ють горілки].

Установити семантику непояснених лексичних діалектизмів не становить труднощів, тим паче, що більшість із них уже були вжиті в попередньому романі: *бабоцтво*, *боцюник*, *вельми*, *взувачку*, *вредний*, *гибіти*, *зимно*, *калабані*, *котиків* 'вербове суцвіття', *ніц не варте*, *передвесільні запитки*, *перехідщину* зробити 'новосілля', *тріночки*, *троньки*, *цільних дві машини* та ін., при цьому деякі слова ще й взяті в

лапки (?): «бульбаши», «перші совети», «других советів», «циганську» голку. Через недогляд подано написання слова *блещину самограю* ('самогону') якоюсь напівфонетичною транскрипцією.

Автор тонко відчуває слово, тому у текст уводить і okazіоналізми, які, очевидно, вживані в їхній говірці, пор.: *погандріївся* 'добряче відсвяткував свято Гандрія', *колода за геха полінами розсипається*; пор. ще: *покрити і змусити до злягання* [жінку]; *розкішниця гареча*, тобто жіночий статевий орган. Однак трапляється, що навіть за контекстом не можна встановити значення якогось слова, напр. *чисниця*: *моя чисниця їднею ногою на тамтім світі стоїть*, бо за "Словником західнополіських говірок" це слово має значення 'велика група людей', 'дуже багато чого-небудь'. Отже, це ще якесь значення? Яке?

Навряд чи в Загорянях молоденьку картоплю *чистять*, пор.: *чистить ножиком молоду бульбу*, – швидше *шкробають, шкребчуть, шкребуть*... А записавши дієслова *пощедрують-заколядують* через дефіс, автор тим самим ствердив, що ці поняття синонімічні, хоч такі обрядодії відбуваються в різний час. Деякі вислови, що поширені в ХХІ ст., В. Лис переніс у середину минулого століття, пор.: *Красива? – спитав Генік. – Не те слово; ну йди, дерьовня; з Бартохом вась-вась; Басюту пішли невдовзі по смерті Сталіна; Гоголь зі своєю фінальною ревізорською сценою відпочивав та ін.* Є й інші зауваження, насамперед ідентичні тим, що подані до роману "Століття Якова".

Вдало передано адаптацію літературних слів місцевою говіркою: *ахтанабілю, гарнізувати, дікалони, вакуацію, коняка* 'коньяк', *польномочного* 'рос. уполномоченный' та ін. А слово *стрибки* – це ще й зразок народної етимології, бо мовиться про членів «*истребительных отрядов по борьбе с бандитизмом*».

Фразеологія роману здебільшого поліська, що розкриває внутрішній світ "колгоспної" людини: *крутити хлопцями, як циган сонцем; лою в голові не хватає; гинформація точна, як штик; раз тре', то тре'*; *як нова копійка; не сиди сиднем; ловила тав; з бабського радіва; хужіші не тико од татарви; тарганів укупі з блохами повна голова; і сміх, і гріх, і кукуріку!..* та ін. Ужито і фразеорепліку: *Хто ж то стрілев? – Хто-хто... Дід покійний Митро...*, а також різні вислови, близькі до фразеосполук: *Колися, як у нас кажуть. Колися, ха-ха! Колися – в Химки кури завелися. Тричі ха!*; *на тобі, Соломочко, і пряника, і засраника* та ін. Зрідка вжиті прислів'я і приказки: *Слово вона [треба: воно], звісно, не горобець, али й не латка, щоб до діла*

пришивати; Ще прийде коза до воза, за зразком яких утворено вираз було непосидюще і в усі кутки заглядує. Щоправда, теж трапляються невдалі переклади російських сполук, напр., зі щастя дах поїхав.

Цікавими є зафіксовані загоренські повір'я: *Першими побачила летючих боціонів, а то була прикмета на вдатний рік; Хай ваша Руфинка їх [джмелів. – Г. А.] похоронить. Бо інакше у неї на долонях бородавки виростуть...; Батько лякав узимку старі дерева, котрі не родили, погрожував, що зрубає; Наслала <...> вроки.*

Безперечно, ці два романи В. Лиса досьгодні найкраще і найповніше подають волинсько-поліську лексику в українській художній літературі. Отже, здебільшого два говіркові ареали ширше, ніж інші, представлені в красному письменстві – це ковельський (Леся Україна) та шацький (В. Лазарук, В. Лис).

* * *

Однак трапляються приклади невдалого використання діалектизмів у художньому творі. Коротко схарактеризуємо повість М. Олійника “Велика Глуша” [Олійник 1965], хоч він уже й був аналізований діалектологом Г. Козачук [Козачук 1971б]. Ми ж звернемо увагу на вжиті у творі слова і на їхню відповідність місцевій говірці, адже мовиться про с. Велика Глуша сучасного Любешівського району Волинської області (звичайно, не заперечуємо проти вживання цього топоніма в більш узагальнювальному значенні).

У говірці дійсно вживані такі слова: *диктина* ‘фанера’, *кепський*, *ковнір*, *ліпше*, *мо* ‘може’, *паршивий* ‘поганий’, *полуднати*, *тамечки*, *тепера*, *хтіти*, *хай-но* та ін. У мовлення дійових осіб автор уводить слова то *тра*, то *тре* у значенні ‘треба’. І хоч ці два слова широко побутують у західнополіських говірках, однак в одному і тому ж населеному пункті не може бути, щоб вони були вжиті одночасно (носії говірки вживають або лише *тра*, або лише *тре*).

Читаючи твір М. Олійника, розумієш, що він не уродженець цього села і далекий від мовлення його жителів, бо ця говірка для нього нерідна, оскільки використані такі діалектизми, які ніхто у Великій Глуші, та й на всьому Волинському Поліссі, не вживає. Це такі: *ачей*, *буцімто*, *газда*, *гай-гай*, *дзуськи*, *заки*, *лишень*, *нині*, *себто* і *цебто*, *щобисьте*, *продлявся* та ін. Дивно звучить *шнурівка* у личаках [Олійник 1965, 13] – це так автор мовить про *волоку в постолі*. Або ось як описує письменник прихід однієї жінки з проханням зробити

труну для її померлої дочки: “Добридень вам, – ступила у розчинені двері” [Олійник 1965, 45], – автору потрібно б знати, що у такий жалобний час поліщуки не вітаються словами *добрий день*. Отже, уживання діалектизмів у художньому творі повинно відповідати реальній дійсності – і не називати поліського хазяїна *газдою*, а волоку *шнурівкою*.

Безперечно, й інші волинські письменники використовують місцеві слова у своїх творах, однак в одних діалектизми – “на своєму місці”, а в інших добре видно всю штучність їхнього вживання, адже “лексичний склад діалекту є тим джерелом, за яким звіряється і на якому перевіряється вживаність того чи іншого загальнонародного і обласного слова в літературній мові і яке в міру потреби, з емоційно-естетичною метою може постачати художнє мовлення свіжими (незаялженими щодо обігу) говірковими лексемами” [Франко 1983, 148]. Зрозуміло, що такі вжиті діалектизми в художній літературі не набувають одразу статусу нормативних, – для цього потрібно ще багато часу та сил представникам красного письменства.

6.2. Берестейські діалектизми в художній літературі

Одну з найдавніших фіксацій місцевих слів Пінщини подав польський письменник Ю. І. Крашевський, який у першій половині XIX ст. здійснив подорож Поліссям, Волинню та Литвою [Крашевський 2012]. “Цей водний край має також силу різновидів човнів для їзди і перевезення, було б гріхом для охочого спізнати Пінщину не познайомитися з ними; вони разом з водою належать до рис її обличчя. Найменше човенце називається *плавичка*, вона плоска, зроблена з однієї колоди, і людина нею править стоячи; вона зовсім не може взяти вантажу, хіба шкуратяну кобелю пінчука. Трохи більша, власне довша, від неї *пловиця*. Найпоширенішою у вжитку до малих перевезень і переїздів є середньої величини *обшиванка*, інакше звана *шугалеєю*, або генерично *човном*. <...> Великі обшиванки, що називаються *чорнобильськими дубами*, витримують до 16 000 фунтів. <...> Після обшиванки йде *барка*, далеко від неї більша... <...> *Байдак* – найбільший з усіх тутешніх човнів. <...> Тутешнє судноплавство має свою власну мову; кажуть: “гнати човен”, “човен стає”; вода, коли в

ній немає риби, називається *голою*, перед човна – *носом*; люди, що пливають з товарною деревиною <...>, зуться *плисами*; на човнах, а хоч би й на плотах паливного дерева, зуться тільки *повізниками* <...>. Мова тутешнього люду є мішаниною білоруської з польською, зрідка пробивається волинський акцент” [Крашевський 2012, 115–116] (зауважимо, що останнє речення, подане у виданні 1840 року звучить дещо інакше: “Мова тутешнього люду є мішаниною польської і малоруської, іноді пробивається волинський акцент” [Крашевський 2012, виноска на 116 стор.]).

Оскільки більшість уродженців Берестейщини добре розуміють своє українське коріння, тому свої погляди звертають саме на Україну.

Таким був і Д. Фальківський, що народився в селі неподалік Кобрини на Берестейщині, а жив і творив, скільки років йому вділила сталінська влада, – у Києві. І хоч оспівував він тільки частинку Полісся (*Я тільки про клаптик Полісся, / Про тиху задуму гаїв, / Про шуми осінні узлісся, / Про злидні в житті чабанів*), але зумів написати гімн усьому Поліссяю:

Очерет мені був за колиску;
В болотах я родився і зріс,
Я люблю свою хату поліську...
Я люблю свій зажурений ліс...

Уродженець Берестейщини, поет і публіцист І. Хміль (Василь Лагодюк-Бойтік) у своїх спогадах-розповідях “Українське Полісся” [Хміль 1976] використав багато місцевих слів, по-різному пояснюючи їх, пор.: “А було це одного посушливого літа в “Заходах”, – так дивинці звали невеликі хутори поза Дивином” ; “...В такій же спідниці, що в нас звали “полотняник”, а в Дивині “літник”...”; “Мій Андрійко зловив kota “Кучму”, прив’язав йому до хвоста *кураवेशку* з огнем...” (*кураवेशка* ‘головешка; обгоріла гілка’); “...Велике болото з мільярдами синьо-жовтих квітів “іріс“ (по-нашому – *півники*)”; “Позбираються часом дівчата на *попрядки*”; “...Тільки дірка в чорному закоптілому “*повалові*” (стелі)”; “Максим пішов, закілчивши капелюха, на свій *подвірок*...”; “Накопав уліті в лісі полоззя з граба й майструю “*самотужки*”. Так у нас називали люди на Поліссі невеличкі санчата” та ін.

Крім цього, І. Хміль додав до твору ще, як він визначив, і “Словничок деяких українських слів, старих і нових, що ввійшли до розго-

вірної мови поліщука, та їх значення” [Хміль 1976, 224–228]. Ось деякі приклади: *волочок* – сіть на каблучі, яку треба за собою волочити; *вощадь* – світанок (у мові пінчуків); *гладущик* – дзбан на молоко або воду; *гидиш* – понижуюча кличка на селі; *тарнець* – поліська міра, рівна двом з половиною кілограмам; *жижуга* – кропива; *їдь* – червона іржа, що з’їдає усе святе на землі; *капуза* – зимова шапка; *ке – мені* – подай щось або допоможи (слова моєї бабці); *недуга* – зтяжна хвороба в людини; *опар* – синьо-жовта вода на болоті, що не замерзає взимі; *рижій* – водяна колючка, що росте в затоках озер і каналів; *саламаха* – затирка з петльованої муки, головна пожива поліщука на картоплях; *спориш* – великі сіро-бурі нарости на житі, звані на Поліссі: Воронове; *стояни* – колосся незаплідненого жита; *судосив* – старе слово поліщука: зустрів; *субори* – мішані дубово-соснові ліси; *сугрудки* – мішані ліси із сосни, дуба, граба, липи, ліщини; *туриця* – зілля, що росте по наших сіножатях і чіпляється шії коси, не даючи косареві розмахнутись; *цизорик* – складний невеликий кишеньковий ніжик. Безперечно, зацікавлять діалектолога й етимолога своєю давниною насамперед слова *вощадь*, *судосити*, *субори*, *сугрудки*, *туриця*.

І поетичними творами І. Хміль захищав поліщуків, своїх земляків, яких щонайбільше шанує, підкреслюючи це навіть написанням займенника Він (поліщук) з великої літери (поезія “Опікунам поліщука”):

Хто вам сказав: – “Він без Ім’я –
Тупий, безвольний,
неспроможний?”
Він краще знає своє “я”
За всіх гнобителів “вельможних!”
. . . . .
Хто вам сказав, що Він – лінюх? –
Віки в воді – лінюх би згинув!
А Він живе, як творчий дух –
Зріднивсь з Поліссям до загину.
І хто сказав, що Він упав

І без мети і без розгону?
Таж перший кинувсь Він в УПА
Проти брунатних і червоних.
І рук своїх не простяга –
Ні до Москви, ні до Варшави!
Його мета: – Під Рідний Стяг
Причорноморської Держави!..
[Хміль 1960, 164–165]

А ось як І. Хміль дає “Відповідь на білоруський імперіялізм Яна Станкевича”:

Чи знаєш, брате, білорусе,
(А знати ти, гадаю, мусиш!),

Що та Надприп’ятська низина
“Ня Беларусь”, а Україна?..

Одна і мова і звичаї, –
 Що Луцьк, що Кобринь, що Почаїв,
 Що над Дністром, над Черемошем,
 І над Дніпром, Сулі й на Росі!
 Нема: “дзяди”, “пайшов”, “паєхав”,
 Чи “бацька”, “маці”, чи “цялега”.
 А віз і мати, батько з дідом,
 Козак конем по полі їде...
 . . . . .
 Що Бересть, Кобринь, і що Пинське –
 Одна земляця українська!
 Один народ, одна і мова,
 Та сама й пісня пречудова!
 Прекрасна, горда, – не кривицька,

Не з-над Двини вона, чи Минська,
 А з степу, з Січі, з Запорожжя...
 Грімка, звучна, як Правда Божа!
 Наш зір на Київ, й на Чорне море –
 В Дніпро бо Прип’ять води горне...
 Москва, Польща й не Кривичія,
 Не в силі зупинить течії!

. . . . .
 Хопивсь Ти меж Кремлем вам даних
 Мов ті жиди за Йордана.
 Палі вже б’еш “етнографічні” –
 Затям однак – брехня не вічна!..

[Хміль 1960, 168–169]

Знаним в останні десятиліття сучасним читачам в Україні став виходець із Пінщини Теодор Шоломицький, який свої твори підписував псевдонімом Федор Одрач. У книзі “Наше Полісся” [Одрач 1955], описуючи рідний йому край, використовує такі місцеві слова: *банька* ‘посудина на воду з вузьким отвором вгорі’, *вишки* ‘горище у хліві’, *вутви* ‘дикі качки’, *гиляра* ‘човен’, *гнути рогожу* ‘прогинати молодий лід, бігаючи по ньому’, *грудок* ‘острівець серед болота’, *дикі півні* ‘журавлі’, *дуб* ‘великий човен’, *дубці* ‘лозові прутики’, *жаки* ‘своєрідна рибальська сіть’, *зецар* ‘кастратор’, *кітки* “стави пальців”, *кошалка* ‘виплетена з лози рибальська снасть’, *крилач* ‘своєрідна рибальська сіть’, *моложі* ‘лозові прутики’, *мумол* ‘водяна лілея’, *опука* ‘м’яч’, *полудень* ‘їжа’, *поплавуха* ‘трава з тоненькими, але довгими стебельцями’, *потесь* ‘пряділка’, *пошивач* ‘фахівець укладати з очерету стріхи хат’, *прісті* ‘болотяні потоки’, *світюк* ‘каганець’, *ситник* “це благородна водяна рослина, якої білі корінці становлять для поліщука поживу”, *смоляк* “щось у роді барки”, *стежар* ‘гілля лози під низ копиці’, *судинки* ‘глечики’ та ін. Отже, рідкісними, а тому й цікавими, є назви: *гиляра*, *кітки*, *мумол*, *поплавуха*, *опука*, *судинки*.

Світ поліського юнака, який здобув освіту у Львові, описано в романі “Щебетун” [Одрач 2008]. Достовірно передано мовлення пінських поліщуків, – адже це авторова рідна говірка. Уже з перших рядків читач поринає у вир цієї говірки (усі цитати із цього видання; виділення наші. – Г. А.):

“Хай-но я грошей зароблю, мамо, тоді приїду до тебе та будемо жити, як пан Орда, та купимо куль муки *питльованої*, та будемо пироги їсти”;

“А який був слухняний! Бувало босоніж, у куцях пірваних *нагавичках* та *зимою* до криниці по воду... Бідовав ти разом з мамою та й не *завидував* багатіям. Інші сальце поїдали, інші ковбаску та з яєчками, а ти в мене огірки солоні, капусту кислу, *бульбу нелуплену* їв. Та все й казав: *хай-но* я підросту, мамо, *хай-но* я підросту...”;

“І поїхали ми *гилярою* та за Стир вутви стріляти, *людкове*. А там, у Конющині та над озерцем була моя *будка з чероту*. Ми сховалися в тій будці та все поглядаємо на мою *крикуху* на озерці, що своїм *кваканням* та мала до себе на *любощі* диких *селезнів надити*. А крикуху як би хтось *уроком обкинув*, ніби хтось галушкою горло заткав. Мовчить та й годі. Аж тут Василь: “Ану, діду, я попробую”. Та долоні приклав до уст... А я, *людкове*, та все на озерце поглядаю, та все свою *стрельбу* двостволку до правого плеча притискаю. Аж *людкове мої милі*, дивлюся, а тут *селезень* та з *глухих вутов*, та колом... А я в *будці, людкове*, та пальцем за *цингель і – бах!* <...> А мій Рябчик, ах і хитре ж було *собарно*, та *плиг* з берега і диви, вже *смиче* в зубах *хорошуна* крилатого”.

Отже, на основі “Щебетуна” можна створити словничок пінсько-українських діалектизмів (подаємо тільки лексичні та словотвірні):

бабзно ‘огрядна стара баба’

батожити ‘бити батогом’

бовт ‘рибальська снасть’

богня ‘їй-бо’

бочитися ‘обходити боком когось’

будка ‘курінь’

бульба нелуплена ‘картопля “в мундирах”’

ватра ‘вогнище’

вивірка ‘білка’

випринонька ‘ожина сиза’

відпекуватись ‘відсварюватись’

вощадь (?)

вутва ‘качка’

гапитись ‘гаятись’

герготати ‘подавати голос (про жаб)’

гиляра ‘човен’

глухі вутви ‘порода великих диких качок’

грудочок ‘підвищене місце на болоті’

гутірка ‘розмова, бесіда’

дитюк ‘чимале дитя’

дразнити ‘називати когось прізвиськом’

ей-бо

завидливий ‘заздрісний’

заєдно ‘постійно’

замурзаний ‘брудний’

здуматися ‘згадатися’

зимою ‘взимку’

знятки ‘фотографії’

капелюшіння мумолу (?)
кісточка цукру ‘грудочка’
кіш ‘рибальська снасть’
козляк ‘різновид гриба’
колюх ‘колька’
куль муки ‘міра борошна’
людкове || *людкове мої милі*
     ‘людоньки’
лямпа ‘гасова лампа’
маринарка ‘чоловічий піджак’
могилиці ‘кладовище’
мурза собача ‘погана людина’
нагавички ‘штаненята’
наруччя ‘оберемок’
наставка ‘рибальська снасть’
Панєнка ‘евф. чума’
паношитися ‘цвісти’
паяц ‘клоун’
пекач ‘дика пташка’
питльований ‘дрібного помолу
     борошно’
помийник жидівський ‘наймит’
пранці ж і шіхлі на вас (прокльон)
прикуцнути ‘впасти’
прозивати ‘називати когось
     прізвиськом’
пуцулуватий ‘товстий’
рехкотання жаб

сажавка ‘викопаний ставочок’
свистиличка ‘співоча пташка’
селезень ‘самець диких качок’
сестрінок ‘сестрин син’
скалка ‘пляма жиру в страві’
сливе (?) ‘майже’
сметанистий ‘жирне молоко’
смикати ‘нести’
собарно ‘великий собака’
стариця ‘старе русло річки’
стрельба ‘мисливська рушниця’
судорга
сутки ‘вузький прохід між
     будівлями’
тілеки ‘тільки’
товар ч.р. ‘велика рогата
     худоба’
уроком обкинути ‘наслати
     поглядом невдачу’
хажати ‘перевіряти’
хай-но ‘опісля, згодом’
хорошун ‘велика гарна істота’
хура ‘підвода’
ціпук ‘курчення’
часом ‘іноді’
черот ‘очерет’
щипта ‘щось сипуче, узятє
     пучками трьох пальців’

Звичайно, в цьому огляді неможливо оминати вірші лауреата Шевченківської премії, уродженця Берестейщини, що жив у Варшаві, Остапа Лапського. Ось як він характеризує свою говірку: “До речі, і в Гуцька́х, в селі мого народження, і в Рикові́чах, куди ми сім’єю в 1933 році за приходу до влади Гітлера разом з хатою переїхали, і кругом нас на Кобринщині, тоді на Берестейщині, казали тільки *духівка*, а не *духовка*, тільки *дріж*, а не *дрож* тощо. А свою безальтернативність люди часто підсумовували приказкою: *Боже милосер/д/ний, кішка здохла, кіт мізерний*. Проклята безвихідь вкінці кинула нас в обійми сябрів! Ще казали в *духівци*, *ци*, а не в *духівці*, але надмірне

икання не псувало гарної української, поліської говірки. Шкода нашого мовлення, гомоніння, потоптаного жорстокою історією! Біг таки існує, бо все від Нього! Що вдієш! Бодай на папері наслідити: якнайпомітніше!” [Лапський 2003, 334].

Остап Лапський пише українською літературною мовою, використовуючи оригінальну пунктуацію, пор. твір про страдницьку долю Берестейщини і берестейців, присвячений одному з діячів українського відродження у м. Бересті:

59, В/Петручкові

/моя точка зору/

Я народивсь і:
вісімнадцять літ
прожив серед народу,
в українській гушті?!

Деколи,
було й таке,
я їй,
я для своїх подекуди:
ворожим був?!

Не раз за це

у вуличних забавах
падав ницьма:
комунарики перечепили?!

Вже тоді не мав
і дотепер не маю:
сили виправдóвуватися?!

*Но віновати лі: я?! Запеклі тодішні й
теперішні винародовлювачі моєї Бере-
стейщини, вас, а не: себе, запитую?!
17 вересня 2003/ТР, слухаючи радіопе-
редачу окупанта: про окупанта?!*

*(Український літературний провулок. –
Люблін, 2005. – № 5. – С. 86–87.)*

Біль за Україною і рідною Берестейщиною лягає на папір прозовими і поетичними рядками, що йдуть від самого серця О. Лапського:

“Таки у Володимира Сосюри є: і вічні ми будемо з Нею! Вже не скажу, з Україною, а чи з її Мовою? Але воно немає, воно без значення: важко, неможливо повністю бути з Україною без її мови. Мова: кров /для/ народу, червоні й білі тільця. Патріот, він без мови рідної землі однобокий, отже приречений на білокрів’я, як моя Берестейщина. Головне: видовжуємо умирання, га?! За мною вистражданий привілей: на польсько-, на російсько-, на іномовних українців, які за таких самовважаються, дивитися як на півтрупів. Я так і дивлюсь: знайте! Моя творчість: я, їм такий недоступний!” [Лапський 2003, 328].
Бо ж:

У мене України більше,
ніж у когось,
бо в поета:
України ідеал!

Живучи ідеєю,
поет, як і вона:
обоє будуть вічними!

Знаний діалектолог, уродженець с. Симоновичі Дорогичинського району, крім наукових статей про загородські говірки (Загороддям || Загороддзем він іменує центральну частину Берестейщини), записав багато пісень з рідного села, зробив скрупульозний запис традиційного весілля та ін.

“Для записей диалектного материала (отдельные слова, фразы, тексты), фольклорных текстов, переводов я (с коллегами) выработал свою западнополесскую упрощенную транскрипцию. В основу ее положен белорусский алфавит. Есть небольшие отличия. Принята буква [и]. Она служит для обозначения звука, среднего между [і] и [ы]. Принята также буква [г]; это взрывной [г]. Буква [ў] не употребляется, поскольку в берестейско-пинских говорах нет соответствующего ей звука. Звукосочетание, обозначаемое в украинском алфавите буквой [ї], в западнополесских текстах обозначается буквосочетанием [йі]” [Климчук 2010, 8], хоч у дійсності Ф. Климчук уживав і букву ы, незважаючи на те, що звук [ы] в цих говірках відсутній (цитуємо автора: буква и “для обозначения звука, среднего между [і] и [ы]”).

Він робив спроби перекласти своєю говіркою деякі уривки з творів відомих світових письменників, а 2012 року видав збірку “Переклади на заходнеполесскую гаворку (*вёска Сіманавічы Драгічынскага раёна Берасцейскай вобласці*)” [Клімчук 2012]. Про широту вибраних творів для перекладу свідчить зміст: “Гамер”, “Іларыён”, “Слова пра паход Ігараў”, “Ш. Руставелі”, “Р. Бернс”, “М. В. Гогаль”, “Т. Г. Шаўчэнка”, “М. Багдановіч”, “О. Лысагорскі”, “Велесава книга”. Отже, можемо стверджувати, що діалектолог Ф. Климчук намагався свою рідну говірку “піднести” до рангу літературної мови, однак, на жаль, вона (говірка) не здобула навіть визнання як мікророва, оскільки більше ніхто так не брався писати чи перекладати.

Далі Ф. Климчук узявся за переклад Святого Письма. У передмові він пише: “Вам представляется перевод основной части Нового Завета на один из западнополесских говоров. Это мой родной говор села Симоновичи (местн. *Сы'моновычы*) Дрогичинского (Дорогичинского) района Брестской области Беларуси. До ноября 1968 г. я жил в Брестской области, где этот говор бытует, и я им пользовался регу-

лярно, наряду с русским и белорусским литературными языками. С ноября 1968 г. проживаю в г. Минске, родным говором пользуюсь при встрече с земляками, а также при посещении Брестской области” [Климчук 2010, 4]. І далі: “Обнаружено своего рода целительное свойство перевода. Если вечером был переведен хотя бы один стих, после этого всю ночь был замечательный продуктивный сон, утром свежая голова и прекрасное настроение. Если появлялось болезненное состояние, я обращался к переводу Евангелия – переводил один-два стиха. Болезненность проходила. Особенно заметным было проявление целительности, когда переводил 4 основные Евангелия (от Матфея, от Марка, от Луки, от Иоанна)” [Климчук 2010, 9].

Ось уривки з цього перекладу:

Роды'вся Ісус Хрыстос

“18. От як було, як Ісус Хрыстос роды'вся. Пóсля зарúчын Мáтыра Ёго Марі́і з Ё'сыпом, пы'рыд тым, як воны' побра́лысь, ста́ло выдо́мо, шо Вона́ мае в животі од Ду́ха Свято́го.

19. А Ё'сып, мужы'к йі́йі, був чоловік пра́выдны́й і ны хотів на йі́йі нысла́ву пусты'ты, то вин хотів та́йно да́ты Юй во́лю.

20. Алэ' як оно́ вин подúмав про гэ'тэ – то явы'вся ёму́ в сні Анё'л Господній і сказа́в: «Ё'сып, сын Давы'дыв! Ны би'йся взя'ты Марію, свою' жи'нку, бо роджанэ Е'ю, то од Ду́ха Свято́го.

21. І прывыдэ' Вона́ Сы'на, і дасы' ёму́ ймэ'нне Ісус, бо Вин вы'ратуе людэ'й Свойіх од йі́хых грыхы'в».

22. І гэ'тэ ста́ло. Бо збу́тысь жэ ска́заному Го́сподом чы'рыз проро́ка, які'й ка́жэ:

23. «То ж Дівчына в сырэ'дыны Свою'й пры'ймэ і родыть Сы'на, і даду́ть ёму́ ймэ'нне Эмману́йл, шо значыть «З на́мы Биг».

24. Прочну́вшысь і вста́вши, Ё'сып зробі'в так, як сказа́в ёму́ Анё'л Господній, і взяв до сыбэ' свою' жи'нку.

25. І ны чыпы'в Йі́йі. Нарэ'шты Вона́ роды'ла Сы'на Свого́ пэ'ршого, і вин дав ёму́ ймэ'нне: Ісус” [Климчук 2010, 12].

Ісус хры'стыщця

“13. Тоды' прыхо́дыть Ісус з Галы́лэ'йі до Иоáнна хрысты'тысь в Ёго́.

14. А Иоáнн здэ'ржував Ёго́ і ка́зав: «Мыні трэ'ба хрысты'тысь в Тыбэ', а Ты прыхо́дыш до мынэ'?»

15. Алэ' Ісус отка́зав ёму́: «Допіро покы'нь про гэ'тэ говоры'ты, бо так трэ'ба нам дыржа'тысь всэ'йі пра́вды». Тоды' Иоáнн допуска́е Ёго́.

16. І, охрысты'вшысь, Ісúс зразу ж вы'йшов з воды'. І тоды' нэ'бо очыны'лось Ёму́, і пубáчыв Іоáнн Дúха Святóго, Якы'й гóлубом спускавсья і схóдыв на Ёгó.

17. І от гóлос з нэ'ба говóрачый: «Гэ'то Сын Мий Кохáный, Якóму Я прыя'ю» [Климчук 2010, 15].

Про взаємостосунки між говірковою і літературною мовами діалектолог пише у вірші “Язы́к пыра́ і сільська мо́ва”:

Язы́к пыра́, ты сла́вный на ввэсь мір,
І вэ́лыч я твою́ быз до́казу прыйма́ю;
Прызна́тысь, я люблю́ тыбэ́, коха́ю,
Ты в мойім сэ́рцы ма́йш місьцічко, повір.
Алэ́, шо пра́вда, то ны гріх,
Мні ныц ны гірша мо́ва та́я,
Якэ́ю лю́дэ розмовля́ють
В томú сылі́, дэ я роды́всь. (1952)

Цікаво й те, що за віршами цього діалектолога, які написані ще в п'ятдесятих роках минулого століття, можна простежити поетапність зросійщення жителів Берестейщини. Перший етап: використання російської мови в державних установах, переведення шкіл і вишів на російську мову викладання і з'ява нової берестейської безнаціональної інтелігенції, яка своїх дітей привчала до чужої мови та культури, щоб “їм було легше вчитися”. Порівняйте:

Ну, кúмонько, та́я На́дя

– Ну, кúмонько, та́я На́дя
На учыте́льку ны похóжа.
Коб дэ ны зна́ючы побáчыв,
Сказа́в бы: прóста сільська ба́ба.
– Ой, кúмонько, напрáсно ты,
Вона́ правды́чна учыте́лька:
Вона́ ж по-сво́ёму зусім
Говоры́ты вжэ забúлась. (1953)

Другий етап: доведення на державному рівні непрестижності місцевих говірок, коли спершу молодь почала соромитися говорити “по-своєму”, а далі вже всі інші:

Засорóмывсья

Пуд вэ́чор,
Як городська́я спыкота́ вжэ спáла
Й дыхну́в струмэ́нь повітра лісовóго,

Там ко́ло па́рка старода́вного глухо́го
Мале́нька гру́па мо́лоді сто́яла.
Вони́ про сее-то́е розмовля́лы
Чы но́вості ныда́вны обсу́жда́лы.
Мыз тымы сябрука́мы
І з Загоро́ддя оды́н був.
Нычы́м ны розліча́всь вин мыз дру́гімы юнака́мы.
От ко́ло йіх мужы́чкы дьві прои́шлы
І за плычы́ма ста́тны но́шы поны́слы.
Йіх чыры́выкы тротуа́ром пробрашча́лы.
А вони́ са́мы мыз собо́ю
На хохла́цькуй мо́вы розмовля́лы,
Яка́ пану́е в Загоро́дді,
В мужы́цькым, пра́вда, осэро́дді.
На сме́шну мо́ву всі ува́гу позвырта́лы.
«Му́сыть у вас гово́рять так?» – в загоро́дця спыта́лы.
А той, як мо́ву свою́ вчув,
Да шчэ́ й пыта́нне про йі́і тако́е –
Почырво́нів, як той бура́к,
Зася́яв, як то со́нцэ золото́е,
Й проговори́в:
«Нет, так не разговари́вають в нас,
У нас почті́ по-ру́ску говора́т сичя́с».
(08.08.1953.)

Похо́жий выпáдок я наблю́дав в 1953 ро́цы в Пы́нську.

Третій етап: ототожнення понять *громадянин Білорусі* і *білорус за національністю*. І четвертий етап: розповсюдження антинаукового твердження, що берестейські говірки – “своеасаблівыя гаворкі беларускай мовы”, для чого були пущені в хід навіть фальсифікації. Як приклад, наводимо зауваження академіка М. Толстого щодо видання “Беларускі фальклор у сучасных запісах. Брэсцкая вобласць” (подаємо мовою оригіналу):

“К сожалению, в этом издании тексты окающих говоров переведены на литературную акающую белорусскую орфографию. В них привнесено также отсутствующее в этих говорах цеканье и дзеканье и сделан ряд других редакционных поправок, что резко снижает научную ценность издания и выглядит по меньшей мере анахронизмом. Этой же устаревшей эдиционной техникой, напоминающей некоторые донаучные издания прошлого века, пользуются и издатели в це-

лом очень ценной и богатой материалом многотомной академической серии “Беларуская народная творчасць” [Толстой 1983, 18–19].

Іноді доходить навіть до таких *кумедних* випадків: якщо, наприклад, не вдається українську пісню повністю “збілорусизувати”, тоді за цю справу беруться “ковалі”, які і кують, тобто вигадують, білоруські слова, що їх зроду не було, пор. по-білоруськи “кований” приспів відомої української пісні – *А я всьо дзівлюся, дзе мая Маруся...* Інший приклад: підляський часопис “Над Бугом і Нарвою” подав фото переможця конкурсу виконавців білоруського фольклору, який гарно виконав білоруську народну пісню “Павей, вецер, на Україну” (без коментарів).

І як би найвченіші лінгвісти, а вслід за ними й інші науковці – літературознавці, історики, етнографи, археологи, культурологи і т. д. – не старалися довести “білоруськість” говірок, однак у цьому вони не можуть переконати навіть найменш освічених берестейців, які стверджують, що їхня говірка найближча до української мови, через що північні сусіди їх прозивають *хахлами* (а це і є найкраще свідчення їхньої українськості) (див. розповіді діалектоносіїв у [Аркушин 2012]).

А ось які мовні засоби використав В. Стасюк, уродженець Малоритського району, у вірші “Впэроч було слово...” (“Збудінне”, 1–15.VII.1991):

Порадітэ, мамо, Як мні далиј жыты. Поможитэ, мамо, Од дня – нуч оддылыты.	На твојі пытанні Я змовчаты мушу.
Нагучитэ, мамо, Як пујты-ступыты. Заповідьтэ, мамо, Зло ныпрычыныты.	Я Добру гучыла, Грила-годовала, Всё, шо сама вмiла, Шо знала – оддала.
Положитэ, мамо, Мні на плэчы ношу – Послужыты людюм: Віру најты хочу.	А тыпэр ты вырос, Раз так пытаешся, Својім сэрцэм, сыну, Правда познаеця.
Ныпытајся, сыну, Нывыкручуј душу,	Ох, пробачтэ, мамо, За дурную мову... Сотворывшиј Душу – Ныпорушыть Словом.

Ще один вірш В. Стасюка “Дорога до дому”:

Бачив я, як пташка замерзає –
Голову ховає пуд крило,
Риба, як навіки засинає,
То шукає рудний очерот.

І людина вік свуй доживати
Хоче там, де білий світ пахтить,
Де душі не пузно окрияти,
Де лучинка пам’яти горить.

Но коли ти зрадив своєю Доми,
Не помиг, не заступивсь, не застеруг,
Не ворочайсь... Вдома всьо відомо,
Там високий для тебе поруг. [До тебе, 542]

Із нещодавно виданої антології “До тебе, світе...” з підзаголовком *Українська література Берестейщини* (упорядник А. Цвид, видавець М. Петрукович) подаємо деякі твори, що найповніше відображають особливості місцевих говірок, описують становище корінного населення.

Ни душіте

Приїхали білоруси,
Їм би в дружбі жити.
Свою мову нам примусят.
Куди ж нашу діти?
Наша мова так нам мила!
Будем вік любити.
Мо’ труну вже юй зробили,
Щоб похоронити?
Хай вам буде ваша мова,
Ни душіте нашу.
Просить всіх пирибудова
В дружбі жити завше. (В. Давидчик [До тебе, 329])

* * *

Чи бачили ви, як тюльпани вочевидь чорніють
І як листя вмирає, не ставши ще навіть листом?
Якщо ні – запитайте у нас, поки ми ще живії
Й поки носимо в серці надію. (В. Панковець [До тебе, 464])

Сотвори собі нового духа!
Сотвори собі новеє серце,
Духа нового сотвори –
І з тобою нічого ні вчвериця,
Ни помреш, полишук, биз пори.

Ни полонься литвинськими чарами,
Ни марайся їх ідолом ти –
І ни будуть літа твої марними,
І ни спрахне твій розум святий.

Повирнися до рідного, кровного,
До культури ітвегуб-батьків,
До колодязя чистого, повного –
І засвітяця хата і хлів.

На дворі зном залетають петрики,
І цибатий заклекче бусьок...
Він пічатає новії метрики.
І той клекот є ліпше за всьо! (В. Бриль [До тебе, 491])

Кожен такий вірш переконує, що не всі ще анклавні українці стали безнаціональними, або, як тепер пишуть, *совіцькими совками*, ще пам'ятають слова своєї матінки, уживають їх, щоб зберегти від забуття.

6.3. Спроба створення східнослов'янської мікромови

Із деякими демократичними змінами, що відбулися у другій половині вісімдесятих років ХХ ст. у тодішньому Радянському Союзі, щораз сильніше почали звучати голоси на захист рідного слова в різних зросійщених республіках, особливо в Україні. Це деякою мірою передалося і Білорусі, зокрема Берестейщині.

Подамо одкровення деяких берестейців, як їм поступово “відкривалася” Україна і як вони ставали українцями.

В. Панковець: “Української мови на побутовому рівні навчився у сім'ї та своїх односельчан і земляків, котрі ще й досі твердо її тримаються. Мушу навести цікаве спостереження з того часу, коли вперше

пішов у школу. Школа була білоруська, тому мене дуже здивувала мова, на якій там почалося навчання. Однак про себе вирішив, що саме в тому і полягає процес навчання, коли ти у школі розмовляєш інакше, ніж вдома. А оскільки вчителем була жінка і білоруську мову я вперше почув від неї, то в мене чомусь закріпився стереотип, що це жіноча мова. А ще була інша мова, на якій розмовляло і матюкалось начальство, коли приїздило загоняти в колгосп батька, – це чоловіча мова. Трохи згодом, десь у третьому класі, довідався, що ця мова називається російською.

В такий спосіб прийшов до запитання: то як же зветься мова, на якій розмовляєм ми вдома і на якій розмовляють наші односельці? Було дуже прикро, вивчаючи інші мови та історію, ніде не почути нічого на своїй мові, ні про нашу місцевість, начебто ми просто не існуємо у світі. І так було, допоки не взяв у шкільній бібліотеці почитати «Вечори...» Миколи Васильовича Гоголя. І хоча вони були написані по-російськи, проте сам дух «Вечорів...» і особливо ті місця в книзі, де Гоголь вдається до української лексики, допомогли мені самоідентифікуватися національно. Відтоді уже знав, що, коли мати співає «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці...», то українська пісня” [До тебе, 454–455].

Інше одкровення В. Бабиної: “На всім обширі Білорусі, де корінне населення говорить українською, нема жодної української школи, жодного українського класу. Офіційно в Білорусі вважається, що українців на Берестейщині нема.

Звичайно, ми тут є. Звичайно, прилучив нас до Білорусі Сталін не через щось інше, а лише задля «політичної доцільності»: щоб дорога Москва – Варшава не проходила Україною, щоб ослабити міць України як національного конкурента інтернаціонального СРСР, щоб «збити» тут, на Берестейщині, рівень українського націоналізму. Все Сталіну вдалося. І коли до війни на Берестейщині в школах вчили на українській, в часи війни Берестейщина належала до рейхскомісаріату «Україна», а по війні аж до початку п’ятдесятих на Берестейщині, на теренах сучасної Білорусі, діяло, за архівними даними, близько 300 груп УПА, кожна числом від 10 до 500 чоловік, – то після ситуація різко змінилася. <...>

Ніколи ніхто не сказав нам, на якій справді мові ми говоримо. Діячі з білоруської Академії Наук товдичили, що це діалект білоруської. То треба бути повним бараном або свідомим ошуканцем, щоб

таке верзти! Але це я розумію тепер. Тоді, дитиною, я лише бачила, що ми, в селах, якийсь не такі, як, скажімо, люди в Бресті або вчителі в школі.

До українськості я дійшла не через батьків. Не відаю, може де і були свідомі та обізнані люди, котрі розуміли, хто ми такі є. Нам, дітям, про те ніколи ніхто не казав. Вже дорослою дівчиною побачила «Кобзаря» – брат привіз приз з шахових змагань зі Львова. Стала читати, і раптом мене наче хтось вдарив: то ж ці досконалі рядки написані НАШОЮ мовою! Ми, виходить, говоримо УКРАЇНСЬКОЮ! Як бачите, щоб знайти відповідь на питання ХТО МИ Є досить стало ОДНОЇ книжки!” [До тебе, 577–578].

Крім цих переконаних українців, були і такі вихідці з берестейського та пінського Полісся, що у складі тодішньої БРСР, які теж виступили за національне відродження, але оскільки місцеві говірки явно не білоруські, а визнати їх українськими деякі білоруські політики (до речі, і мовознавці) не хотіли (чи не могли?), то в обіг була пущена надумана (замовлена?) теорія про нащадків ятвягів, які тут проживають і які користуються ніби своєю давньою мовою, що не є ні білоруська, ні українська, ні російська, тобто це уже четверта східнослов'янська мова або, може, третя балтійська.

Натхненником цієї ідеї був М. Шелягович. Він активно пропагував свою теорію, збирав дослідників берестейських та пінських говірок, фольклору та етнографії, агітував, закликав їх до співпраці. Оскільки в Бресті, Кобрині, Малориті в цей час набирав обертів український рух і були створені українські громадські організації, що почали видавати україномовну газету (з 1991 року “Голос Берестейщини”, а з 1996 – “Берестейській край”), то рух “ятвягів” чи “молодоятвягів || новоятвягів”, як нам видається, хоч і не був відкрито підтриманий, але й не зазнавав великого спротиву чи гоніння зі сторони державних органів та спецслужб. Навіть ширилася думка, що цей рух був ініційований згори... Порівняйте назву статті І. Винниченка “Історія етнолінгвістичних досліджень Берестейщини: політичне замовлення чи наукова об'єктивність?”, у якій він пише: “Білоруська радянська наука покликана була в поті чола обґрунтовувати інкорпорацію Берестейщини. Завданням останньої було нагадування при кожній нагоді, що цей край не має нічого спільного з Україною, натомість він протягом століть був нерозривно пов'язаний з Білоруссю. Проте мінські учені отримали у спадщину “далеко невдячну”

класичну науку. Найвидатніші дослідники минулого відносили Берестейщину до української етнічної території, бо інакше і бути не могло” [Винниченко 1996, 208].

Цікаво з цього погляду процитувати слова А. Динька (подаємо їх в оригіналі, тобто по-білоруськи, бо вони суперечать офіційно прийнятим поглядам білоруських учених): “Хлёткі публіцыст сказаў бы, што бацькам яцвяжскага праекту быў Іосіф Сталін. Магчыма, ён і не памыліўся б. Падставу для ўзнікнення абрысаў новае протанацыянальнае супольнасці дало тое, што пры правядзенні межаў УССР і БССР у 1939 годзе Берасцейшчына і Піншчына, дзе большасць насельніцтва размаўляла на дыялектах украінскай мовы, апынуліся ў складзе Беларусі. [...] У выніку на Берасцейшчыне і Піншчыне ўтварылася этнічная група з саслабленай ідэнтычнасцю, якая ў 80-х гадах ХХ ст. яшчэ валодала, актыўна ці пасіўна, мясцовымі дыялектамі ўкраінскай мовы” [Дынько 2001, 31].

Тоді ж було офіційно зареєстроване товариство “Полісьсе”, яке видавало свій друкований орган “Збудінне” (1989–1992 рр.). Керівництво навіть затвердило свій штандарт-триколір – зелено-синьо-жовтий прапор.

У квітні 1990 року “новоятвяги” провели науково-практичну конференцію, яку запланували у Пінську, але проводили (через певні труднощі – зрозуміло, які) у Мінську. До конференції опублікували збірник тез виступів, де на палітурці зазначено *Пынськ* [Конфырэнція, 1990а].

У постанові конференції, підписаній головою оргкомітету А. Супруном, сказано (цитуємо в оригіналі):

“...Участники конференции считают правомочной постановку вопроса о создании в перспективе в той или иной форме западно-полесской (ятвяжской) автономии путем осуществления следующих мероприятий:

- организация журнала <...>;
- публикация в местных газетах <...>;
- использование местных говоров <...> в передачах местного радио и телевидения;
- создание Западнополесского (Ятвяжского) научно-просветительного центра в Пинске <...>” [Конфырэнція 1990б, 4].

Одразу скажемо, що жоден із передбачуваних заходів так і не був утілений у життя, бо й не міг бути реалізований, оскільки ятвязького “етносу” не виявилось, як і самих ятвягів давно вже немає, а тут проживають нащадки східнослов’янських племен.

6.3.1. Дещо про ятвягів

Ятвяги – це західнобалтійське плем'я, яке проживало на північ від Прип'яті, основним місцем їхнього розселення, на думку багатьох дослідників, була малодоступна Біловезька Пуща, а столицею Дрогичин-Надбузький [Белявець 1996, 212].

З кінця X ст. Іпатіївський та Лаврентіївський літописи неодноразово згадують ятвягів у зв'язку з походами на них київських, галицько-волинських та польських князів і набігами ятвягів у відповідь. Із середини XII ст. про них згадок уже немає [Белявець 1996, 212], очевидно, були підкорені слов'янами.

Різні довідники подають такі дані: “Ятвяги – литовське плем'я, що жило між річками Німан і Нарев. У 10–13 ст. жили первіснообщинним ладом, що перебував на стадії розкладу. В 13 ст. увійшли до складу Литовського великого князівства і стали одним з компонентів у формуванні литовської народності” [УРЕС III: 852]; “Ятвяги, судови – давньоруське плем'я, етнічно близьке до литовців. Жили в т. з. Судовії, між серед. течією р. Німан і верхів'ями р. Нарев. Осн. заняття ятвягів – землеробство, мисливство, рибальство. В 40–50-х рр. 12 ст. ятвяги були підкорені Галицько-Волинським князівством і Мазовією. В 13 ст. частина земель ятвягів увійшла до складу Великого князівства Литовського” [УРЕ XII: 529]; “Ятвяги, плем'я, етнічно близьке до литовців, що жило на пограниччі Київ. Руси, на півн. зах. від укр. племен. Основна територія ятвягів пролягала між сер. Німаном і гор. Нарвою; цю територію називано також Судовією. Вперше назву ятвяги знаходимо в договорі між Руссю і Візантією 944. Ятвяги визначалися войовничістю, з ними часто воювали київ. кн.; походами проти них ходили Володимир Великий (983), Ярослав Мудрий (1038, 1048, 1044), Ярослав Святополкович (1112–13), пізніше гал.-волинські кн. Роман і Данило, які разом з мазовецькими кн. підкорили ятвягів. З 1283 більшу частину ятвягів захопив Тевтонський орден <...>, а частина ятвягів увійшла до складу В. Лит. князівства і стала одним зі складників у формуванні лит. народу” [ЕУ X: 3999]. Порівняйте ще: “Цей західнобалтійський етнос був активним учасником слов'янської історії щонайменше протягом трьох століть – з кінця X до кінця XIII ст.” [Непокупний 1971, 18], південною межею їхнього розселення були ріки Гривда та Ясельда [Непокупний 1971, 21]. А в одному з літописів є свідчення, що до 1306 року ятвязькі князі померли і люди вже без князя мешкали [Белявець 1996, 215].

Єдиної думки щодо походження слова *ятвяг* немає, хоч і висувалася теорія, що це складне утворення. І. Яшкін цитує архівні вільнюські матеріали Російського географічного товариства (1873 р.): “Слово *ятвагъ* сложенное из *ятъ* – взятый и *вага* тяжесть. И поныне рыбаки перекликаются по рѣкѣ Припяти этими словами. Один кричит *ятъ*, а другой отзывается *вягъ*” [Яшкін 1990, 68].

Сучасники ятвягів не раз підкреслювали, що це дуже войовничі племена, від яких змушені були боронитися і Новгородок, і Бересте, і Чернігів, і Луцьк [Калянкович 1996, 218]. Порівняйте також свідчення, зібрані Ю.-І. Крашевським у першій половині XIX ст. [Крашевський 2012, 102–104]. У ятвягів були певні відмінності у похованні померлих. Так, Ю. Шумський згадував, що ним “було розкопано кілька курганів на березі річки Горинь в селі Хотин, в одному з них знайдено голову звіря рися, привалену камінням. Це був звичай поховання у ятвягів” [Шумський 1962].

Отже, про ятвягів знаємо небагато. Але то тут, то там обізветься до нас цей народ якимось спогадом чи хоч словом. Так, В. Сімович, пишучи про українські йменники чоловічого роду на *-о*, згадує і ятвязького князя *Пестила* [Сімович 1981, 176]; назву села Юнділи (Пружанський район Брестської області) виводять від ятвязького власного імені *Юндзіл* [Белявец 1996, 215]. А. Непокупний у дослідженні “З мовної спадщини ятвягів” зазначає: “На багатьох сторінках Галицько-Волинського літопису живе і бореться цей народ, який, згодом зійшовши з історичної сцени, залишив кілька висловів, назви осель, імена людей, загальні найменування країни та її частин” [Непокупний 1971, 18]. У цій статті мовознавець довів ятвязьке походження гідронімів *Ятвезь*, *Удховда*, *Сухолда*, *Бялисток*, *Судва*, *болото Удховда*, а також подав назви, ятвязьке походження яких довели інші мовознавці: *Голда*, *Гривда*, *Невда*, *Соколда* || *Суколда*, *Ясолда*. Порівняйте ще такі оніми: *місцевості Пульви*, *Польви*, *Пульвина*, *річка Пульва*, *озеро Пульно* (із вказівкою: Волинська область) [Белявец 1996, 213–214]. Щодо останньої назви, то зауважимо, що давнішня назва озера в теперішньому Шацькому районі *Пульмо* [Цинкаловський II: 277], яке нині має назву *Пулемецьке*, а біля нього два села *Пульмó* і *Пулемéць* [Цинкаловський II, 276–277; Історія міст..., 514]. Діалектолог О. Горбач зробив навіть припущення, що “закінчення інфінітива *-іє* (*итіє*, *печце*) на півн. зах. над Бугом є, може, слідом ятвязького субстрату” [Горбач 1993, 16]. Іноді визначають мову ятвя-

гів як перехідну між балтійськими і слов'янськими, однак найближчою вона була до старопрусської [Калянкович 1996, 218; Непокупний 1971, 18].

Отже, хоч цей народ і розчинився серед інших, але, як відомо, субстрат вряди-годи та й дає про себе знати. Але знати не так, як це намагався подати М. Шелягович, бо за його теорією, західні поліщуки і підляшуки – це прямі нащадки ятвягів. Цей “балтійський міф” (пізніший вислів Г. Цихуна, див.: [Цыхун 2001, 25]) допомагав М. Шеляговичу на перших порах шукати підтримки у прибалтів, напр., друкувати деякі видання у Литві, чого не можна було зробити в Білорусі. Зазначимо також, що спершу західнополіську мову він навіть називав *волóдою*, що можна б віднести до віддієслівних утворень (← володіти), однак тут глибший задум: пор. латиське *valoda* ‘мова, мовлення’, тобто знову міф.

Варто звернути увагу і на Ясельду, що була, за А. Непокупним [Непокупний 1971, 21], південною межею проживання ятвягів, тобто виходить, що від Прип'яті і до Ясельди – на сучасній Берестейщині та Пінщині – їх не було, хоч новоятвяги свою “ставку” робили саме на цю територію і її мешканців.

6.3.2. Основа “ятвязької” літературної мови

Новоятвяги часто висували такий “козир”: перший твір поліською мовою був написаний ще 1563 року – це “Ревізія Кобринської економії” Дмитра Сапего, у XIX ст. теж були спроби писати місцевими говірками, а 1907 року був виданий і перший поліський буквар “Русьїнські лымьнтар” на основі латинської графіки [Шылягович 1990, 93], теж приписуваний “ятвязькій” мові.

СТАРЫЙ ГОСПОДАР
 RUSINSKY ŁEMENTAR • РУСІНСКИ
 ЛЕМЕНТАР,
 napysau STARYJ HOSPODAR. 1907

Порівняйте мову цього букваря за вміщеною тут колисковою.

Kotok

A – a, kotyno,
 Zasny, mała detyno.
 Oj na kota workota,
 Na detynu drymota.

Kotok bude workotaty,
 Detynoczka bude spaty.
     A – a, kotoczok,
 Zachawawsia w kutoczok,
 Pojmau sobi myszku,
 Da zjiu u zatyszku.
     Kotyku sireńkyj
 Kotyku biieńkyj,
 Kotyku wołochatyj,
 Ne chody po chaty,
 Ne budy detiaty.

Що ж тут ятвязького?

За основу нової (новоятвязької) літературної мови були взяті говірки Пінського та Іванівського (Янівського) районів сучасної Брестської області Білорусі (за іншою характеристикою – це південноянівські говірки [Цыхун 2001, 26]), що на карті “*Жітвјежіј (поліський) этноволідній орыал*”, доданій до матеріалів конференції [Конфырэнция 1990а, 2], знаходяться на півночі та північному сході (до речі, південну межу цього “орыалу” визначено по лінії південніше Холма – Володимира-Волинського – Рівного – Новограда-Волинського). Іноді цю мову автори проекту називають *заходышнополіською*, використовуючи білоруську класифікацію, хоч за діалектологічним поділом української мови янівсько-пінські говірки – це українські середньополіські і перехідні до західнополіських.

На першій (і єдиній) “ятвязькій” конференції 1990 року М. Шелягович виступив із доповіддю “Принципи створення ятвязької (поліської) літературної мови” (в оригіналі – “Прынцыпы зложиння жітвјежіјі (поліський) лытырацькіјі мовы”) [Конфырэнция 1990а, 92–93].

Доповідач стверджував, що базою створення цієї мови стали центральні говірки Західного Полісся, тобто ареал, окреслений умовною лінією Малорита – Дорогичин – Янів – Зарічне – Любешів – Камінь-Каширський – Ратне [Конфырэнция 1990а, 92], хоч у дійсності, як уже зазначено вище, використані здебільшого особливості янівсько-пінських говірок. А “пры наевлыннёвы двох и больш сынонімэј за чолу форму најпэро ч бралосо слово, якога нима в сусідышных володах” [Конфырэнция 1990а, 93]. Головним же принципом створення літературної мови було взято “зрозумілосьть, свэособлывьосьть, вірность колышнёму кэ новаторство” [Конфырэнция 1990а, 93].

Отже, лише з деякими демократичними перемінами в Радянському Союзі, що почалися 1985 року, у білоруськомовній пресі з грудня цього ж року з'являються твори, писані поліськими говірками. У газеті ЦК ЛКСМ Білорусії “Чырвоная змена” щоквартально з'являлася сторінка “Балясы Полісься” (“Голоси Полісся”), де були надруковані твори поліщуків, при цьому кожен автор здебільшого орієнтувався на свою рідну говірку, тому й не існувало якихось єдиних вимог.

Навіть “неозброєним” оком видно, що лексика “поліської володи” – це здебільшого слова, вживані в українській мові (адже берестейські говірки – українські!), але з певними фонетичними чи морфологічними відмінностями, що характерні для західно- та середньополіського діалекту (іноді властиві й іншим діалектам), пор.: *шэ* ‘ще’, *шо* ‘що’, *польшукуы* ‘поліщуки’, *зымня* ‘земля’, *ек* ‘як’, *чес* ‘час’, *сынёгокэ* ‘синьооке’, *мні* ‘мені’, *бігчы* ‘бігти’, *рокэж* ‘років’, *накрывкию* ‘накривкою’ та ін. Деякі фонетичні риси переважають у янівсько-пінських говірках (і в середньополіських на території України), насамперед це тверда вимова постфікса *-ся* (*-са*): *оказалыса*, *хавалыса*, *порозумілыса*, *вдалос*, *случылас*, *звалосо* (для с. р.) ‘звалося’ (зауважимо, що в цих же говірках тверда вимова *ц* у таких словах *питáйуц:а*, *смийéц:а*, що непослідовно відбито у “володі”, пор.: *выроблејіца* і *судошеюця*). Словотвірні відмінності: *дадяны* ‘даний; цей’, *зарышныј* ‘теперішній, нинішній’, *сусідышныј*, *хороство* ‘краса’, *хорошбота* ‘т. с.’, *косынына* ‘волосина’, *назвіско* ‘ім’я’, *подавно* ‘давнувато, давненько’ та ін. Частина слів “володи” властива переважно янівсько-пінським говіркам: *долыговати* ‘хворіти’, *судошеюця* ‘зустрічаються’, *гетот* ‘цей’, *стэ* ‘це’, *кэ* ‘і’, хоч уживані і з ширшого західнополіського ареалу: *вытэ* ‘ви’, *духвајіти* ‘бути впевненим у чомусь’, *мрака* ‘туман’, *няка* ‘якась’, *плыскы* ‘лисички (гриби)’, *суточки* ‘вузький прохід між будівлями’ та ін.

Зрозуміло, що словниковий склад будь-якої сучасної літературної мови не може бути створений лише з уживаних діалектних слів, – адже народ не живе ізольовано, тому в лексичному складі сучасних говірок, як і в літературній мові, не менше 15–25 % запозичених слів. З білоруської літературної мови таких лексем запозичено небагато, напр., *лычыты* ‘вважати’; з польської – *ныц*, з російської – *самэ шырокэ*, української літературної – *склад* (слова).

З іншими запозиченими словами “ковалі володи” повелися досить вільно – ніби адаптували їх до поліських говірок, а врешті вийшло,

що так ніхто не говорить, пор.: *ыныцятыва*, *ыкономыка*, *ытныцькыј* ‘етнічний’, *орыал* ‘ареал’ (геть від акання!), *гысторыцькыј*, *гір* ‘товариш’, *гіровнык* ‘керівник’, *охтебыр* ‘жовтень’, *тэхсты*, *рыхтычныј*, *штудіжно-прахтыцька конфырэнцыя* та ін.

Частина ж лексем – це просто “ковані” слова, більшість із яких і не зовсім потрібні, бо їх би поліщуки ніколи не прийняли б, пор.: *бука* ‘книга’, *парник* ‘друг’, *твэрдь* ‘місто’, *гуртгос* ‘колгосп’, *пэришодэнь* ‘понеділок’, *пјетодэнь* ‘п’ятниця’, *свјетодэнь* ‘неділя’, *днэниччэ* ‘доба’ та ін. Звичайно, на перших порах становлення кожної літературної мови з’являється потреба “викувати” нові слова, іноді можемо навіть назвати “ковалів”, напр., у словниковому складі сучасної літературної мови такі лексеми, авторство яких нам відоме: *звіт* (І. Верхратський), *зміст* (А. Кримський), *іменник*, *прикметник*, *числівник* (М. Осадца), *блакит*, *юнак* (Я. Щоголів), *мрія*, *рвія*, *обітниця*, *жадати*, *супокій*, *нестяма*, *страдниця* (М. Старицький), *мистецтво*, *переможець*, *променистий*, *палкий* (Олена Пчілка), *вчинок*, *прикмета*, *хист*, *нехтувати*, *вдача*, *захист*, *споживач*, *потяг*, *принадний* (І. Нечуй-Левицький), *крайобраз*, *невпинний*, *проблиск*, *поступовий*, *чинник*, *свідоцтво* (І. Франко), *невідборонно*, *суспільність* (Леся Українка) та ін. Отже, таке “кування” повинно базуватися на народній основі і відповідати народному словотвору, а не так, як у новоятвягів: *гір*, *гіровнык*, *хорошбота*, *парник*, *гуртгос*, *пјетодэнь*, *днэниччэ*, *рыхтычныј*, *штудіжно-прахтыцька* та ін.

Багато хто з учасників “конфырэнцыї” так і не зміг погодитися із прийнятими принципами щодо творення лексики літературної мови. Надамо слово уродженцеві Берестейщини В. Горбачуку: “Народне розмовне мовлення, у противагу літературному, на всіх структурних рівнях територіально неоднорідне <...>, [тому] орієнтування на просторіччя недоцільне з лінгвістичного погляду і психологічно може сприйматися негативно” [Горбачук 1990, 94–95].

Г. Цихун, голова оргкомітету цієї “ятвязької” конференції 1990 року, уже на початку ХХІ ст. робить такий висновок: “Підводячи підсумки розгляду “проекту М. Шеляговича”, треба зазначити, що його автор вдало “вловив” необхідність і час створення західнополіської літературної мови, правильно з погляду теорії літературних мов визначив деякі принципи (наприклад, фонетичний принцип правопису, необхідність уведення нових графем і т. д. <...>), однак не завжди враховував деякі загальнотеоретичні положення і соціолін-

гвістичні фактори, що певною мірою вплинули на перспективність названого літературно-мовного проекту” [Цыхун 2001, 27].

Отже, проект перетворився в прожект.

6.3.3. Поліський правопис

Якщо Г. Цихун досить позитивно висловився про фонетичний принцип правопису поліської “володи” (див. вище), то глибокий аналіз показує, що таким правописом у дійсності користуватися досить важко. Творці його старалися так зробити, щоб орфографія була і не білоруська, і не російська, і не українська, хоч нам бачиться, що все-таки основою став білоруський алфавіт і правопис (уживання букв *ё, э, ы, і*). Досить плутано М. Шелягович пояснював, чому вживані аж три букви (*і, и, ы*) для передачі двох голосних фонем, зокрема, буква *и* “в новых затуляных складах на місцьтёвы гысторыцького “о” мае ынварыеныцькэ прочытанне, до прикладу – нис: (ныіс, нус, нуос, нэс, н’іс...), а в гынчых поэцыях чытаіця еко гук сырэдніі мыз “ы” кэ “і”, пырыд якым попэроч стоечіі зычныі нызмнехчуіця” [Шелягович 1990: 93]. Але ж як тоді читати тексти жителю міста або тому, хто вирішив самостійно опанувати цю мову? І навіщо літера *ы*, якщо такого звука немає у поліських говірках?

За фонетичним правописом були б зовсім зайві літери *е, ю, я, ё*, пор. написання (приклади із тексту М. Шеляговича [Шелягович 1990, 92–93] та з 11 номера газети “Збудінне” за 1991 рік): *е, ек, выступае, мае, ёго, раён, трэтёму, воёваты, сылюю, юнь ‘червень’, яка, чытаіця, роднеця* та ін.; і зовсім уже не відповідає народній вимові написання *пытаешся* (пор. *познаеця*).

Щоб зробити оригінальною поліську *альфобэту* ‘азбуку’, було навіть уведено латинську літеру *j* замість кириличної *й* (що, на думку Г. Цихуна [Цыхун 2001, 27], є позитивною ознакою). Але що це дало? Порівняйте виступ В. Горбачука [Горбачук 1990, 95].

Про неусталеність правопису свідчать такі написання слів навіть у тому самому виданні: *е – je ‘є’, ема – жема ‘яма’, ныека – jiji*. Порізнному позначено і м’якість приголосних, особливо подовжених: “Збудінне” і “Полісьсе”, *адраджэньне, пісьня, жытьте, зрозумілосьть, вірность*. Очевидно, тут М. Шелягович вирішив бути першим, бо саме у цей час відбувалася дискусія про зміни у білоруському правописі, зокрема частішого уживання м’якого знака.

Дієслова із заперечною часткою *не*, що звучить у західнополіських говірках як *ни* (за правописом *ны*), пишуться разом, що відпові-

дає вимові: *нывыкручуж, нypушыть, нызбырыжэ*, а також *нытрэба, ныхоршэ*. Однак зачасто пропонований дефіс: *побачылы-б, там-жэ, того-ж, шэ-ж, ек-бы, дэ-колы, тыпэр-бы, дэ-з-якымы, ад-жэ-ж* та ін.

Пунктуація використана білоруська, чи, правильніше, східнослов'янська, тобто тут якихось принципівих зауважень немає (узагалі зауваження можуть бути до всієї системи східнослов'янської пунктуації: вона набагато складніша, ніж в інших національних правописах).

Та як би там не було, але читати будь-що, писане цим правописом, досить важко.

6.3.4. Крах чи криза?

На перших порах М. Шеляговича досить відчутно підтримували насамперед вихідці із Західного Полісся, бо сподівалися, що це хоч якоюсь (навіть найменшою!) мірою зупинить процес росіянізації, або, як тоді казали, русифікації, краю. Але, на жаль, подальші “ігри” М. Шеляговича відштовхнули від його *Ствезі* багатьох початкових прихильників. Додамо, що з прихильним очікуванням дивилися на творення нової літературної мови академік М. Толстой, відомий учений А. Супрун, дослідник слов'янських мікромов О. Дуліченко. Але...

У матеріалах “їтвјежої” конференції [Конфырэнция, 1990а] опубліковані тези та розвідки таких відомих дослідників Полісся (і не тільки), як М. Антропов, В. Горбачук, В. Давидюк, І. Денисюк, О. Дуліченко, Й. Дзензелівський, О. Карпенко, Ф. Климчук, І. Яшкін та ін., усього майже чотири десятки артикулів, при цьому зауважимо, що лише декілька стосуються власне ятвязької проблеми і поліської літературної “володи” (це такі: “Некаторыя моўныя праблемы Палесся” Ф. Климчука, “К лингвистическому осмыслению Полесья” О. Дуліченка, “Этнічная і эстэтычная самасвядомасць моладаяцвягаў і працэсы духоўнага адраджэння” М. Тичини, “Художественное своеобразие полесскоязычной поэзии” І. Шпаковського, “О некоторых проблемах формирования полешуцкого литературного языка” В. Горбачука, “Прынцыпы зложиння їтвјежиї (поліськиї) лытырацькиї мовы” М. Шеляговича). Цікаво проаналізувати, якими ж мовами опубліковані ці матеріали: отож, російською літературною – 14, білоруською – 11, українською – 5, поліською говіркою – 1 і “володою” лише 2 (!).

То чим же могла закінчитися ця дивна “ятвязька” історія? А нічим. “М. Шэляговіч-паэт, Шэляговіч-палітык, Шэляговіч-лінгвіст,

Шэляговіч-выдавец раптоўна знікаюць, толькі Шэляговіч-бізнэсовец працягвае раз'язджаць па Менску на сваім шэрым “Мерсэдэсе” [Дынько 2001, 33]. Бо швидко було вловлено вже інший подув вітру...

І А. Динько так висновує: “Нехта іншы сапраўды можа пабачыць у ім маштабную палітычную гульню цы ўмелую канспірацыю КДБ супраць беларускага і ўкраінскага нацыянальна-вызвольных рухаў. Так што застаецца без адказу пытанне, што найперш рухала нядаўнім студэнтам філфаку і выкладчыкам беларускай мовы й літаратуры ў Менскай школе КДБ М. Шэляговічам: жаданне закласці падмуркі новай нацыянальнай тоеснасці або, наадварот, заданне знішчыць перадумовы да гэтага, здыскрэдытаваўшы рух у зародку” [Дынько 2001, 34].

Такої ж думки був і один із керівників Українського громадсько-культурного об'єднання Брестської області М. Козловський: “У 1988 р. в Мінську за завданням спецслужб було створене Громадсько-культурне об'єднання (ГКО) “Полісьсе”, його очолив Микола Шеляговіч. Головним завданням, поставленим творцем об'єднання, яке відкрито не афішувалось, була боротьба з усіма проявами українства на Берестейщині, тому вістря цієї боротьби в першу чергу було спрямоване проти УГКО БО” [Козловський 2006, 37].

Не знайшовши підтримки серед мас, як стверджує І. Калянкович, “молодоятвяги” разом із комуністами почали виступати проти суверенітету колишніх республік, за відродження СРСР [Калянкович 1996, 218].

Отже, “праект пагас. Яцвягі зніклі, “акі обры”. Зрэшты, хто можа гарантаваць, што некалі яны не выйдуць з пушчы зноў” [Дынько 2001, 34].

6.4. Підляські говірки і літературна мова

На Підляшші, насамперед у північній його частині, побутують українські, білоруські, російські (старообрядські переселенські), польські та татарські (теж переселенські) говірки. Але найбільшу державну підтримку мають, після польських, різні білоруські громадські організації (у Білостоку “своя” телевізія, радіо, преса, навіть ліцеї з білоруською мовою викладання функціонують у Більську-Підляському та Гайнівці, тобто в оточенні сіл, де побутують українські говірки). Та, незважаючи на це, Союз українців Підляшшя проводить велику просвітницьку роботу, готує телепередачі, видає часопис “Над Бугом і Нарвою”, проводить фестивалі українського фольклору.

6.4.1. Українські анклавні говірки в Польщі

У різних країнах світу функціонують українські анклавні говірки, в тому числі і в Польщі, серед яких виділяються підляські. І хоч на Підляшші значно менше корінного населення, що користується українськими говірками, ніж на Берестейщині (у післявоєнні роки відповідно 80 тисяч і майже мільйон), однак тут відчутніші результати національного відродження.

Підляшшя – це багатостраждальна територія, яка, як і всяка окраїнна, перебувала у складі різних держав, населення зазнавало не тільки національних, а й релігійних утисків, їх намагалися денационалізувати, називаючи корінне населення то *тутейшими*, то *православними*, то *руськими*, то *білорусами* а чи й *поляками* (докладніше див. [Аркушин 2007а, 22–26]).

Підляські говірки тісно лучаться з усією україномовною територією, але насамперед із берестейськими та волинсько-поліськими, тому вважаємо їх частинкою західнополіських [Аркушин 2007а, 25], хоч, звичайно, вони мають і певні специфічні риси (насамперед у фонетиці – це збереження дифтонгів, які вже іншими західнополіськими групами говірок утрачені).

6.4.2. Підляські діалектизми у літературних творах

Дослідник українських говірок у Польщі проф. М. Лесів у своїй монографії подав окремий підрозділ “Спроби використання підляських говірок у літературі” [Лесів 1997, 400–410], у якому проаналізував творчість М. Янчука, С. Сидорука, І. Киризьюка, Ю. Гаврилюка та Жені Жабінської.

Уродженець Підляшшя, фольклорист і письменник М. Янчук (1859–1921), “мріяв про створення літератури його рідною підляською говіркою, опрацював її правопис, сам писав цією говіркою, пор., напр., вірш, присвячений білоруському поетові Янку Купалі (1918)” [Лесів 1997б, 95]. Ось цей вірш:

З твоїм вѣршом пред очима
Я не раз оплакав
Свого краю бѣдну долю
Й зьомкув-неборакув.

Бо й моя отчизна, браце,
Як не рудна в Бога,
То ж терпіела завше муки
І біла убога.

А тепер, як ворог єї
 Нівечит, каліечит,
 Вже й сам Буог юой тиї рани
 Бодай чи заліечит.

А Пудлясе і Русь Біела,
 Як двіє сестри рудни,

Як одного члонкі тіела
 Билі б зовше згуодни.

А од мене моїм внуком
 Ніц ся не зостане,
 І моя нікчемна слава
 Так, як сніг, розстане.

Але щось не дуже знайшлося послідовників у М. Янчука. Дослідник говірок Підляшшя М. Саєвич зазначає, що “відмітною рисою цього типу території є відсутність національної самосвідомості у більшій частини мешканців” [Sajewicz 2003, 56]. Однак із вісімдесятих років минулого століття на Північному Підляшші уже помічено певний рух української молоді, коли деякі корінні представники інтелігенції почали себе ідентифікувати як українців (А. Давидюк, Г. Купріянович, Ю. Гаврилюк, Женя Жабінська, І. Киризюк, Є. Рижик, Р. Висоцький, Л. Филімонюк, С. Савчук та ін.).

1985 року було видано на Підляшші одну з перших ластівок – “Руське слово” (автора не вказано) [Руське слово], епіграфом до якого взяті такі слова (тут і далі у цитатах зберігаємо авторський стиль і пунктуацію): “Нехай всіх остереже доля, народа, якій згінув не тому, што ворог пролієв його кров, а тому, што вуон сам продався!” [Руське слово, 3]. Анонімний автор коротко переповідає історію Підляшшя, звертає увагу на брак національної свідомості корінного населення і закликає не цуратися своєї мови: “Чим жеж інним є наша рудна руська мова як не найбуольшим нашим скарбом, котори треба зберегаті й хороніті за всяку цену. Бо штож ми маємо буольш так свойого як мова, котореї зерно впало перед сотнями ліет і триває вона серед нас до тепер. То ми і туолькі ми єї створилі і чиж можемо тепер єї виречись? То вона тоже створила нас і чи ми тепер моглі б єї зречись?! Некотори говорат: “не є важне за кого вуон уважається – поляка чи україньця – важне коб бив добрим чоловіеком”. Я б їх запитав – якім то чоловіеком може биті той, котори вирукся своєї матери і батька?

Як можна назваті когось хто забиває, хто заперечує, што зроділа його Руська Земля і Руська Маті, котора научила його Руської Мови?

Як забиті можна слова Русь, што тепер названа тоже Україною?” [Руське слово, 20–21].

А 1988 року, теж на правах рукопису і без указівки авторства, було видано брошурку “Пропозиції запису підляських діалектів”, де у вступі пояснено мету видання: “Стремління кожної освіченої людини є вживання, як говоривши так і писавши, літературної мови свого народу, чому чимало зусиль віддає наша національно свідомо інтелігенція родом з Підляшшя. Однак складна ситуація в ділянці національної освіти на Підляшші не дозволяє місцевому українськомовному населенню вивчати свою рідну мову в навчальних установах – як початкових так і середнього ступеня. Числене вже в 1946 р. на біля 84 тис. українське населення Більщини, Гайнівщини та Сім’ятиччини (дані з Воєв. архіву в Білостоці – сигн. 485 і 232) не має змоги вивчати свою мову, зате може вивчати багато інших – польську, російську, білоруську, німецьку, англійську, французьку чи латинську.

З тієї також причини вмільсть активно послуговуватись українською літературною мовою є практично жодна. <...> І тому кожний, хто хоче писати не вживавши чужої мови, мусить найчастіше користати не з мови літературної, а цього ж діалекту винесеного з-під батькувської стріхи, в чому за допомогу має служити цей посібник” [Пропозиції 1988, 3].

І все-таки посіяні зерна дали сходи – хай не буйні, не рясні, але з плодами. Так поступово відбувалося навернення синів і дочок до свого народу (на жаль, тільки деяких, бо більшість уже сполонізована і окатоличена). Але думаючи та свідомі діти не сиділи, склавши руки, пор. признання Жені Жабінської (тепер Євгенія Гаврилюк): “Я колісь пісала по пуольську, ще в початковій школі, потум пробувала по-білоруську. Але то все не било тоє, все здавалось чужоє. Потум зачала пісати по-нашому і тут однайшла” [Жабінська 1989, 13].

Ось один із ранніх віршів Ж. Жабінської:

* * *

– Мамо, кім ми є?	Хтось сказав:
Дитяче запитанне.	– Дурниця!
Заклопотано усміхаєшся?	Хтось пробував одказати:
Кажеш:	– От, кажут, що якієсь хахли...
– Дурниця!?	– Мамо, кім ми є?!
А може пробуєш одказати?	Росло запитанне й росла я.
– Мамо, кім ми є?	Вдома казали:
Ехо мого дитинства.	– Руські.
Хтось заклопотано усміхнувся.	Знакоми казали:

– *Поляци.*

В школі казали:

– *Беларуси.*

Заклопотано усміхалася.

Казала:

– *Дурниця!*

Пробувала одказати...

одказала

і туолькі тепер перестала

заклопотано усміхатися,

казати:

– *дурниця!*

вже знаю, що не вчую:

– *Мамо, ким ми є?!*

[Жабінська 1989, 3–4]

У збірці Жені Жабінської “Мамо, ким ми є...” (Біельськ: Думка, 1989) поруч із віршами підляською говіркою вміщені і твори українською літературною мовою:

* * *

* * *

Мово простого народу

ти мене колишеш

льогкім повівом

ліетнього віетру

над руодною землею

несподієвано вітаєш

в чужих сторонах

учиш познавати

серця люди

кажеш віерити

в могутність слова

що змієнює історію народув

розліваєтьсє гордимі звукамі

на все наше Пудляше

Любов

це

неспокій чекання

між

відкритими дверима

і биттям серця

це тривога слів

не сказаних

в думках

закритих

це

подарена усмішка

До речі, вірші “Мово простого народу” і “Мамо, ким ми є” пізніше авторка вже друкувала українською літературною мовою (див.: Коли приходить тиша. – Більськ-Підляський, 1995. – С. 22 і 44–45).

Прихильно оцінив відомий україніст М. Лесів твори іншого підляшука С. Сидорука, “що живе й господарює на своєму полі в с. Ставки під Володавою” і “пише вірші українською мовою з підляськими мовними елементами” [Лесів 1997б, 95]. Порівняйте:

Кодиб я не від’їхав

деб не ночував

то во сні мені здається

Сон

що ось нашії корови

на пасовискови гзється

і біжать дурновати

під груші нашої хати
зв'язані шнурком з собою
на котрім Марійка зо мною
випране шматя вішає
до мужчин моргає,
а за клунею на леваді
весна – соньце розлилося
латате розцвилосся

немов просить щоб
нагавиці закотити бродити
зривати молоді літа споминати
От вже і обід надійшов сідаймо
Я мої вчителі Іван, Тадей, Михайло
Та Гук і з-під Нарви Гаврилюк
Тож випиймо бо таке то сниться
Що чогось наше бидло гзиться

У цьому гумористичному вірші автор назвав і своїх учителів – представників української художньої літератури та публіцистики як південного, так і північного Підляшшя.

М. Лесів докладно проаналізував також вірші підляшанки Софії (Зосі, Зої) Сачко [Лесів 2010], яка пише говіркою свого села Вулька, що неподалік Більська-Підляського, використовуючи білоруську графіку. Видала такі збірки: “Пошуки” (1982), “Над днём похіляна” (1991), “Ще одна весна” (1995) та “Поєми” (2000).

Указуючи лексичні діалектизми в поезіях С. Сачко, М. Лесів подав до них відповідники з інших західнополіських говірок, зокрема виписані такі слова: *безсонник* ‘безсонниця’, *гозьдзі* ‘цвяхи’, *прогумень*, *пуче* ‘бруньки’, *шалапайка* ‘шалапутка’, *велізне* ‘велике’, *мурзуци* ‘забруднений’, *сіети* ‘цей’, *стішка* ‘стиха’, *коб* ‘щоб’, *позюмкі* ‘суніці’, *кажди* ‘кожен’, *шикує* ‘приготовляє’ та ін.

Створений Союз українців Підляшшя (нині його очолює А. Артем'юк, головний осідок у Більську-Підляському) проводить велику роботу серед корінного населення, хоч і зустрічає спротив не тільки з боку деяких шовіністично налаштованих поляків, а й від білорусів, які місцеві говірки кваліфікують як білоруські, а отже, і корінні мешканці для них – білоруси. Наведемо один характерний приклад. Листоноша с. Дубичі-Церковні (Підляське воєводство) співпрацює з білоруськомовною пресою, вважає себе білорусом, але порівняйте, як він характеризує місцеву говірку:

/ *йа* ¹л'ічу *б'іло*¹русом / *з*¹начит / *б'іло*¹русом // [Чому?] / *ну* *поп*¹росту *чом*... / *ну* *поп*¹росту... / *е*: / *с'ої* *ку*¹ток / *о* / *билос*¹точ:ина / *о* / *може* *до* ¹буга / *там* ¹дал'і *то* *вже* ¹тойе... / *всі* *ми* ¹л'ічимо *билоруси* *з*¹начит / *о* / *б'е*¹лорусами *з*¹начит / *о* // *а* ¹йак *во*¹но *там* / *то* *в'і*¹лка *іс*¹тор'іа *з*¹найе... / *о* / *по*... / *почи*¹тавши *іс*¹тор'іу *то* *йаг* ¹би / *тут* *йаг* ¹би *ї* *укра*¹йна *заї*¹мала *теж* / *о* / *и* *наш* *йа*¹зик / *о* / *так* ¹йак *ми* *го*¹воримо / *йа* *з* ¹вами / *ну* *то* *вун* *бул'ш* *зв'язаній* /

бул'ш бл'іск'їй укра'їнс'кому / укра'їнс'кому / а в д'ів'яносто п'їа'ти процентах то... / то укра'їнс'кий // [Аркушин 2007б, 280].

У часописі “Над Бугом і Нарвою”, головний редактор якого історик та письменник Ю. Гаврилук, говіркові особливості передані засобами українського алфавіту, характерні підляські двозвуки (дифтонги) позначають так – оу, и^е, і^е, ї^е (замість наукового позначення і^е, іє, у^о, уо, о́), пор.:

“Вуйна била царська, перша вуйна. Така вейліка вуйна била. Мусіт приказ бив, коб виїжджалі зсюоль, бо барзо буой буде. Паметаю, такую зробілі на возі буду, каблукі обшили, і ї^ехалі возамі. Молодоє било коні^е у тата і буольше, пара коні, то до Пружан заї^ехалі. А ні^емець зайняв у плі^н і вже з Пружан ми вернулісе до свого дому” (Над Бугом і Нарвою. – 2007. – № 2. – С. 35).

Поступово в Більську-Підляському в дитячих садочках почали відкривати групи з українською мовою виховання, у школах групи з факультативним вивченням української мови. Щорічно проводять фестиваль українського фольклору “Підляська осінь” (2006 року відбувся ювілейний – п’ятнадцятий).

Отже, підляшуки художні твори пишуть або своєю говіркою, або українською літературною мовою.

Ю. Гаврилук, історик, публіцист, поет, свої вірші спершу писав підляською говіркою, але пізніше перейшов на українську літературну мову, лише зрідка використовуючи переважно лексичні діалектизми:

* * *

Мово наша	Кажди чоловік
Батькуов і дідуов наших	Серцьом є твоїм
Молітво наша	І хоч ти била
До руоднеї земліе	“Генію пана недоступна”
Ти як маті руодна	Царам ненавісна
До сну нас колихала	Ми тебе збереглі
Учила ти нас житі	Збережемо ми тебе
Якімі статі нам людьмі	І в теперишні нам час
Ти як кров горача	Будемо тобою говориті
Між народа кружиш	І не загіне сьліед по нас (1983)

Знаний записувач фольклору південного Підляшшя та дослідник місцевих говірок Іван Ігнатюк теж пробував свої сили в поезії, використовуючи літературну мову:

Мій заповіт

Коли прийдеться вже мені	кинула мені
вмирати	на мою могилу
хочу перед смертією	маленьку жменю
тільки два бажання	священної землі
мати	з кургану
щоб один з моїх синів	нашого Тараса
привіз мені	а тоді
малий ковток	тихенько я спочину
напитися	і могтиму
Дніпрової води	полинати навек
а опісля смерті	на рідну Україну (1983)
щоб одна з моїх дочок	

А до вірша “Поважно та жартома про давню їжу” подав тлумачення таких слів:

підполоник – підпалок
 жежкий – гарячий
 телушка – молода корова
 тертухи, тертушки – картопляні котлетки
 шаблі – квасоля
 мона – можна
 періг – білий пшеничний хліб
 гомачка – роздрібнений сир із сметаною
 щавух – щавель
 скоромний – пісний

(*Український літературний провулок*. – Люблін, 2005. – № 5. – С. 194).

Біль за українську мову описав І. Ігнатюк у вірші “Плаче Мати-Україна”, у якому сильний фольклорний струміль:

Ой пішла моя дитина	Мови рідної не знає.
Вчитися у школи –	Плаче Мати-Україна...
Доня в хати прибуває	А де сльоза кане
По чужому розмовляє.	Білий камінь стане.
Плаче Мати-Україна...	
А де сльоза кане	Ой пішла моя дівчина
Білий камінь стане.	В уряд працювати –
	Доня з міста не вертає
Ой забрали мого сина	Мову й матір забуває.
В солдати служити –	Плаче Мати-Україна...
Синок з війська повертає	А де сльоза кане
	Білий камінь стане.

Ой пішла моя пташина
Замуж за чужого –
Доня в гості найжджає
Мови рідної не знає.
Плаче Мати-Україна...
А де сльоза кане
Білий камінь стане.

Ой не вчить вже мати сина
Батьківської мови –
Рідна мова западає
Син мами не знає.
Плаче Мати-Україна...
А де сльоза кане
Білий камінь стане.

Підляською говіркою і літературною мовою (в останні десятиліття переважає літературна мова) пише свої твори підляшук із Більська І. Киризюк.

* * *

Батькувщино мила,
Яка ж ти мні гожа,
Би молода дівчина...
В очах моїх похожа.
Тут предкув є могіли,
І купол церкви сребристий,
І криж схилівшись дерев'яний
Пуд дубом розложистим.
І річка, якби змійка,
У пору весновуу

Біжит в зельоне полє...
А жаворонки небо
Піснями частуют.
Батькувщино мила,
Куточку меї мови,
Я завше тебе помню
І стада журавлюов,
Што в небі голубому
Махалі на прощане
Мні і крайові родному. (1978)

Говіркою писані твори і М. Сарнацької, ось один з її віршів:

Весна

Пришла весна од Буга
Зельона трава і листє
Жовте лататє
Ціла в квітах
Бусюн бродить
По мокрадлах
Лапає жаби

На гниздови клекотить
Витає весну і своу світ
Соловій на без сів
Висвистує весьоло
Село розвеселило ціле
Бо весна тішить
Діти і старих (2004)

Ю. Королько пише вірші переважно польською мовою (збірка “Nagość nad nagościami i wszystko nagość”, 2004) та говіркою села своєї матері:

* * *

як туолькі розвіднює
виходжу на поруог
коб прислухатись
шелестові твоїх крокув
такіх ще далекіх

вростаю в сві^етло і горизонт
кажут мні^е
і твар ще раз
одпадає мні^е зо сльозою
в долоні

щасьте

пальці вбіваю в сонце

і зачинаю курчитись

(Зб. “Між золотом і смертюю”, Білльськ, 2005, стор. 7)

Докладний аналіз фонетичного рівня віршів Ю. Королько зробив А. Яворський, відзначивши: “Авторка не просто взялася до використання окремих діалектних елементів чи стилізації під діалектне мовлення, як це помічено у творах “материкових” письменників-вихідців із Полісся, зокрема В. Лиса, В. Дрозда, В. Даниленка, В. Шевчука, М. Никончука та ін. Її твори суціль написані підляською говіркою, тобто являють собою так званий олітературений діалект. Тексти настільки повно репрезентують українські говірки Північного Підляшшя, що можуть з успіхом використовуватися як матеріал для діалектологічних студій” [Яворський 2014, 313–314].

Надбужанський поет Степан Сидорук писав вірші польською мовою та підлясько-холмською (за визначенням Т. Карабовича) говіркою. Ось два його вірші зі збірки “Журавлі гнізда стелять над Бугом” (2005).

Людина

Починається вона від слова, від язика
як дерево від коріня, як сон зі спаня –
як із ноти родиться музика.

Людина

Нею материнські соки пропливають
– віра любов та надія
підотни їй коріня, обдери із кори
не лишиться в ній навіть і мрія.

Підляшшя

Де-не-де між лугами зори рзерець
з-поміж лип біленька церква хрестом блисне
– а таке всьо миле і таке всьо дороге
шо аж радість наше серце тисне

А з від піль – племена мойого голос мчится
– презища міст і сіл давнішні навиває
– прадавнії права, прадавнії звичаї
прадідів, батьків моїх напоминає

З відгуків дрібних моєї землі
що пахнуть медом, дьогтьом та смолою
племенній події згану як історію
і буду гордитись тим всім
– і буду гордитись собою.

Критики вважають Т. Карабовича, уродженця південного Підляшшя, одним із найкращих українських поетів Польщі. Крім віршів літературною мовою, він ще перекладає українською твори польських і чеських поетів, працює викладачем Закладу української філології Університету Марії Кюрі-Склодовської, що у Любліні, популяризує творчість своїх побратимів і займається видавничою справою (видає “Український літературний провулок”), організатор скансену матеріальної культури Холмщини і Підляшшя у своєму рідному с. Голі.

Ось як Т. Карабович бачить становище українців у Польщі:

1. (Прокимен)
коли денаціоналізується національна
меншість
відрікається себе неначе Петро
Учителя
і сльози зворушення викрушуються
як кров на тілі злежалої плащаниці
та з пробитого боку нацменшости
перестає текти струмок солярности
а пробиті стопи
слідкома міняють на один цвях голосільниці
а пробиті долоні
заростають нафтою
і виглядає нацменшість
як більшість

(Карабович 1993, 24)

В. Альбічук (1909–1995) народився в селі Дубровиця Мала біля Піщаця на Підляшші. Він був відомий як художник і майже не знаний як поет, лише після смерті виявлені зошити з віршами, що писані переважно літературною мовою, однак він не цурався і місцевих слів. Наводимо деякі приклади [виділення діалектизмів наше. – Г. А.]:

Василева мати

Пошла гоготати:

“На *новеє* літо
роди Боже жито
жито і пшеницю
Коровам *травицю*”.

*

Де хата стояла, вже *грузи* лежать
Заросши бур’яном *травною*.

*

Затихла *война*. Знов вернулась весна,
но вже не озвались в селі
ні скрипка, ні пісня.

*

Сніг перший, тихий, без морозний
усе *на біло окривав*...

*

Мені здавалось, що з *тамтіль*
я зможу вибратись на двір
якимсь *просмиком* з боку.

*

Проход, яким влетів – закрився
Мов *миш в полапку* я *очутився*.

*

Високи довгі стіни, *полап*
Мене оточують навколо.

*

Любив в даль *вдивлятись*
Під сьйвом зірок.
Скіглючих вітати
Гостей *книгавок*.

*

Нема мерехтіння
квітних мотелів,
Не чути гудіння
ні *пчол*, ні *жмелів*.

*

Приїхав *ровером марцін*, мій колега,
щоб їхати з ним на *забаву*.

Він каже: “*Хоть* трохи дорога далека
Но пункт для проїздки цікавий!”

*

Старий *кавалір но* надій він не тратив
хотів *кавалерство* змінити.

*

Льонув я серцем і душою
на поля до світлих днів,
де бриніли надо мною
жаворонкові пісні.

В. Альбічук пише і про тих, які

Себе називали “поляком” чи “руським”,
не простим “хохлом-українцем”.

В нових назвах чулись більше культурним,
не темним, гавняним, сільським.

Ось серед такого великого польського моря пливе і цей маленький струмок української поезії.

6.4.3. *І ще одна східнослов'янська літературна мова?..*

Відомий мовознавець В. Німчук зазначає: “Намагання творити на основі діалекту певної мови нову писемно-літературну спостерігається нині в різних лінгвоареалах світу. З цього погляду в Європі, напевне, посідає чи не перше місце ареал української мови” [Німчук 2013, 8].

Вище ми проаналізували творення поліської *володи*. Очевидно, приклад новоятвягів надихнув двох братів Максим'юків і собі на створення писемної (літературної) підляської мови. Один із них – Ян – проживає в Чехії, він організатор і натхненник, інший – Алік (< Александр, Олександр) живе в Польщі, і саме він створив на прохання брата сайт Svoja.org, оскільки добрий комп'ютерник. Ось як про це написав Алік:

“Уся дзейнасьць Svoja.org – ад моманту згадкі пра стварэнне сайту, празь яго пабудову, публікацыю на ім усіх матэрыялаў (літатура, слоўнікі, кнігі, граматыка, блогі, ...), па сённяшні момант – дзейнасьць, якая ня мае нічога супольнага з зарабляньнем грошай. Калі ў 2007 годзе Ян папрасіў мяне пабудаваць яму сайт – трыбуну для папулярызацыі пісьмовай нормы падляскай мовы – у ходзе працы

над ім я стаў задумвацца таксама над прынцыповымі рэчамі: А як жа гэтай ідэі ісьці праз жыцьцё? Выступаць за грантамі і абярнуцца ў яшчэ адзін г.зв. “праект”? Я тады сфармуляваў і прадставіў брату “юрыдычную аснову” яго намаганьням па стварэньні літаратурнай нормы для нашай мовы: “Старонка Svoja.org не імкнецца зарабляць грошы. Яна падтрымліваецца і разьвіваецца выключна дзякуючы намаганьням і ідэям Аляксандра і Яна Максімякоў”.

Брати поставили перед собою непросте завдання (подаємо в оригіналі):

“Siêta storônka prysviačajetsie normalizaciji i rozvitkovi novoji pisanoji schôdniosłowjanškoji movy – pudlaškoji – na dyjalektach kotoroji hovoryt koło 50 000 ludi v schôdnium regijoni Pôlščy, jaki nazyvajetsie Pudlaşom (i musit ne menš čym 500 000 ludi v Biłorusi i na Ukrajinі, ale siêta ličba šče ne potverdžana). Do nedavna vvažalosie, što siêty lude hovorat na peryferyjnum varyjanti biłoruškoji abo ukrajinskoji movy, u zaležnosti od toho, do jakoji nacijonalnosti vony sebe zaličajut. My odnak uvažajemo, što jichni dyjalekty naležat do osôbnoji movy, которuj treba nadati poslidôvnu pisanu formu i môcnu pudtrymku. Pokôlko na kruhohladi ne vidno ni pudchodiaščoji armiji, ni floty, my dumajemo, što pudlaşku movu povinny šчыrosердечно pudtrymati ne ono korênnу pudlaşê i polišuki, ale tože pišmenniki i čytačê, jak svojiê, tak i čužyje. I spivaki. Okrum poradočnoji fôry rozvorušlivoiho gramatyčnogo materyjału i kilkoch polemičnych artykułuv pro nutranuju i znadvôrnu krasu pudlaşkoji movy (kotoru my časom nazyvajemo tože svojeju movoju), możete ode znajti napisane, načytane i naspiêvane, jako ho vy šče nikoli ne bačyli i ne čuli. Na zdorovje!”

Переклад:

“Ця сторінка присвячується нормалізації і розвитку нової письмової східнослов’янської мови – підляської – на діалектах (говірках) якої говорять коло 50 000 людей у східному регіоні Польщі, який називається Підляшшям (і мабуть не менш чим 500 000 людей у Білорусі і на Україні, але ця лічба ще не підтверджена). Донедавна вважалося, що ці люди говорять на периферійному варіанті білоруської або української мови, у залежності од того, до якої національності вони себе зараховують. Ми однак уважаємо, що їхні діалекти належать до окремої мови, якій треба надати послідовну писану форму і міцну підтримку. Оскільки на видноколі не видно ні підляської армії, ні флоти, ми думаємо, що підляську мову повинні щиросердечно

підтримати не тільки корінні підляші і полішуки, але теж письменники і читачі, як свої, так і чужі. І співаки. Окрім порядної фори зворушливого граматичного матеріалу і кількох полемічних артикулів про внутрішню і зовнішню красу підляської мови (яку ми часом називаємо також своєю мовою), можете тут знайти написане, начитане і наспіване, якого ви ще ніколи не бачили і не чули. На здоров'я!”

Сайт складається з таких сторінок: “*Svoja mova, svôj vybur, svôj los...*”, “*Hoľôvna*”, “*Svojim diêtium*”, “*Artykuły*”, “*Literatura*”, “*Eseji, bijografiji*”, “*Gramatyka*”, “*Słownik*”, “*Rozhovôrnik*”, “*Pudlaški nazvy*”, “*Konverter*”, “*Zvukovyje skopy*”, “*Hromada*”, “*Blog Jana*”, “*Blog Alike*”, “*Logovanie, rejestracija*”, “*Zvežêteś z nami*”.

Найперше був опублікований перекладний польсько-підляський розмовник, пор.:

“Dzień dobry!	Dóbry deń! Dóbroji ránici!
Dobry wieczór!	Dóbry véčur!
Dobranoc!	Dobránoč! Dóbroji nóčy!
Cześć!	Pryviêt! Zdoróv!
Witam!	Vitáju! Pryviêt!
Do widzenia!	Dovidzenia!
Żegnam!	Byváj <zdoróvy>! Byvájte <zdoróvy>!
Z Bogiem!	Z Bóhom!
Dziękuję Diákuju.	Şpasíbo.
Szanowny panie...	Şanóvny páne...
Szanowna pani...	Şanóvna pani...
Panno...	Pánno...
Pozwoli pan/pani, że się przedstawię?	Pozvôlte mniê peredstávitisie.
Nazywam się...	Ja nazyvájusie... Mené zvut...
Jak się pan/pani nazywa?	Jak vy nazyvájetesie? Jak viête nazyvájetesie? Jak vas zvut?
Gdzie pan/pani mieszka?	De vy żyvéte? De viête żyvéte?
Jaki jest pana/pani adres?	Jaki vaš ádres?
Czy mogę przedstawić pana/panią...	Čy móžna mniê peredstáviti pána/pániu...
Kim jest ten pan/ta pani?	Chto siêty pan/siêta páni?

Rad bym się z nim/z nią zapoznał	Ja byv by rády z jim/jéju poznakómitisie.
Jak się masz?	Jak máješsie?
Dziękuję, dobrze	Diákuju, dobre. Diákuju, bájki.
Lepiej nie mówić	Ne várto kazáti.
Chujowo	Chujóvo.
Jak leci?	Jak žyvétsie?”

А про лексичний склад цієї мови читачі повинні були скласти уявлення із фрагменту польсько-підляського словника (зауважимо, як і шість років тому, так і нині тут подані лише слова на літеру *a*), пор.:

awers m	áver m
awersja f	ohída f, antypátyja f
awionetka f	avijonétka f
awizo n	avízo n
awizować	avizováti
awokado n	avokádo n
azalia f	azálija f
azbest m	ázbest m
azbestowy	azbestóvy
Azjata m	aziját m
Azjatka f	azijátka f
azjatycki	azijácki
azot m	chem. azót m
azotniak m	azótniak m
azotowy	azotóvy

Як бачимо, за основу взятий польський словник і до кожного слова дібрано нібито підляський відповідник (“ковальське ремесло”!). Але зробимо до нього важливе зауваження словами В. Німчука: “Будь-який поважний словник має ґрунтуватися на чітких засадах, зокрема кожне реєстрове слово потрібно засвідчувати його вживанням у літературі або в живому мовленні певної території з точністю до населеного пункту” [Німчук 2013, 16], чого немає і не може бути в цьому польсько-підляському словнику.

З поданих вище цитат можна скласти деяке уявлення і про правопис цієї мови, а на сайті знаходимо такі “підляські” літери та різні способи їхніх позначень, що залежить від можливостей комп’ютера:

ć – Ć / ць – Ць	c' – C'
č – Č / ч – Ч	cz c^ – Cz CZ C^
d' – Ď / дь – Дь	d' – D'
ê – Ê	ye e^ – Ye YE E^
iê – ÎÊ	iye ie^ – IYe IYE IE^
ł – Ł / л – Л	l/ – L/
ń – Ń / нь – Нь	n' – N'
ô – Ô	uo o^ – Uo UO O^
ś – Ś / сь – Сь	s' – S'
š – Š / ш – Ш	sz s^ – Sz SZ S^
ť – Ť / ть – Ть	t' – T'
ź – Ź / зь – Зь	z' – Z'
ž – Ž / ж – Ж	ž rz z^ – Ž Rz RZ Z^

Звернемо увагу і на те, що кожен творець нової писемної мови додає щось своє у пропонований алфавіт, ніби тільки це зможе врятувати говірки від забуття. Однак “для запису українського діалектного мовлення не треба вигадувати правила орфографії, відмінні від нормативних. Коли ж у діалекті є фонемі, відсутні в літературній мові, доцільно використовувати знаки (літери), що їх вживають фахівці для записів українських говіркових текстів”, як справедливо зазначає В. Німчук [Німчук 2013, 22].

Незважаючи на те, що брати Максим'юки окреслили своє “творіння” *підляською мовою*, яка нібито ґрунтується на говірках переважно північного Підляшшя, однак їм цього виявилось замало, хоч, за їхньою оцінкою, місцевими підляськими говірками розмовляє близько 50 000 осіб, але цим не обмежилися, а додали ще 500 000 носіїв підляських (?) говірок у Білорусії та Україні. І якщо у перші роки відгуки користувачів сайта були переважно захоплені, то тепер ця ідея явно пішла на спад. По-перше: на Підляшші немає 50 000 осіб, зацікавлених у новій писемній мові, та й носіїв цих говірок, певно, стільки вже не набереться, бо для багатьох вони вже в пасивному запасі, оскільки досить швидкими темпами відбувається тут ополчення. І по-друге: що для підляшуків може дати перехід письма на латинку? Тим паче, що автори в одному “підляському” алфавіті поєднали і польський, і чеський, і словацький, додавши деякі надрядкові знаки над буквами для позначення голосних звуків. Для чого? Щоб був і не український, і не білоруський?

Як образно сказав один переконаний підляшук-українець, “є двох братів Максим'юків, які в латинку забавляються”.

6.5. *То для чого ці “нові” літературні мови?*

Причини творення нових літературних мов можуть бути різні, однак вони зводяться до двох основних: “Відчуття соціально-мовного дискомфорту без материнського діалекту, прагнення зберегти його як знаряддя спілкування між відповідними великими чи меншими групами населення певної території, намагання використовувати говір як засіб самовираження та самоідентифікації, інстинктивне побоювання втратити його, намагання оберігати його від занепаду та зникнення може мати різні вияви – від принципового вживання діалекту (говору) в спілкуванні зі “своїми” на малій батьківщині і в говірковому чи національному літературно-мовному середовищі до вимоги надання діалектові статусу окремішньої літературної мови або близького до літературно-писемного” [Німчук 2013, 21].

Чи може така новописемна мова замінити літературну? Звичайно, ні, бо літературна стала об’єднувальним фактором для всіх діалектоносіїв, незважаючи на те, що вони спілкуються говірками різних наріч та говорів, а така “новомова” лише роз’єднує народ, ділить його на частинки. Звичайно, вдале використання місцевих слів у художній літературі надає творові неповторного колориту, “прив’язує” такий твір до часу і простору. Діалектизми в певній ситуації доцільні і в публіцистичному та релігійному (конфесійному) стилях, однак вони нічого нового не привнесуть у науковий чи офіційно-діловий. Зберегти ці перлини – завдання для мовознавців, майстрів красномовства, студентів, аспірантів та всіх шанувальників народного слова. На часі говорити й про українську екодіалектологію, створювати відділення, де це можливо, *Товариств шанувальників (і захисників?) українських діалектів (діалектного слова)*, бо “так зберігатиметься і єдність нації, і неповторність її складових частин, зникне загроза глототомії (поділу мови)” [Німчук 2013, 23].

На нашу думку, найкращу відповідь на поставлене у заголовку питання (*То для чого ці “нові” літературні мови?*) дав В. Німчук назвою своєї статті – ““Кодифікувати” нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори!” [Німчук 2013]. І це завдання виконувати не лише письменникам, мовознавцям, фольклористам, а й усім шанувальникам народного слова.

РОЗДІЛ VII

ШТУЧНІ МОВИ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

Добре знаний у слов'янському світі діалектолог Й. Дзендзелівський якось сказав, що Західне Полісся цікаве не лише своїми народними говірками, а й тим, що тут колись функціонували штучні мови (арго), фрагменти яких збереглися й донині.

7.1. З історії вивчення українських арго

Відомий український історик мови, діалектолог (дослідник як територіальних, так і соціальних діалектів) Олекса Горбач (1918–1997) 1951 року захистив габілітаційну працю (за сучасними мірками нашої держави – докторську дисертацію) “Арго на Україні” (див. перевидання у Львові 2006 року [Горбач 2006]). Автор починає дослідження розділом “Джерела до вивчення українського арго”, де аналізує фіксації арготизмів з різних українських територій, зокрема:

- зі Східної України: словник харківських прошаків (“Невлі”), а також уміщений підрозділ дисертації 1.3. “Східньоукраїнські арготизми міської вулиці та школи”;
- із Південної України: словник каторжан керченських заводів, одеський “блатняк” – “На дні Одеси”;
- із Центральної України: словник злодійського арго Києва, лірників Східного Поділля, вінницьких музикантів;
- із Північно-східної України: словник шаповалів із Чернігівщини, чернігівських прошаків-старців;
- із Західної України: словник тернопільських лірників (“Словарець дідівської мови”), галицьких лірників, лірників Бучацького повіту, арготизми із серії “Говорити по-львівськи”, словник злодіїв львівської тюрми, а також уміщені такі підрозділи дисертації: 1.5. “Арготизми й вульгаризми в мові учнів та вуличників міст Ужгорода, Хуста й Тячева”; 1.6. “Жаргонізми в мові чернівецьких учнів 1935-их років”; 1.8. “Словник арготизмів та вульгаризмів із мови злодіїв, вуличників та учнів

Львова, Дрогобича, Тернополя, Золочева, Станиславова та Коломиї”; проаналізовано арготичний матеріал з оповідань І. Франка (“Яндруси”, “Лель і Полель”, “Іван Новітний”, “Хлопська комісія”, “До світла”).

Як бачимо, О. Горбача можемо назвати дослідником всеукраїнського арго. І хоч із Західної України виявлено найбільше різних систем штучної мови, однак відсутні матеріали із Західного Полісся, бо на той час вони не були опубліковані, а тому й були невідомі. А якщо відсутні фіксації, то й немає самих досліджень. Ось як про це сказав російський мовознавець Ф. Філін у передмові до праці В. Бондалетова “Штучні мови російських ремісників і торговців” (“Условные языки русских ремесленников и торговцев”): “Особливо погано справа з вивченням штучних мов (арго), залишки яких ще де-не-де зберігаються, хоч і доживають свої останні роки. На жаль, доводиться констатувати, що вивчення арго в нас виявилось незаслужено забутих і здійснюється лише окремими ентузіастами” [Бондалетов 1974, 4]. Зауважимо, що подвижницька праця О. Горбача “Арго на Україні”, захищена як дисертація у Німеччині, радянським дослідникам, в тому числі й Ф. Філіну і В. Бондалетову, була недоступна.

7.2. Арго як перехідна форма від живої мови до штучної

О. Горбача справедливо можемо назвати першовідкривачем багатьох арго, оскільки давні записи різних авторів з різних років у найрізноманітніших виданнях він “повернув до життя”, подавши своє розуміння терміна *арго* – “це одна із спеціальних мов, яку вживають поміж собою тільки члени окремих соціально-професійних груп в особливих умовах” [Горбач 2006, 524]. І далі дослідник пише: “Але, крім цієї тенденції – таїтися з арго перед оточенням, – помітна водночас (зокрема в найновіші часи) тенденція почванитися ним перед оточенням. Знаємо це про шаповалів, як вони залюбки користувалися арготизмами, знаємо це про російських глинотопів, знаємо це, урешті, про представників міської вулиці, що вони дуже радо перетикують свою мову арготизмами та в розмовах навіть із “неблатними” “блатикають” ” [Горбач 2006, 179]. Це ж пізніше відзначив і В. Бондалетов на російському матеріалі: “Умовно-професійні мови могли надавати

деяке “задоволення” їх носіям насамперед своєю незвичайністю, різкою відмінністю від мови щоденного спілкування, своєю “відстороненістю”. Саме цим можна пояснити використання арго і тоді, коли немає від кого приховувати зміст бесіди – вдома, в колі рідних і близьких” [Бондалетов 1974, 23].

О. Горбач підкреслює ще одну важливу роль штучної мови: “Арго стало виконувати функцію групового показника не тільки в соціальної групі, але й за її межами, так само, як й інші ще *позамовні ознаки* львівського “кіндра” чи одеського “блатняка”: кепка, насунена на очі, пригорблена постать, засунені в кишені руки, і *мовно-фонетичні*: лабіялізована протягла вимова наголошених голосних, висунута спідня щелепа тощо” [Горбач 2006, 179].

Такими ж штучними мовами, як арго, є есперанто, новіаль та ін., тому між ними багато спільного, але якщо міжнародні мови створені кабінетними вченими і в них не допускається будь-яких змін чи замінів (напр., їхні норми подані у правилах без винятків), то арго – “продукт колективної і певною мірою невимушеної творчості <...> (поповнення словника, утворення “діалектів” і под.) в основному протікає за природними законами, які мало піддаються свідомому регулюванню” [Бондалетов 1974, 23]. І тому, на думку В. Бондалетова, арго знаходиться ніби посередині між природними і штучними мовами, бо “виконання конспіративної комунікації не було єдиним призначенням умовно-професійних арго. В аналізованого арго була й інша – експресивна (емоційно-виразова) функція” [Бондалетов 1974, 23].

То ж які штучні мови функціонували на Західному Поліссі і хто ними користувався?

7.3. Західнополіські ремісницькі арго

У деяких колишніх містечках Західного Полісся ремісники створювали “свою” мову, щоб “відгородитися” від “чужих”, кому не бажано знати всі ремісницькі секрети. Маємо відомості про такі штучні мови: *шнайдерська, кравецька, каліпненська (лірницька), лабурська*.

7.3.1. Шнайдерська мова

Професор Ужгородського університету Й. Дзендзелівський був одним із тих, хто наполегливо шукав і студіював волинсько-поліські штучні мови. А це не така вже проста справа – віднайти та зафіксу-

вати напівзабуте арго, а потім ще й проаналізувати кожну лексему з погляду семантики та походження. Але професорові Й. Дзендзелівському це вдалося: у селах Любомльського району він зафіксував арго лірників [Дзендзелівський 1977а], таємну мову кожухарів у с. Нова Вижва Старовижівського району [Дзендзелівський 1977б] та мовлення кравців із містечка Колки Маневицького району [Дзендзелівський 1986] (див. також передруки цих праць у: [Дзендзелівський 1996]).

Найраніше було досліджено арго кожухарів. Про них автор дізнався, що “нововижвівці (звичайно лише чоловіки) відходили на заробітки після збору врожаю (з вересня) і поверталися частина десь у січні чи лютому, а частина аж у квітні, весною, коли потрібно було веснувати. Розходилися вони на заробітки звичайно невеликими групами по містах (Варшава, Лодзь, Люблін, Бяла Подляська, Радом, Седльце та ін.), містечках і селах Польщі, Волині та Білорусії, де займалися шиттям і ремонтом кожухів, кожушанок, шапок, рукавиць, безрукавок, камізельок, сіряків, свит тощо, продажем та перепродажем цих і подібних предметів” [Дзендзелівський 1996, 247].

Ось як про це ремесло розповідає корінна жителька с. Нова Вижва Старовижівського району Волинської області (відеозапис):

/ ми^е були^е п'ід^у пол'шчійу (*трохи нахилилася вперед*) // тут же була пол'шча / то наш'і: бат'ке / д'іди^е // а^у вже старш'і нав'іт' брате / е / вже п'ід^у ос'ін' / во^{не} збиралис'а і ішли^е / е / в^у пол'шу // ну / то називалос'а / ішли^е на ш'вило // (*голосно*) ш'вило // то на заруб'ітки^е / на роботу во^{не} там ішли^е // шо во^{ни} там робили^е? / во^{не} / ну ш'вили^ели^е / значит' прац'ували^е / ши^ели^е / ши^ели^е / ку^ужухи^і / е: / латали там шо / хто старе латав / там хо^удив в^у тих пани^{ів} // а хто шив / знайте своє / е: / нове / ко^ужухи^і ши^ели^е // ну во^{не} / коли^е збиралис'а / во^{не} суши^ели^е (*нерозбірливо*) там торбу сухар'ів йім / приготовл'али^е ж'інке / і во^{не} збиралис'а вже там / значит' во^{ни} там прац'увале (*плеснула лівою рукою по правій*) // ну там були^е по^у пару ми^іс'ац'і (*пильно подивилася в об'єктив*) / ну і приходили потім до^удому / жинк'е сами прац'ували^е в^у сил'і / вже от ос'ін' / с'ійати / то жинки^е сам'і с'ійали (*махнула рукою*) вдома / [*І орали?*] / да! / і орали / вже во^{не} / ну хто там залишавс'а старших дитей то: / помогав / а во^{не} вже там прац'ували^е / у^утому / ну // (*Тишук В. Й., 1930 р. н.*) [Аркушин 2010, 242–244].

Причиною виникнення таємної мови, на думку Й. Дзендзелівського, була “порівняно невисока загальна фахова кваліфікація певної частини заробітчани-кожухарів, їх умови життя і праці змушували шукати такі засоби спілкування між собою, які б дозволили їм у присутності господарів і т. ін. зберегти в таємниці деякі моменти свого побуту: домовлятися про вихід з становища при невдало виконаній роботі, вмовлятися про вищу плату за якусь роботу, обдурювати тощо, тобто переходити на арго. В умовах довоєнної Варшави чи Лодзі (та й інших польських міст), де існувало чимало систем арго, це було явищем звичайним” [Дзендзелівський 1996, 247]. Після знайомства з носіями шнайдерської мови професор констатував: “Тепер нововиживівське арго звичайно належить до пасивного запасу старших та найстарших мовців. Проте до використання не лише окремих арготизмів, а й цілих речень та розмов на арго вдаються старші нововиживівці нерідко й тепер. Це буває зокрема при ситуаціях, коли дорослі, розмовляючи в присутності дітей, хочуть від останніх приховати зміст своїх розмов, а при суперечках та ін. – нецензурні слова та вислови; коли є потреба зберегти якусь таємницю від чужих сторонніх осіб (дома чи в час перебування десь у від’їзді), інколи при жартах тощо. Розповідають, що траплялися випадки вживання арго для передачі деяких відомостей рідним та близьким при листуванні” [Дзендзелівський 1996, 249].

Минуло вже більше чотирьох десятиліть після записів Й. Дзендзелівського, але ми ще знаходили людей, які знають окремі слова цієї мови, пор.:

/ то ми^е знайім б’іл’ш г’лупи^ех / е / сл’ів чим ро^узумних (сміється) //
 <...> / ну то во не бу^ле / але ж во не там прито^чете їх / пирик^ласте
 їх т^рудно бо то пр^осто / ну йак вам ска^зати: ? / видумка м’есного
 населен’а // то: було так’е д’іло / йака там м^ова / е / і по^лучи^лас’а //
 <...> / ну а: / наш^чот м^ови^е / то м^ову бач^те / йаг’бе т^роха стар’іши
 л’уде то во^ни^е б’іл’ше знайут’ / йа то вже ш // ме знайемо там / е: /
 йак вам ска^зати^е? / щоб так обш^чатис’а / тейу пр^осто м^овоюу (рух
 рукою) // то нам т^рудно / бо ме дешо чу^ле (помах рукою) // ну
 с^хопували^е (круговий рух рукою) шо не схупели / ну а бил’ше йа вам
 спочатку ка^зав / бил’ш г’лупого чим // <...> / ну короче гово^ра / то
 все зразу так ни^е за^помниш / во йаг’би^е / а то ш часу прошо^у
 то то // <...> // то ме знайемо / але не може^м злу^жити // зло^ужити
 їх т^рудно до: роз^мови / йак / бач^те / йак го^ворит’ той шо йі^йі добре

з¹найє (підтверджує рукою) / то йа (показав на себе) / можу розум'їти / зрозум'їло чи н'є? / бо йа вже / на¹помнит' (показує обома руками) йа вже з¹найу про¹шо го¹вориц':а // а¹йак так са¹мому придумати / йє / ну / то¹бто / са¹мому / то виразити йє / то¹так думайіш думайіш / та¹ї ц'ого / а¹йак хтос' говорит' то **розум'їйіш** / о / про¹шо во¹но го¹вориц':а / йак во¹но го¹вориц':а (обтерся) / са¹мому труд¹н'ї скласти^є // (Тищук М. О., 1935 р. н.) [Аркушин 2010, 234–240].

Порівняйте ще таку розповідь:

// ну то така мова з¹найете була по¹м'їшана / там і¹н'їмец'ка / і: і¹пол'ска / і (сміється) йака хоче // **но:** / во¹ни^є йак гово¹рили / м'їж со¹бойу / вже тийі шнай^єри / ново¹виживц'ї / то особ¹ливо з¹но¹вої вижви (підтвердила рухами) л'уди^є були^є так'є / шо хо¹дели^є на¹те ш¹вило // то во¹не йак з'їдуц':а і¹станут' гово¹рити / то йїх **н'їхто не пуїме** (трішки подалася вперед) // во¹не / там / сво¹йу мо¹ву мали^є / і¹во¹не: / йїх / нашої і йїх¹ної мо¹ви (підтверджує лівою рукою) / на¹вит' не¹розум'їли^є отут су¹с'їд¹н'ї (показала позад себе) села // от хут'ївл' в¹нас (показала напрямом) **п'івтора к'їлометра** // но во¹ни^є ни^єз¹нали^є / нашої / нашої мо¹ви^є /

[А ви їм не переказували?] / та хто там йїм! / сп'їлкуван':а ни¹було там тако¹го // то¹вже пот'їм з'ат' у¹нас був / вже с¹хут'ївл'а / о / то в'їн так приїде / то вже так в¹чивс'а в¹нас / скаж'їте ме¹н'ї те / скаж'їте те // ну от / каж'є // **пан¹ди на / на¹ск'єпу спати^є** // ну шо озна¹чайє? / **їди^є на¹п'їч спати** (лівою рукою показала вгору) / **каже** (ще раз показала вгору) / пан¹ди на¹п'їч спати^є // (засміялась, заперечливо покрутивши головою) / на¹ск'єпу глу¹шити // о така мо¹ва з¹найете // (Тищук В. Й., 1930 р. н.) [Аркушин 2010, 246].

Існує багато переказів-анекдотів про невмілих шнайдерів, наведемо один із них:

/ пошле два шнай^єри / але ше во¹ни^є не¹нау¹чилис' при стар'їйших йак це руби^єти // во / ну / а¹то тре¹було так (рухом руки підтвердив) / з¹начит' і¹викройїт' (показує розмір кожуха) / ну / тут то¹го ку¹жуха / е / ту заго¹товку зру⁰бит' / і¹по¹ши^єт' йо¹го / шели бил'ш менш вруч¹ну // во / ц'ого / ну голками там и то¹му / та¹ї вин тейі ш¹кури там пур'їзав пур'їзав та¹ї бачит' (стулив губи) /

ни_ви_ходит' д'іло / треба_ж йа_кос' зми_ватис'а / бо_ж / ну (сміється) то_д'і_ш та_ке д'іло / мона_було з_метис'а там (повів рукою) / е / от_с'уда ви_єр_вавс'а а_там вже за_гра_ни (махнув рукою прямо перед собою) / ну / то_бто т'ери_тор'і_ю укра_їни там тебе ни_х_то не_бу_де шу_кати^е //

[Сусід:] / то_д'і пи_ш_ком хо_дили // ну пи_ш_ком / йа_к там / йа_ко_гос' там пол_ака гро_ха ц'ого // ну_а_д_ругеї при_шов до_того по_ди_ви_тис'а / йа_к_то / ну йа_к в_того д'іло (обтер лоба) полу_чай_ц'а / в_того то_же шо_с' ни_полу_чалос'а / пу_су_в'ету_ватис' // ну а: / а_тут_же / си_д'ат' пол_а_ке^и (згорнув долоню в кулак) / ну / чи пол_ка (долонею догори) чи там ба_ба (обтерся) чи д'іт чи х_то_там / и^е: не_мона до_гово_ретис'а так / йа_к_то ка_же да_вай ви_їдем по_го_во_ри_єм чи_шо / ну т_реба йа_кос' / ц'ого / ну та тої ка_же у_же / е: / ц'ого / бо_в_же пу_га_но полу_чи_лос' / ка_же / ої д_в_ену йа_д_в_ену / а д_руг'її ка_же / а_йа за_то_б_ойу (подався вперед усім тулубом) / бо_тому і_тому т_реба в_ти_кати / ка_же / а_де_ж ме зу_стр'і_не^имос'? / там / ка_же / за_го_ро_ю (сміючись, показав у даль лівою рукою) / бо_в_же не_полу_чай_ц'а / вже ни_заро_бу_тку ни_ма (махнув рукою) / бо по_пор_тили ма_т'і_р_йал (розвів руками) / т_реба у_ти_кати / (сміється) / д_в_ену йа_д_ену / а_йа за_то_б_ойу // (Тищук М. О., 1935 р. н.) [Аркушин 2010, 236].

Серед респондентів Й. Дзендзелівського відсутнє подружжя Тищуків, від яких записали подані вище слова, бо професор здебільшого розмовляв з нововиживцями, що народилися упродовж 1894–1916 років, а Тищуки були тоді значно молодші.

Словниковий запас шнайдерського арго Тищуків невеликий. Деякі слова з їхніх вуст звучать з певними фонетичними та іншими відмінностями, пор.: *гéйтка* 'хліб' – у записах Й. Дзендзелівського *тéйтка*, *гейт* 'сіно' – у Дзендзелівського *гей*, *ск'éпа* 'піч' – *скéпа*, *пéйгурити* 'косити' – у записах Дзендзелівського *пéйгурити* 'вмирати', *антипурис* 'репіс' – *антép*.

Щоправда зазначимо, що в словнику Й. Дзендзелівського відсутні такі лексеми, записані від Тищуків та їхнього сусіда: *глушіити* 'спати', *голтс* 'голова', *ма́хус* 'жіночий статевий орган', *серніти* 'красти', *трін'кати* 'пити'.

Отже, пам'ять про шнайдерську мову живе, а мовлення так і дивись, тобто слухай, – час від часу підсвідомо поверне із забуття якесь слово чи вираз.

7.3.2. Кóвкувські мищáне

У селах навколо містечка Колок (місцева вимова *кóвки* із закономірним переходом *ол* в *ов||оў*, як у словах *вовк*, *жовтий* та ін.) колишнього Колківського, тепер Маневицького, району недолюблюють *кóвкувс'к'іх мищáн*, уважаючи їх ледарями, бо вони не працюють на землі, а шукають легкого хліба.

Містечко було добре відоме своїми ремісниками, насамперед кравцями та шевцями. Декілька разів на рік тут відбувалися великі ярмарки, саме завдяки їм назва Колки часто трапляється у фольклорних творах, пор.:

Id' starosto do kołku (miasteczko Kołki?)

I kup swasi hołku.

(Із записів О. Кольберта, див. [Дзендзелівський 1996, 287])

/ раз йа йшов с Кóўку /

стрітив sóрок вóвку //

йа став – а йіх пóвен став /

йа с'ів – а йіх сто с'ім //

йак дав Бог ден' /

а то... пен' //

(Записано автором у с. Сильно Квр В)

Й. Дзендзелівський зазначав: “У Колках віддавна проживала велика кількість безземельних і малоземельних селян, які орендували землю в поміщиків, а частина поповнювала ряди ремісників, а після й робітників. Поглиблення капіталістичних виробничих відносин зумовлювало посилення класового розшарування, у тому числі й серед ремісників, спричиняло розширення відхожого промислу, кількість відхідників-кравців, у яких (як часто буває в подібних випадках) з'явилася необхідність забезпечити свою замкнутість і засобом внутрішнього спілкування. Таким чином у Колках об'єктивно створилася ситуація, при якій звичайно виникає аргó” [Дзендзелівський 1996, 287].

Аналіз кравецької мови, як і всякого аргó, свідчить, що відмінності від народного мовлення існують лише в лексиці та фразеології, граматику повністю копіює народну мову. Лексичний склад колківського аргó такий:

1) понад 27 % лексем постали внаслідок “свідомих деформацій” (термін О. Горбача): *березéвуса* ‘береза’, *качкéус* ‘качка’, *колод'азéус* ‘колодязь’, *сердéус*, *четвергéус*, *цитанéус* та ін.;

2) найбільша частина лексики – це запозичення з різних мов та з інших арготичних систем:

- з ідиш: *áпел* ‘яблуко’, *бáрлах* ‘груша’, *бройт* ‘хліб’, *áрбис* ‘горох’, *зал’ц* ‘сіть’;
- з німецької мови: *гунд* ‘собака’, *шварц* ‘чорний’;
- з польської: *тэ́нц’ор* ‘гусак’;
- з інших арго: *га́лах* ‘піп’, *ду́л’ас* ‘вогонь’, *з’ікрó* ‘вікно’, *йéпит* ‘є’, *йорн’óхий* ‘чорний’, *каравóна* ‘дівчина’, *к’ірити* ‘пити’, *ман’кó* ‘чоловік; дядько; я’ та ін.;
- з говіркового мовлення: *га́зда* ‘хата’, *по́кліт* ‘комора’, *ску́рати* ‘одержати покарання’, *стидува́тис’а* ‘соромитися’ та ін.;

3) в основі мотивації багатьох арготизмів покладені інші ознаки, ніж у загальноновживаних словах: *бекúн* ‘вівця’, *рэвуха* ‘корова’, *пйатерн’á* ‘рука’, *трусíха* ‘борошно’ і т.д.;

4) словотворення відбувається за тими ж законами, що й у народній мові, для чого використовують навіть ті самі словотворчі засоби: *шкахéл* ‘селянин’ – *шкахéлка* ‘селянка’ – *шкахéл’с’кий* ‘селянський’, *ск’іл’* ‘собака’ – *ск’іліха* ‘сука’ – *ск’іл’áчий* ‘собачий’, *чі́рий* ‘добрий, гарний’ – *ч’ір’йі* ‘краще’, а, напр., дієслово *канті́ти* ‘казати’ уживане з префіксами *ви-*, *з-*, *за-*, *на-* і т. д.

Через чверть століття після записів Й. Дзензелівського студентка філфаку І. Хілько, уродженка Колок, упродовж 2006–2007 років опитала нащадків тих, чиї батьки та діди колись володіли кравецьким арго. Як їй повідомили, найчастіше майстер зі своїми учнями, працюючи у себе вдома, без видимої потреби (утаємнення) вживали арготизми, які й запам’ятовували їхні діти. І хоч ця мова тепер на грані зникнення, однак їй удалося зафіксувати деяку частину арготизмів, при цьому виявлено, що свою таємну мову мали і колківські шевці, щоправда вона мало чим відрізнялася від кравецької – це та сама арготична система. Так І. Хілько зафіксувала від різних респондентів понад шістдесят слів, що відсутні у записах Й. Дзензелівського (докладніше див.: [Хілько 2007]).

7.4. Західнополіські жebraцькі арго

Біда і всякі нещастя згуртовують людей, щоб їм протистояти разом, щоб знаходити сили боротися, аби вижити. Так об’єднуються часто стихійно, а в більшості – свідомо. Згуртуванню сприяють також

спільні інтереси, професійні таємниці. Саме в таких замкнених колах виникали нові слова, незрозумілі навколишнім, якими приховували від сторонніх якусь таємницю, повідомляли щось один одному, попереджали чи застерігали. Тому цілком справедливе їхнє твердження, що “сліпець спіпця знає здалека”.

Дослідниця кобзарського мистецтва М. Гримич зазначає: “Кобзарі та лірники, в першу чергу, були жебраками, а вже потім – мандрівними співцями, і аж ніяк не навпаки. Старцювання – це була їхня професія, спосіб до виживання, ба, навіть, як це і не парадоксально звучить, – шлях до особистісного самоутвердження, оскільки в деяких випадках незрячий ступав на шлях жебрацтва не через матеріальну скруту (діти сліпли і в заможних сім’ях), а через принизливе становище “дармоїда”, через бажання мати зароблений власним трудом шматок хліба” [Гримич 1992, 15].

У більшості до жебраків ставилися співчутливо: з хати їх не випускали без нічого, не відмовляли, коли ті просилися переночувати, а біля церкви (звичайне місце зібрання жебрів у свята) їм давали дрібні гроші і просили помолитися за себе чи своїх родичів (таку молитву, вірили, Бог сприйме швидше).

Відомо, що сліпці-жебраки мали свої об’єднання, як і ремісничі цехи: була *судна рада*, *думна рада*, *цехова рада*, до якої входили панотці – *радна старшина*, *старшини-порадники*, на чолі яких був *прапанотець*. У кожному братстві був свій скарбник, якому через окружних старост старці здавали податок – соту частину прибутку [Гримич 1992, 14–15]. На Західному Поліссі такі об’єднання розпались одразу після другої світової війни, однак жебраки “зберігали” ще деякий час свого *прокурора*, *судію* та *солтиса*, а пізніше мали лише *предсідателя*, який розпоряджався печаткою – ознакою влади [Аркушин 1996, 230] (очевидно, тут оповідачі мають на увазі УТОГ – Українське товариство глухих).

7.4.1. Лірницьке арго

Арго волинських лірників Й. Дзендзелівський виявив ще 1956 року під час діалектологічної експедиції на Любомльщину, після чого ще тричі приїжджав для записів цієї *шлепéцької* (сліпецької) мови – 1957, 1962 і 1971 рр.

“Від оточуючого населення свою шлепéцьку мову волинські, як і інші, лірники звичайно зберігали у великій таємниці. Користувалися

вони нею лише в ситуаціях, коли була потреба щось сповістити, сказати чи запитати один другого так, щоб це залишилося невідомим для сторонніх людей. Та слід зауважити, що й при таких обставинах лірники цією мовою, як правило, розмовляли стиха, щоб не розголошувати самого факту її існування” [Дзендзелівський 1996, 310].

Декілька речень з ілюстративного матеріалу, наведеного в словнику до лексем лірницького аргю [Дзендзелівський 1996, 312–348]:

гаврі́тка клево́тна до гал'ма́ ‘корова добра на молоко; молочна корова’;

нак'і́ривс'а по́со а́рби ‘напився багато горілки’;

т'акні́ бі́мен'і гарті́ки ‘дай мені горілки’;

в бі́н'ого кле́ва по́хац' ‘в нього гарна хата’;

во́л'у потро́йити бо́тн'у ‘хочу поїсти борщу’;

о, в бі́тебе кле́ва буштира́ка, скел'а́ха не вкушмо́рит' ‘о, в тебе добра палиця, собака не вкусить’;

вт'іко́чуї, бо йак з'іне́рат', то по камз'і наку́лайут' ‘тікай, бо як зловлять, то по морді наб'ють’;

накі́млаї кле́во фі́уртки, бо так'і́вс'к'і замаз'мо́ран'і, йак к'і́ршунá хо'ді́ри ‘наміль добре руки, бо такі забруднені, як у кабана ноги’.

У першому десятилітті ХХІ століття уже не залишилося жодного волинського лірника, на жаль, і не був зафіксований їхній репертуар, добре, що хоч Й. Дзендзелівському вдалося “урятувати” арготизми від забуття.

7.4.2. Аргю каліпних

У центрі Волинського Полісся змогли записати таємну мову *каліпних* ‘сліпців-жебраків’ [Аркушин 1996а; Аркушин 1996б]. “Вийти на слід” цього аргю допоміг випадок: 1992 року під час діалектологічної практики у селах Ковельського району студентка Р. записала загальну назву для собаки – *скалу́га*. Що це за лексема, наскільки вона поширена, чи існують від неї похідні, – студентка не змогла пояснити, на всі питання була одна відповідь: “Так мені сказала жінка”. Тому наступного дня поїхали в с. Білин для перевірки записів. З'ясувалося, що респондент Анастасія Ладан, 1935 р. н., – сліпа від народження, була замужем теж за сліпим жебраком, від якого перейняла багато арготизмів. Узагалі свою мову жебраки не передають “видющим”, адже це одна із ознак їхнього “цеху” (об'єднання), але Настя Ладан такої клятви не давала, тому радо ділилася своїми знаннями.

А. Ладан назвала ще декількох сліпих жебраків, з якими вона розмовляла по-каліпськи (<ка́л'іп 'сліпець') під час зустрічей: К. Коваль, 1908 р. н., с. Сошично Камінь-Каширського району; М. Муравець, 1908 р. н., с. Штунь Любомльського району; А. Ривук, 1930 р. н., с. Гупали Любомльського району; М. Тесля, 1915 р. н., с. Білин Ковельського району. До речі, є свідчення, що в с. Олеськ Любомльського району в середині ХІХ ст. існувала навіть лірницька школа для навчання сліпих хлопчиків (див.: [Дзендзелівський 1996, 310]).

Так від цих осіб нам удалося зафіксувати словник старіцької мови, що нараховує 294 корені, від яких утворено 566 лексем [Аркушин 1996б].

Хто давно жебракував і користувався повагою інших, той міг вільно ходити на жебри (напр., сліпий К. Коваль повідомив: “Був пуд Сарно, пуд Ровно, ходив по Волиню”). Новачки мусили скласти іспит із *каліпéцької (старіцької)* мови та на знання репертуару (молитви, псалми, пісні), а тоді вже могорич, тобто підготувати вгощення. Тільки після цього “зверхники” визначали села, у яких дозволено просити милостиню. Жінкам іноді ставили інші умови – “переспати з старшим” (А. Ладан).

Тепер жебраки не ходять визначеними селами, але традиційно збираються біля базарів (зрідка) або біля церков на великі та храмові свята (частіше). Як правило, поїздка на базар чи до храму була викликана не стільки матеріальною скрутою, як бажанням “побачитися” та поспілкуватися з іншими сліпцями.

О. Горбач писав, що ця мова “застосовувана як засіб взаємного розпізнавання або відмежовування назовні її носіїв” [Горбач 1955, 57]. Наш респондент із с. Білин Ковельського району А. Ладан повідомила таке: “Мóву старц'і самі од себе вчу́ли. Їак не зна́йіш, то не пус'т'ат' [*жебрати*], – старц'і такіх прис'іка́ют. Вчís'а! Трóшки пуду́чиш – і ході просі́ дл'а ста́рц'а. Їак заплáтиш, то міс'ацiv тричотіри учит. А йак не плáтиш, то рик трéба вч́ити. Стр́инут', то старц'і перевир'áют': зв'ідки ти? де вч́ивс'а? переговори́, шо зна́йеш”.

Зафіксовані нами лексеми подали у формі словника [Аркушин 1996б], після якого вміщені дві розповіді каліпних про своє життя. Наводимо ці тексти з перекладами, що дасть можливість краще зрозуміти будову цієї таємної мови.

1. *Ман'кó ханжува́в на обшáр в шу́сто. Там сханжóбувавс'а з йóним кáл'іпом.*

– *А де тапкó ханжувáв?*

– *Ої клéво, бра́ц'і! Маїкó йепéрив к'іта́, трусн'у́. Але припна́в качу́рник і на качу́рн'у йапéрли ман'ка́. А бис'аку́дн'а йа похл'у́ до кл'усі́. Шиторувáти битл'áти, св'ігорниц'у посі́чу.*

Переклад:

Я ходив на базар у місто. Там зустрічався з одним сліпим.

– А де ти ходив?

– Ой добре, друже [було]. Я брав яйця, муку. Але прийшов міліціонер і в міліцію забрали мене. А сьогодні я піду до церкви. Буду молитися і поставлю свічку.

2. В гал'обному шустому погаўредили йáко сл'іне, йак кал'іне с кáл'іном гаўред'ат' і припна́ли до по́хач'і кáл'іна. В шустому псáли і шутрувáли. Припна́в качу́рник, скантовáв, жеб ни псáли і ни шутрувáли, бо йак б́удите псáлити і шутрувáти, то зайіпéру і закаплóшу. Пна́йте до сво́йї по́хач'і. Припна́в кал'іпни́ до сво́йї по́хач'і і став трóйити, потрóйив, дава́ї б́енити, побéнив і став к'іма́ти. Пок'іма́в, припна́в до табака́ і скантовáв, жеб ут'акну́в арте́ки. Ман скантовáв на́м'іт' х'і́бн'ів. Скантовáв і пої́орчив на хóри.

Переклад:

У великому місті поговорили сліпі, як сліпий із сліпим говорять, і прийшли в хату до сліпого. У місті співали і молилися. Прийшов міліціонер, сказав, щоб не співали і не молилися. Бо як будете співати і молитися, то заберу в тюрму. Ідіть собі додому. Прийшов сліпий до своєї хати і став їсти, поїв – давай курити, покурив і ліг спати. Виспався і пішов до товариша і сказав, щоб дав горілки. Він сказав, що не має грошей. Сказав і поїхав на село.

Думаємо, тепер уже, на жаль, не залишилося жодного знавця цієї старіцької мови, оскільки нам більше не вдалося натрапити на неї.

7.4.3. *Арго лаборі́в*

Про самих лаборів в Україні та на Західному Поліссі відомо небагато і небагатьом, виняток становить територія суміжжя між Берестейщиною та Пінщиною (нинішній Іванівський район Брестської області Республіки Білорусь), де якраз проживали лаборі.

У кінці двадцятих років минулого століття О. Курило у своїх “Матеріялах до української діалектології та фольклористики” вмістила, як вона сама пише, “невеличкий лексичний матеріал” з Берестейського та Кобринського повіту з таким тлумаченням слова

лабор – “чоловік, що ходить по селах, містечках і збирає пожертви на церкву” [Курило 1928, 84].

У “Словнику Берестейщини” В. Леонюка читаємо:

“*Лабур, лабор, лабурі, лабурство*, етнографічна назва мешканців Янова (Іванова) та Мотоль Івановського району, а також частини мешканців Олики на Волині, які в давнину займалися лабурством, тобто збиранням грошей на будову або ремонт церков. Промисел лабурського прохацтва склався за часів Речі Посполитої, коли до лабурства заохочували феодальні власники згаданих населених пунктів” [Леонюк 1996, 177].

Отже, *лабурство* – своєрідне заняття янівців. Оскільки орної землі в містечку Янув (тепер Іваново) було небагато та й та була малородючою, а торгівля була зосереджена в руках євреїв та частково німців і поляків, то й серед місцевих чоловіків виникло своєрідне заняття – збирання пожертв на будівництво нових православних церков та ремонт діючих. Розквіт цього “ремесла” припадає на кінець XVIII – початок XX століття.

Ті, хто хотів стати лабором, повинні були отримати спеціальний дозвіл, крім цього, їм у консисторії м. Пінська видавали прошнуровану із сургучевою печаткою книжку, куди записували кількість дарованих грошей. Збирати пожертви починали після закінчення осінніх польових робіт, коли селяни мали зерно і якусь децищу грошей. Перед від’їздом лаборі відзначали проводи, на які запрошували родичів і сусідів. Опісля невеликими групами (2–3 чоловіки на одній підводі) обов’язково на ніч (!) від’їжджали з містечка. Є свідчення, що лаборі збирали пожертви не тільки в Прибалтиці та Росії, а й на північному Кавказі. Поверталися перед Великоднем і теж обов’язково вночі.

Ось як розповідає про це жителька Іваново Р. М. Куліч, 1922 р. н. (зауважимо, що не тільки янівська, а й уся берестейська інтелігенція вже не може будь-що повідомити своєю говіркою, а зразу переходять на *одщепонятный язык*):

/ так от ані́ рас|казивалі́ / ані́ пр|осто цер|ковнай|а кн’і|га / св’аш|ч’ен’і|ком би|ла ви|данай|а / ані́ / за|п’і|сивалі́ вс’е по|ж’ер|тован’а / за|п’і|сивалі́ вот / хто / хто д’ен’г’і́ / хто там / до|пус|т’ім / ^е |жерт|вовалі́ вс’о / **бук|вал’но вс’о** / ну и: / ска|жемо / ка|куй|у-то там |ілі́ пол|отн|но |ілі́ ткан’ |ілі́ скат’ерт’ |ілі́ |ето / пала|т’ен|ца вот |ет’і́ вс’о / ані́ бук|вал’но вс’о |ето за|п’і|сивалі́ вс’о пр’і|во|з’ілі́ / **ан’і с|ето|во** /

цѣрков' ім вид'ел'ала за то шо ані йез'д'іл'і / цѣрков' ім вид'ел'ала / по'жертвован'а тож'е // [Аркушин 2012, 532].

Хоч є свідчення, що у ті книги навіть пожертви грішми не всі записували, оскільки проконтролювати правильність фіксацій селяни не могли, а дароване зерно, борошно, полотно, сукно і т.д. майже все належало лаборам, тому янівці від навколишніх селян вирізнялися багатшим одягом і “легшими”, тобто кращими, умовами життя.

Ось ще одна розповідь колишнього вчителя В. А. Куліча, 1911 р. н.:

/ а слово само лабур што та'койе? // по-лат'ін'е ла'боро ра'ботат' / ра'боч'іе л'уд'е // 'ето н'е то шо лодар'і да ход'ат' обманути чи шо-ні'бут' // а ра'боч'іе / 'ето треба ход'іт' // обо'іт'і // вони заход'іл'і н'е тол'ко на ук'раїну / лабур'і / он'і бил'і аш на кав'каз'е // от ка'да началас' во'їна / ми вийехал'і на кав'кас // 'ето / з'начит' / ані і в л'іт'в'е бил'і / латв'ії / естон'ії // по вс'єх // пр'ібалт'ік'е / в'із'д'е бил'і //

/ мн'е ка'да-то ат'ец рас'казивал / шо пр'ішл'і с'тарци / чи с'л'іп'ці чи с'тарци / на н'оч попр'ос'іл'іс' // то вн'іс околоту // так ви з'найіт'е / шо та'койе околот? // послал'і / бо ш тади кроват'і не було // бо ж обикнов'ен:а хата // ми н'е тут жил'і // ну / і с'луша // сами л'ежат // а т'е разгавар'івайут м'єжду сабо'і // і т'е разгавар'івайут / шоп хаз'айен н'е зна'ю шо // а в нас у'же 'етот йазик ізв'есний / бо лабур'і ход'ат да вони пол'зуйуца 'етім йазиком / вот / он'і / 'ет'і с'тарци разгавар'івайут на 'етом йазик'е // ну от'куда // чи то с'тарч'єск'ій йазик пр'ін'єс'аній / но он'і у'же то'же з'нал'і 'етот йазик // ну вот м'ного сло'у у'же пр'ім'єрно йа позабу'ва'ю //

/ 'ето лабор'і зариска / от 'етот пр'і'їежій на івановца / 'ето лабор // муї бат'ко івановск'ій / родом івановск'ій / не був лабор / н'є // са'пожн'іком був / то 'ето // а так вс'і в'круговуйу ни було ни 'одного / коп не був лабор'і / ка'ждий шов з йак'єйус' кн'ішко'ю /// ал'би івановск'ій / то все 'одно зват' лабор // [Аркушин 2012, 524–526].

Із цього свідчення зрозуміло, що таємна мова лаборів і жебраків – це одна і та сама арготична система, адже лаборі, по суті, ті ж жебраки, бо жили із прохачтва (див. нижче порівняльну таблицю західнополіських арго).

Про існування лабурської мови було відомо ще з кінця шістдесятих років ХІХ століття (див. [Аркушин 2002, 452]). Зараз ця мова

перебуває у пасивному запасі, але вряди-годи “виринається” на волю, коли потрібно щось сказати потайки. Багато респондентів з Іваново нам розповідали такий анекдотичний випадок, який ніби трапився з одним янівцем: повертаючись додому з лабурства, він у Москві “дав” дружині телеграму такого “сороміцького” змісту: *пна́йу до по́хаз'і, шухл'у́ї шивл'у́ху, псул стéчит'*. На пошті прийняли телеграму, але зразу ж повідомили “куда треба”, над її змістом кагебісти ламали голови чи то тиждень, чи місяць, а все-таки змушені були зв'язуватися з місцевими янівськими службами (інші твердження: мушили їхати в Іваново), щоб зрозуміти “шпiонський” зміст телеграми.

Бібліографи Івановської центральної бібліотеки ім. Ф. Панферова уклали своєрідний російсько-лаборський словник (зауважимо, що за кількістю лексем він переважає наш [Аркушин 2002]). Щоправда інтелігенція перестаралася: для записів використали не тільки російську графіку, а просто “зросійшили” арготизми, тобто подали з російською вимовою і російськими формами слів, тобто зробили своєрідний “переклад”, напр. (для порівняння у дужках подаємо наші фіксації): *марока*, *тырыжники* (тирiжники), *кирной* (к'iрний), *бенить* (бeнити), *рыгувать* (риговати), *копсать* (кoпсати), *шухлевать* (шухл'увати) та ін. [Аркушин 2002, 462–466].

І донині в янівців збереглося “чванство”, що вони лаборі і ніколи не були кріпаками.

7.5. Порівняння лексики західнополіських арго

Для такої порівняльної таблиці використали власні записи мовлення каліпних [Аркушин 1996а; Аркушин 1996б] та лаборів [Аркушин 2002], а також фіксації Й. Дзендзелівського таємних мов лірників [Дзендзелівський 1977а], кожухарів [Дзендзелівський 1977б] та кравців [Дзендзелівський 1986].

Арготизми Західного Полісся

Семантика лексем	Арго жебраків	Арго лаборів	Арго лірників	Арго кожухарів
‘батько’	<i>баиті́й</i>	<i>ба́штеї</i> <i>баиті́й</i>	<i>баиті́й</i>	<i>бател'анко</i>
‘мати’	<i>мані́ц'а</i> <i>мані́чо</i>	<i>мані́ца</i> <i>ма́тиц'а</i> <i>мат'о́ра</i>	<i>мані́ц'а</i>	<i>мател'анка</i> <i>требенáста</i>

Семантика лексем	Арго жебраків	Арго лаборів	Арго лірників	Арго кожухарів
‘син’	<i>йóнус</i>		<i>áндрус</i> <i>ман'</i>	
‘дочка’	<i>андру́ска</i>		<i>андру́сика</i>	
‘брат’	<i>áндрус</i>	<i>брац'óра</i>	<i>áндрус</i> <i>áндрух</i>	<i>братéл'анко</i> <i>братéнус</i> <i>брéйдир</i> <i>брéйтар</i>
‘сестра’	<i>андру́ска</i>		<i>андру́сика</i> <i>адрушíха</i>	<i>се"стрéл'анка</i> <i>се"стрéнус</i> <i>швéсти^р</i>
‘чоловік’	<i>лох</i> <i>меж</i> <i>м'ех</i> <i>мих</i>	<i>ман'кó</i> <i>мет'</i>	<i>мех</i> <i>хирйáн</i>	
‘жінка’	<i>кúба</i> <i>ра́ха</i> <i>рэ́ха</i>	<i>цúба</i>	<i>кúба</i> <i>мамзéл'а</i>	<i>рэ́ха</i> <i>чмíха</i>
‘хлопець’	<i>бобз'úk</i> <i>лóбуз</i> <i>лóбус</i> <i>лóбуш</i> <i>лобоз'úk</i> <i>ман'кó</i>		<i>ко'нд'й</i> <i>лобзáй</i> <i>лобз'úk</i>	<i>михрáч</i> <i>шей'иц</i> <i>шейгун</i>
‘дівчина’	<i>каравóна</i> <i>кариўн'áка</i> <i>карон'áчка</i> <i>кари́га</i>	<i>каравóнка</i>	<i>каравóна</i> <i>каравон'áка</i>	<i>крéл'а</i> <i>крéл'ус</i> <i>михрáчка</i> <i>михру́нка</i>
‘я’		<i>ман'кó</i>	<i>ман'кó</i>	
‘ти’		<i>тапкó</i>	<i>типкó</i>	
‘він’	<i>ман</i>	<i>б'ййáк</i>		
‘вона’		<i>б'ййáчка</i>		
‘вода’	<i>да́йка</i> <i>де́йка</i> <i>де́л'ка</i> <i>де́л'га</i> <i>дил'га́</i>	<i>де́л'ка</i>	<i>да́йка</i>	
‘хліб’	<i>сúмер</i> <i>сúмир</i> <i>сумéра</i> <i>симéра</i> <i>сумéрийа</i> <i>сум'íрка</i>	<i>кúмса</i>	<i>кúмса</i>	
‘молоко’	<i>ал'íмо</i>	<i>гал'мó</i>	<i>ал'мó</i>	<i>малахáтина</i>

Семантика лексем	Арго жебраків <i>ал'мó гал'мó</i>	Арго лаборів	Арго лірників <i>гал'мó</i>	Арго кожухарів <i> мéйлах</i>	Арго краків
‘сир’	<i>тéрен</i>		<i>тіре^н'</i>	<i>келз керз</i>	<i>мідла міт</i>
‘масло’	<i>вéсло увéсло хутор</i>	<i>вісло</i>	<i>вéсло весло гомелос</i>	<i>путир</i>	<i>сирéву</i>
‘сіль’	<i>гáлус' халу́н</i>		<i>áлгус гáлус</i>	<i>зали</i>	<i>з</i>
‘сало’	<i>кріса крісо шп'іт</i>	<i>крісо</i>	<i>криса кр'іса</i>	<i>хазиріна</i>	<i>к'érха</i>
‘м'ясо’	<i>масе^нро мисаро мисеру́</i>	<i>мисара́</i>	<i>кремс</i>	<i>флейш хлейш</i>	<i>к флейш</i>
‘цукор’	<i>трот</i>		<i>áлгуст омел'асник</i>	<i>шахраї́</i>	<i>ц</i>
‘горілка’	<i>амéра арте́ка арти́ха гард'їя</i>	<i>арцима́ гарцима́</i>	<i>арба арти́ка кор-гонка ‘самогон’</i>	<i>арти́ха карафіло́вка шнапс</i>	<i> арти́ха іртіха</i>
‘їсти’	<i>Тро́йіти</i>	<i>тро́йіти</i>	<i>трепа́ти тро́йіти</i>	<i>хилі́ти</i>	
‘іти’	<i>пна́ти ханжа́ти ханжувáти хлі́ти хл'і́ти</i>	<i>пна́ти</i>	<i>пна́ти</i>	<i>пáндати панді́ти</i>	<i> п панді́ти панд'с тараг</i>
‘пити’	<i>кі́рити к'і́рити</i>	<i>к'і́рити</i>	<i>к'і́рити</i>	<i>к'і́рити чихрі́ти</i>	<i> к</i>
‘спати’		<i>к'іма́рити</i>			<i>ч</i>
‘говорити’	<i>гавре́дити гавришувáти конту́ти</i>	<i>гаврі́дати</i>	<i>гаврі́дити тандз'і́ти</i>		<i>б дзе́ канті́ канті́ с'урап</i>
‘добрий’	<i>клеві́</i>	<i>сурáзні́</i>	<i>клеві́</i>		<i>ч</i>
‘недобрий’	<i>никогóтни</i>		<i>некле́вотні́</i>		
‘гарний’	<i>клеві́</i>	<i>кл'о́ві</i>	<i>клеві́</i>	<i>чіри́ чирéц'ки́</i>	<i> ч</i>
‘негарний’		<i>нехухі́ нехухі́</i>	<i>невкле́ві</i>	<i>шва́рці шóтши́</i>	<i> </i>
Семантика лексем	Арго жебраків	Арго лаборів	Арго лірників	Арго кожухарів	Арго краків

‘кінь’	<i>вóлот</i> <i>вóлот'</i>	<i>вóлот</i>	<i>вóлот</i> <i>вóлат</i>	<i>ферт</i>
‘корова’	<i>бійма</i> <i>гаўрiтка</i> <i>йаглітка</i> <i>уліпка</i> <i>вліпка</i>	<i>гёматка</i>	<i>гаврiтка</i>	<i>бейма</i> <i>рєвуха</i>
‘собака’	<i>скал'ўга</i>	<i>ск'іл'</i>	<i>ск'ілу́н</i> <i>ск'іл'áха</i>	<i>гунд</i> <i>гунт</i> <i>ск</i>

Як видно з такого порівняння, західнополіські арго мають ту саму лексичну основу, що різняться кількістю синонімів для найменування тієї самої реалії, а також відсутністю якоїсь назви (здебільшого її не пам'ятають).

Немає жодного сліпця, для якого б арго було рідною мовою – для них усіх рідна їхня говірка (як правило, літературної мови вони не знають), тому досить сильний вплив діалектного оточення на всі лексеми арго. Це ж відзначав і О. Горбач: “Арготичні лексеми використовуються на фонетичній і граматичній основі мови носіїв даного арго: напр., основою арго бучацьких лірників був наддністрянський говір, тернопільських та вінницько-могілівських – подільський говір; основа сленгу Львова – місцевий спольщений жаргон, сленгу Одеси, Києва, Харкова – зросійщений жаргон міських низів” [Горбач 1955, 58].

Оскільки наші записи жебрацької мови переважно з центральної частини Волинської області, а Й. Дзендзелівського – із західної, то й відчутний вплив різних фонетичних систем навіть на ті самі лексеми. Можна указати такі фонетичні особливості:

а) обниження наголошеного [и] до [е] в говірках північної та західної частини Волинської області: *артéка* ‘горілка’ (у записах Й. Дзендзелівського і О. Горбача *арті́ха*), *стéчити* ‘стояти’ (у записах Й. Дзендзелівського *сті́чити*); пор. діал. *жéто*, *рéба*, *кédати*;

б) перехід [е] в [а], що характерне переважно говіркам західної частини: *да́йка* ‘вода’, *д'івара* ‘дев'ять’ (у записах Й. Дзендзелівського і О. Горбача *дéйка*, *д'івера*); пор. діал. *ба́рах*, *ста́жка*, *ца́ркава*;

в) перехід [а] в [е] після м'яких приголосних та шиплячих: *пйéнж'е* ‘п'ять’ (у записах Й. Дзендзелівського і О. Горбача *пйáнже*); пор. діал. *пйет'*, *сид'éт'*, *йéма*, *ш'éпка*;

г) дзвінкі приголосні в кінці слів та перед глухими оглушуються: *лóбус* ‘хлопець’ (у записах О. Горбача *лóбуз*) та ін. (докладніше див. [Аркушин 1996в]).

Отже, і на арготичну систему впливає говіркове оточення.

7.6. Російська феня на Західному Поліссі

У зв'язку з тим, що на території Волинського Полісся є виправно-трудова колонія та тюрми, у яких найбільше в'язнів зі сходу та півдня України, то й свою “прописку” на цій території знайшла російська “феня”. Зрідка вона звучить і на вулицях міст та містечок: ті, хто відбув термін ув'язнення, вже не можуть забути свою “феню”. Ця штучна мова різко відрізняється від ремісничко-жебрацького арго.

Студент-заочник В. Кав'юк, який працював учителем української мови та літератури в Ковельській виправно-трудова колонії, зафіксував частину цих арготизмів. Він зазначає: “Таємна мова колишніх жебраків, конокрадів, кравців, кожухарів відійшла в минуле. Сьогодні офенською мовою спілкуються зовсім інші групи молодих людей: рокери, фани, металісти, рекетири, злочинці та ін. <...> Специфічною особливістю мови багатьох засуджених є кримінальний, так званий злодійський жаргон *ф'ен'а*. Мова значної частини засуджених вирізняється багатою колоритністю. У ній в основному виділяється три напрямки – арго, мова жестів і мова знаків (татуювань)” [Кав'юк 2001, 61].

Причини постання та розвитку цієї таємної мови, на думку В. Кав'юка, такі: “Тюремно-злочинне арго виникло як засіб розпізнавання “своїх” і виділення їх в особливу касту, спільноту людей. З допомогою арготизмів представники злочинного світу протиставляють себе іншим, в основному тим, хто не відбував покарання, підкреслюють свою зверхність, а також намагаються приховати деякі сторони діяльності від тих, хто не посвячений в їхні заняття” [Кав'юк 2001, 61].

Вихованці Ковельської виправно-трудова колонії повідомили деякі факти зі свого життя, пор.: “Когдá мн'е б'ило дв'енáцит' л'ет, йа вп'ерв'ийе познаком'илс'а с кор'ешáм'и, котóрийе отконáл'и срок по зóнам рáзново р'еж'и́ма, тогдá йа усл'и́шал их разговóр на ф'ен'е. Пóж:е йа узнáл, што так базáр'ат в зóн'е”; “У м'ен'á пройав'ил'ис' бол'ш'ийе спосóбност'и к:армáн:ому д'елу, мойи кор'ешá помогл'и найт'и мн'е хорóшево уч'ит'ел'а”. Насамперед “авторитети” старалися дібрати собі “достойних” учнів: “Пр'ежд'е вс'евó н'ужно б'ило посмотр'ет', гóд'ен е́тот штемп (‘юнак, хлопец’) к проходóу і уч'об'е в е́тої шкóл'е. <...> В основнóм от:áлк'ивайуц:а т'е л'уд'и, котóрийе вспл'ул'и с с'ол, пров'инци́й ил'и йавл'айуц:а заб'итим'и ж'ит'ел'ам'и гóрода. Так'их л'уд'ей шч'ита́ют бика́м'и, а тákже т'ерп'ила́м'и”. Ще у слідчому ізоляторі

новоприбулому “устрійвайут проп’іску” на знання законів зони, а найпершим буває запитання: “Плашкёт, ти по ф’ён’е бóтайеш”, тобто ‘хлопче, ти розмовляєш таємною мовою?’ [Кав’юк 2001, 62–63].

Навіть з уривків цих розповідей видно, що основою *фён’і* є російська лексика і фонетика та запозичення з інших мов – англійської, німецької і т. д. Досить часто звичайним широковживаним словам надають іншого значення, що значною мірою “засекречує” висловлення, пор.: *акадём’іа* ‘в’язниця’, *ак’ула* ‘лампа денного світла’, *базар* ‘розмова’, *бáнишчик* ‘вокзальний злодій’, *бідло* ‘психічно хворий’, *бугóр* ‘активіст’, *веслó* ‘ложка’, *гн’ілої* ‘погана людина’, *горбáтиї* ‘кран для пиття води’, *жа́бри* ‘горло’, *залет’іти* ‘бути спійманим’, *кал’óса* ‘взуття’, *к’ішк’і* ‘одяг’, *кон’* ‘засуджений, що виконує чужу роботу’, *к’ур’іца* ‘стукач’, *лісиї* ‘лампочка’, *л’іп’іла* ‘лікар’, *паравóз* ‘тарган’, *савóк* ‘активіст’, *с’естра́* ‘подушка’, *скáтка* ‘матрац’, *фан’эра* ‘груди’ та ін. [Кав’юк 2001, 63–65].

Своєрідна і фразеологія блатняків: *бит’ в диму́* ‘нічого не пам’ятати’, *бит’ на стр’óме* ‘бути на чатах’, *гнат’ гáму* ‘фантазувати’, *гнат’ т’ул’ку* ‘обманювати’, *д’ержáт’ мáзу* ‘захищати товариша’, *к’ін’ маргáла на котлі* ‘котра година?’, *м’етáт’ ікру́* ‘боятися; переживати’, *отб’іт’ д’упл’а* ‘не зрозуміти, в чому річ’, *пл’унут’ на фáзу* ‘вимкнути світло’, *проб’іт’ шу́шу* ‘оглянути тайник’, *сигрáт’ на п’іан’іно* ‘зняти відбитки пальців’, *фармазóн’іт’ бáк’і* ‘говорити дурниці’ та ін. [Кав’юк 2001, 67–68].

Отже, сучасна *феня* не має нічого (або майже нічого) спільного з ремісницько-жебрацькими таємними мовами, зафіксованими на Західному Поліссі, єдина ознака, що об’єднує ремісницькі арго з фенею, – це їхня засекречувальна функція.

ВИСНОВКИ

Західнополіський говір у своєму формуванні як окрема діалектно-територіальна одиниця пройшов ті ж етапи, що й інші українські старожитні діалекти. Однак його відмінність від середньо- та східнополіського говорів у тому, що на поліську основу нашаровані риси південно-західного наріччя, привнесені сюди вихідцями з Волині та Галичини.

Сучасний лексичний склад говірок містить слова різного походження, успадковані з індоєвропейського та праслов'янського періодів спільного мовного розвитку, а також загальнонародні й вузьколокальні. Частина лексем уживана на всьому україномовному ареалі, інші – лише на частині діалектної території, а ще інші лише в одній говірці або навіть у мовленні одного діалектоносія.

Серед західнополіської лексики виявлено значне різноманіття: слова, ужиті в прямому і переносному значеннях, полісемія, синонімія, омонімія, значна кількість семантичних та словотвірних діалектизмів, евфемізми, okazionalizmi і т. д. Паралелі до західнополіських лексем виявлені в усіх українських діалектах, а також, крім східнослов'янських, у західно- та південнослов'янських мовах, особливо виділяються полісько-карпатсько-південнослов'янські паралелізми.

Як і кожен український говір, західнополіський має багато запозичень з інших мов, насамперед з російської та польської, а також з німецької, єврейської, турецької, англійської та ін., що перейняті безпосередньо від носіїв цих мов або через посередництво російської та польської.

Західнополіські лексеми, як і поліські в цілому, мало поповнили лексику сучасної української літературної мови, причиною чого є те, що письменники, вихідці із Західного Полісся, рідко їх уживали в своїх творах. Найбільший внесок зробила Леся Українка, твори якої добре знані в Україні, а її “Лісова пісня” й далеко поза межами держави. В останні роки в деяких читацьких колах здобули визнання прозові твори В. Лиса, у яких він широко подав лексику з говірки одного села – рідних Згоран Любомльського району Волинської області. На жаль, сучасні поети Волині уникають діалектизмів у поетичних творах. Дещо інакше ставлення до місцевих слів поетів

сучасної Берестейщини та Підляшшя – саме у їхніх віршах представлене лексичне багатство корінного населення. Зауважимо, що прозові твори вихідців з Берестейщини відносяться в основному від міжвоєнного періоду до сімдесятих років минулого століття.

Оскільки ніхто не сумнівався в українському статусі говірок Волинського Полісся, то й не було спроб творення якоїсь окремої літературної мови на діалектній основі. Інакше на тих частинах Західного Полісся, що поза межами України. Так, деякі вихідці з Берестейщини (“новоятвяги”), очевидно, за вказівкою певних органів, у кінці 80-х і поч. 90-х років минулого століття “творили” новий четвертий східнослов’янський народ, що є нібито нащадком балтійського племені ятвягів. І для представників цього народу вже “кувалася” літературна мова на основі янівсько-пінських говірок, значною мірою доповнена штучними утвореннями, яких би ніхто з діалектоносіїв не зміг сприйняти. На Підляшші уже в перше десятиліття XXI віку здійснені потуги запровадити латинку для твореної нової підляської літературної мови. Зазначимо, що для цих “творців” як поліської “володи”, так і підляської літературної мови до гіпотетичних користувачів новоствореними мовами зараховані у десятки разів більше осіб поза Берестейщиною та Підляшшям, тобто з Волинського Полісся, хоч жителі цього краю і не відчують соціально-мовного дискомфорту.

Усі ці спроби “творення” виявилися невдалими, бо “ковалі” забули про маленьку деталь: відірваність українських анклавних говірок від материнської мови сприяє не створенню нової мови, а зникненню того, що ще збережено, що дійшло до першого десятиліття XXI віку, тому в таких умовах потрібно не творити нові літературні мови, а зафіксувати хоч би те, що ще зберігає людська пам’ять, тим паче, що через певний час там уже не буде кому говорити по-українськи: такі широкі оберти набирає росіянізація на Берестейщині та полонізація на Підляшші.

Крім природних говірок, на Західному Поліссі виявлені залишки ремісницьких (кожухарів та кравців) та жебрацьких (лірників і каліпних ‘сліпців’) таємних мов, а у виправно-виховних колоніях “процвітає” сучасна російська “феня”, слова якої поповнюють і склад молодіжного жаргону.

Отже, лексика Західного Полісся, маючи загальноукраїнську основу, виявляє та зберігає певні специфічні риси і вузьколокальні слова, невідомі іншим діалектам.

Список використаної літератури

- Абрамян 2010 – Абрамян Ю. Назви стебла й листя городніх рослин у східно-слобожанських та західнополіських говірках / Ю. Абрамян // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Вип. 9. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 98–105.
- Альбічук 2005 – Альбічук В. Вірші / В. Альбічук // Український літературний провулок. – Т. 5. – Люблін, 2005. – С. 205–241.
- Анисимова 1989 – Анисимова Л. Г. Назви спідниці у поліських, волинських та подільських говірках / Л. Г. Анисимова // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови : тези доп. Республіканської конф. – Ужгород, 1989. – С. 5–6.
- Анічэнка 1997 – Анічэнка Ё. Палескія беларуска-українскія моўныя паралелі / Ё. Анічэнка // Велике лядо : зб. ст., присвяч. 60-річчю проф. М. В. Никончука. – Житомир, 1997. – С. 11–15.
- Аркушин 1985 – Аркушин Г. Л. Охотничья лексика западнополесских говоров : дис. ... канд. филол. наук / Г. Л. Аркушин. – Ужгород, 1985. – 258 с. (Рукопис).
- Аркушин 1986 – Аркушин Г. Л. Охотничья лексика западнополесских говоров : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Г. Л. Аркушин. – Ужгород, 1986. – 20 с.
- Аркушин 1989 – Аркушин Г. Л. Західнополіська лексика в “Словарі української мови” / Г. Л. Аркушин // Минуле і сучасне Волині : тези доп. і повідомл. III Волин. іст.-краєзнавчої конф. – Луцьк, 1989. – С. 254–256.
- Аркушин 1989а – Аркушин Г. Л. Лексика берестейських говірок і “поліська волода” / Г. Л. Аркушин // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови : тези доп. Республіканської конф. – Ужгород, 1989. – С. 6–8.
- Аркушин 1991 – Аркушин Г. Л. Мисливська лексика західнополіського говору (Матеріали до “Лексичного атласу української мови”) / Г. Л. Аркушин // Дослідження з української діалектології : зб. наук. пр. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 181–225.
- Аркушин 1991а – Аркушин Г. Л. Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся / Г. Л. Аркушин // Поліська дома. – Вип. 1. – Луцьк : РВВ Волин. обл. упр. по пресі, 1991. – С. 113–185.
- Аркушин 1994 – Аркушин Г. Силенська гуторка / Г. Аркушин. – Мельбурн : Спадщина, 1994. – 190 с.
- Аркушин 1996 – Аркушин Г. Силенська гуторка / Г. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1996. – 168 с.
- Аркушин 1996а – Аркушин Г. “Старицька мова” (Арго сліпців-жебраків Західного Полісся) / Г. Аркушин // *Slavia Orientalis*. – Р. XIV. – № 2. – Kraków, 1996. – С. 229–236.
- Аркушин 1996б – Аркушин Г. Словник арготизмів мови сліпців-жебраків Західного Полісся / Г. Аркушин // *Slavia Orientalis*. – Р. XIV. – № 2. – Kraków, 1996. – С. 267–277.

- Аркушин 1996в – Аркушин Г. Вплив говіркового оточення на арго жебраків на Волині / Г. Аркушин // Полісся : мова, культура, історія : матеріали Міжнар. конф. – К., 1996. – С. 94–97.
- Аркушин 1997 – Аркушин Г. Волочебне на Західному Поліссі / Г. Аркушин // Велике лядо : зб. ст., присвяч. 60-річчю проф. М. В. Никончука. – Житомир, 1997. – С. 21–28.
- Аркушин 1999 – Аркушин Г. Полонізми в західнополіських говірках / Г. Аркушин // *Studia nad polszczyzną kresową*. – Т. IX. – Warszawa, 1999. – S. 257–303.
- Аркушин 2000 – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
- Аркушин 2002 – Аркушин Г. Арго лаборів / Г. Аркушин // *Slavia Orientalis*. – Т. LI. – Nr 3. – 2002. – С. 447–471.
- Аркушин 2003 – Аркушин Г. Деривати як джерело реконструкції втрачених твірних основ / Г. Аркушин // *Język ukraiński: współczesność – historia*. – Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2003. – S.109–119.
- Аркушин 2004 – Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору / Г. Аркушин. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 764 с.
- Аркушин 2005 – Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Г. Л. Аркушин. – К., 2005. – 44 с.
- Аркушин 2005а – Аркушин Г. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Аркушин. – Луцьк ; Люблін, 2005. – 199 с.
- Аркушин 2007 – Аркушин Г. Діалектна назва: мотивація, культурологічний аспект / Г. Аркушин // *Етнолінгвістичні студії*. 1. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 38–47.
- Аркушин 2007а – Аркушин Г. Межі західнополіського діалекту / Г. Аркушин // *Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. наук. пр.* – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 9–31.
- Аркушин 2007б – Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Г. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 534 с. + DVD.
- Аркушин 2008а – Аркушин Г. Атлас мисливської лексики Західного Полісся / Г. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 412 с.
- Аркушин 2008б – Аркушин Г. Атлас західнополіських фауноменів / Г. Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 322 с.
- Аркушин 2008в – Аркушин Г. Л. Лексичні карти / Г. Л. Аркушин // *Атлас історії культури Волинської області*. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 100–101.
- Аркушин 2010 – Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся : Тексти / Г. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 542 с. + 2 DVD.

- Аркушин 2010a – Аркушин Г. Стверджувальні та заперечні західнополіські слова-речення / Г. Аркушин // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – 22 (II). – Житомир, 2010. – С. 17–22.
- Аркушин 2010б – Аркушин Г. Іншомовні слова як твірні основи західнополіських прізвищ / Г. Аркушин // Запозичення та інтерференція : Діалектологічні студії. 9. – Львів, 2010. – С. 305–312.
- Аркушин 2012 – Аркушин Г. Голоси з Берестейщини (Тексти) / Г. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 536 с. + електрон. опт. двосторон. диск (DVD).
- Аркушин 2012a – Аркушин Г. Л. Західнополіська діалектологія : навчальний посібник з регіональної діалектології / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 256 с.
- Атлас історії культури – Атлас історії культури Волинської області / відп. ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – 112 с.
- АУМ – Атлас української мови : у 3-х т. – К. : Наук. думка, 1984–2001.
- Бабий 1985 – Бабий Ф. И. Бытовая лексика говоров среднего бассейна Горыни : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ф. И. Бабий. – Ужгород, 1985. – 24 с.
- Бабій 1989 – Бабій Ф. Й. Назви одягу і взуття говірок середнього басейну Горині / Ф. Й. Бабій // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови : тези доп. Республіканської конф. – Ужгород, 1989. – С. 8–10.
- Бевзенко 1980 – Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
- Беларуская дыялекталогія 2010 – Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні : зборнік навуковых артыкулаў. – Вып. 1. – Мінск : Беларуская навука, 2010. – 315 с.
- Беларуская дыялекталогія 2012 – Беларуская дыялекталогія : матэрыялы і даследаванні : зборнік навуковых артыкулаў. – Вып. 2. Да 100-годдзя з дня нараджэння Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск : Беларуская навука, 2012. – 264 с.
- Белявец 1996 – Белявец В. Беловежская Пуца и ятвяги – к проблеме балто-славянских контактов / В. Белявец // Полісся: мова, культура, історія : матеріали Міжнар. конф. – К., 1996. – С. 212–216.
- Бессараба 1903 – Бессараба И. В. Матеріалы для этнографіі Студлецькой губерні / Собраль И. В. Бессараба. – Санктпетербургъ, 1903. – 324 с.
- Бичко 1990 – Бичко З. М. Назви горища в наддністрянському говорі / З. М. Бичко // Проблеми української діалектології на сучасному етапі : до 150-річчя від дня народження К. П. Михальчука : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1990. – С. 208.
- Білецький-Носенко 1966 – Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко. – К. : Наук. думка, 1966. – 423 с.
- Білінська 2010 – Білінська Л. Місцеві географічні терміни у покутських та західнополіських говірках / Л. Білінська // Волинь філологічна: текст і

- контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Вип. 9. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 249–255.
- Бондалетов 1974 – Бондалетов В. Д. Условные языки русских ремесленников и торговцев: Условные языки как особый тип социальных диалектов / В. Д. Бондалетов. – Вып. I. – Рязань, 1974. – 111 с.
- Босак, Босак 2005 – Босак А. А., Босак В. М. Атлас гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежжа (Верхняга Над'ясельдзя). Фанетыка і марфалогія / А. А. Босак, В. М. Босак. – Мінск, 2005. – 94 с.
- Босак, Босак 2006 – Босак А., Босак В. Атлас гаворак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці і сумежжа (Верхняга Над'ясельдзя). Лексіка / А. Босак, В. Босак. – Мінск, 2006. – 124 с.
- Босак 2006 – Босак А. А. Дыферэнцыяцыя і арэальныя сувязі гаворак Верхняга Над'ясельдзя : аўторэф. ... канд. філол. навук / А. А. Босак. – Мінск, 2006. – 19 с.
- Булаховський 1959 – Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1959. – 248 с.
- Булгаковский 1890 – Булгаковский Д. Г. Пинчуки. Этнографический сборник / Зап. Рус. геогр. об-ва по отд-нию этнографии / Д. Г. Булгаковский. – Т. 13. – Вып. 3. – СПб, 1890. – 209 с.
- Булаховський 1959 – Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. шк., 1959. – 248 с.
- Бълг. диал. атлас – Български диалектен атлас. – I. Югоизточна България / Съставен под ръководството на Ст. Стойков и С. Б. Бернштейн. – Част първа. Карти. – София : Издателство на Българската академия на науките, 1964. – 277 карт.
- Вакалюк 1990 – Вакалюк Я. Ю. Лексико-семантична характеристика назв одягу в говірках Прикарпаття / Я. Ю. Вакалюк // Проблеми української діалектології на сучасному етапі : до 150-річчя від дня народження К. П. Михальчука : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1990. – С. 181–182.
- Вархол, Івченко 1990 – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Пряшів, 1990. – 160 с.
- Вербич 2007а – Вербич С. Західнополіська лексика через призму слов'янської архаїки / С. Вербич // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. наук. пр. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 46–55.
- Вербич 2007б – Вербич С. Західнополіські гелоніми на гідронімній карті України та Славії / С. Вербич // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. наук. пр. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 223–226.
- Веремійчик 1995 – Веремійчик І. Короткий словник сільськогосподарської, побутової та ремісничої лексики // І. Веремійчик. Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині. – Луцьк, 1995. – С. 118–221.

- Верховод 2008 – Верховод О. Номінативні процеси в лексиці живої природи (на матеріалі українських східнословобожанських говірок) / О. Верховод // Діалектна мова : сучасний стан і динаміка в часі : до 100-річчя проф. Ф. Т. Жилка. – К., 2008. – С. 50–52.
- Вештарт 1969 – Вештарт Г. Ф. Лінгвагеографічна дыферэнцыяцыя Прыпяцкага Палесся (на матэрыяле назваў ежы) : аўторэф. ... канд. філал. навук / Г. Ф. Вештарт. – Мінск, 1969. – 21 с.
- Винниченко 1996 – Винниченко І. Історія етнолінгвістичних досліджень Берестейщини : політичне замовлення чи наукова об'єктивність? / І. Винниченко // Полісся: мова, культура, історія / Матеріали міжнародної конференції. – К., 1996. – С. 207–211.
- Вишневська, Левчук 2008 – Вишневська Г., Левчук П. Холмщина і Підляшшя / Г. Вишневська, П. Левчук. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 192 с.
- Выгонная 1969 – Выгонная Л. Ц. Палесская земляробчая лексіка (тыпалагічная і арэальная дыферэнцыяцыя) : аўторэф. ... канд. філал. навук / Л. Ц. Выгонная. – Мінск, 1969. – 21 с.
- Волинь філологічна 2007 – Волинь філологічна : текст і контекст. Західно-поліський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – 428 с.
- Волинь філологічна 2010 – Волинь філологічна: текст і контекст. Західно-поліські говірки в просторі та часі : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – 376 с.
- Волошинова 2010 – Волошинова М. Діалектні назви їжі: словобожансько-поліські паралелі / М. Волошинова // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – 22 (II). – Житомир, 2010. – С. 35–40.
- Воронич 2000 – Воронич Г. В. Західнополіський говір / Г. В. Воронич // Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 181–182.
- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2004. – 1440 с.
- Вярэніч – Вярэніч В. Л. Палескі архіў: лінгвістычныя, этнаграфічныя і гістарычныя матэрыялы / В. Л. Вярэніч. – Мінск : Выдавец А. Н. Вараксін, 2009. – 692 с.
- Ганцов 1923 – Ганцов В. Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою) / В. Ганцов. – К., 1923. – 67 с. + 1 карта.
- Гарбовська 2005 – Гарбовська Н. Життя і творчість Василя Альбічука / Н. Гарбовська // // Український літературний провулок. – Т. 5. – Люблін, 2005. – С. 243–248.
- Глуховцева 2010 – Глуховцева К. Про деякі лексичні особливості воронезьких говірок волинського походження / К. Глуховцева // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Вип. 9 / упорядкування Г. Л. Аркушина. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 22–27.

- Гнатюк 2000 – Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів, 2000. – 263 с.
- Горбач 1955 – Горбач О. Арго // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина (Перевидання в Україні) / О. Горбач. – Львів, 1993. – С. 57–58.
- Горбач 1965 – Горбач О. Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів Львівської області / О. Горбач. – (Відбитка з “Наукових записок” Українського Технічно-Господарського Інституту в Мюнхені, т. VII (X), 1965). – Мюнхен, 1965. – 103 с.
- Горбач 1973 – Горбач О. Західньо-поліська говірка села Остромичі, кол. повіту Кобринь / О. Горбач. – Мюнхен, 1973. – 64 с.
- Горбач 1993 – Горбач О. Зібрані статті / О. Горбач. – Т. V. Діалектологія. – Мюнхен, 1993. – 650 с.
- Горбач 1997 – Горбач О. Зібрані статті / О. Горбач. – Т. VIII. – Мюнхен, 1997. – 381 с.
- Горбач 2003 – Горбач О. Словник північно-підляської говірки села Добровода близько Гайнівки (Польща) / О. Горбач // Діалектологічні студії. 3 : зб. пам’яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 456–488.
- Горбач 2006 – Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Львів, 2006. – 688 с.
- Горбачук 1990 – Горбачук В. Т. О некоторых проблемах формирования полешуцкого литературного языка / В. Т. Горбачук // Літвіежа (поліська) штудію-прахтыцька конфырэncia : тэзы праказэ (13–14 априля 1990р.). – Пынськ, 1990. – С. 94–95.
- Гридина, Коновалова – Гридина Т. А., Коновалова Н. И. Народно-этимологическая мотивация как способ лексико-графической фиксации динамики языкового сознания / Т. А. Гридина, Н. И. Коновалова // IV Житниковские чтения: актуальные проблемы лексикографирования научных исследований. – Ч. 1. – Челябинск, 2000. – С. 189–197.
- Гримашевич 2007 – Гримашевич Г. Середньополісько-західнополіські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі назв одягу та взуття) // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов’янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 56–62.
- Гримашевич 2010 – Гримашевич Г. Номінація чоловічого поясного одягу і його деталей у говірках Середнього та Західного Полісся // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 106–117.
- Гримич 1992 – Гримич М. Виконавці українських дум / М. Гримич // Родовід. – 1992. – № 3. – С. 14–21.
- Гриценко 2013 – Гриценко П. Е. Грамматический портрет диалекта / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. 16. – М., 2013. – С. 9–36.
- Гриценко 1984 – Гриценко П. Ю. Моделирование системы диалектной лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1984. – 228 с.

- Грінченко – Словарь української мови / упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко : у чотирьох томах. – К., 1907–1909.
- Громик 1999 – Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження в західнополіських говірках української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Ю. В. Громик. – К., 1999. – 17 с.
- Громик 2007 – Громик Ю. Лексика тематичної групи ‘риси характеру людини та її поведінка’ в поліській говірці села Липне / Ю. Громик // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов’янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 63–82.
- Громик 2010 – Громик Ю. Прислівники зі значеннями ‘на плечі (взяти дитину)’, ‘на плечах (нести дитину)’ в західнополіських та суміжних говірках / Ю. Громик // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. / упорядкування Г. Л. Аркушина. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 28–39.
- ГУМ – Говори української мови : зб. текстів. – К. : Наук. думка, 1977. – 591 с.
- Данилюк 1997 – Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк : Надстир’я, 1997. – 108 с.
- Данилюк 2000 – Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. К. Данилюк. – К., 2000. – 18 с.
- Данилюк Н. 2007 – Данилюк Н. Діалектні явища у фольклорних записах Оскара Кольберга / Н. Данилюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов’янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 289–294.
- Данилюк О. 2007 – Назви луку та пасовища в говірках Волині / О. Данилюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов’янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 83–88.
- Дейниченко 1983 – Дейниченко Н. П. Спостереження над лексико-семантичною диференціацією східнополіських говірок (на матеріалі лексики фауни) / Н. П. Дейниченко // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доп. і повідомл. XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 190–191.
- Дзензелівський 1958 – Дзензелівський Й. О. Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород, 1958. – 47 с.
- Дзензелівський 1969 – Дзензелівський Й. О. Українсько-західнослов’янські лексичні паралелі / Й. О. Дзензелівський. – К. : Наук. думка, 1969. – 212 с.
- Дзензелівський 1977а – Дзензелівський Й. Арго волинських лірників / Й. Дзензелівський // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. – Warszawa, 1977. – Т. 16. – С. 179–216.

- Дзензелівський 1977б – Дзензелівський Й. Арго нововивжівських кожухарів на Волині / Й. Дзензелівський // *Studia Slavica Hung.* XXIII. – Budapest : Akademia Kiado, 1977. – С. 289–333.
- Дзензелівський 1984 – Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й. О. Дзензелівський. – К. : Наук. думка, 1984. – 308 с.
- Дзензелівський 1986 – Дзензелівський Й. Колківське кравецьке арго на Волині / Й. Дзензелівський // *Збірник за філологію и лінгвістику.* – XXIX / I. – Нови Сад, 1986. – С. 68–81.
- Дзензелівський 1990 – Дзензелівський Й. О. Дослідження лексики українських говорів (стан і перспективи) / Й. О. Дзензелівський // *Записки Наукового Товариства імені Т. Шевченка.* – Т. ССХХІ. Праці філологічної секції. – Львів, 1990. – С. 249–261.
- Дзензелівський 1993 – Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР / Й. О. Дзензелівський. – Ч. I–III. – Ужгород, 1958–1993.
- Дзензелівський 1996 – Дзензелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство / Й. Дзензелівський. – Львів, 1996. – 520 с.
- Дика 2010 – Дика Л. До проблеми польських запозичень в українських говірках // *Studia nad polszczyzną kresową.* – Т. XII. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe *Semper*, 2010. – S. 251–258.
- До тебе – До тебе, світе : Українська література Берестейщини. – Київ, 2003. – 615 с.
- ДСБ – Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
- Дуличенко 1981 – Дуличенко А. Д. Славянские литературные языки (Вопросы формирования и развития). – Таллин : Валгус, 1981. – 323 с.
- Дынько 2001 – Дынько А. Пра заходнепалескі (яцвяжскі) нацыятворчы праект у 1980–1990-х гадах / А. Дынько // *Загароддзе-3 : матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі “Палессе ў XX стагоддзі”, 1–4 чэрвеня 2000 г., Беласток.* – Мінск : Тэхналогія, 2001. – С. 29–35.
- Дынько 2013 – Дынько А. Беларуская мова старажытнейшая, чым часта мяркуюць / А. Дынько // *Наша ніва.* – 2013. – 9 лютага.
- Дяченко 2007 – Дяченко Н. Соматизми, мотивовані іншими соматизмами // *Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина.* – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 376–383.
- Евтушок 1989 – Евтушок А. М. Лексика сільського строительства в українських западнополесских говорах : автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. М. Евтушок. – Киев, 1989. – 19 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : В семи томах. – Т. I–VI. – К. : Наук. думка, 1982–2012.
- ЕУ – Енциклопедія українознавства : В 10-и т. – Львів, 1993–2000 (Перевидання в Україні).

- Євтушок 1990 – Євтушок О. М. Народна будівельна лексика Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне, 1990. – 145 с.
- Євтушок 1990а – Євтушок О. М. До проблеми розмежування західнополіського і середньополіського говорів української мови / О. М. Євтушок // Проблеми української діалектології на сучасному етапі : тези доп. і повідомл. XVI Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1990. – С. 38–39.
- Євтушок 1993 – Євтушок О. М. Атлас будівельної лексики Західного Полісся / О. М. Євтушок. – Рівне, 1993. – 134 с.
- Євтушок 1997 – Євтушок О. М. Короткий словник говірок Рівненщини // Євтушок О. М. Вивчення лексики говірок Рівненщини / О. М. Євтушок. – Рівне, 1997. – С. 38–138.
- Євтушок 2008 – Євтушок О. М. Лексичні карти / О. М. Євтушок // Атлас історії культури Волинської області. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – С. 98–99.
- Євтушок 2010 – Євтушок О. Діалектна лексика Західного Полісся: структурно-семантична та ареальна характеристика / О. Євтушок // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 40–47.
- Жабінська 1989 – Жабінська Ж. Мамо, кім ми є... / Ж. Жабінська. – Бієльськ : Думка, 1989. – 15 с.
- Желехівський – Желехівський Є. Малоруско-німецький словар / Є. Желехівський, С. Недільський. – Т. I–II. – Львів, 1886.
- Жилко 1958 – Жилко Ф. Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1958. – 172 с.
- Жилко 1966 – Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1966. – 307 с.
- Жывое 1992 – Жывое народнае слова : дыялекталагічны зборнік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 272 с.
- Жывое 2001 – Жывое наша слова : дыялекталагічны зборнік. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – 351 с.
- Закревська 1976 – Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська. – К. : Наук. думка, 1976. – 163 с.
- Закревська 1979 – Закревська Я. В. Одночленні і двочленні дублетні назви в діалектах української мови / Я. В. Закревська // Мовознавство. – 1979. – № 6. – С. 48–54.
- Залеський 1988 – Залеський А. Структурна й ареальна диференціація говорів Волині / А. Залеський // Минуле і сучасне Волині : тези доп. та повідомл. II Волин. іст.-краєзнавчої конф., 26–28 трав. 1988 р. – Ч. II. – Луцьк, 1988. – С. 190–193.
- Зілинський 1937 – Зілинський І. Взаємовідносини між українською і польською мовою / І. Зілинський // Записки НТШ. – Т. CLV. Праці філологічної секції. – Львів, 1937. – С. 203–216 (Окрема відбитка: Львів, 1937. – 16 с.).
- Зінчук 2010 – Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках / Р. С. Зінчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 164 с.

- Зінчук 2010а – Зінчук Р. С. Словозміна іменників у західнополіських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Р. С. Зінчук. – Луцьк, 2010. – 20 с.
- Зх. діалект 2007 – Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах // Волинь філологічна: текст і контекст / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – 427 с.
- Зх.-поліські говірки 2010 – Західнополіські говірки в просторі та часі // Волинь філологічна: текст і контекст. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – 376 с.
- Ігнатюк 2010 – Ігнатюк І. Українські говірки Південного Підляшшя / І. Ігнатюк // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 231–238.
- Із досліджень – Із досліджень західнополіських говірок : бібліогр. опис / уклад. : Г. Л. Аркушин, Ю. В. Громик, Ф. Д. Климчук. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 56 с.
- Історія міст... – Історія міст і сіл Української РСР : Волинська область. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1970. – 746 с.
- ІУМ – Історія української мови : Лексика і фразеологія / відпов. ред В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 744 с.
- Кав'юк 2001 – Кав'юк В. Аргументи неповнолітніх засуджених Ковельської виховної колонії / В. Кав'юк // Філологічні студії. – 2001. – № 3. – С. 60–68.
- Калянковіч 1996 – Калянковіч І. Палессе учора, сёння, заўтра / І. Калянковіч // Полісся: мова, культура, історія : матеріали Міжнар. конф. – К., 1996. – С. 217–219.
- Карабович 1993 – Карабович Т. Атлантида / Т. Карабович. – Варшава : Тирса, 1993. – 38 с.
- Каранська – Каранська М. Нумо до праці! / М. Каранська // Літературна Україна. – 1989. – 6 лип.
- Карпенко 2003 – Карпенко Ю. Українська ментальність: палеолінгвістичне декодування / Ю. Карпенко // Волинь – Житомирщина. – 2003. – № 10. – С. 162–170.
- Климчук 1968 – Климчук Ф. Д. Специфическая лексика Дрогичинского Полесья / Ф. Д. Климчук // Лексика Полесья. – М. : Наука, 1968. – С. 20–78.
- Климчук 2010 – Новый Завіт Господа Нашого Ісуса Хрыста / Перевод на западнополесский говор: село Симоновичи Дрогичинского района Брестской области Беларуси / перевод выполнил Климчук Фёдор Данилович. – Минск : Изд. ООО «Мэджик», 2010. – 392 с.
- Климчук, Кривицкий, Никончук – Климчук Ф. Д. Полесские говоры в составе белорусского и украинского языков / Ф. Д. Климчук, А. А. Кривицкий, Н. В. Никончук // Полесье. Материальная культура. – К. : Наук. думка, 1988. – С. 56–64.
- Клімчук 1973 – Клімчук Ф. Д. Да лінгвагеаграфіі Заходняга Палесся (Фанетыка чатырох палесскіх гаворак): аўторэф. ... канд. філол. навук / Ф. Д. Клімчук. – Мінск, 1973.

- Клімчук 1983 – Клімчук Ф. Д. Гаворкі Захадняга Палесся: Фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.
- Клімчук 2001 – Клімчук Ф. Тыпы ўсходнеславянскіх гавораў Падляшша / Ф. Клімчук // Українське і слов'янське мовознавство : міжнародна конф. на честь 90-річчя проф. Й. Дзензелівського. – Ужгород, 2001. – С. 249–252.
- Клімчук 2003 – Клімчук Ф. А в нашого свата... (“прыпывки” з вёскі Сіманавічы Брэсцкай вобласці) / Ф. Клімчук // Діалектологічні студії. 3 : зб. пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 495–516.
- Клімчук 2010 – Клімчук Ф. Берасцейска-пінскі дыялектны ареал / Ф. Клімчук // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 199–207.
- Клімчук 2011 – Клімчук Ф. Д. Традыцыйнае вяселле вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : ТАА “Мэдзык”, 2011. – 84 с.
- Клімчук 2012 – Клімчук Ф. Пераклады на заходнепалескую гаворку (вёска Сіманавічы Драгічынскага раёна Берасцейскай вобласці) / Ф. Клімчук. – Мінск : ТАА «Мэдзык», 2012. – 184 с.
- Клундук 2010 – Клундук С. С. Слова да слова – будзе мова. Дыялектны слоўнік в. Фядоры / С. С. Клундук. – Брэст : БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2010. – 100 с.
- Книш 2010 – Книш Н. Рефлекси етимологічных [о], [е] у говірці села Погулянка Маневіцького району Волинської області / Н. Книш // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 57–59.
- Коваль 2007 – Коваль С. Фонетичні риси прізвищ у надмогильних написах / С. Коваль // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 227–235.
- Козачук 1971а – Козачук А. А. Сельськогосподарська лексика говорів Волини : автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. А. Козачук. – Київ, 1971. – 19 с.
- Козачук 1971б – Козачук Г. О. Діалектизми в сучасній прозі / Г. О. Козачук // Рідне слово. – Вип. 5. – К., 1971. – С. 52–56.
- Козачук 2007 – Козачук Г. Лексико-словотвірна структура прикметників на позначення зовнішніх рис людини у надбузько-поліських говірках / Г. Козачук // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 121–128.
- Козачук 2008 – Козачук Г. Лексичні карти / Г. Козачук // Атлас історії культури Волинської області. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 96–97.

- Козлова 2013 – Козлова Р. М. Отражение аблаута в славянской ономастике / Р. М. Козлова // Студії з ономастики та етимології. 2013. – К., 2013. – С. 109–142.
- Козловський 2006 – Козловський М. Українське відродження на Берестейщині у 80–90-х роках ХХ століття / М. Козловський. – Слов'янськ, 2006. – 43 с.
- Конобродська 1999 – Конобродська В. Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. Л. Конобродська. – Львів, 1999. – 21 с.
- Конобродська 2007 – Конобродська В. Поліські архаїчні магичні обряди: структура, семантика, обряди / В. Конобродська // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 295–305.
- Контрчук 1990 – Контрчук Г. К. Лексикографічне опрацювання семантичних діалектизмів у поліському діалектному словнику / Г. К. Контрчук // Проблеми української діалектології на сучасному етапі : до 150-річчя від дня народж. К. П. Михальчука : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1990. – С. 216–217.
- Конфьрэнция 1990а – Жітвєжа (поліська) штудійно-прахтыцька конфьрэнция : Тэзы праказэж (13–14 априля 1990 р.). – Пынськ, 1990. – 97 с.
- Конфьрэнция 1990б – Жітвєжа (заходьшнополіська) штудійно-прахтыцька конфьрэнция : матырjелы (13–14 априля 1990 р.). – Пынськ, 1990. – 23 с. (видано як додаток до [Конфьрэнция 1990а]).
- Корзонюк 1987 – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–267.
- Крашевський 2012 – Крашевський Ю. І. Спогади з Полісся, Волині і Литви / Ю. І. Крашевський. – Луцьк : ПВД “Твердиня”, 2012. – 244 с.
- Крывіцкі 2003 – Крывіцкі А. А. Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Вышэйшая школа, 2003. – 294 с.
- Купреенко 1983 – Купреенко В. А. Белорусско-украинские лексические связи в юго-восточных говорах Белорусского Полесья (на материале лексики народных промыслов: рыболовства, пчеловодства, охоты) / В. А. Купреенко // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доп. і повідомл. XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 78–79.
- Курилеко 1984 – Куриленко В. М. Лексика животноводства полесских говорах : автореф. дис. ... канд. філол. наук / В. М. Куриленко. – Ужгород, 1984. – 23 с.
- Куриленко 2004 – Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / В. М. Куриленко. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – 262 с.
- Куриленко 2005 – Куриленко В. Принципи укладання атласу лексики тваринництва у поліських діалектах / В. Куриленко // Діалектна лексика : лексико-

- логічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти. – Глухів : РВВ, 2005. – С. 37–40.
- Куриленко 2007 – Куриленко В. До проблеми ареалогії західнополіських говірів / В. Куриленко // Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. – Волинь філологічна : текст і контекст. – Вип. 4. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 129–132.
- Куриленко 2010 – Куриленко В. До семантики лексеми *жир* та похідних від неї утворень у поліських говорах / В. Куриленко // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Вип. 9. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 118–121.
- Курило 1928 – Курило О. Матеріяли до української діалектології та фольклористики / О. Курило. – К., 1928. – 135 с.
- Курс 1951 – Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – Т. I. – К. : Рад. шк., 1951. – 519 с.
- Ладижець 1990 – Ладижець В. Золоті зерна одного колоса, або мова не тільки про діалекти в рідній мові / В. Ладижець // Дзвін. – 1990. – № 3. – С. 82–89.
- Лазарук 2002 – Лазарук В. Світязь / В. Лазарук. – Т. I, кн. 1 і 2. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 359 с.
- Лапський 2003 – Лапський О. З циклу: Наостанку / О. Лапський // Український альманах. 2003. – Варшава, 2003. – С. 327–336.
- Леванцэвіч 1993 – Леванцэвіч Л. В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці : фанетыка / Л. В. Леванцэвіч. – Ч. I. – Брэст, 1993.
- Леванцэвіч 1994 – Леванцэвіч Л. В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці: марфалогія / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст, 1994.
- Леванцэвіч 1996 – Леванцэвіч Л. В. Лінгвагеаграфічная групоўка гаворак Бярозаўскага раёна : ўторэф. ... канд. філол. навук / Л. В. Леванцэвіч. – Мінск, 1969.
- Леванцэвіч 2001 – Леванцэвіч Л. В. Атлас гаворак Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці : лексіка / Л. В. Леванцэвіч. – Брэст, 2001.
- Лексика 1968 – Лексика Полесья (Материалы для полесского диалектного словаря). – М. : Наука, 1968. – 476 с.
- Лексіка 1971 – Лексіка Палесся ў прасторы і часе. – Мінск, 1971. – 216 с.
- Лексічны атлас – Лексічны атлас беларускіх народных гаворак : у 5-і тамах. – Мінск, 1993–1998.
- Лексічныя ландшафты – Лексічныя ландшафты Беларусі. Жывёльны свет. – Мінск : Навука тэхніка, 1995.
- Леонюк 1996 – Леонюк В. Словник Берестейщины / В. Леонюк. – Львів : Афіша, 1996. – 358 с.
- Лесів 1997а – Лесів М. Українські говірки в Польщі / М. Лесів. – Варшава : Укр. архів, 1997. – 496 с.
- Лесів 1997б – Лесів М. Особливості говору українців Холмщини та Підляшся / М. Лесів // Холмщина і Підляшся : іст.-етнографічне дослідж. – К. : Родовід, 1997. – С. 86–100.

- Лесів 2007 – Лесів М. Дослідження підляських говірок перед першою світовою війною / М. Лесів // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 133–153.
- Лесів 2010 – Лесів М. Підляська говірка у віршах Софії Сачко / М. Лесів // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 343–359.
- Леснова 2010 – Леснова В. Діалектна оцінна лексика: слобожансько-поліські паралелі / В. Леснова // Волинь – Житомирщина : іст.-філоло. зб. з регіональних проблем. – 22 (II). – Житомир, 2010. – С. 178–185.
- Лис 2013а – Лис В. Століття Якова / В. Лис. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного дозвілля”, 2013. – 240 с.
- Лис 2013б – Лис В. Соло для Соломії / В. Лис. – Х. : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного дозвілля”, 2013. – 368 с.
- Литвиненко 2010 – Литвиненко Я. Згальнополіський контекст орнітолексики східнополіських говірок / Я. Литвиненко // Волинь – Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – 22 (II). – Житомир, 2010. – С. 186–200.
- Лозко 1994 – Лозко Г. Українське язичництво / Г. Лозко. – К. : Укр. центр духов. культури, 1994. – 97 с.
- ЛУ – Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1975–1979.
- Лучыц-Федарэц 1973 – Лучыц-Федарэц І. І. Лінгвагеаграфічнае размеркаванне і рэканструкцыя адной групы лексікі (жыллё і гаспадарчыя будынкы) : аўторэф. ... канд. філол. навук / І. І. Лучыц-Федарэц. – Мінск, 1973.
- Ляшкевіч 2004 – Ляшкевіч І. У. Альпенскі дыялектны слоўнік : у 525-ыя ўгодкі в. Альпень Столінскага раёну / І. У. Ляшкевіч. – Альпень ; Берасьце, 2004. – 34 с.
- Мазяр 2007 – Мазяр В. До питання про ендемічні лексико-семантичні явища у західнополіському діалекті / В. Мазяр // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 390–394.
- Матвіяс 1990 – Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 164 с.
- Матвіяс 2008 – Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2008. – № 6. – С. 3–12.
- Мацюк 2010 – Мацюк З. Чи сказати, чи промовчати? (мовлення чоловіків і жінок у західнополіській фразеології) / З. Мацюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 60–65.

- Мацюк З. С. Людина і її буття у західнополіській фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук / З. Мацюк. – Луцьк, 2011. – 20 с.
- Михальчук 1872 – Михальчук К. П. Нарѣчія, поднарѣчія и говоры Южной Россіи въ связи съ нарѣчіями Галичины / К. П. Михальчук // Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западнорусской край. – Т. 7, вып. 2. – СПб, 1872. – С. 453–512.
- Місіюк 2010 – Місіюк В. Природні чинники формування західнополіської культурної спільноти / В. Місіюк // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Вип. 9. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 208–215.
- Могила 1983 – Могила О. А. Карпато-поліські лексико семантичні паралелі (на матеріалі метеорологічної лексики) / О. А. Могила // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доп. і повідомл. XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 58–60.
- Мойсієнко 2007 – Мойсієнко В. Західнополіський діалект: до витоків / В. Мойсієнко // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 154–167.
- Мойсієнко 2010 – Мойсієнко В. Вияв живомовної стихії в Актовій книзі Луцького уряду 1561 року / В. Мойсієнко // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 66–69.
- Мяцельская, Блінава 1991 – Мяцельская Е., Блінава Э. Беларуская дыялекталогія : практыкум / Е. Мяцельская, Э. Блінава. – Мінск : Вышэйшая школа, 1991. – 288 с.
- Народныя скарбы 2008 – Народныя скарбы : дыялекталагічны зборнік да 80-годдзя А.А. Крывіцкага. – Мінск : ВТАА “Права і эканоміка”, 2008. – 379 с.
- Неділько 1989 – Неділько О. Д. Відображення російсько-українських міжмовних контактів у говірці м. Остер Чернігівської області / О. Д. Неділько // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови : тези доп. Республіканської конф. – Ужгород, 1989. – С. 97–98.
- Непийвода 1983 – Непийвода Ф. А. Словник говірок Черкащини / Ф. А. Непийвода // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доп. і повідомл. XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 269–270.
- Непокупний 1971 – Непокупний А. П. З мовної спадщини ятвягів / А. П. Непокупний // Мовознавство. – 1971. – № 6. – С. 18–25.
- Нестерчук 2002 – Нестерчук М. Силно / М. Нестерчук. – Стрий : Щедрик, 2002. – 72 с.

- Никончук 1983 – Никончук Н. В. Правобережнополесские говоры с лингвогеографической и исторической точек зрения / Н. В. Никончук // Полесский этнолингвистический сборник. – М. : Наука, 1983. – С. 153–173.
- Никончук 1985 – Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся / М. В. Никончук. – К. : Наук. думка, 1985. – 312 с.
- Никончук 1990 – Никончук М. В. Український літературно-діалектний синонімічний словник / М. В. Никончук // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: до 150-річчя від дня народження К. П. Михальчука : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1990. – С. 211–212.
- Никончук 1990а – Никончук О. М. Про одну карпато-поліську паралель / О. М. Никончук // Жітвјежа (поліська) штудіјно-прахтыцька конфырээнція : тэзы праказэј (13–14 априля 1990р.). – Пынськ, 1990. – С. 84–85.
- Никончук 1992 – Никончук М. В. Зворини / М. В. Никончук. – Житомир, 1992. – 95 с.
- Никитевич 1978 – Никитевич В. М. Словообразование и деривационная грамматика / В. М. Никитевич. – Ч. I. – Алма-Ата, 1978. – 64 с.
- Німчук 2013 – Німчук В. “Кодифікувати” нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори! / В. Німчук // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 3–26.
- НЛГ – Народная лексика Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры : слоўнік / пад рэд. У. В. Анічэнкі. – Мінск : Выдавецтва БДУ, 1983. – 174 с.
- Огієнко – Митрополит Іларіон (проф. д-р І. Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови : у чотирьох томах / І. Огієнко. – Вінніпег, 1979 – 1994.
- Одрач 1955 – Одрач Ф. Наше Полісся / Ф. Одрач. – Вінніпег, 1955. – 68 с.
- Одрач 2008 – Одрач Ф. Щебетун / Ф. Одрач. – Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2008. – 239 с.
- Олійник 1965 – Олійник М. Велика Глуша / М. Олійник. – К. : Рад. письменник, 1965. – 214 с.
- Омельковець 2003 – Омельковець Р. С. Атлас західнополіських назв лікарських рослин / Р. С. Омельковець. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 132 с.
- Омельковець 2004 – Омельковець Р. С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Р. С. Омельковець. – К., 2004. – 23 с.
- Омельковець 2006 – Омельковець Р. С. Номінація лікарських рослин в українському західнополіському говорі / Р. С. Омельковець. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 302 с.
- Омельковець 2007 – Омельковець Р. Тенденції просторової поведінки назв лікарських рослин у західнополіських говірках / Р. Омельковець // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 168–181.

- Омельковець 2010 – Омельковець Р. Діалектне членування західнополіського говору (за лексичними атласами Західного Полісся) / Р. Омельковець // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 70–76.
- Оссовский 1971 – Оссовский Л. Западное Полесье – прародина славян / Л. Оссовский // Вопросы языкознания. – 1971. – № 1. – С.111–118.
- Памяць 2002 – Памяць : гісторыка-дакументальная хроніка Кобрынскага раёна. – Мінск : БЕЛТА, 2002. – 624 с.
- Панцьо С. Лемківсько-західнополіські словотвірні паралелі та відмінності у творенні іменників із формантами *-ало, -ило, -ло* / С. Панцьо // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 127–132.
- Пашкова 1983 – Пашкова Н. І. Структурна організація лексико-семантичної групи назв верхнього одягу в українських говорах Карпат / Н. І. Пашкова // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доп. і повідомл. XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 212–214.
- Пиртей 2001 – Пиртей П. С. Словник Лемківської Говірки (Матеріали до словника) / П. С. Пиртей. – Legnica ; Wrocław, 2001. – V + 345 с.
- Пискач 2008 – Пискач О. Зіставна характеристика прислівників в українських карпатських і поліських діалектах / О. Пискач // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі : до 100-річчя проф. Ф. Т. Жилка. – К., 2008. – С. 159–162.
- Піскуновъ 1873 – Піскуновъ Ф. Словниця української (або Югово Руської) мови / Ф. Піскуновъ. – Одеса, 1873. – 152 с.
- Плачинда 1993 – Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Український письменник, 1993. – 63 с.
- Поістогова 2007 – Поістогова М. Східнополісько-іншодіалектні паралелі у флорономіації / М. Поістогова // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 182–192.
- Покальчук 1957 – Покальчук В. Ф. «Волинізми» у творах Лесі Українки / В. Ф. Покальчук // Леся Українка : зб. ст. – Луцьк : Волин. обл. вид-во, 1957. – С. 57–76.
- Полесье 1968 – Полесье (Лингвистика, археология, топонимика). – М. : Наука, 1968. – 304 с.
- Пономар 1997 – Пономар Л. Назви одягу Західного Полісся / Л. Пономар. – К., 1997. – 182 с.
- Пономар 2000 – Пономар Л. Г. Народний одяг Західноукраїнського Полісся XIX – початку XX століття (Комплексне дослідження реалій та термінів за

- матеріалами картографування) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Л. Г. Пономар. – К., 2000. – 19 с.
- Преображенский – Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка / А. Г. Преображенский. – Т. I–II. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1959.
- Прилипка 1996 – Прилипка Н. Архаїчні структури прислівників у поліських говорах / Н. Прилипка // Полісся: мова, культура, історія. – К., 1996. – С. 83–87.
- Пропозиції 1988 – Пропозиції запису підляських діалектів. – Більськ : Думка, 1988. – 16 с.
- Прус 2007 – Прус В. З лексики поліського збиральництва / В. Прус // Поліські зворини : зб. пам'яті проф. М. В. Никончука. – Житомир, 2007. – С. 228–244.
- Рибак 2007 – Рибак Ю. Музично-діалектна структура Верхньорип'ятської низовини / В. Рибак // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всіслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 323–336.
- Рідна мова – Рідна мова : науково-популярний місячник, присвячений вивченню української мови / голов. ред. і вид. проф., д-р Іван Огієнко. – Варшава, 1933–1939.
- Різників 2011 – Різників О. Спадщина тисячоліть: українська мова / О. Різників. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан. – 192 с.
- Романчук 2010 – Романчук А. Булаештский говор и его волынские и западно-полесские параллели : предварительные замечания / А. Романчук // Волинь філологічна : текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 138–146.
- Рудницький 1978 – Рудницький Я. Українська мова, її початки, історія й говори / Я. Рудницький. – Сідней ; Канберра, 1978. – 117 с.
- Русанівський 2001 – Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
- Руське слово – Руське слово. – Пудляше : Думка, 1985. – 23 с.
- Сабадош 1999 – Сабадош І. В. Атлас ботанічної лексики української мови / І. В. Сабадош. – Ужгород, 1999. – 104 с.
- Сабадош 2007 – Сабадош І. Про лексико-семантичні паралелі в західнополіському та карпатських діалектах / І. Сабадош // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всіслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 199–220.
- Сакаловская 1967 – Сакаловская А. С. Лексичная тыпология гаворак Прыпяцкага Палесся (на матэрыяле назваў адзення і абутку) : аўторэф. ... канд. філол. навук / А. С. Сакаловская. – Мінск, 1967. – 21 с.
- Самуйлік 2009 – Самуйлік Я. Р. Гаворкі Выганаўскага Палесся (Лінгвістычны атлас для студэнтаў філалагічнага факультэта універсітэта) / Я. Р. Самуйлік. – Брэст : БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2009. – 200 с.

- Самуйлік 2010 – Самуйлік Я. Загородска–центральнонацеляханскі пучок ізаглос у лінгвістычным атласе “Гаворкі Выганаўскага Палесся” / Я. Самуйлік // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 216–229.
- Серебряк 2010 – Серебряк М. Питання про “співпрацю” діалектної фразео- та лексикографії (на матеріалі західнополіських говірок) / М. Серебряк // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Вип. 9. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 77–83.
- Сидорук 1948 – Сидорук І. Проблема українсько-білоруської мовної межі / І. Сидорук. – Авґсбург, 1948. – 24 с.
- Сімович 1981 – Сімович В. Українські йменники ч.р. на -о в історичному розвитку й освітленні // Сімович В. Українське мовознавство: Розвідки й статті. – Оттава, 1981. – С. 150–214.
- Скопненко 1997 – Скопненко О. І. Генеза берестейсько-пінських говірок : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. І. Скопненко. – К., 1997. – 21 с.
- Скопненко 2001 – Скопненко О. І. Берестейсько-пінські говірки: генеза і сучасний стан (історико-фонетичний нарис) / О. І. Скопненко. – К. : СП “Українська книга”, 2001. – 174 с.
- СУЛМ – Сучасна українська літературна мова : лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 440 с.
- Сцяцко 1972 – Сцяцко П. У. Народная лексіка і словаўтварэнне / П. У. Сцяцко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 287 с.
- Тимченко 1990 – Тимченко М. П. Про назви деяких страв з картоплі в народній мові Миколаївини / М. П. Тимченко // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: до 150-річчя від дня народження К. П. Михальчука : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1990. – С. 198–199.
- Тищенко 2010 – Тищенко Т. Східноподільсько-західнополіські лексичні паралелі (на прикладі рибальської лексики) / Т. Тищенко // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 147–154.
- Ткачук 2010 – Ткачук М. Ботанічна лексика говірок Чорнобильської зони, мотивована зоономенами / М. Ткачук // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 155–162.
- Толстой 1968 – Толстой Н. И. Об изучении полесской лексики (предисловие автора) Н. И. Толстой // Лексика Полесья: материалы для полесского диалектного словаря. – М. : Наука, 1968. – С. 3–19.
- Толстой 1983 – Толстой Н. И. и С. М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья / Н. И. и С. М. Толстые // Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исследования. – М. : Наука, 1983. – 288 с.
- ТС – Тураўскі слоўнік : у пяці тамах. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987.

- Укр 2000 – Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
- УРЕ – Українська радянська енциклопедія : у 12-ти т. – 2-ге вид. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1977 – 1985.
- УРЕС – Український радянський енциклопедичний словник : у трьох томах. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1966–1968.
- Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер / Пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева : в 4-х т. – М. : Прогресс, 1986– 1987.у
- Франко 1983 – Франко З. Т. Лексична синонімія / З. Т. Франко // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 127–163.
- Фроляк 2010 – Фроляк Л. До питання про сандхі у північнопідляських говірках: аудитивний аналіз реалізації дзвінких фонем /б/, /д/, /г/, /ж/ / Л. Фроляк // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 239–247.
- Хілько 2007 – Хілько І. Кравецьке арго / І. Хілько // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк, 2007. – Вип. 4. – С. 398–401.
- Хміль 1960 – Хміль І. Гомін Полісся : поезії / І. Хміль. – Вінніпег, 1960. – 256 с.
- Хміль 1976 – Хміль І. Українське Полісся / І. Хміль. – Чікаго, 1976. – 255 с.
- Хобзей Н. Дещо про запозичення в мовленні львів'ян у контексті південно-західного та північного наріч української мови / Н. Хобзей // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 163–171.
- Холмщина, Підляштя 1997 – Холмщина і Підляштя : історико-етнографічне дослідження. – К. : Родовід, 1997. – 384 с.
- Хомчак 2010 – Хомчак Л. Номінації передпологового етапу родильного обряду в контексті говорів південно-західного та північного наріч / Л. Хомчак // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 172–179.
- Царьова 2010 – Царьова І. Обрядова підоснова фразеологізмів весняного циклу народних свят західнополіських і східнослобожанських говірок / І. Царьова // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 180–189.
- Цинкаловський – Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року) : у двох томах / О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1984–1986.
- Цыхун 2001 – Цыхун Г. Пра заходнепалескую літаратурную мікрамову (проект М. Шэляговіча) / Г. Цыхун // Загароддзе-3 : матэрыялы навукова-краязнаўчай

- канферэнцыі “Палессе ў XX стагоддзі”, 1–4 чэрвеня 2000 г., Беласток. – Мінск : Тэхналогія, 2001. – С. 23–28.
- Чевердак 1990 – Чевердак В. В. Лексичні та граматычні синонімі в східнослов'янських говірках (на матеріалі лексики на позначення людини та її рис) / В. В. Чевердак // Проблеми української діалектології на сучасному етапі : до 150-річчя від дня народження К. П. Михальчука : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1990. – С. 167–168.
- Чирук 2010а – Чирук Л. М. Атлас ентомологічної лексики Західного Полісся / Л. М. Чирук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 150 с.
- Чирук 2010б – Чирук Л. Вовчок (*Gryllotalpa*) у західнополіській народній ентомології / Л. Чирук // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 84–89.
- Чорноморець 1990 – Чорноморець Г. М. Назви посуду, кухонного начиння у говорах Миколаївщини / Г. М. Чорноморець // Проблеми української діалектології на сучасному етапі: до 150-річчя від дня народження К. П. Михальчука : тези доп. і повідомл. – Житомир, 1990. – С. 202–203.
- Шайнюк 1990 – Шайнюк Л. В. Волинь – зона мовних контактів / Л. В. Шайнюк // Жітвјежа (поліська) штудію-прахтыцька конфырэncia : тэзы праказэ (13–14 априля 1990 р.). – Пынськ, 1990. – С. 69–71.
- Шарая 2007 – Шарая В. Наминацыя заходнепалескага абраду: праблемы сацыякультурнага аналізу / В. Шарая // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 337–342.
- Шелемех 2010 – Шелемех В. Дослідження назв їжі в північному та південно-західному наріччях української мови / В. Шелемех // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 190–197.
- Шульська 2007 – Шульська Н. Лексичні діалектизми як твірні основи поліських прізвиськ / Н. Шульська // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 408–412.
- Шумський 1962 – Шумський Ю. Старі пам'ятники Волині / М. Шумський // Літопис Волині. – Ч. 6. – Вінніпег, 1962. – С. 112.
- Шуст Л. М. Ентомологічна лексика західнополіських говірок : автореферат ... канд. філол. наук / Л. М. Шуст. – Луцьк, 2011. – 20 с.
- Шылягович 1990 – Шылягович М. Прынцыпы зложиння жітвјежіі (поліськіі) лытырацькііы мовы / М. Шылягович // Жітвјежа (поліська) штудію-прахтыцька конфырэncia : тэзы праказэ (13–14 априля 1990 р.). – Пынськ, 1990. – С. 92–93.
- Яворський 2014 – Яворський А. Українська підляська говірка в поезії Юстини Королько: фонетичний рівень / А. Яворський // Волинь філологічна: текст і

- контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи : зб. наук. пр. – Вип. 17. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – С. 303–315.
- Яценко 2010 – Яценко С. Староукраїнська спадщина в лексиці західнополіського діалекту (на матеріалі назв рідких страв) / С. Яценко // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі та часі : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Вип. 9. – С. 90–96.
- Яцій 2007 – Яцій В. Варіантність назв народних дитячих ігор у західнополіських говірках (синхронічний аспект) / В. Яцій // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах : зб. нук. пр. / упоряд. Г. Л. Аркушина. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – Вип. 4. – С. 413–422.
- Яшкін 1989 – Яшкін І. Я. Зони аднолькавых найменняў грыбоў у БССР і УССР / І. Я. Яшкін // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови : Тези доповідей Республіканської конференції. – Ужгород, 1989. – С. 156–157.
- Яшкін 1990 – Яшкін І. Моўны і этнаграфічны запаведнік “Палессе” (БССР) / І. Яшкін // Їтвјежа (поліська) штудіјно-прахтыцька конфырээнція : тэзы проказэј (13–14 априля 1990 р.). – Пынськ, 1990. – С. 66–68.
- Arkušyn 2013 – Arkušyn H. Dialektsprecher versus Dialektologen (über den Status der Brester-Pins'ker Mundarten) / H. Arkušyn // III. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik “Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht” Reihe : Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2012. – München ; Berlin, 2013. – P. 31–37.
- Atlas 1980–2012 – Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. – T. I–VII. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo Akademii Nauk, 1980–2012.
- Brückner 1993 – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – Warszawa : Wiedza Poszechna, 1993. – 810 s.
- Czyżewski 1986 – Czyżewski F. Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy / F. Czyżewski. – Rozprawy Slawistyczne. 2. – Lublin, 1986. – XXXIX + 230 s.
- Czyżewski, Warchoł 1998 – Czyżewski F., Warchoł S. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoł. – Rozprawy Slawistyczne. 9. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. – 496 s.
- Doroszewski 1938 – Doroszewski W. Język polski w Stanach Zjednoczonych A. P. / W. Doroszewski. – Warszawa, 1938. – 256 s.
- Doroszewski 1962 – Doroszewski W. Słowotwórstwo a geografia lingwistyczna // Doroszewski W. Studia i szkice językoznawcze. – Warszawa, 1962. – S. 393–406.
- Janiak 1995 – Janiak B. Polsko-ukraińskie związki językowe na przykładzie gwary Niemirowa nad Bugiem (Fonetyka, fonologia, słownictwo) / B. Janiak. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1995. – 147 s.
- Kojder 2007 – Kojder M. Derywacja semantyczna nazwiskach mieszkańców starosrwa Hrubieszowskiego w XVII–XVIII wieku. Mechanizmy powstania oda-

- relatywnych nazwisk historycznych na pograniczu polsko-ukraińskim / M. Kojder // Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. – Волинь філологічна: текст і контекст. – Вип. 4. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 236–243.
- Kuraszkiewicz 1954 – Kuraszkiewicz W. Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych / W. Kuraszkiewicz. – Warszawa : PWN, 1954. – 168 s.
- Łesiów 1958 – Łesiów M. Polonizmy ukraińskiej gwary wsi Kolechowic / M. Łesiów // Język Polski. – T. XXXVIII, z. 5. – S. 363–369.
- Łesiów 1989 – Łesiów M. Wzajemne oddziaływanie polsko-ukraińskie w świetle faktów językowych w średniowieczu / M. Łesiów // Między Wschodem a Zachodem. – Cz. 1. – Warszawa, 1989. – S. 41–52.
- Roszczenko 2002 – Roszczenko M. Kleszczele – Рощенко М. Кліщелі / M. Roszczenko. – Bielsk Podlaski ; Kleszczele, 2002. – 425 s.
- Sajewicz 1997 – Sajewicz M. O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie / M. Sajewicz // Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce. – Rozprawy Slawistyczne. 12. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1997. – S. 91–107.
- Sajewicz 2003 – Sajewicz M. Zróżnicowanie etniczno-językowe wiejskiej społeczności prawosławnej Białostocczyzny w świetle badań naukowych oraz w oczach mieszkańców tego regionu / M. Sajewicz // Język ukraiński: współczesność – historia. – Lublin, 2003. – S. 39–61.
- Sławski – Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego / F. Sławski // Słownik prasłowiański. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Wydawnictwo PAN. – T. I. – 1974; T. II. – 1976; T. III. – 1979.
- SW – Słownik języka polskiego / Pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedźwiedzkiego. – Warszawa, 1898.
- Tarnacki 1936 – Tarnacki J. Podział językowy Polesia na podstawie faktów leksykalnych / J. Tarnacki. – Warszawa, 1936.
- Tarnacki 1939 – Tarnacki J. Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie – Mazowsze) / J. Tarnacki. – Warszawa, 1939. – 101 s. + 186 map.
- Teksty 1972 – Teksty gwarowe z Białostocczyzny z komentarzem językowym : praca zbiorowa pod redakcją A. Obrębskiej-Jabłońskiej. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972. – 225 s.

Наукове видання

Аркушин Григорій Львович

**НАРОДНА ЛЕКСИКА
ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ**

Монографія

*Публікується в авторській редакції
Комп'ютерний набір автора
Верстка М. Б. Філіповича*

Формат 60×84¹/₁₆. Обсяг 13,72 ум. друк. арк., 13,5 обл.-вид. арк. Наклад 300 пр.
Зам. 2883. Видавець і виготовлювач – Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Свідоцтво
Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 4513
від 28.03.2013 р.

Аркушин Г. Народна лексика Західного Полісся

У монографії “Народна лексика Західного Полісся” схарактеризована діалектна лексика в часі та просторі всіх частин Західного Полісся – Волинського Полісся (Україна), Берестейщини та Пінщини (Республіка Білорусь) і Підляшшя (Республіка Польща). Проаналізовані твори письменників, у яких автори вміло використовували західнополіські говіркові слова, надаючи творам місцевий колорит. Okремо висвітлено питання про творення західнополіських літературних мікромов та про спроби запровадження латинки для записування підляських говірок.

Для діалектологів, істориків мови, етнографів, фольклористів, студентів й аспірантів та всіх, хто цікавиться народною мовою.

Ключові слова: лексика, лексичні діалектизми, говіркові слова в художніх творах, мікромови.

Аркушин Г. Народная лексика Западного Полесья

В монографії "Народная лексика Западного Полесья" охарактеризованная диалектная лексика во времени и пространстве всех частей Западного Полесья – Волынского Полесья (Украина), Брестчины и Пинщины (Республика Беларусь) и Подляшья (Республика Польша). Проанализированы произведения писателей, в которых авторы умело использовали западнополесские слова, придавая произведениям местный колорит. Отдельно отражен вопрос о создании западнополесских литературных микроязыков и о попытках ввода латинки для записывания подляшских говора.

Для диалектологов, историков языка, этнографов, фольклористов, студентов и аспирантов и всех, кто интересуется народным языком.

Ключевые слова: лексика, лексические диалектизмы, диалектные слова в художественных произведениях, микроязыки.

Arkushyn H. The Folk vocabulary of Western Polesye

In a monograph the "Folk vocabulary of Western Polesye" of analysed dialectal vocabulary in time and space of all parts of Western Polesye - Volhynia Polesye (Ukraine), Brest (Republic of Belarus) and Podlassya (Republic of Poland). Works of writers in that authors able used **Western Polesye** words are analysed, giving works a local colour. A question is separately reflected about creation of **Western Polesye** of literary small language and about the attempts of input of Roman alphabet for writing down Podlassya manner of speaking.

For dialectology, historians of language, ethnographers, specialists in folk-lore, students and graduate students and all, who is interested in a folk language.

Keywords: vocabulary, lexical диалектизми, dialectal words in artistic works, small language.